

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.780>

<https://orcid.org/0009-0005-0057-042X>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Raminta Jakucevičienė

Lytis ir religija pabėgėlių įtraukties procesuose Lietuvoje: musulmonų pabėgėlių ir integracijos vykdytojų sąveikos etnografija

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Etnologija (H 006)

VILNIUS 2025

Disertacija rengta 2018–2024 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Moksliniai vadovai:

dr. Karolis Žibas (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005) 2018 m. spalio 1 d. – 2020 m. rugsėjo 30 d.

dr. Kristina Šliavaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006) 2020 m. spalio 1 d. – 2024 m. gruodžio 13 d.

Gynimo taryba:

Pirmininkė – dr. Jurga Jonutytė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006).

Nariai:

doc. dr. Laimutė Anglickienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006),

dr. Darius Daukšas (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006),

dr. Monika Frėjutė-Rakauskienė (Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas, socialiniai mokslai, sociologija — S 005),

doc. dr. Kristina Garalytė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2025 m. birželio 30 d. 13 val. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto I a. salėje. Adresas: Antakalnio g. 6, Vilnius, Lietuva, tel. +370 5 262 1943; el. paštas direk@liti.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendoriu>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.780>

<https://orcid.org/0009-0005-0057-042X>

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATER

Raminta Jakucevičienė

Gender and Religion in Refugee Inclusion Processes in Lithuania: an Ethnography of the Interplay Between Muslim Refugee Women and Integration Implementers

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Ethnology (H 006)

VILNIUS 2025

The dissertation was prepared in 2018–2024 at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Academic Supervisors:

Dr. Karolis Žibas (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Sociology – S 005) October 1, 2018 – September 30, 2020

Dr. Kristina Šliavaitė (Vilnius University, Humanities, Ethnology – H 006).
October 1, 2020 – December 13, 2024

This Doctoral Dissertation will be Defended in a Public Meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairwoman – Dr. Jurga Jonutytė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology – H 006).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Laimutė Anglickienė (Vytautas Magnus University, Humanities, Ethnology – H 006),

Dr. Darius Daukšas (Lithuanian Institute of History, Humanities, Ethnology – H 006),

Dr. Monika Frėjutė-Rakauskienė (Lithuanian Social Science Center, Institute of Sociology, Social Sciences, Sociology – S 005),

Assoc. Prof. Dr. Kristina Garalytė (Vilnius University, Humanities, Ethnology – H 006).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 1 pm on 30th of June, 2025 in the Hall of 1st floor of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Address: Antakalnis st. 6, Vilnius, Lithuania.

Tel. +37052621943; e-mail: direk@liti.lt;

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Lithuanian Academy of Music and Theater, Vilnius university, as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

IVADAS.....	8
I. TYRIMO LAUKO TEORINĖ PRIEIGA	25
1.1. Migracijos tyrimai ir jų aktualumas	25
1.1.1. Migracija kaip tyrimo objektas.....	25
1.1.2. Tapatybės ir saistymasis migracijoje	29
1.1.3. Migracija ir kultūrinės priimančių visuomenių įvairovės konceptualizavimas	33
1.2. Migracija ir lytis.....	37
1.2.1. Lytis migracijos tyrimuose	37
1.2.2. Sąveikinės tapatybės (angl. <i>intersecting identities</i>): religija ir lytis	40
1.3. Sąveika su priimančia visuomene: įtrauktis, atskirtis ir humanitarizmas	44
1.3.1. <i>Savo–svetimo</i> bei <i>kito</i> konstruktai sąveikoje su priimančia visuomene.....	45
1.3.2. Atskirties formos – stigma, marginalumas ir rasizmas.....	51
1.3.3. Įgalinimas ir įtrauktis.....	55
1.3.4. Pagalbos teikėjų ir gavėjų sąveika: humanitarizmas	61
II. TYRIMO LAUKO METODOLOGINĖ PRIEIGA	65
2.1. Tyrimo laukas	65
2.2. Tyrimo vietos	67
2.3. Tyrimo metodai.....	72
2.4. Informantų atranka.....	77
2.5. Tyrimo praktiniai ir etiniai iššūkiai.....	79
2.6. Tyrimo etika.....	84
III. PRIEGLOBSČIO LIETUVOJE POLITIKA.....	86
3.1. Prieglobsčio procedūra.....	87
3.2. Integracija	89
3.2.1. Individualus integracijos planas ir pažeidžiamumas	91

3.3. Lyties, religijos ir kitų identiteto kategorijų paminėjimas teisės aktuose, reglamentuojančiuose prieglobstį	94
3.4. Visuomenės informavimas.....	102
3.5. Statistika.....	104
IV. INTEGRACIJOS VYKDYTOJŲ IR MUSULMONIŲ PABĖGĖLIŲ SĄVEIKOS ETNOGRAFIJA: INTEGRACIJOS POLITIKĄ VYKDanČIŲ VALSTYBĖS INSTITUCIJŲ DARBUOTOJŲ PERSPEKTYVA	106
4.1. „Užguitos moteriškės“ – religijos ir lyties identitetų nulemtas veikimo bei šeimos modelis.....	107
4.2. Sistemos išnaudotojos.....	115
4.3. Savesnės ir svetimesnės pabėgėlės: moterų įsitraukimas.....	118
4.3.1. Artimos ir tolimos: bendra sovietinė praeitis.....	119
4.4. Neįvykęs įgalinimas.....	124
4.4.1. „Skauda galvą“ arba motyvacijos stoka.....	125
V. INTEGRACIJOS POLITIKĄ VYKDanČIŲ NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ ATSTOVŲ PERSPEKTYVA.....	130
5.1. Pabėgėlės musulmonės kaip aukos: NVO darbuotojų ir savanorių patirtys.....	130
5.1.1. Religijos apibrėžtas šeimos modelis: vyro šešėlyje.....	131
5.1.2. Moterų migracijos patirtys: traumos naratyvas	137
5.2. NVO veiklos strategijos.....	142
5.2.1. Kultūros „tolimumas“ ir skirtingi startavimo taškai.....	144
5.2.2. „Ne asistuoti, o įgalinti“	146
5.2.3. Bendruomenės telkimas suprantant aplinką, iš kurios moterys atvyko	150
5.2.4. Ribų brėžimas ir ribų bandymas	151
VI. PABĖGĖLIŲ MUSULMONIŲ PERSPEKTYVA	156
6.1. „Kodėl mes kitokios?“ Musulmonių pabėgėlių patirtys Lietuvos visuomenėje	156
6.1.1. <i>Kitoniškumas</i> , patiriamas dėl rasės	157
6.1.2. Religijos stigma	160

6.1.3. <i>Kitoniškumas</i> ir kalba	163
6.2. Susitaikymas ir prisitaikymas: moterų naudojamos <i>kitoniškumo</i> sušvelninimo strategijos.....	167
6.2.1. Susitaikymas su <i>kitoniškumu</i>	167
6.2.2. Dialogas su visuomene – derėjimasis	169
6.2.3. Kompromisai religiniam identitetui.....	172
6.3. Įgalinimas priešinant religinei, kultūrinei, šeimos sanklodos tradicijai	173
6.3.1. Išdrįsti daryti tai, ko negalėjo savo šalyje.....	174
6.3.2. Tarpininkės tarp Lietuvos visuomenės ir islamiškos tradicijos	177
IŠVADOS.....	181
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	187
Naudota literatūra.....	187
Teisės aktai.....	203
Internetiniai šaltiniai	204
PRIEDAI	209
1 priedas. Interviu sąrašas	209
2 priedas. Interviu su skirtingomis tikslinėmis grupėmis skaičius.....	211
3 priedas. Dalyvaujamojo stebėjimo vietos	212
SUMMARY	213
STRAIPSNIAI, PUBLIKUOTI DESERTACIJOS TEMA.....	230
KONFERENCIJOS DISERTACIJOS TEMA	231
INFORMACIJA APIE DISERTACIJOS AUTORE.....	232

IVADAS

Kasmet daugybė žmonių, bėgančių nuo karo, pavojaus, ekonominio ir socialinio nestabilumo savo šalyse, prašo prieglobsčio Europos Sąjungos šalyse. Jau daugiau nei du dešimtmečius Lietuva yra viena iš ES šalių, priimančių prieglobsčio prašytojus iš viso pasaulio. Visi šie žmonės skirtingi savo kilmės šalimi, etnine kilme, kultūra, kalba, religija, juos skirtingai priima ir priimančios visuomenės. Prieglobsčio Lietuvoje prašantys asmenys turi įvairias migracijos ir įtraukties į visuomenę patirtis priklausomai nuo jų lyties, religijos, kalbos žinių ir šeiminių padėties. Lytis turi įtakos visiems migracijos aspektams, pradedant sprendimu migruoti ir baigiant įsidarbinimu priimančioje šalyje. Kalbant apibendrintai, lytis conceptualizuojama kaip „kintanti, daugiapakopė praktikų visuma, įsitvirtinusi socialiniuose santykiuose, kuriuos lemia rasė ar etninė kilmė, klasė, lytiškumas ir tautybė“¹. Lytis svarbi dėl galimos diskriminacijos lyties pagrindu, smurto, visuomenės normų ir nevienodos ekonominės galios², o migruojančioms moterims tokios sąveikinės³ (angl. *intersectional*) identitetų kategorijos, kaip religija, rasė ir statusas, gali sukurti neprivilegiuotą, marginalią padėtį visuomenėje, nes moterys, turinčios daugiasluoksnią tapatybę, yra labiau „pažeidžiamos diskriminacijos, smurto ir jų teisių pažeidimų“⁴.

Musulmonių, t. y. moterų, atvykusių iš musulmonų daugumos šalių ir besitapatinančių su musulmonų bendruomene bei šiuo terminu⁵, pabėgėlių Lietuvoje nėra daug, tai – labai įvairialypė grupė, vienijama kelių identiteto kategorijų – lyties, religijos bei statuso. Ši grupė išskirtinė savo *kitoniškumu*

¹ Nawyn J. Stephanie. „Gender and Migration: Integrating Feminist Theory Into Migration Studies“. In: *Sociology Compass*, vol. 4: 9, 2010. P. 749.

² „Five Reasons Why Gender Matters for Migrants’ Rights“. Interaktyvus. Prieiga per (2022 12 21): <<https://reliefweb.int/report/world/five-reasons-why-gender-matters-migrants-rights>>.

³ Blažytė Giedrė. *Imigracija dėl šeimos susijungimo Lietuvoje: lytis ir etniškumas socialinės adaptacijos procese*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017. P. 70.

⁴ Šeta Ėrmana. „Forgotten Women: The impact of Islamophobia on Muslim Women“. European network against racism. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 26): <https://www.enar-eu.org/wp-content/uploads/forgottenwomenpublication_lr_final_with_latest_corrections.pdf>. P. 12.

⁵ Terminas „musulmonės“ tekste vartojamas kaip skėtinis, šį terminą vartoja dauguma antropologų, čia vadovaujamasi Lilos Abu-Lughod pavyzdžiu, daugiau apie tai skyrelyje „Pagrindinės darbe vartojamos sąvokos“.

ir neigiamu stereotipizavimu. Viena vertus – grupė nematoma, nes jų poreikiai, iššūkiai dažnai neatpažinti ir neatliepti, kita vertus – moterys dažniausiai matomos dėl išsiskiriančios išvaizdos ir aprangos detalių, tai daro jas pažeidžiamas religinei neapykantai. Nuo sąveikos su Lietuvos visuomene, jų patirties prieglobsčio ir integracijos sistemoje priklauso musulmonų pabėgėlių tapatybių kūrimo bei perkūrimo procesai, saugumo jausmas, noras saistytis su šia šalimi.

Lietuvos visuomenėje nuomonę apie pabėgėlius formuoja žiniasklaida, kuri neretai vienpusiškai vaizduoja tokius įvykius kaip „migrantų krizė“⁶. Visuomenės nuostatų apie etnines ir religines grupes tyrimų, kurie vykdomi kasmet, duomenimis, daugiau nei pusė respondentų mano, kad Lietuva neturi priimti gyventi karo pabėgėlių musulmonų⁷. Neigiamos daugumos visuomenės narių nuostatos neigiamai veikia pažeidžiamas grupes jų įsiliejimo į naują visuomenę proceso metu. Nepaisant to, Egdūnas Račius prognozuoja, kad ateinančiais dešimtmečiais Lietuvoje, kaip ir kitose Europos Sąjungos valstybėse, didelę imigrantų dalį sudarys išeiviai iš musulmoniškųjų Azijos ir Afrikos bendruomenių, o juos integruodami neišvengiamai susidursime su „kultūrinėmis skirtybėmis, atsiradusiomis etninės kilmės, religijos, išsilavinimo, socialinės padėties nulemtų vertybių sampratos bei gyvenimo būdo pagrindu“⁸. Musulmonų, kaip ir kitų pabėgėlių, žinios apie Lietuvos visuomenę formuojasi pirmųjų kontaktų metu, dažniausiai institucijose – užsieniečių registracijos, priėmimo centruose, gydymo įstaigose, taip pat jas formuoja nevyriausybinių organizacijų atstovai,

⁶ Auškalnytė Aurelija. „Tyrimas atskleidė kitą migrantų krizės pusę: Lietuva tapo traumos vieta“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 10): <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2136070/tyrimas-atskleide-kita-migrantu-krizes-puse-lietuva-tapo-traumos-vieta>>; Sadauskas-Kvietkevičius Romas. „Migrantų krizę įveikusi Lietuva sugriovė gudrų Kremliaus planą“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 10): <<https://www.delfi.lt/temos/migrantu-krize?page=3>>.

⁷ Etninių tyrimų institutas. 2022 m. Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai: 2022 m. rugsėjo 16–27 d. duomenys. Prieiga per (2023 11 05): <<http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklauso/2022-m-rugsejo-16-27-d-duomenys/>>. P. 11; „Pristatyti 2023 m. atlikto visuomenės nuostatų etninių, religinių, migrantų ir kitų socialinių grupių tyrimo rezultatai“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 26): <<https://www.diversitygroup.lt/2024/03/06/pristatyti-2023-m-visuomenes-nuostatu-tyrimo-rezultatai/>>.

⁸ Račius Egdūnas. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016. P. 16.

savanoriai⁹. Šie žmonės dažniausiai pirmieji, o kartais ir vieninteliai, į ką gali kreiptis pagalbos integracijos proceso Lietuvoje dalyviai ir dalyvės, t. y. užsieniečiai, gavę prieglobstį Lietuvoje ir dalyvaujantys integracijos programose. Nuo pabėgėlių musulmonų ir integracijos proceso dalyvių kuriamo santykio priklauso moterų emocinė sveikata, gerovė bei kiek jos jaučiasi galinčios pačios toliau įsilieti į Lietuvos visuomenę, kiek jos jaučiasi įgalintos siekti savo tikslų ar atvirkščiai – priverstos užsisklęsti savųjų rate, nepasitikėti aplinkiniais. Musulmonų pabėgėlių patirtys integracijos sistemoje gali turėti reikšmingos įtakos sąveikai su priimančia visuomene, jų motyvacijai ir gebėjimui visavertiškai įsitraukti į Lietuvos visuomenę.

Tyrimo tikslas

Šio tyrimo tikslas yra ištirti, ar ir kaip moterų pabėgėlių lyties ir religijos tapatybių sankirta lemia įtraukties procesus ir patirtis žvelgiant iš musulmonų pabėgėlių ir integracijos vykdytojų perspektyvų, t. y. tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kokią įtaką musulmonėms pabėgėlėms turi jų lytis ir religija, joms dalyvaujant Lietuvoje veikiančiose integracijos programose ir sąveikoje su platesne visuomene. Kaip kultūriškai bei socialiai konstruojamos lyties ir religijos tapatybių kategorijos veikia pabėgėlių musulmonų patirtis, kuriamą ryšį su integracijos vykdytojais ir kokią įtaką tai turi moterų veikėjiskumui (angl. *agency*) (t. y. valiai veikti) bei įgalinimui (angl. *empowerment*)?

Tyrimo uždaviniai:

- 1) Ištirti, ar ir kaip Lietuvos Respublikos teisiniuose dokumentuose, apibrėžiančiuose trečiųjų šalių piliečių¹⁰ prieglobsčio bei integracijos politiką, išryškėja lyties ir religijos aspektai aptariant prieglobsčio ir integracijos sistemos tikslus bei priemones;
- 2) Ištirti, ar ir kaip lyties ir religijos tapatybių sankirtos pasitelkiamos brėžiant *savo–svetimo* skirtis ir konstruojant *kitoniškumą* integracijos politiką vykdančių valstybės institucijų bei nevyriausybinių organizacijų atstovų pasakojimuose bei praktikoje;

⁹ Olwig Karen Fog. „‘Integration’: Migrants and Refugees between Scandinavian Welfare Societies and Family Relations“. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37: 2, 2010. P. 179–196.

¹⁰ Sąvoka, paimta iš Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos teisės aktų, nurodo į ne Europos Sąjungos šalių piliečius. Kitur dokumentuose vartojama sąvoka *užsieniečiai*.

- 3) Ištirti, ar ir kaip lyties ir religijos tapatybės atsiskleidžia musulmonių pabėgėlių sąveikoje su priimančia visuomene žvelgiant iš tyrimo dalyvių perspektyvos;
- 4) Atskleisti, kaip musulmonių pabėgėlių prieglobsčio ir integracijos sistemoje bei visuomenėje patiriamos *savo–svetimo* skirtys veikia jų įgalinimo ir sąsistymosi su Lietuvos visuomene praktikas.

Tyrimo laukas – migracijos, daugiavietis, nusidriekęs per Vilnių, Kauną, Pabradę, Ruklą ir Keturiasdešimties Totorių kaimą, sekant tikslinę grupę ir jų organizuojamas veiklas. Tai dvi valstybinės institucijos – Pabradės užsieniečių registracijos centras, Ruklos pabėgėlių priėmimo centras, jų gyventojos musulmonės bei darbuotojai, dirbantys su jomis. Taip pat nevyriausybinių organizacijų Vilniuje ir Kaune, dirbančios su ir dėl pabėgėlių; musulmoniškos šventės ir renginiai, aktualūs musulmonams Lietuvoje.

Tikslinė grupė – musulmonės, turinčios pabėgėlio statusą, musulmonės, esančios prieglobsčio sistemoje – gyvenančios Užsieniečių registracijos centre Pabradoje ir Pabėgėlių priėmimo centre Rukloje; darbuotojai, dirbantys su musulmonėmis šiuose centruose; NVO darbuotojai bei savanoriai, tiesiogiai dirbantys su musulmonėmis; integracijos politikos formuotojai – Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atstovai.

Tyrimo metodai – kokybinis tyrimas, atliktas 2018–2020 ir 2022–2023 metais, pasitelkiant etnografinius lauko tyrimo metodus: dalyvaujamąjį stebėjimą dviejuose centruose – Užsieniečių registracijos centre Pabradoje ir Pabėgėlių priėmimo centre Rukloje, bei renginių, veiklų moterims ir švenčių metu trijose nevyriausybiniuose organizacijose bei kitur, kur renginiai skirti islamą praktikuojantiems asmenims.

Taip pat buvo atlikti pusiau struktūruoti, keli giluminiai interviu bei viena diskusinė (*focus*) grupė su musulmonėmis, gyvenančiomis Lietuvoje ir turinčiomis pabėgėlio statusą. Pusiau struktūruoti bei giluminiai interviu atlikti su integraciją vykdančiais specialistais – institucijų darbuotojais, nevyriausybinių organizacijų darbuotojais, savanoriais, bei Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos darbuotojais.

Tyrimo metu buvo atlikti kontaktiniai ir nuotoliniai interviu: svarbu buvo leisti dalyvėms pasirinkti joms patogiausią bendravimo formą, užtikrinti emocinį komfortą. Interviu su pabėgėlėmis metu buvo siekta užtikrinti saugią erdvę, kurioje moterys galėtų pasakoti apie savo patirtis, o nuotoliniai

pokalbiai joms leido patirti mažiau įtampos, buvo ne tokie trikdantys. Interviu buvo atliekami lietuvių, rusų, anglų kalbomis, taip pat pasitelkiant vertėją arabų–anglų kalbomis. Pokalbis vidutiniškai truko apie valandą, giluminiai interviu – 2–3 valandas.

Surinktai medžiagai analizuoti pasitelkti aprašomasis, interpretacinis ir lyginamasis metodai.

Tyrimo aktualumas

Lietuvai įsijungus į Šengeno erdvę, ji tapo tikslo šalimi „darbo imigrantams iš trečiųjų šalių ir tranzito teritorija nelegaliems migrantams ir prieglobsčio siekėjams“¹¹. Ir nors imigracijos srautai, palyginti su „senosiomis“ ES valstybėmis, nėra dideli, Lietuvą pasiekia vis daugiau prašymų gauti prieglobstį. Lietuvos geopolitinė ir ekonominė situacija drastiškai skiriasi nuo kitų Europos Sąjungos šalių, turinčių ilgametę pabėgėlių ir migrantų integracijos patirtį. Todėl yra svarbu nagrinėti pabėgėlių, prieglobsčio prašytojų ar jau prieglobstį gavusių užsieniečių, ypač musulmonų, problemas, supančią aplinką, kultūrinius skirtumus taip, kaip juos mato, supranta ir įvardija jie patys.

Musulmonės – įvairialypė grupė savo kilme, tradicijomis, tikėjimo / netikėjimo formomis, visgi per dažnai matoma kaip homogeniška grupė, ilgą laiką buvo nematoma migracijos tyrimų lauke, o jų poreikiai, sunkumai, su kuriais jos susiduria migracijos proceso metu, taip pat bandydamos įsilieti į naują visuomenę, jų balsai nebuvo girdimi. Įsivyravusi tendencija matyti musulmones kaip aukas¹² nustūmė jas į marginalią poziciją, tarsi atmetant jas kaip visaverčius individus, atsakingus už savo gyvenimus. Svarbu suvokti moterų musulmonių, kaip nedidelės grupės, kurią sieja bendra religija, priimančioje šalyje poreikius, kasdienes praktikas, sąlyčio su priimančia visuomene taškus ir iš to kylančias problemas, nes tai ne tik praplečia žinojimą migracijos srityje, bet ir suteikia žinių apie priimančią visuomenę, gebėjimą ir pasiruošimą priimti „kitokį“.

Musulmonių pabėgėlių saistymosi praktikų žinojimas gali teoriškai ir praktiškai palengvinti musulmonių įtraukties į Lietuvos visuomenę procesus,

¹¹ Žibas Karolis. „Tarptautinė migracija Lietuvoje: problematika ir sąvokos“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 2, 2009. P. 9.

¹² Allen Chris. „‘People Hate You Because of the Way You Dress’: Understanding the Invisible Experiences of Veiled British Muslim Women Victims of Islamophobia“. In: *International Review of Victimology*, vol. 21: 3, 2015. P. 288; Hussein Shakira. *From Victims to Suspects: Muslim Women Since 9/11*. Yale University Press, 2019. P. 10.

siekiant geresnio priimančios visuomenės įsiklausymo ir supratimo, stereotipų griovimo. Antropologijos mokslo įnašas į migracijos, prieglobsčio sistemoje esančių moterų patirčių tyrimus yra holistinė prieiga, padedanti suvokti ir galinti susieti skirtingus ir sudėtingus procesus, vykstančius visuomenėse, priėmusiose „išvietintus“ asmenis (angl. *displaced persons*) ir prieglobsčio sistemoje esančių asmenų saistymosi naujoje aplinkoje praktikas. Prieglobsčio etnografija padeda atverti antropologijos mokslo galimybes plačiai visuomenei suvokiant įtraukties į visuomenę naudą ir būtinumą, pirmiausia – siekiant socialinės gerovės pažeidžiamiems asmenims.

Mokslinio darbo indėlis globaliame kontekste yra duomenys apie musulmonių pabėgėlių įsitraukimo į visuomenę sunkumus, iššūkius, praktikas Europos Sąjungos paribiuose¹³, geopolitiniame areale, turinčiame menką musulmonų įtraukties į visuomenę patirtį. Taip pat šios įtraukties į Lietuvos visuomenę klišės, visuomenės nuomonės atspindžius moterų musulmonių patirtyse.

Temos ištirtumas ir naujumas

Musulmonų (šis terminas darbe vartojamas kaip skėtinis, žr. skyrelį „Pagrindinės darbe vartojamos sąvokos“) imigracijos ir integracijos tema Vakarų pasaulyje nagrinėjama jau kelis dešimtmečius, o Lietuvoje šie tyrimai vis dar nauji, nepaisant to, kad musulmonai, kaip ir kiti pabėgėliai, prieglobstį Lietuvoje gauna nuo 1997 m. Pabėgėliai visur susiduria su panašiais iššūkiais, tačiau Lietuvos prieglobsčio ir integracijos sistema dar tik formuojasi ir nuolat kinta.

Kito, svetimo tema nagrinėta ne viename tiriamajame darbe Lietuvoje – Vidos Savoniakaitės sudarytame leidinyje „Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais“¹⁴, Laima Anglickienė knygoje „Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore“ taip pat nagrinėja *savo–svetimo* opoziciją¹⁵. Visgi, *savo–svetimo* skirtis mažai nagrinėta imigracijos kontekste, neanalizuota, kaip ji suvokiama ir reflektuojama pabėgėlių musulmonių, kokią įtaką jų patirtims turi

¹³ Brunovskis Anette, Sønsterudbråten Silje. „Asylum, Integration and Irregular Migration in Lithuania. Policy and Practice at the Edge of the European Union“. Fafo-report 2017: 23. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 29): <<https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/asylum-integration-and-irregular-migration-in-lithuania>>.

¹⁴ Savoniakaitė Vida (sud.). *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.

¹⁵ Anglickienė Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus, 2006.

tarpusavyje sąveikaujančios tapatybių kategorijos, tokios kaip lytis, religija, pabėgėlio statusas.

Imigracija kaip reiškinys Lietuvoje tyrinėtasi sociologų – Karolio Žibo, Giedrės Blažytės, Vilanos Pilinkaitės-Sotirovič, Monikos Frėjutės-Rakauskienės ir kitų. Pabėgėlių, prieglobsčio tema tik pastarąjį dešimtmetį vis dažniau nagrinėjama studentų baigiamuosiuose darbuose, iš teisinės¹⁶, socialinio darbo¹⁷, kriminologijos¹⁸, antropologinių¹⁹ perspektyvų. Padidėjusį susidomėjimą pabėgėlių tema lėmė išaugęs temos matomumas žiniasklaidoje, susijęs su migracijos bangomis arba „krizėmis“.

Sociologijos bei antropologijos mokslo srityse atlikti svarbūs tyrimai – Daivos Bartušienės disertacija apie pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtis iš medicininės antropologijos perspektyvos²⁰. Rūta Dapkūnaitė nagrinėja negatyvų pabėgėlių įvaizdžio formavimą žiniasklaidoje, netolerancijos apraiškas²¹ bei neigiamas visuomenės nuostatas²². Daugiau dėmesio lietuvių mokslininkų darbuose skiriama trečiųjų šalių piliečių integracijai, tam skirti *Etniškumo studijų* 2009 m. pirmasis ir antrasis numeriai, Rasa Erentaitė, Vilana Pilinkaitė-Sotirovič tyrinėja lyties aspektus trečiųjų šalių piliečių

¹⁶ Rahmat Ghulam Rabani. *Ar papildomą apsaugą gavęs asmuo Lietuvos Respublikoje gali natūralizacijos būdu tapti LR piliečiu?*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Teisės fakultetas, 2014.

¹⁷ Petronienė Kristina. *Socialinių darbuotojų, dirbančių su prieglobstį gavusiais užsieniečiais, kompetencijų plėtotos poreikių analizė*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės gerovės fakultetas, 2010; Vaitulionytė Gabrielė. *Humoras tarpkultūrinio socialinio darbo praktikoje: socialinių darbuotojų pasakojimų rekonstrukcija*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2016.

¹⁸ Adiklytė Goda. *Pabėgėlių vaizdavimas Lietuvos elektroninėse medijose: integracijos iššūkiai ir siūlomi sprendimai*. Bakalauro darbas. Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, 2023.

¹⁹ Agocs Bridgitte. *Responding to the 'Refugee Crisis' From Below: The Case of a Volunteer Group in Budapest*. Magistro darbas. Vytauto didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2016; Bieliauskaitė Gintarė. *Vadinti namais: ukrainiečių ir baltarusių moterų patirtys gyvenant Lietuvoje*. Bakalauro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2021.

²⁰ Bartušienė Daiva. *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas, 2011.

²¹ Dapkūnaitė Rūta. „Ontological Conditions Underlying Lithuanian Intolerance Toward Refugees“. In: *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, vol. 9: 1, 2021. P. 60–72.

²² Dapkūnaitė Rūta. „Perception of Refugees in Lithuania“. In: *Swiss Journal of Sociocultural Anthropology*, vol. 28, 2023. P. 150–157.

situacijos Lietuvoje kontekste²³. Aleknevičienė Jolanta nagrinėja prieglobsčio Lietuvoje prašančių ir gavusių asmenų patirtis²⁴. Kristina Šliavaitytė tyrė ukrainiečių moterų priverstinės migracijos patirtis ir krizių įveikimo strategijas²⁵. Pabėgėlių įtrauktį švietimo sistemoje nagrinėja Lina Grudulaitė²⁶, o Giedrė Blažytė, Monika Frėjūtė-Rakauskienė, Vilana Pilinkaitė-Sotirovič atskleidžia integracijai svarbius visuomenės nuomonės, medijų ir politikos aspektus²⁷. Moterų musulmonių tema didžiąja dalimi nagrinėjama pasitelkiant hidžabo diskursą²⁸ arba moterų, prisijungusių prie ISIS kovotojų, fenomeną²⁹. Musulmonų Rytų Europoje (ir Lietuvoje) istorijos, religinių tekstų interpretacijų, pamatinių islamo idėjų ir religinių sąjūdžių, socialinės gyvensenos, santykių tiek šeimoje, tiek su kitatikiais temas nagrinėja religijotyrininkas Egdūnas Račius³⁰, tačiau studijų, kurios koncentruotųsi į musulmones pabėgėles Lietuvoje, trūksta.

Vakarų akademiniame literatūroje tyrimų, kurių centre yra musulmonių lyties ir tapatybės aspektai, atlikta gausiai, ši tyrimų kryptis socialiniuose moksluose populiari jau keletą dešimtmečių. Šį diskursą išpopuliarino pokolonijinės ir feminizmo studijos, o lyderės šiame lauke – Lila Abu

²³ Erentaitė Rasa, Pilinkaitė-Sotirovič Vilana. „Lyties aspektas migracijos procesuose: trečiųjų šalių piliečių situacijos Lietuvoje analizė“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 1–2, 2012. P. 178–203.

²⁴ Aleknevičienė Jolanta. „(Iš)gyvenimas Lietuvoje: prieglobsčio ieškančių ir prieglobstį gavusių užsieniečių patirtis“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 1, 2013. P. 86–106.

²⁵ Šliavaitytė Kristina. „Maniau, kad išvykstu dviem savaitėms“: karo nulemtų krizių įveikimo strategijos migrančių iš Ukrainos Lietuvoje pasakojimuose“. In: *Filosofija. Sociologija*, vol. 35: 4, 2024. P. 389–398.

²⁶ Grudulaitė Lina. „Tarpkultūrinis dialogas kaip švietimo priemonė pabėgėlių inkluzijai“. In: *Scientific Research in Education*, vol. 2. Klaipėda University, 2018. P. 44–53.

²⁷ Blažytė Giedrė, Frėjūtė-Rakauskienė Monika, Pilinkaitė-Sotirovič Vilana. „Policy and Media Discourses on Refugees in Lithuania: Shaping the Boundaries between Host Society and Refugees“. In: *OIKOS*, vol. 1: 29, 2020. P. 7–30.

²⁸ Skrabutėnaitė Evelina. *Hidžabas Europoje: tarp tapatybės ir europietiško konteksto*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2022.

²⁹ Sereikaitė Gintarė. *Moters vaidmenų formavimas religiniame diskurse ISIS ideologiniuose žurnaluose „Dabiq“ ir „Rumiyah“*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, 2019; Zulonaitė Greta. *Moterys ISIS kalifate: musulmonių vaidmens konstravimas propagandiniuose žurnaluose*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2022.

³⁰ Račius Egdūnas. *Muslims in Eastern Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018; Račius Egdūnas. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016; *Kuranas... apie tikėjimą ir žmonių santykius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017; ir kt.

Lughod, Saba Mahmood, Sara Ahmed, Synnøve Bendixsen. Tokios temos kaip saistymasis ir sąveikinis požiūris atskleidžiamos Heidi Mirzos³¹, Niros Yuval-Davis³² darbuose, galvos apdangalo dėvėjimo draudimai tiriami Siobhan Mullaly³³, diskriminacija, stereotipai, stigma – Melanie Eijberts ir Conie Roggeband³⁴, Margarethos A. Van Es³⁵, moterų veikėjiškumas – Madelaine Chapman³⁶, religinis identitetas ir socialinė reprezentacija – Synnøve Bendixsen³⁷ tyrimuose.

Etnografinių tyrimų, nagrinėjančių pabėgėlių musulmonių, t. y. moterų, atvykusių iš musulmonų daugumos valstybių, patirtis tarptautiniame kontekste, netrūksta, tai ir Laros-Zuzan Golesorkhi³⁸, Bronwen Bragg³⁹, Areej

³¹ Mirza Heidi Safia. „‘A Second Skin’: Embodied Intersectionality, Transnationalism and Narratives of Identity and Belonging among Muslim Women in Britain“. In: *Women's Studies International Forum*, vol. 36, 2013. P. 5–15.

³² Yuval-Davis Nira. „Intersectionality and feminist politics“. In: *European Journal of Women's Studies*, vol. 13: 3, 2006. P. 193–209; Yuval-Davis Nira. „Theorizing Identity: Beyond the ‘Us’ and ‘Them’ Dichotomy“. In: *Patterns of Prejudice*, vol. 44: 3, 2010. P. 261–280; Yuval-Davis Nira. *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. London: Sage, 2011.

³³ Mullaly Siobhan. „Civic Integration, Migrant Women and the Veil: at the Limits of Rights?“. In: *The Modern Law Review*, vol. 74: 1, 2011. P. 27–56.

³⁴ Eijberts Melanie, Roggeband Conie. „Stuck with the stigma? How Muslim Migrant Women in the Netherlands Deal – Individually and Collectively – with Negative Stereotypes“. In: *Ethnicities*, vol. 16: 1, 2016. P. 130–153.

³⁵ Van Es Margaretha A. „Muslim Women as ‘Ambassadors’ of Islam: Breaking Stereotypes in Everyday Life“. In: *Identities*, vol. 26: 4, 2019. P. 375–392.

³⁶ Chapman Madeleine. „Feminist dilemmas and the agency of veiled Muslim women: Analysing identities and social representations“. In: *European Journal of Women's Studies*, vol. 23: 3, 2016. P. 237–250.

³⁷ Bendixsen Synnøve K. N. *The Religious Identity of Young Muslim Women in Berlin. An Ethnographic Study*. BRILL: Muslim minorities, vol. 14, 2013.

³⁸ Golesorkhi Lara-Zuzan. „Protection by Whom, for Whom? Muslim Refugee Women Facing a Contested European Identity“. In: *Studies in Ethnicity and Nationalism*, vol. 21, 2021. P. 67–80.

³⁹ Bragg Bronwyn. „(De)constructing Refugee Vulnerability: Overcoming Institutional Barriers to Ethnographic Research with Refugee Communities“. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 51: 2, 2022. P. 197–222.

Al-Hamad *et al.*⁴⁰, Humos Ahmed-Ghosh⁴¹, Hasret Saygı⁴², Ceren Kukul⁴³ darbai, pasirodę vien per pastaruosius keletą metų. Musulmonių pabėgėlių etnografijose nagrinėjami tapatybių, saistymosi, moterų pažeidžiamumo, veikėjiškumo klausimai. Vakarų akademiniame pasaulyje tai labai aktuali ir mokslininkus dominanti tema. Šis mokslinis darbas leis prisidėti ir palyginti gautus mokslinio tyrimo rezultatus su jau esamais.

Pagrindinės darbe vartojamos sąvokos

Sąvoka *musulmonės* vartojama kaip skėtinis terminas, apibūdinantis moteris, atvykusias iš valstybių, kuriose dominuoja musulmonų tikėjimas, taigi kultūriškai brendusias islamo aplinkoje. Nepaisant skirtingų moterų kilmės šalių, praktikuojamų / nepraktikuojamų tradicijų, bendra religija sieja jas vertybiniu pagrindu, tai lemia jų gyvenimo būdą ir tam tikra prasme – pasaulėvaizdį. Šiame tyrime dalyvavusias moteris laikau kultūriškai musulmonėmis, vadovaudamasi Mirceos Eliade mintimi, jog „netgi labiausiai desakralizuota būtis išsaugo religinio pasaulio vertinimo žymių“⁴⁴. Ši kategorija apima praktikuojančias ir nepraktikuojančias musulmones tyrimo dalyves. Terminas „musulmonės moterys“ vartojimas kategorizuojant jas kaip viena grupę yra problemiškas, kritikuotas tokių autorių kaip Miriam Cooke, norint pabrėžti dažną ir nerefleksyvų termino vartojimą Vakaruose⁴⁵, tačiau šiame tyrime moterų nacionalinė, etninė, kultūrinė, istorinė ir net filosofinė įvairovė yra matoma, atpažįstama ir čia taip pat siekiama pabrėžti skirtingų moterų identitetų sąveiką skirtingose gyvenimo situacijose. Terminas „musulmonės“ pasirinktas kaip universalizuojantis identitetas,

⁴⁰ Al-Hamad Areej, Forchuk Cheryl, Oudshoorn Abe, Mckinley Gerald Patrick. „Listening to the Voices of Syrian Refugee Women in Canada: An Ethnographic Insight into the Journey from Trauma to Adaptation“. In: *Journal of International Migration and Integration*, vol. 24, 2023. P. 1017–1037.

⁴¹ Ahmed-Ghosh Huma. „Triple Oppression and Exclusion: Muslim Refugee Women in the USA“. In: *Social Exclusion and Policies of Inclusion*, Panda Smita Mishra, Pandey Annapurna Devi, Pattanayak Supriya (eds.). Singapore: Springer, 2022. P. 35–51.

⁴² Saygı Hasret. „A Linguistic Ethnography of the Sense of Belonging: Iraqi Turkmen Women Refugees in Turkey“. In: *Language & Communication*, vol. 88, 2023. P. 14–26.

⁴³ Kukul Ceren. *Turkish Muslim Women in Berlin – Navigating Boundaries in the City*. New York: Routledge, 2024.

⁴⁴ Eliade Mircea. *Šventenybė ir pasaulietiškas*. Vilnius, Mintis, 1997. P. 17.

⁴⁵ Cooke Miriam, Ahmad Fawzia et al. „Roundtable Discussion: Religion, Gender, and the Muslimwoman“. In: *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol. 24: 1, 2008. P. 91 (91–119).

kadangi, Davido R. Stoupo⁴⁶ terminais kalbant, jis svarbus pačioms moterims kaip kuriantis bendrumą, atpažįstant ir saistantis su tam tikra kultūra. Terminą „musulmonės“ vartoja ir antropologės Lila Abu-Lughod⁴⁷, Synnøve Bendixsen⁴⁸ ir kitos, nagrinėjančios musulmonių veikėjiskumo, įtraukties temas. Lietuvos atveju musulmonių pabėgėlių grupė yra gana nedidelė ir labai įvairi etniškumo, kilmės valstybės atžvilgiu, todėl visame darbe laikomasi musulmonių termino, kaip tapatybės kategorijos, vienijančios tyrimo dalyves. Šis terminas – *eminis* (ateinantis „iš vidaus“), vartojamas pačių tyrimo dalyvių. Daugumai tyrimo dalyvių islamas yra sielovados praktika, bet taip pat – kultūrinės savasties dalis ar kultūrinė sistema, kurioje jos užaugo, brendo, kurią palaikė jų šeimos. Tyrimo dalyvėms islamas – ne tik kultūrinio, bet ir asmeninio tapatumo dalis. Religija kaip kultūrinė simbolių, vertybių sistema – svarbus tapatinimosi ir moterų saistymosi pagrindas⁴⁹.

Migracija – terminas, nusakantis žmonių judėjimą šalies viduje, taip pat už jos ribų. Jungtinių Tautų migracijos tarnyba (IOM) apibrėžia migrantą kaip žmogų, kuris „persikėlė valstybės viduje iš savo nuolatinės gyvenamosios vietos arba kirto tarptautinę sieną, neatsižvelgiant į jo teisinį statusą, persikėlimo priežastis ir buvimo trukmę ir į tai, ar tai buvo savanoriškas ar priverstinis persikėlimas“⁵⁰. Migracija yra sudėtingas ir sunkiai apibrėžiamas reiškinys ir procesas, turintis gilią istoriją, apimantis visą pasaulį. Šis procesas daugiasluoksnis, nes apima ne tik migruojantį individą, bet ir kilmės šalį, priimančią visuomenę ir yra susijęs ir su kitais reiškiniais bei iššūkiais – demografiniais, politiniais, socialiniais⁵¹. Tarptautinės ir kitos su migracija susijusios organizacijos skiria migraciją į savanorišką ir priverstinę. Priverstinė migracija yra tokia migracija, kai išvykstama iškilius pavojui gyvybei, kartais – be galimybės sugrįžti. Europos Komisija priverstinį migrantą apibrėžia kaip „asmenį, dalyvaujantį migracijoje, kur esama prievartos elementų, įskaitant grėsmę gyvybei ir pragyvenimo šaltiniui,

⁴⁶ Stoup R. David. „Boundaries of Belief: Religious Practices and the Construction of Ethnic Identity in Hui Muslim Communities“. In: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 40: 6, 2017. P. 988–1006.

⁴⁷ Abu-Lughod Lila. *Do Muslim Women Need Saving?* Cambridge: Harvard University Press, 2013.

⁴⁸ Bendixsen Synnøve K. N. *The Religious Identity of Young Muslim Women in Berlin. An Ethnographic Study*. BRILL: Muslim minorities, vol. 14, 2013.

⁴⁹ Geertz Clifford. „Religion as a Cultural System“. In: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, Banton Michael (ed.). London: Routledge, 1966. P. 1–46.

⁵⁰ United Nations. „International Migration“. Interaktyvus. Prieiga per (2023 09 15): <<https://www.un.org/en/global-issues/migration>>.

⁵¹ Žibas Karolis. „Imigracijos suvokimai Lietuvos visuomenėje“. In: *OIKOS*, vol. 10: 2, 2010. P. 10.

kylančią dėl gamtinių ar žmogaus sukeltų priežasčių (pvz., pabėgėlių ir šalies viduje perkeltųjų asmenų judėjimas, taip pat žmonių, perkeltų dėl gamtinių ar ekologinių nelaimių, cheminių ar branduolinių katastrofų, bado ar plėtros projektų)⁵². Savanoriška migracija gali būti darbo, studijų ar kitu pagrindu, kai asmuo nusprendžia persikelti savanoriškai. Šiame darbe dėmesys sutelktas į priverstinius migrantus – pabėgėlius – „asmenis, kurie negali arba nenori grįžti į savo kilmės šalį dėl pagrįstos baimės būti persekiojamiems dėl rasės, religijos, tautybės, priklausymo tam tikrai socialinei grupei ar politinių pažiūrų“⁵³ ir kurie yra gavę prieglobstį kitoje šalyje vadovaujantis Jungtinių Tautų konvencija⁵⁴. Priverstinė migracija – tai ne tik priverstinis vietos pasikeitimas, tai kompleksinis procesas, su kuriuo yra susiję socialiniai, asmeniniai, kartais net ir šeiminiai pokyčiai.

Migrantas – šiame darbe vartojamas kaip bendras terminas, apimantis visas migracijos formas, t. y. migruojantį asmenį neatsižvelgiant į migracijos priežastį.

Prieglobsčio prašytojas – „asmuo, kuris kreipiasi prašydamas tarptautinės apsaugos dėl persekiojimo pavojaus gimtojoje šalyje, tačiau kurio prašymas dar nėra patvirtintas. Patvirtinus prieglobsčio prašymą, toks asmuo tampa „pabėgėliu“. [...] Pabėgėlio statusas ar kita tarptautinės apsaugos forma jiems išduodama tik po nacionalinės valdžios institucijų priimto teigiamo sprendimo.“⁵⁵

Prieglobsčio gavėjas – „užsienietis, gavęs prieglobstį Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ nustatyta tvarka“⁵⁶.

⁵² European Commission. „Forced Migrant“. Interaktyvus. Prieiga per (2023 09 15): <https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/forced-migrant_en>.

⁵³ The Refugee Convention, 1951. Interaktyvus. Prieiga per (2023 09 15): <<https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>>.

⁵⁴ United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons convened under General Assembly resolution 429 (V) of 14 December 1950.

⁵⁵ „Migracija ir prieglobstis: faktai ir skaičiai“. Europos Parlamentas. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 30): <https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2019/7/story/20170629STO78630/20170629STO78630_lt.pdf>.

⁵⁶ Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 998.

Prieglobsčio sistema – šį terminą vartoja tiek Daiva Bartušienė savo disertacijoje⁵⁷, tiek Jolanta Aleknevičienė savo straipsnyje⁵⁸; jis nusako visą prieglobsčio Lietuvoje suteikimo procedūras apimančią procesą ir lauką. Šis terminas persidengia su sąvoka *integracijos sistema* – procesas, kuriuo siekiama integruoti prieglobstį Lietuvoje gavusius asmenis į Lietuvos visuomenę. Terminas *integracija* kyla iš procesą apibrėžiančių Lietuvos teisės aktų (jie ir apibrėžia, ką terminas reiškia), todėl šio termino vartojimas įsigalėjęs šiame lauke, vartojamas institucijų, nevyriausybinių organizacijų atstovų bei gerai žinomas ir atpažįstamas pabėgėlių, kurie tebėra integracijos sistemoje, t. y. vis dar gauna paslaugas, padedančias asmeniui integruotis Lietuvoje arba jau yra baigę oficialią integracijos programą (paslaugų nebegaunantieji).

Integracijos politikos veikėjai / įgyvendintojai – integracijos politika – laukas, kuriame priimami ir vykdomi sprendimai, susiję su užsieniečiais (trečiųjų šalių piliečiais), gavusiais prieglobstį Lietuvos Respublikoje. *Integracijos politikos veikėjai* arba *įgyvendintojai* – tai darbuotojai, tiesiogiai dirbantys su prieglobstį gavusiais asmenimis, teikiantys jiems konsultacijas, įvairias paslaugas institucijose (pabėgėlių priėmimo centruose), taip pat nevyriausybinių organizacijų, kurios teikia trečiųjų šalių piliečių integracijos paslaugą valstybei kaip valstybės partnerės, darbuotojai ir savanoriai, siekiantys padėti įsilieti prieglobstį gavusiems užsieniečiams į Lietuvos visuomenę.

Tyriamajame lauke dažnai vartojamas *integracijos* terminas; jis kyla iš prieglobstį Lietuvoje reglamentuojančių teisės aktų ir apibrėžiamas juose kaip „abipusis, sudėtingas ir daugiasluoksnis procesas, reikalaujantis tiek prieglobsčio gavėjų pasiruošimo integruotis juos priimančioje valstybėje ir jos visuomenėje, tiek visuomenės, jos vietos bendruomenių pasiruošimo priimti naujus narius, ir kurio siektinas rezultatas – prieglobsčio gavėjų įsitraukimas į visavertį valstybės socialinį, ekonominį, kultūrinį ir politinį gyvenimą, apimantis lygiavertį jų dalyvavimą švietimo, sveikatos priežiūros, socialinės apsaugos ir darbo sistemose“⁵⁹. Vis dėlto šiame darbe, nagrinėjant moterų musulmonų patirtis, vartojamas *įsitraukimo*, *įtraukties* terminas, kuris pabrėžia asmenų veikėjiškumą (angl. *agency*) šiame procese.

⁵⁷ Bartušienė Daiva. *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas, 2011.

⁵⁸ Aleknevičienė Jolanta. „(Iš)gyvenimas Lietuvoje: prieglobsčio ieškančių ir prieglobstį gavusių užsieniečių patirtis“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 1, 2013. P. 86–106.

⁵⁹ Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 998.

Savas–svetimas yra binarinė opozicija, žyminti ribas, kas yra grupės viduje, o kas – išorėje, t. y. kas į ją neįeina. Tai – identiteto kūrimo, saistymosi sąlyga ir rezultatas. Tam pasitelkiamos ir kitos sąvokos, tokios kaip „mes“ – „jie“. *Svetimas*, anot Thomo Fuchso, yra pašalinis, neįeinantis į vidinę sritį, nepriklausantis *savųjų* grupei, t. y. *svetimas* yra priešprieša *savam*⁶⁰. Taip pat *svetimas* yra tai, kas nežinoma, nepažįstama ar keista, priešingai nei tai, kas žinoma, pažįstama ir įprasta⁶¹. Terminas *kitas* (angl. *other*) apibrėžiamas kaip „ne tas, kitoniškas“, „tolesnis“, „neįeinantis į šį būrį“⁶², ši sąvoka apibūdina žmogų ar žmonių grupę, išsiskiriančius savo išvaizda ar elgesiu iš likusios visuomenės narių. *Kitas*, *svetimas* yra termino *savas* antonimai. Šios skirtys konstruojamos atsižvelgiant į individų ar socialinių grupių sąveiką. Lietuvos etnologų Vidos Savoniakaitės⁶³, Dariaus Daukšo⁶⁴ darbuose taikoma *savas–kitas* opozicija, o sąvokos *kitas* ir *svetimas* dažnai suvokiamos kaip sinonimai, pvz., Laimos Anglickienės⁶⁵, Bernhardo Leistle⁶⁶ studijose. Kita vertus, *kitoniškumas* (angl. *otherness* arba *alterity*), anot Mariekos Sax, žymi panašumą ir skirtingumą, o *svetimumas* suponuoja, kad bent viena iš priešpriešos šalių taip pat turi savasties jausmą. *Svetimas* yra egzistenciškai *svetimas*, pašalinis *savumui*⁶⁷. Šiame tyrime taikoma opozicija nusakoma terminais *savas–svetimas*, o terminai *kitas* ir *svetimas* vartojami sinonimiškai, tačiau atsižvelgiant į tyrimo dalyvių poziciją ir vartojamas sąvokas. Žvelgiant iš vidinės perspektyvos tyrimo dalyviai konstruoja priešpriešą *savas–svetimas*, tačiau kai kalbama apie *kito* išskirtinumą, skirtingumą – vartojamas *kitoniškumo* terminas. *Kitokios*, *kitinamos* jaučiasi tyrimo dalyvės musulmonės pabėgėlės. Sąvokų *kitoniškumas* (angl. *otherness* / *alterity*), *kitinimas* arba *darymas kitokio* (angl. *othering*) vertimas į lietuvių kalbą yra

⁶⁰ Fuchs Thomas. „The Alien and the Self“. In: *Anthropology of Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed). New York: Routledge, 2016. P. 149.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² „Kitas“. Terminų žodynas. Interaktyvus. Prieiga per (2023 01 30): <<https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/k/kitas>>.

⁶³ Savoniakaitė Vida (sud.). *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014.

⁶⁴ Daukšas Darius. „‘Savas’ ir ‘kitas’ Norvegijos visuomenėje: Norvegijos lietuvių atvejis“. In: *Logos*, vol. 93, 2017. P. 133–134.

⁶⁵ Anglickienė Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 63; Anglickienė Laima. „Savo ir kito paieškos visuomenėje ir moksle“. In: *Tautosakos darbai*, vol. 49, 2015. P. 246–251.

⁶⁶ Leistle Bernhard (ed). *Anthropology of Alterity. Responding to Other*. New York: Routledge, 2016. P. viii.

⁶⁷ Sax Marieka. „The Limits of Understanding: Empirical and Radical Otherness in the Andes“. In: *Anthropology of Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed.). New York: Routledge, 2016. P. 233.

problemiškas, nėra nusistovėjusių terminų. Nors Vida Savoniakaitė anglišką terminą *othering* irgi verčia žodžiu *kitoniškumas*⁶⁸, reikėtų pabrėžti, kad tyrimuose anglų kalba *othering* yra apibrėžiamas kaip procesas – *kitoniškumo kūrimas*, o *kitoniškumą* atitinka terminas *otherness* – savybė, būseną, sąlyga⁶⁹.

Sąveika pasižymi „abipusiu poveikiu“⁷⁰, tai – „socialinio bendravimo forma, komunikacijos procesas, kai individai ir įvairios grupės keičiasi tam tikrais socialiniais simboliais, savo elgesiu sistemingai veikia vieni kitus, vieni prie kitų prisitaiko“⁷¹. Tai gali lemti tarpusavio supratimo ir socialinio solidarumo, kaip tam tikros socialinės elgsenos, susiformavimą. „Socialinė sąveika priklauso nuo to, kokią reikšmę tam tikri objektai, įvykiai ar žmonės turi pavieniams individams ar jų grupėms.“⁷²

Saistymasis (angl. *belonging*) reiškia priklausymą žmonių grupei ir savęs siejimą su tam tikra vieta. Tai emociškai įkrauta socialinė erdvė. Žmonės saistosi drauge, kai juos sieja bendros vertybės, santykiai ir praktika⁷³. Saistymasis jungia suvokimą ir veikimą, abipusiškumo jausmą bei daugiau ar mažiau formalizuotas kolektyvinės ištikimybės išraiškas, materialinius ar nematerialinius įsipareigojimus⁷⁴. Saistydamasis asmuo kuria santykį su vieta, žmonėmis, aplinka. Pasitelkiant šį požiūrį pabėgėlių patirtims priimančioje visuomenėje analizuoti galima geriau suprasti žmogaus, atvykusio iš skirtingos sociokultūrinės aplinkos, bandymą rasti sau vietą, įsiliesti į naują visuomenę.

Veikėjiškumas (angl. *agency*) – anglų kalboje vartojamos sąvokos *agency* vertimas į lietuvių kalbą vis dar nėra nusistovėjęs. Terminas *agency* suprantamas kaip galia / gebėjimas veikti (prie apibrėžimo grįšime poskyryje

⁶⁸ Savoniakaitė Vida. „Įvadas: ar pažįstame sava ir kita?“. In: *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*, Vida Savoniakaitė (sud.). Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. P. 4.

⁶⁹ Staszak Jean-Francois. „Other / Otherness“. In: *International Encyclopaedia of Human Geography*, Rob Kitchin and Nigel Thrift (eds.). Oxford: Elsevier Science, 2009. P. 43–44.

⁷⁰ „Sąveika“. Lietuvių kalbos žodynas. Interaktyvus. Prieiga per (2023 01 30): <<https://www.lietuviuzodynas.lt/zodynas/Saveika>>.

⁷¹ Matulionis Arvydas. „Socialinė sąveika“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 30): <<https://www.vle.lt/straipsnis/socialine-saveika/>>.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Anthias Floya. „Belongings in a Globalising and Unequal World: Rethinking Translocations“. In: *The Situated Politics of Belonging*, Nira Yuval-Davis, Kalpana Kannabirān, Ulrike Vieten (eds.). London: SAGE, 2006. P. 21.

⁷⁴ Pfaff-Czarnecka Joanna. „From ‘Identity’ to ‘Belonging’ in Social Research: Plurality, Social Boundaries, and the Politics of the Self“. In: *Working Papers in Development Sociology and Social Anthropology*, vol. 368, 2011. P. 2.

„Įgalinimas ir įtrauktis“). Neringa Klumbytė knygoje „Autoritarinis juokas: politinis humoras ir sovietinė distopija Lietuvoje“ renka vertimą *veiksena*⁷⁵, tačiau *veiksena* lietuvių kalboje suprantama kaip veikimo būdas⁷⁶ ir dažnai į anglų kalbą verčiama kaip *mode*. Kitas siūlomas vertimas yra *veiklumas*, kurio apibrėžtis lietuvių kalboje yra gebėjimas augti, gyvybingumas⁷⁷. Terminas kaip *veiksnumo* gali būti supainiotas su teisėje plačiai vartojama *veiksnumo* sąvoka, kuri susijusi su teisių įgijimu⁷⁸. Miroslavas Seniutis savo daktaro disertacijoje socialinių mokslų srityje vartoja terminą *veikėjiškumas* ir atskiria jį nuo *veiksenos* kaip veikimo būdo⁷⁹. Šis terminas bus vartojamas ir šiame darbe.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, šešios dėstymo dalys, išvados, naudotos literatūros ir šaltinių sąrašas, santrauka anglų kalba, priedai.

Įvade suformuluota tyrimo problema ir objektas, iškelti tikslai ir uždaviniai, trumpai pristatyti naudoti metodai, pristatomas tyrimo aktualumas ir naujumas, temos ištirtumas, apibrėžtos pagrindinės darbe vartojamos sąvokos bei suformuluoti ginamieji teiginiai.

Pirmoje dalyje pristatoma teorinė tyrimo prieiga. Čia aptariamas tyrimas migracijos lauke ir jo aktualumas, šiame lauke svarbūs identiteto, sąveikinių tapatybių ir saistymosi aspektai, *savo*–*svetimo* bei *kito* konstruktai bei pateikiama pagalbos teikėjų ir gavėjų sąveikos analizė.

Antroji dalis yra skirta metodologiniams tyrimo aspektams aprašyti. Čia aprašomos etnografinių lauko tyrimų vietos, naudoti metodai, informantų

⁷⁵ Klumbytė Neringa. *Autoritarinis juokas. Politinis humoras ir sovietinė distopija Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2024. P. 29.

⁷⁶ „Mode, būseną, veikseną“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14): <<https://vlkk.lt/konsultacijos/1814-mode-busena-veiksena>>; „Veiksena“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14): <<https://www.lietuviuzodynas.lt/zodynas/Veiksena>>.

⁷⁷ „Veiklumas“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14): <<https://ekalba.lt/zodziu-prasmiau-tinklas/leksinis-irasas/NET.dcb92f03-eea9-49f1-8f3b-d72c7b14e5f4.LexicalEntry/?reiksme=2>>.

⁷⁸ „Veiksnumas“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14): <<https://www.vle.lt/straipsnis/veiksnumas/>>.

⁷⁹ Seniutis Miroslavas. *Informacinės sistemos vaidmuo konstruojant vaiko gerovės specialistų kasdienę darbo praktiką*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2023. P. 30.

atranka, praktiniai ir etiniai tyrimo iššūkiai, aptarta tyrimo etika ir tyrėjo savęs pozicionavimo tyrime ypatumai.

Trečioji dalis skirta teisės aktų, apibrėžiančių prieglobsčio, integracijos procesus Lietuvoje, analizei ir kontekstinei medžiagai, supažindinančiai su prieglobsčio ir integracijos sistema.

Kitos trys darbo dalys sudaro atskiras empirinio tyrimo dalis ir reprezentuoja skirtingas tikslinių grupių perspektyvas. Ketvirtojoje dalyje pristatoma institucijų arba centrų, vykdančių veiklą prieglobsčio sistemoje, darbuotojų perspektyva, atskleidžiami jų konstruojami naratyvai apie prieglobsčio prašytojas musulmones. Penktojoje dalyje pristatoma nevyriausybinių organizacijų, dirbančių su pabėgėlėmis musulmonėmis, perspektyva ir darbo strategijos. Šeštojoje dalyje pristatoma musulmonių pabėgėlių perspektyva ir jų sąveikos su visuomene, integracijos su sistemos darbuotojais patirtys.

Pagrindinės įžvalgos apie lyties ir religijos vaidmenis, konstruktus, išryškėjusius musulmonėms pabėgėlėms dalyvaujant Lietuvoje veikiančiose integracijos programose ir sąveikoje su platesne visuomene, apibendrinamos išvadose.

Prieduose pateikiama lentelė su informacija apie atliktus interviu ir stebėjimus lauko tyrimo metu, pranešimų bei publikacijų disertacijos tema sąrašas.

Ginamieji teiginiai

- Prieglobsčio ir integracijos sistemoje, į kurią neišvengiamai patenka musulmonės, institucijų darbuotojų konstruojamas *kitoniškumas* bei *savo–svetimo* skirtis turi lemiamos įtakos musulmonių veikėjiškumui ir įgalinimui vėlesniuose įtraukties į Lietuvos visuomenę etapuose.
- Musulmonių pabėgėlių ir nevyriausybinių organizacijų atstovų sąveikos metu konstruojamas *kitoniškumas* lemia veiklos bei pagalbos teikimo strategijas, kuriomis siekiama musulmonių įgalinimo pasitelkiant emancipaciją.
- Musulmonių pabėgėlių jaučiamas ir išgyvenamas *kitoniškumas* susijęs su sąveikaujančiomis jų identiteto kategorijomis – lytimi, religija, statusu – ir išorine reprezentacija (t. y. tų identitetų matomumu). Musulmonės pabėgėlės ne tik pasyviai priima joms primetamą *kitoniškumą*, bet ir derasi dėl jo, saistosi arba atsiskiria nuo Lietuvos visuomenės.

I. TYRIMO LAUKO TEORINĖ PRIEIGA

1.1. Migracijos tyrimai ir jų aktualumas

Šiame skyriuje bus aptariamas migracijos laukas kaip tyrimo objektas, jame vykstantys pokyčiai, diskusijos, skirtingi požiūriai. Migracija, ypač priverstinė, yra procesas, išjudinantis migruojančio asmens savęs suvokimą, tapatinimąsi naujoje aplinkoje bei procesus priimančiose visuomenėse. Skyriuje aptariamos ir konceptualizuojamos tapatybės bei saistymosi sąvokos ir atskleidžiama jų reikšmė migracijos lauke. Priimančių visuomenių atsakas į migraciją, poreikį įtraukti imigrantus į visuomenę vertė svarstyti apie teorines perspektyvas, kaip kalbėti apie kultūrinę priimančių visuomenių įvairovę. Tai aptariama trečiame skyriaus poskyryje.

1.1.1. Migracija kaip tyrimo objektas

Migracija, arba žmonių persikėlimas iš vienos vietos į kitą, buvo aktuali ir svarbi nuo žmonijos egzistavimo pradžios, nes migracija užtikrina žmonių išgyvenimą – tik pakeitę savo gyvenamąjį arealą žmonės galėjo papildyti resursus ir išgyventi. Šiandien, praėjus tūkstančiams metų, šis principas iš dalies tebegalioja. Migracija būdinga kone visoms visuomenėms, skirtumas veikia yra tarp imigracijos ir emigracijos santykio. Migracija kaip procesas yra platus ir daugialypis, prasidedantis asmeniui nusprendus migruoti ir nesibaigiantis įsikūrimu naujoje vietoje, šalyje ar bendruomenėje, nes apima ir visą adaptacijos naujoje aplinkoje ir įsitraukimo į bendruomenę procesą.

Migracija kaip mokslo objektas yra nagrinėjama daugelio mokslo disciplinų – politikos, ekonomikos, sociologijos, psichologijos, antropologijos ir kitų. Globalios migracijos tyrimų tendencijos keitėsi atsižvelgiant į naujas politines, ekonomines, gamtines aplinkybes, keitėsi migrantus priimančios ir migrantus siunčiančios šalys⁸⁰, migracija pradėta suvokti kaip kompleksinis procesas, apimantis daugelį sferų. Migracija skiriama pagal trukmę į nuolatinę, laikiną ir sezoninę, pagal kryptį – į vidinę ir transvalstybinę bei pagal priežastį – į savanorišką ir priverstinę⁸¹. Žmonės migruoja ieškodami darbo, siekdami aukštojo mokslo ar susijungimo su šeimos nariais, kurie yra

⁸⁰ Castles Stephen, Miller Mark. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 4th Edition. New York: Guilford, 2009. P. 13–14.

⁸¹ The Global Context of International Migration: Types of movements. Interaktyvus. Prieiga per (2024 06 04): <<https://emm.iom.int/handbooks/global-context-international-migration/types-movements-0>>.

išvykę. Taip pat yra žmonių, kurie yra priversti palikti savo namus dėl karo, persekiojimo, klimato kaitos ar kitų aplinkybių, kurios kelia pavojų jų sveikatai ar net gyvybei. Pagrindinis priverstinės migracijos skirtumas nuo darbo ar kitos rūšies migracijos yra tas, kad pabėgėliai negali sugrįžti į savo kilmės šalį.

S. Castelsas ir M. Milleris kalbėdami apie migracijos proceso pokyčius išskiria kelias naujas migracijos tendencijas: migracijos globalizacija – vis daugiau šalių įsitraukia į tarptautinę migraciją; besikeičiantys migracijos keliai ir srautai (pavyzdžiui, darbo migracijos tendencija vykti į Persijos įlankos šalis); migracijos diferenciacija – šalys vis dažniau patiria įvairias migracijos formas, t. y. tiek darbo imigraciją, tiek prieglobsčio prašytojų srautus, tiek sulaukia pagal šeimų susijungimą migruojančių žmonių. Taip pat, pradėjus migracijos procesą, jo pobūdis gali kisti, šalių statusas labai greitai kinta iš tranzitinės šalies, t. y. kai šalis būna tik laikina stotelė prieš keliaujant toliau, į tikslo šalį, taip pat iš siunčiančios šalies į priimančią šalį ir atvirkščiai; darbo emigracijos feminizacija – ankstesniais dešimtmečiais laikyta, kad migracija darbo pagrindu yra dominuojama vyrų, o moterų vaidmuo migracijos procesuose buvo suvokiamas tik turint migruojančios šeimos susijungimo tikslą, tačiau maždaug nuo XX a. 6 deš. į moterų vaidmenį migracijoje atkreiptas didesnis dėmesys. Dar viena vyraujanti tendencija yra migracijos politizavimas – vietos, tarptautinei, tarpvalstybinei ir regioninei politikai bei valstybės saugumui didelės įtakos turi tarptautinė migracija⁸² (tarptautiniai, regioniniai susitarimai dėl migracijos ribojimo ir pan.).

Pagrindiniai šiandieninės migracijos klausimai, į kuriuos bando atliepti ir antropologijos mokslas, yra tarptautinės migracijos valdymas ir didėjanti etninė žmonių įvairovė imigrantus priimančiose valstybėse⁸³. Šalys, turėjusios ilgą imigracijos istoriją, keitė savo imigracijos politiką iš asimiliacinės (kai skatinamas priimančios kultūros, kalbos, normų perėmimas) į multikultūralizmo politiką XX a. 7 deš. tokiose šalyse kaip Kanada, Australija, Nyderlandai ir Švedija⁸⁴. Tai požiūris, kad etninės grupės, skirtingos rasės, kultūros žmonės, ypač mažumos, nusipelno ypatingo jų skirtumų pripažinimo dominuojančioje politinėje kultūroje⁸⁵.

⁸² Castles Stephen, Miller Mark. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 4th ed. New York: Guilford, 2009. P. 16–17.

⁸³ *Ibid.* P. 18–19.

⁸⁴ *Ibid.* P. 19.

⁸⁵ „Multiculturalism as a challenge to traditional liberalism“. Encyclopedia Britannica. Interaktyvus. Prieiga per (2023 08 04): <<https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>>.

Antropologijos mokslas, pasitelkdamas etnografinius tyrimo metodus, siekia atskleisti, ką reiškia būti migrantu, pačiam žmogui bei socialinius ir kultūrinius pokyčius, kuriuos lemia persikėlimas iš vienos aplinkos į kitą. Svarbus emigracijos ir imigracijos poveikis socialiniams santykiams tarp vyrų ir moterų, giminių, tos pačios etninės kilmės žmonių. Antropologai, nagrinėjantys migraciją, savo tiriamuosius klausimus nagrinėja pasitelkdami prielaidą, kad migruojantiems žmonėms daugiausiai įtakos turi jų socialinės, kultūrinės ir „įlytintos“⁸⁶ (angl. *gendered*) lokacijos⁸⁷, taip pat migrantai nėra pasyvūs šios sferos dalyviai, veikiau patys savarankiškai priimančys sprendimus ir veikiantys šiame socialiniame lauke.

Antropologų darbuose nuo 1990 m. nagrinėjamas „mobilumo pokytis“ (angl. *mobility turn*), kuris Annikos Lems apibūdinamas kaip „radikalus perėjimas nuo stabilių, išsiskynusių ir nusakomų tapatybių prie kintančių, laikinų ir migruojančių reiškinių. Žmonės, užuot buvę apriboti nekintama ir nejudinama vieta, dabar nuolat juda lanksčioje, atviroje ir ginčijamoje erdvėje. Pabėgėliai ir migrantai tapo simbolinėmis šio pokyčio figūromis.“⁸⁸ Šis pokytis iš sėslaus gyvenimo būdo į „klajoklišką“, mobilų, anglakalbėje literatūroje vadinamas antisėdentaristiniu (angl. *antisedentarism*, *sedentarism* – *sėslumas*), orientuotas į deteritorializaciją ir transnacionalizmą, buvo labai svarbus dekonstruojant esencialistinį požiūrį į pabėgėlius, jų patirtį ir platesne prasme pasaulinės migracijos reiškinius. Tai atvėrė naujus būdus mąstyti apie pabėgėlių vaidmenį ir veikimą reteritorializacijos metu, vietos kūrimą ir kultūrinės savasties užrašymą naujose vietose⁸⁹.

Antisėdentaristiniai argumentai migracijos antropologijoje kreipia antropologų interesus nuo pabėgėlių praeities ir prisirišimo prie kilmės šalies prie tyrimų apie namų kūrimą (angl. *homemaking*), saistymąsi ir jų ateities siekius⁹⁰. Antropologės Lissos Malkki indėlis į „mobilumo pokytį“ buvo itin reikšmingas; ji teigia, kad priverstinis perkėlimas (angl. *displacement*) ir įkurdinimas (angl. *emplacement*) yra istorinis produktas ir nesibaigiantis

⁸⁶ Terminas vartojamas Vyčio Čiubrinko knygoje „Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos“. Kaunas, Vytauto didžiojo universitetas, 2007. P. 223.

⁸⁷ Brettell Caroline, Hollifield James (eds.). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. 2d Edition. New York: Routledge, 2008. P. 5.

⁸⁸ Lems Annika. „Placing Displacement: Place-making in a World of Movement“. In: *Ethnos*, vol. 81: 2, 2016. P. 317–318.

⁸⁹ Parent Nicolas. „Anti-sedentarism and the Anthropology of Forced Migration“. In: *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, vol. 46: 2, 2022. P. 11.

⁹⁰ *Ibid.* P. 14.

projektas⁹¹. L. Malkki metė iššūkį požiūriui, kad pabėgėlio tapatybė – tai depolitizuota ir ribinė tapatybė, kuri „natūraliai“ yra ne savo vietoje, svetima prieglobsčio šalyje ir neabejotinai trokštanti galiausiai grįžti namo⁹².

Antisedentaristų požiūriu, vieta ir tapatybė – socialinio konstrukto rezultatas, o sėslumo šalininkams svarbus vidinis ir išorinis bendrų, stereotipinių, normatyvinių ir esencialistinių vietos tapatybių konstravimas, įsišaknijimas. Anot Nicolo Parento, šios sėslios tapatybės kodifikuojamos tokiais žymenimis kaip „tautybė“, „pabėgėlio statusas“ ir kt. Tai skatina geografinį susiskaldymą ir *kito*, *kitokio* konstravimą, tuo pačiu metu žmonės pririšami prie vietos be pasirinkimo, autonomijos ar veikėjškumo⁹³.

Sedentaristų ir antisedentaristų debatų iškeltos sąvokos yra labai svarbios migracijos lauke plačiąja prasme, taip pat ir šiam tiriamajam darbui. Pirma ir svarbiausia visame darbe – tapatybės sąvoka, identitetas čia laikomas tapatybės sinonimu (ji bus nagrinėjama plačiau kitame skyrelyje) – kaip suvokti, bandyti apibrėžti pabėgėlio tapatybę? Ar ji susieta su vieta, tradicijomis ir vertybėmis; kokios yra tapatybės sudedamosios dalys?

Kita labai svarbi sąvoka – saistymasis (ši taip pat bus nagrinėjama atskirai) – pabrėžiant saistymąsi ne su konkrečia vieta ar erdve, tačiau per socialines praktikas siejant save su tam tikra bendruomene, grupe. Šios sąvokos yra neišvengiamai glaudžiai viena su kita susijusios, nes konstruojamos socialiai, sąveikaujant su supančia aplinka.

Ankstesniuose migracijos tyrimuose taip pat nebuvo deramai įvertintas moterų vaidmuo migracijos procese – anksčiau jos matytos kaip pasyvios sekėjos paskui migruojančius vyrus⁹⁴ ir XX a. pab. – XXI a. pradžioje iš tyrimų lauko periferijos atsidūrė tyrimų dėmesio centre. Caroline Brettell teigia, kad migraciją skirtingai patiria skirtingų lyčių asmenys taip pat ir dėl to, kad jų reprodukcinė galia yra politizuota⁹⁵. Tačiau lytis neveikia kaip atskira kategorija, tad svarbu matyti kitas persikertančias ir tarpusavyje sąveikaujančias tapatybes, tokias kaip religija, rasė, įgalumas ar klasė

⁹¹ Makki Liisa. „Refugees and Exile: From ‘Refugee Studies’ to the National Order of Things“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24: 1, 1995. P. 516.

⁹² Malkki Liisa H. „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees“. In: *Cultural Anthropology*, vol. 7: 1, 1992. P. 33–34.

⁹³ Parent Nicolas. „Anti-sedentarism and the Anthropology of Forced Migration“. In: *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, vol. 46: 2, 2022. P. 15.

⁹⁴ Brettell Caroline. „Theorizing Migration in Anthropology“. In: *Migration theory: Talking across disciplines*. 2d Edition. Brettell Caroline, Hollifield James (eds.). New York: Routledge, 2008. P. 160–161.

⁹⁵ *Ibid.* P. 163.

(statusas) migracijos procesuose, kokią įtaką jos daro individų gebėjimui prisitaikyti naujoje aplinkoje, kokias reakcijas jos sukelia. Taip pat svarbus yra tapatybių lakumas, situaciškumas, daugialypiškumas. XXI a. migracijos tyrimuose svarbos neprarado ir tyrimai apie etninę identitetą, ypač Fredriko Bartho įžvalgos⁹⁶. Jis savo etniškumo modelyje pabrėžia socialinį procesą, kuris leidžia suvokti tarpetninius santykius kaip dinamiškus ir nuolat kintančius, todėl etniškumas, anot F. Bartho, turi būti suvokiamas kaip santykių aspektas, o ne kaip asmens ar grupės savybė⁹⁷ (prie F. Bartho teorijos bus grįžta poskyryje „*Savo–svetimo* bei *kito* konstruktai sąveikoje su priimančia visuomene“).

Migracijos laukas kaip tyrimo objektas – platus, daugialypis, sparčiai besikeičiantis, analizuojantis tiek *makro*-, tiek *mikro*procesus žmonių judėjime bei įsitraukime į priimančią visuomenę. Čia svarbu tiek išoriniai veiksniai, tiek vidiniai, tapatinimosi procesai, sąveika tarp skirtingų žmonių grupių.

1.1.2. Tapatybės ir saistymasis migracijoje

Migracijos procese svarbus aspektas antropologams yra migrantų tapatybė (ar tapatybės) bei migrantų saistymasis su kilmės ir priimančia visuomenėmis. Tapatybė atlieka labai svarbų vaidmenį sąveikoje su aplinka, su visuomene. Antropologijoje tapatybė, arba identitetas⁹⁸, suprantama ir kaip panašumas (angl. *sameness*), bet kartu ji gretinama su skirtingumu (angl. *difference*), skirtumo pabrėžimu. Kalbant apie skirtingų kultūrų ar socialinių grupių asmenų sąveikos patirtis, svarbu aptarti identiteto darybą. Identitetas „neatsiejamas nuo *kito* / *kitoniškumo* įvaizdžių ar konstrukcijų ir nuo to, kaip esi matomas (-a) *kito* / *kitų* iš išorės“⁹⁹. Anthony Giddensas skiria socialinį identitetą ir saviidentifikaciją, arba asmens tapatumą (angl. *self-identity*). Saviidentifikacija – refleksyvus įsitraukimas į savo veiksmus ir nuolatinis

⁹⁶ Barth Fredrik (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*. Bergen: Universitetsforlaget; London: Allen & Unwin, 1969. P. 9–38; 117–134.

⁹⁷ Eriksen Thomas Hylland. *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. 2nd Ed. London: Pluto Press, 2001. P. 263.

⁹⁸ Čia laikomi sinonimais remiantis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos siūlomu žodžio *identitetas* vartojimu. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 08): <<https://www.vlkk.lt/konsultacijos/5177-identitetas>>.

⁹⁹ Čiubrinskas Vytis. „Identitetas ir identiteto politika: antropologinės dimensijos tiriant nacionalinį ir transnacionalinį saistymąsi“. In: *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*, Vytis Čiubrinskas (sud.). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. P. 15.

savo tapatybės kūrimas¹⁰⁰, o socialinis identitetas – tai „savybės, kurias individui priskiria kiti, t. y. riboženkliai, bendriausia prasme parodantys, kas yra šis asmuo ir koku būdu jis yra *savas*, t. y. *toks pat kaip ir kiti*“¹⁰¹. Sąveikoje besiformuojantys asmens tapatumas bei socialinis identitetas padeda geriau suprasti musulmonių pabėgėlių patirtis, kaip sąveika su Lietuvos visuomene keičia jų tapatinimosi su savąja kultūra praktikas.

Etniškumas, identiteto (per)kūrimas ir saistymasis rūpi antropologams imigracijos tikslo šalyse, kai kalbama apie nacionalinę valstybę ir visuomenę¹⁰². Identiteto teorijų yra įvairių, tačiau šiame darbe tapatybė suprantama kaip sociokultūriškai, politiškai, ideologiškai konstruojama, ji gali būti individuali ar kolektyvinė, taip pat ji gali būti perkurta (rekonceptualizuota)¹⁰³. Tai – tapatinimasis su *sava* kultūra (kuri reiškiasi per vertybes, taisykles, papročius, tradicijas¹⁰⁴) bei atspindys to, kaip asmuo gyvena tam tikroje sociokultūrinėje aplinkoje. Tapatinimasis – dialogiškas savęs įprasminimo pasaulyje procesas, kurio metu kuriamas savasis „aš“, bet taip pat šio proceso metu jis (per)kuriamas, deramasi ar priešinamasi saistymuisi su viena ar kita grupe. Šiam procesui įtakos turi daugybė veiksnių, tarp jų ir institucijų primesti sisteminiai santykiai¹⁰⁵. Saistydamasis asmuo kuria santykį su vieta. Šis žiūros kampas padeda geriau suprasti žmogaus, atvykusio iš skirtingos sociokultūrinės aplinkos, bandymą rasti sau vietą, įsilieti į naują visuomenę.

Identitetas veikia dviem kryptimis: pirma – į vidų – jis formuoja individo savimonę, saviidentifikaciją, o antra – į išorę – parodo, kurioje galios santykių pakopoje individas yra. Turint omenyje individą, atvykusį į naują, jam nepažįstamą visuomenę, reikia kalbėti apie sąveiką tarp jo ir priimančios visuomenės, apie jų socialinę sąveiką. Tapatybė arba tai, kas mes esame ir kuo save laikome, nėra įgimta, bet kuriama dialogo su savimi, kitais, socialinėmis

¹⁰⁰ Giddens Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmens ir visuomenės vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai, 2000. P. 52.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Brettell Caroline, Hollifield James (eds.). *Migration theory: Talking Across Disciplines*. 2d Edition. New York: Routledge, 2008. P. 20–21.

¹⁰³ Golubovic Zagorka. „An Anthropological Conceptualisation of Identity“. In: *Synthesis Philosophica*, vol. 26: 1, 2011. P. 26.

¹⁰⁴ Kroeber Alfred Louis, Kluckhohn Clyde. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vintage Books, 1952. P. 50; „Culture“. Encyclopedia Britannica. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 19): <<https://www.britannica.com/topic/culture>>.

¹⁰⁵ Feldman Alice. „Alterity and Belonging in Diaspora Space“. In: *Situated Politics of Belonging*, Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike (eds). London: Sage Publications, 2006. P. 103–104.

institucijomis ir struktūromis metu¹⁰⁶. Savęs apibrėžimas ir supratimas yra nuolat permaštomas bendraujant su kitais žmonėmis, stebint pasaulį aplink save.

Migrantai, tiek vyrai, tiek moterys, išvykdami iš vienos vietos ir siekdami būti priimti kitoje arba bandydami prisirišti prie dviejų ar daugiau vietų vienu metu, praktikuoja saistymąsi ir atsiskyrimą. Jie bando įsitvirtinti priimančiojoje visuomenėje, prisitaikyti prie naujos kultūros, erdvės (-ių), kalbos (-ų), gyvenimo būdo, visuomenės normų ir neišvengiamai dalyvauja „saistymosi politikoje“, tuo pat metu bandydami atsakyti į tokius klausimus kaip „su kuo aš tapatinuosiu?“, „kas aš esu dabar, šiomis aplinkybėmis?“.

Saistymasis (angl. *belonging*) ilgą laiką buvo laikomas tapatybės sinonimu arba aptariamas pilietybės kontekste. Nira Yuval-Davis mano, kad saistymasis yra susijęs su skirtingomis socialinėmis vietomis, atsirandančiomis pagal skirtingas galios ašis, socialines kategorizacijas, individų identifikacijomis ir emociniais ryšiais, saugumu bei bendromis etinių ir politinių vertybių sistemomis¹⁰⁷. Pilietybė kaip narystės forma, tapatybė ir „kultūros bei tradicijos“, pasak N. Yuval-Davis, brėžia sienas ir ribas, o tai ir yra svarbiausia saistymosi politikoje¹⁰⁸. Šiame procese dalyvauja daug dalyvių – sprendimų priėmėjai, kurie sprendžia, kas bus priimtas, asmuo, kuris nori būti priimtas, taip pat visuomenė su savo lūkesčiais, prietaisais ir stereotipais.

Saistymosi politiką galima tirti pasitelkus tris dimensijas: laikiškumą (vykstančius pokyčius, kintamumą), erdviškumą (vykstantys pokyčiai skirtingai veikia valstybes ir visuomenes) ir jų sąveiką (jie susieti tarpusavyje)¹⁰⁹. Tai reiškia, kad asmenys ar jų grupės yra paveikti ir konkrečią saistymosi politiką patiria nevienodai. Veikiau šių dimensijų sankirtos pasireiškia įvairiomis kombinacijomis, nes socialinės erdvės susikerta su įvairiomis galios struktūromis ir galimomis socialinėmis kategorijomis, tokiomis kaip klasė, etniškumas, rasė, lytis, lytiškumas, (ne)įgalumas ir pan.¹¹⁰ Tai persidengiantys ir tarpusavyje susiję procesai, vykstantys skirtinguose

¹⁰⁶ Chaffie Daniel. „Reflexive Identities“. In: *Routledge Handbook of Identity Studies*. Elliot Anthony (ed.). London and New York: Routledge, 2011. P. 100.

¹⁰⁷ Yuval-Davis Nira. „Belonging and the Politics of Belonging“. In: *Patterns of Prejudice*, vol. 40: 3, 2006. P. 200.

¹⁰⁸ Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike. „Introduction: Situating Contemporary Politics of Belonging“. In: *The Situated Politics of Belonging*, Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike (eds.). London: Sage Publications, 2006. P. 3.

¹⁰⁹ *Ibid.* P. 7.

¹¹⁰ *Ibid.* P. 7–8.

visuomenės subsektoriuose ir sferose bei sukuriantys skirtingus rezultatus. Nira Yuval-Davis, Floya Anthias ir kitos (-i) feminizmo teoretikės (-ai), siekdamos (-i) įtraukti moteris kaip tyrimo objektą ir pabrėžti lytį kaip analitinę kategoriją, pasirinko sąveikinį požiūrį kaip teorinę ir metodologinę perspektyvą¹¹¹.

Anot Floyos Anthias, saistymasis yra lokalumo ir globalumo sandūroje, todėl erdvinė dimensija praranda savo binariškumą. F. Anthias taip pat įvedė terminą „translokacinis pozicionavimas“, kad paneigtų saistymosi ir tapatybės sąvokoms būdingą erdviškumą, atsisakytų esencializuotų socialinių skirtumų kategorizavimo ir pabrėžtų augantį *kitoniškumo* formų sudėtingumą¹¹². Ši sąvoka taip pat apibūdina žmonių pozicionavimą sudėtingoje ir nuolat kintančioje socialinėje erdvėje. Šis F. Anthias siūlomas saistymosi apibrėžimas tarsi užpildo analitinį atotrūkį tarp struktūros ir veikėjiskumo, tarp skirtingų mastelių ir vietų bei jautriai reaguoja į socialinės atskirties procesus skirtingų kategorizacijų sankirtoje¹¹³. Saistymosi teorinė prieiga svarbi tuo, kad ji atsižvelgia į daugialypius saistymosi naratyvus, kuriems įtaką daro skirtingos istorinės trajektorijos ir socialinė tikrovė, galinčios sukurti saistymosi jausmą ne tik su protėviais, autentiškumu ar kilmės vietomis¹¹⁴.

Migrantų tapatinimasis su priimančia visuomene, anot F. Anthias, nėra vienkryptis – asmeniškai migrantas gali tapatintis su visuomene, bet nesijausti jai „priklausantis“ arba nesijausti visiškai priimtas¹¹⁵. Taip pat žmogus gali jausti, kad yra priimtas ir priklauso tam tikrai bendruomenei, bet gali nevisiškai susitapatinti su ta bendruomene (ar visuomene) arba net jausti, kad jo lojalumas gali būti susiskaldęs. Taigi vienas asmuo gali turėti kelias

¹¹¹ Youkhana Eva. „Belonging“. InterAmerican Wiki: Terms - Concepts - Critical Perspectives, 2016. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 10): <<https://unibielefeld.de/einrichtungen/cias/wiki/b/belonging.xml>>.

¹¹² Anthias Floya. „Belongings in a Globalizing and Unequal World: Rethinking Translocations“. In: *The Situated Politics of Belonging*, Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike (eds.). London, Great Britain: Thousand Oaks, 2006. P. 365–388; Anthias Floya. „Intersectionality, Belonging and Translocal Positionality: Thinking about Transnational Identities“. In: *Ethnicity, Belonging and Biography: Ethnographical and Biographical Perspectives*, Gabriele Rosenthal (ed.). Münster, Westfalen: Lit; 2009. P. 229–249.

¹¹³ Youkhana Eva. „Belonging“. InterAmerican Wiki: Terms - Concepts - Critical Perspectives, 2016. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 10): <<https://unibielefeld.de/einrichtungen/cias/wiki/b/belonging.xml>>.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Anthias Floya. „Where do I Belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality“. In: *Ethnicities*, vol. 2: 4, 2002. P. 495.

arba kintančias tapatybes ir jei pripažinsime, kad tapatybės žymi panašumus ir skirtumus, tai daugybinių tapatybių atveju tai rodo, kad tapatybė yra veikiau turima savybė, o ne procesas¹¹⁶.

Svarbu atskleisti, kaip save mato, su kuo ir kaip saistosi tyrimo dalyvės pabėgėlės musulmonės, ką joms asmeniškai ir kasdieniame gyvenime reiškia būti pabėgėlėmis musulmonėmis. Tai – dialoginis savęs įprasminimo pasaulyje procesas, kurį neišvengiamai veikia sisteminiai santykiai, tarpininkaujami institucinių diskursų ir praktikų¹¹⁷. Tai ne tik savęs kūrimo procesas, kai bandoma derėtis, pasipriešinti ar (iš naujo) kurti savo priklausomybę vienai ar kitai grupei ar kategorijai, bet ir erdvės kūrimo procesas, erdvės būti. Toks žvilgsnis padeda išvelgti procesų, kuriuos migruojančios musulmonės moterys patiria priimančiose visuomenėse, sudėtingumą, daugiasluoksniškumą. Tai leidžia suvokti tapatybę ne kaip statišką, o kaip nuolat kintančią, formuojamą, perkuriamą atsižvelgiant į aplinkybes.

1.1.3. Migracija ir kultūrinės priimančių visuomenių įvairovės konceptualizavimas

Analizuojant migraciją ir priimančių visuomenių kultūrinę įvairovę, svarbu aptarti skirtingus teorinius konceptus, kuriuos pasitelkę analizuojame „įsikūrimo, sąveikos su priimančiąja visuomene ir socialinių pokyčių, vykstančių po imigracijos, procesą“¹¹⁸. Pasitelkiant tokias koncepcijas kaip asimiliacija, transnacionalizmas, *lydymosi* arba *tautų katilas* (angl. *melting pot*), daugiakultūriškumas, tarpkultūriškumas analizuojami imigrantų ir priimančios visuomenės santykiai ir jose netiesiogiai keliami klausimai, arba pateikiami atsakymai apie imigrantų ir priimančiosios visuomenės galios santykius, veikėjiškumą ir lygias galimybes¹¹⁹.

Asimiliacija kaip mokslinis terminas buvo įvestas 1914 metais sociologo Roberto Parko¹²⁰. Asimiliacijos teorija dominavo diskusijose iki

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Feldman Alice. „Alterity and Belonging in Diaspora Space“. In: *Situated Politics of Belonging*. London: Sage Publications, 2006. P. 103–104.

¹¹⁸ Penninx Rinus, Garces-Mascarenas Blanca. „The Concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept“. In: *Integration Processes and Policies in Europe. Contexts, Levels and Actors*. Cham: Springer Open, 2016. P. 11.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ Park E. Robert. „Racial Assimilation in Secondary Groups with Particular Reference to the Negro“. In: *American Journal of Sociology*, vol. 19: 5, 1914. P. 606–623.

septintojo dešimtmečio pradžios, kai ją išsamiai suformulavo Miltonas Gordonas 1964-aisiais. Teoriškai apibrėždamas asimiliacijos prigimtį, jis išskyrė įvairius asimiliacijos tipus arba stadijas: nuo pradinės kultūrinės arba elgesio asimiliacijos stadijos iki galutinės – pilietinės asimiliacijos¹²¹.

Kita tuo pat metu JAV vyravusi teorija – „lydymosi katilo“ (angl. *melting pot*) teorija nerado praktinio pritaikymo už akademijos ribų ir praktikoje nepasiteisino¹²². Vėliau asimiliacijos sąvoka buvo išplėtota ir pritaikyta Vokietijoje sociologo Hartmuto Esserio 1980 m.¹²³ ir ilgą laiką dominavo Europos kontekste.

Transnacionalizmo teoriją išplėtojo Amerikos antropologė Linda Basch¹²⁴, kaip kritiką asimiliacijos terminui ir dėmesio sutelktumą į nacionalinę valstybę. Kaip jau pats terminas suponuoja, imigrantai priimančiose visuomenėse nėra tiesiog „tuščias lapas“, netgi priešingai, jie turi svarbių ir įvairių ryšių su savo gimtąja šalimi ir nuolat palaiko transnacionalinius santykius¹²⁵.

Daugiakultūriškumas (angl. *multiculturalism*) buvo svarstomas kaip dar viena visuomenės su migrantais organizavimo forma. Filosofiniu požiūriu debatai buvo susiskirstę į bendruomeninę ir liberaliąją pozicijas. Daugiakultūriškumas apibrėžiamas kaip „požiūris, kad kultūros, rasės ir etninės grupės, ypač mažumų, nusipelno ypatingo jų skirtumų pripažinimo dominuojančioje politinėje kultūroje“¹²⁶. Daugiakultūriškumas siekia įtraukti įvairių visuomenės narių požiūrį ir indėlį, išlaikant pagarbą jų skirtumams ir nereikalaujant jų asimiliuotis į dominuojančią kultūrą. Nepaisant to, daugiakultūriškumas turėjo rimtų trūkumų, tokių kaip dialogo tarp įvairių kultūrų trūkumas, kuris gali paskatinti kurtis kultūrinius getus, ir socialinės

¹²¹ Gordon M. Milton. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press, 1964. P. 71.

¹²² Battistella Graziano. „Migration in Asia: In Search of a Theoretical Framework“. In: *Global and Asian Perspectives on International Migration*. Heidelberg: Springer Cham, 2014. P. 6.

¹²³ Esser Hartmut. *Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten; eine handlungstheoretische Analyse*. Luchterhand: Darmstadt, Neuwied, 1980.

¹²⁴ Basch Linda, Schiller Glick, Blanc-Szanton Cristina. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. London: Gordon and Breach, 1994.

¹²⁵ Laubenthal Barbara. „Introduction: Assimilation, integration or transnationalism? An overview of theories of migrant incorporation“. In: *International Migration*, vol. 61, 2023. P. 85.

¹²⁶ „Multiculturalism“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 09): <<https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>>.

sanglaudos silpnėjimas. Kritikuojantys šią teoriją pabrėžia, kad svarbu neapsiriboti daugiakultūriškumu, o skatinti kultūrų dialogą¹²⁷, taip pat daugiakultūriškumas yra matomas kaip asimetriškas ir pabrėžiantis skirtumus ir įvairovę, o ne tai, kas vienija bendruomenes. Daugiakultūriškumas taip pat ignoruja daugumos poreikius, taip skatindamas nepasitenkinimą ir susipriešinimą¹²⁸.

Tarpkultūriškumas (angl. *interculturalism*) atsirado kaip daugiakultūriškumo kritika ir kartu kaip raktas daugiakultūriškumo trūkumams ištaisyti. Tarpkultūriškumas nuo daugiakultūriškumo skiriasi tuo, kad akcentuoja tris tarpusavyje susijusius aspektus – dialogą tarp grupių, tapatybės lankstumą ir vienybės jausmo skatinimą¹²⁹. Kita vertus, tarpkultūriškumas, įsivyravęs daugelyje politinių dokumentų, tarp jų ir Europos Komisijos ir UNESCO, manoma, nebuvo esmingai skirtingas nuo daugiakultūriškumo sąvokos, o tik jo atmaina¹³⁰. Tarpkultūriškumo uždavinys – kurti darnią pilietinę visuomenę, keičiant vienintelio tapatumo sampratą į daugialypės tapatybės sampratą ir kuriant bendrą vertybių sistemą bei viešąją kultūrą. Kuriant gilų kultūrinių skirtumų ir patirčių dalijimąsi, skatinamas tarpusavio ryšių formavimas, kuris, savo ruožtu, lemia asmenines tapatybes, peržengiančias šalies, tautos ar supaprastintų etninių tapatybių ribas¹³¹. Tarpkultūriškumo šalininkai mano, kad ši prieiga yra itin aktuali ten, kur dėl vietovių, iš kurių atvyksta migrantai, ir etninės mažumos įvairovės susidaro ne bendruomenės ar grupės, o kalbų, etninių grupių ir religijų įvairovė, kuri susipina tarpusavyje ir sukuria „superįvairovę“¹³².

Stevenas Vertovecas buvo vienas pirmųjų, įvedusių superįvairovės sąvoką, nusakančią „dinamišką kintamųjų sąveiką tarp didesnio skaičiaus naujų, mažų ir išsibarsčiusių, įvairios kilmės, tarptautiniu mastu susijusių, socialiniu ir ekonominiu požiūriu diferencijuotų ir teisiškai susisluoksniavusių

¹²⁷ Battistella Graziano. „Migration in Asia: In Search of a Theoretical Framework“. In: *Global and Asian Perspectives on International Migration*. Heidelberg: Springer Cham, 2014. P. 7.

¹²⁸ Meer Nasar, Modood Tariq. „How does interculturalism contrast with multiculturalism?“. In: *Journal of Intercultural Studies*, vol. 33, 2012. P. 187.

¹²⁹ *Ibid.* P. 175–196.

¹³⁰ Verkuyten Maykel, Yogeewaran Kumar, Mephram Kieran, Sprong Stefanie. „Interculturalism: A new diversity ideology with interrelated components of dialogue, unity, and identity flexibility“. In: *European Journal of Social Psychology*, vol. 50: 3, 2020. P. 506.

¹³¹ Booth Tony. „Book Review of: Interculturalism, Education and Inclusion“. In: *British Journal of Educational Studies*, vol. 51: 4, 2003. P. 432.

¹³² Meer Nasar, Modood Tariq. „How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?“. In: *Journal of Intercultural Studies*, vol. 33, 2012. P. 186.

imigrantų, atvykusių į Didžiąją Britaniją per pastarąjį dešimtmetį“¹³³. Tai reiškia didesnę įvairovę ne tik tarp imigrantų ir etninių mažumų grupių, bet ir jų viduje, šis reiškinytas taip pat vadinamas „įvairovės diversifikacija“¹³⁴. Ralphas Grillo mano, kad superįvairovę turėtume suprasti kaip procesą, o ne kaip būseną, jis tai vadina „superdiversifikacija“¹³⁵. Visame pasaulyje įvairios diversifikacijos rūšys stipriai keičia visuomenes, ekonomiką ir valstybes¹³⁶. Superįvairovė susijusi su socialiniu sudėtingumu, tai – daugialypės migracijos priežastys, procesai ir pasekmės, nenuspėjami politikos, ekonomikos ir visuomenės pokyčiai, naujų organizavimosi formų atsiradimas. Kalbėti apie tai svarbu, nes, pasak S. Vertoveco, „konteksto aspektai, lemiantys superįvairovės procesus ir sąlygas, apima: valstybės politiką ir oficialias klasifikacijas; politines diskusijas (ypač susijusias su rasizmu ir ksenofobija); istorinius pasakojimus apie tautą ir jos *kitus*; galios būdus, vietas ir šaltinius; asmenybės ir subjektyvumo sampratas; nuolatinę socialinių kategorijų, kuriomis grindžiamos grupių tapatybės ir individualios veikimo praktikos, raidą“¹³⁷.

Analizuojant imigrantų įsitraukimą į visuomenę, svarbu nagrinėti narystę grupėje, ribų nustatymą – kas grupės viduje, o kas – išorėje. Įsiliejimas į naują bendruomenę – tai visuomet yra dialektinis santykis su plačiąja visuomene ir valstybe¹³⁸. Šis procesas taip pat reikalauja naujakurių „nukreipti savo lojalumą“, kalbant Ernsto Haaso žodžiais, jo Europos integracijos teorijoje¹³⁹, naujosios visuomenės link. Visuomenė, su kuria bandoma suartėti, retai būna vienalytė, nepaisant homogenizavimo pastangų valstybės kūrimo procese, tačiau sunku būtų kalbėti ir apie superįvairovę¹⁴⁰, ypač Lietuvos

¹³³ Vertovec Steven. „Super-diversity and it's Implications“. In: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 30: 6, 2007. P. 1024.

¹³⁴ *Ibid.* P. 1025.

¹³⁵ Grillo Ralph D. „Reflections on Super-diversity by an Urban Anthropologist, or ‘Superdiversity so What?’“. Paper presented at the Academy of Urban Super-Diversity, Berlin, 2015. P. 5.

¹³⁶ Vertovec Steven. *Superdiversity: Migration and Social Complexity*. London: Routledge, 2022. P. 87.

¹³⁷ *Ibid.* P. 202.

¹³⁸ Brettell Caroline, Hollifield James (eds.). *Migration theory: Talking across disciplines*. 2d Edition. New York: Routledge, 2008. P. 169.

¹³⁹ Haas Ernst B. *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2004.

¹⁴⁰ Steveno Vertoveco sąvoka, apibrėžiama kaip „dinamiška kintamųjų sąveika tarp atvykusių naujų, nedidelių ir išsibarsčiusių, įvairios kilmės, tarpvalstybinių mastu susijusių, socialinių ir ekonominių požiūriu diferencijuotų ir teisiškai susisluoksniavusių imigrantų skaičiaus“. Vertovec Steven. „Super-diversity and its implications“. In: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 30: 6, 2007. P. 1024–1054.

kontekste. Galima teigti, kad priimančios visuomenės, kaip vienos etninės grupės (ar netgi polietninės grupės¹⁴¹), siekis yra sklandus pabėgėlių, kitos etninės grupės (-ių) įsiliejimas į bendruomenę, t. y. kad imigrantai ar pabėgėliai bei jų palikuonys kultūrine, socialine ir politine prasmėmis taptų tinkamais tam tikros visuomenės nariais¹⁴².

1.2. Migracija ir lytis

Šiame skyriuje nagrinėjama labai svarbi migracijos kontekste tapatybės kategorija – lytis. Šiame skyriuje bus apibrėžiama lyties sąvoka antropologijoje ir migracijos tyrimuose. Lyties tapatybė svarbi kalbant apie migruojančių žmonių patirtis, nes jos konstruojamos ir patiriamos skirtingai. Skyriuje taip pat aptariamos sąveikinės (angl. *intersecting*) tapatybės, ši teorija yra būdas analizuoti pabėgėlių musulmonų sąistymąsi bei visuomenės praktikuojamą atskirtį ir įtrauktį. Kartu kalbant apie sąveikaujančias identitetų kategorijas – lytį ir religiją – išryškėja galimybės ne tik marginalizavimui, tačiau musulmonėms moterims įgyti veikėjiškumą ir save įgalinti.

1.2.1. Lytis migracijos tyrimuose

Lytis antropologų, tiriančių migraciją, darbuose pradėta nagrinėti tik nuo XX a. 7 deš. Tai tapo svarbiu ir migracijos studijas praplečiančiu aspektu. Migracija, pasak Sarah Mahler ir Patricios Pessar, yra ne tik „procesas, kurį geriausia suprasti ekonominiu ir (arba) politiniu požiūriu, bet tai – ir sociokultūrinis procesas, kuriam tarpininkauja lyčių ir giminystės ideologijos, institucijos ir praktika“¹⁴³. Etnografiniai duomenys rodo, kad moterys ir vyrai migracijos kontekste susiduria su skirtingomis sąlygomis bei iššūkiais įvairiuose lygmenyse – tiek struktūriniame, tiek kultūriniame, tiek tapatumo bei tarpasmeninės sąveikos¹⁴⁴. Taigi, skirtingų lyčių migrantai skirtingai

¹⁴¹ Barth Frederik. „Introduction to Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference“ (1969). In: *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*, Martiniello Marco, Rath Jan (eds.). Amsterdam University Press, 2010. P. 414–415.

¹⁴² Olwig Karen Fog. „‘Integration’: Migrants and Refugees between Scandinavian Welfare Societies and Family Relations“. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37: 2, 2011. P. 187.

¹⁴³ Mahler J. Sarah, Pessar R. Patricia. „Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies“. In: *The International Migration Review*, vol. 40: 1, 2006. P. 33.

¹⁴⁴ Erentaitė Rasa, Pilinkaitė-Sotirovič Vilana. „Lyties aspektas migracijos procesuose: trečiųjų šalių piliečių situacijos Lietuvoje analizė“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 1–2, 2012. P. 179.

patiria migracijos procesus, lytis taip pat lemia prisitaikymą ir išitraukimą į priimančią visuomenę.

Daugelis mokslininkų pripažįsta, kad lytis yra pagrindinis socialinį gyvenimą organizuojantis veiksnys, veikiantis nuo pat žmonijos egzistavimo pradžios¹⁴⁵. Lysis taip pat yra tapatybės ašis, o lyties tapatumui įtakos turi individualūs, kolektyviniai, socialiniai ir biologiniai veiksniai¹⁴⁶. Kalbėdami apie „lytį“, kaip apie kategoriją, kalbame apie socialinius, kultūrinius, psichologinius konstruktus, kurie yra primetami biologiniams skirtumams¹⁴⁷. „Vyro“ ir „moters“ reikšmė nėra nei savaime suprantama, nei visur vienoda, o lytis antropologijoje, ypač simbolinėje, suprantama kaip savavališka ar konvencinė sistema¹⁴⁸. Daugelis antropologų bando atsakyti į klausimą, ar vyrų ir moterų padėties visuomenėje asimetrija yra universali ir neišvengiama. Michelle Zimbalist Rosaldo ir Louise Lamphere mano, kad biologija riboja, tačiau nelemia lyčių elgsenos, o skirtumai tarp vyrų ir moterų atspindi mūsų fizinės sandaros ir socialinio gyvenimo modelių sąveiką¹⁴⁹. M. Z. Rosaldo ir kiti antropologai analizavo opoziciją tarp „namų“ ir „viešosios“ sferų ir svarstė apie moterų vaidmens auginant vaikus poveikį kaip savotišką moterų ribojimą. M. Z. Rosaldo teigia, kad motinystės vaidmens akcentavimas lemia visuotinę „namų“ ir „viešojo“ vaidmenų priešpriešą, kuri būtinai yra asimetriška. Moterys, apsiribojusios namų sfera, neturi galimybės naudotis tokia valdžia, prestižu ir kultūrine verte, kuri yra vyrų prerogatyva. Be to, M. Z. Rosaldo mano, kad dėl šio disbalanso moterų įgytas prestižas ir vertės jausmas dažnai yra ribojami sąsajų su namų erdve¹⁵⁰.

Apibendrintai kalbant, dėl skirtingų socialinės ir kultūrinės organizacijos formų ypatumų moterys skirtingose pasaulio vietose turėjo labai skirtingas galias ir galimybes, tad šiuolaikinėje visuomenėje, anot M. Z. Rosaldo ir L. Lamphere, bet koks „natūralus“ lyčių skirstymas ar diferenciacija tampa visiškai neaktualus¹⁵¹. Judith Shapiro mano, jog iki šiol

¹⁴⁵ Mahler J. Sarah, Patricia R. Pessar. „Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies“. In: *The International Migration Review*, vol. 40: 1, 2006. P. 29.

¹⁴⁶ Gove Jennifer, Watt Stuart. „Identity and gender“. In: *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity*. London and New York: Routledge. P. 46.

¹⁴⁷ Shapiro Judith. „Anthropology and the Study of Gender“. In: *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, vol. 64: 4, 1981. P. 449.

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise. „Introduction“. In: *Woman, Culture and Society*, Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise (eds.). Stanford: Stanford university Press, 1974. P. 5.

¹⁵⁰ *Ibid.* P. 8.

¹⁵¹ *Ibid.* P. 14.

atliktų antropologinių lyčių vaidmenų tyrimai ir bandymas tarpkultūriškai palyginti moterų „statusą“ yra problemiški, kadangi pasirinkti kriterijai, anot jos, yra arba etnocentriški, arba vadovaujamasi klaidinga objektyvumo samprata, arba ir viena, ir kita¹⁵². Anot mokslininkės, lyčių asimetrijos modeliai tam tikroje visuomenėje turi būti suprantami atsižvelgiant į kitus toje visuomenėje egzistuojančius socialinės nelygybės modelius, tad ji siūlo palyginti, pavyzdžiui, tam tikros visuomenės santykį tarp vyrų ir moterų bei tarp tos pačios lyties, bet skirtingų klasių ar statuso asmenų¹⁵³. Antropologai atskleidžia, kad visuomenėms būdingas įtvirtintas ideologinis lyčių ir seksualumo vaizdavimas yra pagrindinis patriarchalinio ir klasinio dominavimo įgyvendinimo ir įtvirtinimo veiksnys¹⁵⁴.

Daugelyje Europos šalių imigracijos įstatymai įtvirtina tradicinę moterų priklausomybės nuo vyrų sampratą, pagal kurią pastarieji yra šeimos maitintojai, taigi ir namų ūkių galvos. Ilgą laiką išsisknijusios lyčių sąvokos apie vyrų „viešąją“ ir moterų „privačiąją“ sferas taip pat trukdo valstybėms ir tarptautinėms organizacijoms ginti moterų teises nuo išpuolių, kuriuos jos patiria „intymesnėse“ šeimų ir etninių bendruomenių erdvėse¹⁵⁵.

Grįžtant prie lyties įkūnijimo ir tapatinimosi, feministinė antropologija analizuoja patirties konstravimą, kaip fizinio ir kūniško buvimo vaidmens svarbą, mezgant dialogą su kitais individais bei grupėmis. Henrietta L. Moore plėtoja mintį, kad socialinės sąveikos yra įkūnytos, vykstančios konkrečioje erdvėje ir laike. Dialogas apima situacijas, kai kūnai, paženklinoti skirtingumo (pavyzdžiui, rasės, lyties, etniškumo ir pan.), yra pateikiami kaip tapatybės dalis¹⁵⁶. Patirtis, anot antropologės, yra intersubjektyvi ir įkūnyta, kartu ji nėra individuali ir pastovi, tačiau nepaneigiamai – socialinė ir procesinė. „Patirtis būti moterimi, juodaode ar musulmone niekada nebus vienintelė ir visada priklausys nuo daugybės vietų ir pozicijų, kurios konstruojamos socialiai, t. y. intersubjektyviai. Patirties intersubjektyvumas, žinoma, neapsiriboja fizine išvaizda, faktiniu dialogu ir konkrečia sociologinių aplinkybių prigimtimi.“¹⁵⁷ Intersubjektyvumas taip pat susijęs su

¹⁵² Shapiro Judith. „Anthropology and the Study of Gender“. In: *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, vol. 64: 4, 1981. P. 457.

¹⁵³ *Ibid.* P. 458.

¹⁵⁴ Mahler J. Sarah, Pessar R. Patricia R. „Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies“. In: *The International Migration Review*, vol. 40: 1, 2006. P. 38.

¹⁵⁵ *Ibid.* P. 40.

¹⁵⁶ Moore L. Henrietta. „Introduction“. In: *A Passion for Difference – Essays in Anthropology and Gender*. Cambridge, Malden: Polity Press, 1994. P. 3.

¹⁵⁷ *Ibid.*

identifikacijomis ir atpažinimais bei su troškimais ir vaizdinių apie save bei kitus projekcija ir introjekcija¹⁵⁸.

Mokslininkai lygina lytį ir kitus socialinį sluoksniavimąsi lemiančius veiksnius, pavyzdžiui, socialinę klasę ar rasę, ir daro išvadą, kad lyties negalima vertinti ir analizuoti atskirai, atvirkščiai – lytis yra dinamiška ir sudėtingai jungiasi su kitomis tiriamomis diferenciacijos ašimis¹⁵⁹. Be viso to, tarptautinė migracija, dėl kurios žmonės patenka į naują lyčių kontekstą, keičia lyčių santykius, ir etnografiniai tyrimai atskleidžia, kad „moterų ir vyrų gaunamos naudos gali būti nevienodos ir prieštaringos“¹⁶⁰, todėl būtina tirti, kaip dėl migracijos pasikeitęs moterų statusas veikia tokius aspektus kaip savigarda, kokias pasekmes tapatinimuisi sukelia atskirtis, rasizmas, o kokius – tarpusavyje sąveikaujančios tapatybės – religija, teisinis statusas, klasė.

Analizuojant šio tyrimo dalyvių sąveiką, labai svarbu suprasti, kokią vaidmenį vaidina lyties tapatybė, kaip, viena vertus, ji apibrėžiama antropologiškai, kaip matomi lyčių skirtumai ir disbalansas, kita vertus, kokią įtaką moterų patirtims migracijoje, priimančioje visuomenėje daro jų lytinė tapatybė. Šios patirtys formuojasi bei veikia sąveikoje su konkrečiais individais ar žmonių grupe bei yra veikiamos kitų tarpusavyje susikertančių identitetų.

1.2.2. Sąveikinės tapatybės (angl. *intersecting identities*): religija ir lytis

Pastarąjį dešimtmetį vis daugiau dėmesio yra skiriama galios santykių migracijos lauke disproporcijoms ir pabėgėlių moterų pažeidžiamumui prieglobsčio prašymo procese, taip pat jų poreikiams, susijusiems su jų lytimi, religija, rase, kultūra. Būtent todėl sąveikinių tapatybių (angl. *intersectionality*¹⁶¹) teorija tokia svarbi šiai sričiai. Sąveikinių tapatybių teorija, išplėtotą juodaodžių feminisčių, kritiškai žvelgia į migracijos lauko homogeniškumą ir esencializmą. Ši teorija siekia analizuoti skirtingas patirtis ir tapatybes, kurios yra situacinės, t. y. nulemtos vietos ir laiko. Migracijos

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ Mahler J. Sarah, Pessar Patricia R. „Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies“. In: *The International Migration Review*, vol. 40: 1, 2006. P. 29.

¹⁶⁰ *Ibid.* P. 42.

¹⁶¹ Būtent taip terminas išverstas ir vartojamas Giedrės Blažytės disertacijoje (Blažytė Giedrė. *Imigracija dėl šeimos susijungimo Lietuvoje: lytis ir etniškumas socialinės adaptacijos procese*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017. P. 70).

kontekste sąveikinis požiūris padeda atskleisti, kaip lyties, rasės, etniškumo ir kitos socialinės kategorijos bei jų sąveika kuria nelygybę, marginalumą ar privilegijas ir apima tapatybių kūrimo ir perkūrimo procesą.

Sąveikinių tapatybių teorija atskleidžia, kaip tapatybės ar kategorijos kertasi ir sukuria nelygybę, kliūtis ar privilegijas. Ši teorija išsamiai parodo, kaip kiekviena kategorija sukuria galios poziciją vienam žmogui, bet nugalina kitą žmogų¹⁶². Sąveikinių tapatybių teorija apima sąistymosi politiką, *kitinimą* (angl. *othering*), savireprezentaciją ir kaip kuriamos, atskleidžiamos ar slepiamos tapatybės. Tapatybių sankirtų teorija socialiniuose moksluose plačiau imta naudoti XX a. paskutiniame dešimtmetyje. Patricia Hill Collins savo darbe pasitelkė ją kaip interpretavimo įrankį, aiškinantis socialinį fenomeną, tiriamą tarp juodaodžių moterų JAV. P. H. Collins atskleidė, kad nepaprastai svarbu analizuoti tokias kategorijas kaip rasė, socialinė klasė, lytis, etniškumas, tautinė priklausomybė ir amžius visas kartu, nes tai yra vienas kitą formuojantys socialiniai konstruktai.

Sąveikinė tapatybių teorinė ir metodologinė perspektyva sukurta siekiant atsižvelgti į žmogaus patirčių sudėtingumą. Ji leidžia suprasti, kaip svarbu nagrinėti įvairių nelygybės aspektų sąveiką¹⁶³. P. H. Collins atkreipė dėmesį į hierarchinių galios santykių organizavimą visuomenėje ir tai, kad egzistuoja tam tikra besikertančių priespaudos sistemų (rasė, socialinė klasė, amžius, etninė priklausomybė, lytis, seksualumas, pilietybė) ir galios sričių (hegemoninės, struktūrinės, drausminės ar tarpasmeninės) organizacija¹⁶⁴.

Kimberlé Crenshaw straipsnyje „Mapping the margins“ tyrė, kaip JAV spalvotųjų rasės moterų patirtys susikerta su rasizmu, seksizmu ir klasine priespauda. Savo tyrimu ji parodė, kaip „kitos“ (t. y. spalvotosios) moterys yra nutildomos nustumiant jas į patyrimo paribius arba visiškai jas išstumiant iš visuomenės¹⁶⁵. Tapatybių sankirtų analizė atskleidė, kad JAV juodaodžių moterų atveju rasinė ir seksualinė subordinacija viena kitą stiprina, kitaip tariant, juodaodės moterys dažniausiai marginalizuojamos rasės arba lyties

¹⁶² Taha Dina. „Intersectionality and Other Critical Approaches in Refugee Research: An Annotated Bibliography“. *Local Engagement Refugee Research Network Paper*, Paper No. 3, 2019. P. 4.

¹⁶³ Norris Adele, Murphy-Erby Yvette, Zajicek Anna. „An Intersectional Perspective in Introductory Sociology Textbooks and the Sociological Imagination: A Case Study“. In: *Race, Gender & Class*, vol. 14: 1/2, 2007. P. 336.

¹⁶⁴ Collins Patricia Hill. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and Politics of Empowerment*. New York: Routledge, 2000. P. 299.

¹⁶⁵ Crenshaw Kimberlé. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color“. In: *Stanford Law Review*, vol. 43, 1991. P. 1261.

pagrindu, todėl politinis atsakas į abi subordinacijos formas turi būti duodamas vienu metu¹⁶⁶.

Niros Yuval-Davis saistymosi (angl. *belonging*) politikos teorijoje teigiama, kad sąveikinės tapatybės yra esminis saistymosi politikos elementas. Saistymosi politika grindžiama ribų palaikymu arba jų kūrimu, o saistymosi ribos skiria „mus“ ir „juos“. N. Yuval-Davis aiškina, kad hegemoninės politinės galios dalyvauja bendruomenės ribų palaikyme ir reprodukcijoje. Ji taip pat klausia, kas dalyvauja saistymosi procesuose, ko reikia norint tapti nauju bendruomenės nariu. Ji teigia, kad saistymasis su visuomene yra dialogiškas ir apima dalyvaujamąjį pilietiškumo ir narystės aspektą. N. Yuval-Davis, pabrėždama situaciškumą, nurodo, kad tapatybių sankirtų teorija domisi tuo, „kaip skirtinga skirtingų socialinių subjektų padėtis lemia tai, kaip jie veikia ir yra veikiami skirtingų socialinių, ekonominių ir politinių projektų“¹⁶⁷. N. Yuval-Davis taiko sąveikinių tapatybių teoriją kaip naudingą metodą socialinei stratifikacijai analizuoti. Ji mano, kad ši sąveikinių tapatybių analizė yra priemonė išvengti suniveliavimo būdų, kuriais saistymosi politika veikia žmones, esančių skirtingose saistymosi trajektorijose. Saistymasis yra daugiasluoksnis, dinamiškas procesas, taip pat – emocinis. N. Yuval-Davis daro išvadą, kad kuo didesnę grėsmę ir nesaugumą žmonės jaučia, tuo svarbesni tampa emociniai jų savęs pozicionavimo ir identifikavimo komponentai¹⁶⁸.

Nuo XX a. paskutinio dešimtmečio sąveikinių tapatybių teorija buvo kritikuojama, performuluojama ir pritaikoma kitose srityse, pavyzdžiui, teisėje, psichologijoje ir medicinoje. Sąveikinių tapatybių teorija buvo pristatoma kaip „integruotas ir dinamiškas“ požiūris, kuriuo nustatomos ir analizuojamos įvairios diskriminacijos ir privilegijos formos. Paprasčiau tariant, tapatybių sankirtų perspektyva leidžia pastebėti klasės, lyties, rasės, religijos, amžiaus, lytiškumo, gyvenamosios vietos įtaką gyvenimo patirčiai, grupės pažiūroms (pozicijoms) bei santykiams tarp moterų ir vyrų susiformuoti¹⁶⁹. Svarbu ir tai, kad tapatybių sankirtos padeda atskleisti patį tapatybės formavimosi procesą.

Vienas iš sąveikinių tapatybių teorijos aspektų, apie kurį kalba K. Crenshaw, yra sąveikinė diskriminacija. Ji susijusi su struktūros sąveika ir

¹⁶⁶ *Ibid.* P. 1283.

¹⁶⁷ Yuval-Davis Nira. „Power, Intersectionality and the Politics of Belonging“. In: *FREIA Working Paper Series*, vol. 75, 2011. P. 4.

¹⁶⁸ *Ibid.* P. 5.

¹⁶⁹ Norris Adele, Murphy-Erby Yvette, Zajicek Anna. „An Intersectional Perspective in Introductory Sociology Textbooks and the Sociological Imagination: A Case Study“. *Race, Gender & Class*, vol. 14: 1/2, 2007. P. 336.

smurtu prieš moteris, kurios dėl savo rasės, statuso ir (arba) priklausomybės nuo vyro yra daug blogesnėje socialinėje, ekonominėje, politinėje padėtyje. Susikirsdamos visos šios identitetų kategorijos prisideda prie moterų pažeidžiamumo, jos labiau rizikuoja tapti smurto artimoje aplinkoje aukomis¹⁷⁰. Be to, viešosios paslaugos joms mažiau prieinamos dėl kalbos barjerų ir struktūrinio jų poreikių ignoravimo. Kadangi lytis, rasė ir klasė susikerta ir sukuria ypatingą kontekstą, moterys rizikuoja patirti diskriminaciją. Tarpusavyje sąveikaujančios tapatybės išryškina daugybę priespaudos formų migracijos procese¹⁷¹.

Sąveikinės tapatybės yra svarbi feminizmo teorinė mintis, kuri iškelia svarbą žvelgti į tai, ką sukuria susikirsdamos tokios tapatybių kategorijos kaip lytis ir religija duotoje situacijoje – įgalina jas veikti ar nugalina, įtraukia į visuomenę ar atstumia. Taip pat nemažai feminizmo atstovių yra kritikavusios vakariečių ir musulmonų moterų santykį kaip persmelktą orientalizmo, nugalinantį, laikantį musulmones patriarchalizmo aukomis. Į kategorizuojančių ir homogenizuojančių sąvokų primetimą musulmonėms dėmesį atkreipė Lila Abu-Lughod knygoje „Do Muslim Women Need Saving?“¹⁷². Knygos autorė apibrėžia *kitoniškumą* kaip procesą, kai tam tikros žmonių grupės kategorizuojamos kaip iš esmės besiskiriančios nuo vakariečių suvokiamos normos, o tai dažnai lemia jų marginalizaciją arba egzotizavimą. L. Abu-Lughod nagrinėja, kaip Vakarų suvokimas apie musulmones prisideda prie jų *kitoniškumo* įtvirtinimo ir tokio kategorizavimo pasekmes. *Kitoniškumas* pasireiškia stereotipizavimu ir musulmonių patirčių supaprastinimu vakarietišrame disкурse, taip pat kultūriniu imperializmu – vakarietiškas gyvenimo būdas suvokiamas kaip viršesnis, o musulmonės matomos kaip *kitos*, kurias reikia gelbėti. Taip pat, anot L. Abu-Lughod, musulmonių atveju dažnai neatsižvelgiama į nuomonių, patirčių ir perspektyvų įvairovę, o remiamasi vieninteliu, išankstines nuostatas atitinkančiu, pasakojimu. *Kitoniškumas* glaudžiai susijęs su nelygiaverčiais galios santykiais, kai iškeliama savos, vakarietiškos vertybės (išsilavinimas, feminizmas) ir pažeminamos kitos. Kartu L. Abu-Lughod kalba ir apie musulmonių veikėjiškumą; ji parodo, kaip musulmonės moterys geba rinktis

¹⁷⁰ Crenshaw Kimberlé. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color“. In: *Stanford Law Review*, vol. 43, 1991. P. 1257.

¹⁷¹ Bastia Tanja. „Intersectionality, Migration and Development“. In: *Progress in Development Studies*, vol. 14: 3, 2014. P. 237–248.

¹⁷² Abu-Lughod Lila. *Do Muslim Women Need Saving?* Cambridge: Harvard University Press, 2013.

ir konstruoti savo gyvenimus, likimus, užuot buvusios pasyvios už jas daromų sprendimų priėmėjos¹⁷³.

Kita feminizmo atstovė Saba Mahmood knygoje „Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject“¹⁷⁴ kvestionuoja sekuliaraus ir liberalaus feminizmo sistemų, kurios dažnai pabrėžia autonomiją, pasipriešinimą ir emancipaciją, universalumą. Ji teigia, kad šie pagrindai gali būti netinkami suprasti moterų, ypač dalyvaujančių islamo judėjimuose, gyvenimą ir veikimą nevakarietiškame kontekste. Knygoje iš naujo apibrėžiama ne tik pasipriešinimo dominavimui sąvoka, bet ir tai, kaip moterys praktikuoja veikėjiškumą religinėse praktikose. S. Mahmood parodo, kad veikėjiškumas taip pat gali būti susijęs su dorybių ugdymu, pamaldumu ir religinių normų laikymusi, kurių pasaulietinės sistemos dažnai nepastebi¹⁷⁵. S. Mahmood nagrinėja, kaip pamaldumo įkūnijimas per kasdienes praktikas, tokias kaip malda, kukli apranga ir moralus elgesys, yra svarbiausias moterų subjektyvumo vadinamajame mečetės judėjime elementas. Ji pabrėžia, kad svarbu šias praktikas suprasti naudojantis jų pačių kultūrine ir religine logika, o ne primesti išorines interpretacijas¹⁷⁶.

Sąveikinių tapatybių teorija suteikia įrankį analizuoti ir atskleisti skirtingų tapatybių kategorijų, ypač lyties ir religijos, veikimo susikertant svarbą tyrimo dalyvėms saistantis, atsisiejant, įsitraukiant ar atsiribojant nuo visuomenės, į kurią moterys atvyko. Feminizmo atstovės, pabrėždamos lyties ir religijos tapatybių svarbą, kritikuoja orientalistinį, supaprastintą ir esencializuotą pasaulio matymą ir demonstruoja skirtingas veikėjiškumo bei moterų musulmonių įgalinimo formas, atkreipdamos dėmesį, kad svarbu pripažinti ir matyti patirtis iš moterų perspektyvos.

1.3. Sąveika su priimančia visuomene: įtrauktis, atskirtis ir humanitarizmas

Šiame skyriuje analizuojami procesai, vykstantys priimančioje visuomenėje, į kurią atvyksta pabėgėliai. Priimančioje visuomenėje praktikuojama atskirtis ir įtrauktis pasitelkiant *savo*, *svetimo*, *kitoniškumo* konstruktus, jų pagrindu konstruojami, perduodami stereotipai bei praktikuojamos kitos atskirties

¹⁷³ Abu-Lughod Lila. *Do Muslim Women Need Saving?* Cambridge: Harvard University Press, 2013. P. 39.

¹⁷⁴ Mahmood Saba. *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.

¹⁷⁵ Bangstad Sindre. „Saba Mahmood and Anthropological Feminism After Virtue“. In: *Theory, Culture & Society*, vol. 28: 3, 2011. P. 31.

¹⁷⁶ Mahmood Saba. *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.

formos – stigma, marginalumas, rasizmas. Visi šie aspektai atsiliepia priimančios visuomenės ir pabėgėlių moterų sąveikai, motyvacijai saistytis su šia visuomene. Skyriuje pristatoma tyrimui itin svarbi įtrauktis / įsitraukimo sąvoka, aptarti įtraukčiai svarbūs aspektai – veikėjiškumas (angl. *agency*) ir įgalinimas (angl. *empowerment*). Taip pat pristatomos kitos sąvokos, vartojamos migracijos lauke nusakyti migrantų įsiliejimą į priimančią visuomenę – integracija, akultūracija, inkorporacija, tačiau šios perimamos iš teisinių dokumentų, primetamos „iš viršaus“. Skyriuje taip pat aptariamas dar vienas sąveikos tarp institucijų darbuotojų, nevyriausybinių organizacijų atstovų ir pabėgėlių priimančioje visuomenėje dėmuo – pagalbos teikimo ir gavimo laukas – humanitarizmas.

1.3.1. *Savo–svetimo* bei *kito* konstruktai sąveikoje su priimančia visuomene

Iš empirinio tyrimo medžiagos išryškėjo sąveikos tarp musulmonių pabėgėlių ir Lietuvos visuomenės aspektai, atskleidę visuomenėje praktikuojamus *savo*, *svetimo*, *kito* / *kitoniškumo* konstruktus. *Savumo* ar *svetimumo* jausmą, žiūrint iš pabėgėlių moterų perspektyvos, konstruoja daug veiksmų, tiek vidinių (laikysena, pasirengimas priimti naujoves, iššūkius), tiek išorinių (skirtinga išvaizda, visuomenės reakcija į išsiskiriančią aprangą, išvaizdą, kalbą). Priimanti visuomenė kaip tauta taip pat konstruoja *savą* ir *svetimą*, pasitelkdama šias binarines opozicijas kaip savotišką „pasaulio sandarą“. Tradiciniame mąstyme *savas* – „priklausantis žmogui, visa, ką jis turi įvaldęs“¹⁷⁷, o *svetimas* – nežmoniškas, neapibrėžtas, tai – erdvė, pilna demonų, *svetimųjų*¹⁷⁸. *Savas* taip pat reiškia priklausomybę tai pačiai socialinei grupei, o *svetimas* – kitai. *Savo* ir *svetimo* opozicija atskleidžia priklausymą / nepriklausymą tai pačiai etninei grupei, religijai ar konfesijai. Taigi, kitatikis, kitatautis, kitos socialinės grupės, kitos geografinės vietos žmogus buvo ir yra *svetimas*¹⁷⁹. Žmonių skirstymas į *savą* ir *svetimą* analogiškas skyrimui „mes“ – „jie“, kuris turi labai stiprų galios ir hierarchinį „krūvį“, kur „mes“ – dauguma, o „jie“ – mažuma. *Savas–svetimas* kaip ir „mes“ – „jie“ yra savęs identifikavimas, *savęs* priskyrimo tam tikrai grupei, saistymosi pagrindas¹⁸⁰. Ne tik *savęs* identifikavimo kaip kylančio iš žmogaus vidaus, bet taip pat ir iš išorės – iš tautos, visuomenės ir bendruomenės, su

¹⁷⁷ Anglickienė Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 60.

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ *Ibid.* P. 61–62.

¹⁸⁰ *Ibid.* P. 64.

kuria vyksta sąveika. *Savas–svetimas* skirtis svarbi pabėgėlių įsitraukimui, nes yra jaučiama ir išgyvenama tyrime dalyvavusių moterų, taip pat *savas–svetimas* skirtis yra praktikuojama visuomenės ir atvirai, ir nepastebimai kaip atsakas į atvykusių moterų *kitoniškumą*, matomą kitatautiškumą.

Kelis žodžius būtina pasakyti apie etnocentrizmą. Etnocentrizmas – universali žmogaus savybė supančio pasaulio reiškinius vertinti remiantis grupės, kuriai priklausoma, vertybėmis¹⁸¹ bei kriterijais. Etnocentrizmas verčia žmones sureikšminti ir sustiprinti viską, kas jų tautosakoje yra savita ir kuo jie skiriasi nuo kitų¹⁸². Taip pat dažnai savos vertybės iškeliamos, o kitų – menkinamos. Etnocentrizmas, pasak Laimos Anglickienės, remiasi stereotipais – „supaprastintomis kategoriškomis prielaidomis“¹⁸³. Tautiniai stereotipai – supaprastintos apibendrinančios nuomonės atvira ar paslėpta forma, vertinančios kitas tautas¹⁸⁴. Hubertus Carlas Johannesas Duijkeris ir Nico H. Frijda teigia, „kad stereotipai atlieka tą pačią funkciją, kaip ir daugelis kitų apibendrinimų – daro mūsų pasaulį lengviau apčiuopiamą, lengviau suprantamą ir kontroliuojamą“¹⁸⁵. Anot mokslininkų, stereotipai lemia ir pateisina tam tikrus nusistovėjusius sąveikos su kitomis grupėmis, tautomis modelius. Viena stereotipų funkcijų yra esamos socialinės tvarkos palaikymo arba maišto prieš ją išraiška, tai – priemonė kurti naują socialinę tvarką. Taip pat, anot H. C. J. Duijkerio ir N. H. Frijdos, stereotipai gali atspindėti „egzistuojančią galios struktūrą ir žmonių reakciją į šią struktūrą“¹⁸⁶.

Stereotipus turi, juos kuria visos tautos. Tyrime dalyvavę lietuviai, institucijų bei nevyriausybinių organizacijų darbuotojai, taip pat turi tam tikrus stereotipus apie kitataučius, su kuriais susiduria darbe.

Savo ir *svetimo* diskusija neatsiejama arba tolygi diskusijai *savas* – *kitas*, kur *svetimas* ir *kitas* neretai yra sutapatinami¹⁸⁷. Antropologinėje ir filosofinėje literatūroje skirtis daroma tarp *savo*, kuris neatsiejamas nuo identiteto ir savęs (angl. *self*) suvokimo, jis priešpriešinamas *svetimam* (angl.

¹⁸¹ „Etnocentrizmas“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 01 20): <<https://www.vle.lt/straipsnis/etnocentrizmas/>>.

¹⁸² Sumner William Graham. *Folkways*. Boston: The Athenaeum Press, 1906. P. 13.

¹⁸³ Anglickienė Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 65.

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ Duijker Hubertus Carl Johannes, Frijda H. Nico. *National Character and National Stereotypes: A Trend Report Prepared for the International Union of Scientific Psychology*. Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1960. P. 125.

¹⁸⁶ *Ibid.*

¹⁸⁷ Savoniakaitė Vida. „Įvadas: ar pažįstame *sava* ir *kita*?“. In: *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. P. 11–31.

alien) ir išskiriama *kito*, *kitoniškumo* sąvoka (angl. *other*; *otherness*, *alterity*). Anot Mariekos Sax, „*kitoniškumas* žymi vienodumą ir skirtingumą, o *svetimumas* suponuoja, kad bent viena iš priešpriešos šalių taip pat turi savasties jausmą. Dėl šios savimonės kita šalis tampa ne tik kitokia būtybe, bet ir egzistenciškai svetima ar svetima *savumui*.“¹⁸⁸

Kitoniškumo sąvoka yra įsišaknijusi vyraujančiose dominavimo ir paklusnumo, priklausomybės ir nepriklausomybės, sąveikos etiketo, galios, savimonės, asmens, kūno, tapatybės, lyties, rasės, amžiaus, asmeninės nuosavybės ir atsakomybės sąvokų sampratoje. „Abstraktesniu požiūriu ji atspindi įtraukties ir atskirties logiką, vienodumo ir skirtingumo, lygybės ir nelygybės suvokimą, socialinės ir psichologinės dinamikos supratimą.“¹⁸⁹ *Kitoniškumas* apibrėžiamas kaip glaudžiai susijęs su asmens tapatybe, nes *kitas* egzistuoja tik santykyje su savimi. Jurgis Dieliautas, žiūrėdamas iš filosofinio žiūros taško, *kitą* ir *svetimą* laiko tuo, kas „mums priešiška, kitoniška, nepriimtina“, jis vaizdžiai teigia, kad „mums reikia priešų kaip kažko stojančio priešais, reikia kito, kad būtų surastas ir suprastas *kitoniškumas*, dar reikia kažko nepriimtino, kad suprastume, kas priimta ir kas palikta“¹⁹⁰. *Svetimas*, anot J. Dieliauto, kartais yra *radikalus kitas* – toks, su kuriuo negali susitapatinti, kurio negali „priskirti sau“¹⁹¹, kitokio savo kalba, religija ar rase; galbūt *kitokio* daugiau nei vienu savo tapatybės elementu¹⁹². Mūsų reakcija į *kitą*, *svetimą* dažniausiai pasireiškia priešinimusi jam, jo vengimu arba siekiu svetimą asimiliuoti¹⁹³.

Antropologas Andre Gingrichas mato *kitoniškumą* ir saistymąsi kaip tapatybės sudedamąsias dalis¹⁹⁴, nes tai neišvengiamai susiję su priklausymu ar nepriklausymu tam tikrai grupei. Takoskyra tarp *savo* ir *kito* brėžiama,

¹⁸⁸ Sax Marieka. „The Limits of Understanding: Empirical and Radical Otherness in the Andes“. In: *Anthropology and Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed.). New York: Routledge, 2019. P. 233.

¹⁸⁹ Crapanzano Vincent. „The Friendly Other“. In: *Anthropology and Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed.). New York: Routledge, 2019. P. 72.

¹⁹⁰ Dieliautas Jurgis. „Svetimas svetimumas“. In: *Inter-studia Humanitatis*, vol. 11, 2010. P. 60.

¹⁹¹ *Ibid.* P. 72.

¹⁹² Kastoryano Riva. „Codes of Otherness“. In: *Social Research*, vol. 77: 1, 2010. P. 88.

¹⁹³ Waldenfels Bernhard. *Phenomenology of the Alien*. Illinois, Evanston: Northwestern University Press, 2011. P. 3.

¹⁹⁴ Gingrich Andre. „Conceptualising Identities: Anthropological Alternatives to Essentialising Difference and Moralizing about Othering“. In: *Grammars of Identity / Alterity: A Structural Approach*, Baumann Gerd, Gingrich Andre (eds.). New York-Oxford: Berghahn Books, 2006. P. 4.

iškeliant pozicionavimo klausimą – kas yra savos socialinės grupės viduje, o kas jos išorėje?

Sąveika socialinėse grupėse ir už jų ribų vyksta atsižvelgiant į tam tikrus simbolinius kodus, kategorijas ir įsivaizduojamas ribas, kad būtų galima identifikuoti įtrauktuosius ir atstumtuosius, *konformistus* ir *deviantus*; pastarieji tampa pašaliniais dėl savo nepaklusnumo teisinėms ir politinėms normoms arba socialiniams ir kultūriniais kodams¹⁹⁵. Apibrėžiant *kitą*, reikalinga nusibrėžti realias ar simbolines ribas, kurios lemia vidinę grupės diferenciaciją. Taip sukuriamos socialinės, kultūrinės ir moralinės kategorijos, kurios taip pat hierarchizuoja kultūras. *Kitoniškumas* yra nuolatinė *mes* grupės ribų transgresija, ji kuria sudėtingus santykius tarp individų jiems sąveikaujant visuomenėje¹⁹⁶.

Identiteto ribų brėžimas tarp grupių yra centrinė bendruomeninių tapatybių formavimosi proceso dalis¹⁹⁷. Priklausyti tam tikrai grupei kaip socialiniam dariniui reiškia turėti atitinkamą tapatybę ir demonstruoti atitinkamus šios tapatybės kaip saistymosi su socialine grupe ženklus: aprangą, gyvenimo stilių, vertybinę orientaciją ir kt.¹⁹⁸

Narystė – tai sąveika, dažniausiai pasireiškianti tarp skirtingų etninių grupių. Apie ribų tarp „mes“ ir „jie“ konstravimą rašė Frederikas Barthas, analizuodamas santykius tarp skirtingų etninių grupių; jis įtikinamai parodo, kaip *kitas* yra konstruojamas pasitelkiant etniškumą. Anot F. Bartho, tradiciškai esame linkę manyti, kad rasė lygi kultūrai, kuri lygi kalbai, ir kad visuomenė yra vienetas, kuris atmeta arba diskriminuoja kitus¹⁹⁹. Tai leidžia daryti prielaidą, jog ribų išlaikymas yra neproblemiškas ir kyla iš izoliacijos, kurią implikuoja tokie požymiai kaip: rasiniai skirtumai, kultūriniai skirtumai, socialinė atskirtis ir kalbos barjerai, spontaniškas ir organizuotas priešiškus. Tai apriboja ir veiksmų, kuriais aiškiname kultūrinę įvairovę, spektrą: esame priversti įsivaizduoti, kad kiekviena grupė savo kultūrinę ir socialinę formą kuria santykinai izoliuotai, tarsi kiekviena tauta turi savo kultūrą ir kiekviena yra susibūrusi į visuomenę, kurią galima išskirti ir

¹⁹⁵ Kastoryano Riva. „Codes of Otherness“. In: *Social Research*, vol. 77: 1, 2010. P. 79.

¹⁹⁶ *Ibid.* P. 79–80.

¹⁹⁷ Barth Fredrik. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. P. 9.

¹⁹⁸ *Ibid.* P. 14.

¹⁹⁹ Barth Frederik. „Introduction to Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference“ (1969). In: *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*, Martiniello Marco, Rath Jan (eds.). Amsterdam University Press, 2010. P. 409.

apibūdinti kaip atskirą salą²⁰⁰. Analitiškai etninių dichotomijų kultūrinį turinį galima tirti, anot F. Bartho, pagal du aspektus: 1) atvirus signalus arba ženklus, tai – diakritiniai bruožai, kurių žmonės ieško ir kuriuos rodo norėdami išreikšti tapatybę, dažnai tai – apranga, kalba ar bendras gyvenimo stilius; 2) pagrindines vertybines orientacijas – moralės ir pažangumo standartus, pagal kuriuos vertinama grupės veikla. Taip pat F. Barthas atkreipia dėmesį, kad „kuo didesni yra šių vertybinių orientacijų skirtumai, tuo daugiau apribojimų tarpetinei sąveikai jie sukelia“ – bendroje statusų ir situacijų socialinėje sistemoje elgesys, neatitinkantis vyraujančių vertybinių orientacijų, yra neigiamai sankcionuojamas²⁰¹. Kadangi priklausymas etninei kategorijai susijęs su buvimu tam tikru asmeniu, su pagrindine (angl. *basic*) tapatybe, jis taip pat reiškia reikalavimą vertinti save ir būti vertinamam pagal tuos standartus, kurie yra susiję su ta tapatybe²⁰².

Etninių grupių tęstinumas priklauso nuo gebėjimo išlaikyti ribas. Pasak F. Bartho, kultūriniai bruožai, žymintys šią ribą, gali keistis, taip pat gali keistis ir narių kultūrinės charakteristikos, netgi organizacinė grupės forma, tačiau nuolatine atskirtis tarp grupės narių ir nepriklausančiųjų grupei leidžia apibrėžti tęstinumo pobūdį ir ištirti kintančią kultūrinę formą ir jos turinį²⁰³. Grupės narystės kriterijais tampa tik socialiai svarbūs veiksniai, o ne akivaizdūs, „objektyvūs“ skirtumai, kuriuos lemia kiti veiksniai. Jis pažymi, kad „nėra jokio skirtumo, kiek skirtingas gali būti akivaizdus narių elgesys – jei jie sako, kad jie yra A, priešingai nei kitos giminingos kategorijos B nariai, jie nori, kad su jais būtų elgiamasi ir kad jų elgesys būtų aiškinamas ir vertinamas kaip A, o ne kaip B; kitaip tariant, jie pareiškia savo ištikimybę bendrai A kultūrai“²⁰⁴. Taigi, grupė ar jos nariai, išlaikantys identitetą, sąveikaudami su kitomis, signalizuoja narystę arba atskirtį – taip, anot F. Bartho, veikia ribų tarp išorės ir vidaus, savų ir svetimų, nustatymas. Identitetas yra kuriamas ir palaikomas nuolat vykstančių įtraukties bei atskirties procesų, taigi, per santykį tarp *mes* ir *jie*, priklausomai nuo socialinių, kultūrinių, politinių aplinkybių, į kurias patenkama²⁰⁵.

Jeanas-Francois Staszakas teigia, kad *kitoniškumo* konstravimas yra ne tik santykis tarp *mes* ir *jie*, tarp vidinės (*mes*) ir išorinės (*jie*, *kiti*) grupės, tačiau „*kitoniškumas* yra diskursyvus procesas, kurio metu dominuojanti

²⁰⁰ *Ibid.* P. 409–410.

²⁰¹ *Ibid.* P. 416.

²⁰² *Ibid.* P. 412.

²⁰³ *Ibid.* P. 413.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ Barth Fredrik. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. P. 35.

vidinė grupė sukuria išorinę grupę²⁰⁶, pabrėždama ir stigmatizuodama skirtumą – tikrą ar įsivaizduojamą. Šio proceso metu paneigiama išorinės grupės tapatybė, atsiranda motyvas diskriminacijai. Paprastaiariant, „skirtumai priklauso faktų sričiai, o *kitoniškumas* – diskurso sričiai“²⁰⁷. Galios asimetrija konstruojant *kitoniškumą* yra šio proceso ašis. Vidinė, dominuojanti grupė turi galią primesti savo vertybes ir nuvertinti išorinės grupės vertybes kaip mažiau svarbias, stokojančias „kokybės“. Ulfas Hannerzas taip pat iškėlė mintį, kad *kitas* / *kitoks* yra stokojantis, nevisavertis²⁰⁸, t. y. jo statusas ar kokybė yra žemesni už kitų jį supančių žmonių.

Darymas *kitu* arba *kitinimas* – tai žmonių diferencijavimas, išstūmimas į užribį pagal tam tikras socialiai susikurtas kategorijas²⁰⁹. Visos bendruomenės kuria *savą* ir *kitą* remdamosi savomis, bendruomenėje nusistovėjusiomis, kategorijomis. Labai ryškius skirstymo į *savą* ir *kitą* pavyzdžius aprašo Edwardas Saidas knygoje „*Orientalizmas*“²¹⁰. Vienas svarbiausių E. Saido analizės metodologinių įrankių yra *kitoniškumo* sąvoka, reiškianti būdą, kuriuo Vakarų visuomenės Rytus suvokė kaip iš esmės skirtingus, nevisaverčius. Šis *kitoniškumo* procesas apima binarinės opozicijos tarp Vakarų ir Rytų kūrimą, kai Vakariai dažnai vaizduojami kaip racionalūs, išsivystę ir pranašesni, o Rytai – egzotiški, neracionalūs ir menkesni. Binarinės opozicijos *savas* ir *kitas* sulyginamos su opozicija *geras* / *blogas*, taigi *kitas* tolygus *blogam*²¹¹. Kaip teigia Danielis Goldinas, *kitinti* tai reiškia „žmogų sumažinti iki išorinio atvaizdo, kuriam trūksta gylio ir vidujybės, taip palengvinant sau kelią tą žmogų nuvertinti ar sunaikinti“²¹².

Kitinimas arba darymas *kitu* – tai atskirties praktikavimas, Etienne Balibaro žodžiais tariant, „atskiriant nuo pripažinimo, statuso, orumo, teisių ir galimybės dalyvauti įprastuose socialiniuose santykiuose ir veikloje“²¹³, taip pat priskiriant dažniausiai neigiamas savybes tam asmeniui ar grupei. Taip pat

²⁰⁶ Staszak Jean-Francois. „Other / Otherness“. In: *International Encyclopaedia of Human Geography*, Kitchin Rob, Thrift Nigel (eds.). Oxford: Elsevier Science, 2009. P. 44.

²⁰⁷ *Ibid.* P. 45.

²⁰⁸ Hannerz Ulf. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London, New York: Routledge, 1996. P. 120.

²⁰⁹ Valdivia Angharad N. „Othering“. In: *Keywords for Media Studies*, Ouellette Laurie, Gray Jonathan (eds.). New York: NYU Press. P. 133–135.

²¹⁰ Said Edward. *Orientalizmas*. Vilnius: Apostrofa, 2006.

²¹¹ *Ibid.*

²¹² Goldin Daniel. „Prologue: Otherness“. In: *Psychoanalytic Inquiry*, vol. 42: 2, 2022. P. 99.

²¹³ Balibar Etienne. „Difference, Otherness, Exclusion“. In: *Parallax*, vol. 11: 1, 2005. P. 25.

kitinimas neatsiejamas nuo *kitinančiojo* tapatybės, nes *kitas* yra priešpriešoje pačiam žmogui ir dalyvauja jo sąistymosi procese.

1.3.2. Atskirties formos – stigma, marginalumas ir rasizmas

Visuomenėje braizant ribas tarp *savo* ir *svetimo*, atskirtis praktikuojama pasitelkiant taip pat ir tokias formas kaip stigma, diskriminacija, marginalumas bei rasizmas, priklausomai nuo tapatybės (ar jų visumos), kurią asmuo atskleidžia, pristato ar kuri yra labiausiai matoma tam tikroje situacijoje.

Stigmos veikimą išsamiai yra aprašęs Ervingas Goffmanas savo žymiajame veikale „Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity“²¹⁴, kur pasitelkdamas sociologinę perspektyvą parodo sudėtingą stigmatizavimo dinamiką, tapatybės formavimo procesus ir socialines pasekmes, susijusias su stigmatizuotos tapatybės priskyrimu asmenims, turintiems atitinkamas savybes²¹⁵. Visuomenė konstruoja ir įtvirtina stigmas, dažnai remdamasi tam tikromis savybėmis, kurios laikomos socialiai nepageidaujamomis. E. Goffmanas kaip atskirą išskiria rasės, tautos ir religijos stigmą ir vadina ją *gentine* (angl. *tribal stigma*)²¹⁶. Taigi, būti kitos rasės, tautos, religijos negu dauguma reiškia patirti stigmą, būti stigmatizuojamam – patirti užgauliojimų, nepalankių komentarų ar net teisinių sankcijų. Visais tokiais atvejais dėmesys sutelkiamas į tam tikrą „nepageidaujamą“ asmens savybę²¹⁷. E. Goffmanas stigmą apibūdino kaip bendrą socialinį procesą, atkreipdamas dėmesį į tai, kad stigmatizuojami asmenys dažnai susiduria su panašiais socialinių sąveikų valdymo apribojimais, nepriklausomai nuo konkretaus stigos tipo, su kuriuo jie susiduria²¹⁸. Jei asmuo yra ne tik *kitos* tautos, religijos, rasės, bet ir – moteris, taip pat *kito* statuso, t. y. pabėgėlė, tai sukuria sąlygas daugiasluoksnei diskriminacijai ir daro moterį pabėgėlę pažeidžiamą²¹⁹.

²¹⁴ Goffman Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books, 1990.

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ *Ibid.* P. 14.

²¹⁷ Page Robert. *Stigma. Concepts in social policy*. London, Boston, England: Taylor & Francis Group, 1984. P. 10.

²¹⁸ Clair Matthew. „Stigma“. In: *Core Concepts in Sociology*, Ryan Michael (ed.). New York: John Wiley & Sons, 2019. P. 318.

²¹⁹ Crenshaw Kimberlé. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color“. In: *Stanford Law Review*, vol. 43: 6, 1991. P. 1257.

Diskriminacija žmogaus teisių organizacijų apibrėžiama kaip vykstanti „tada, kai su žmonėmis elgiamasi mažiau palankiai nei su kitais žmonėmis panašioje situacijoje tik dėl to, kad jie priklauso arba yra laikomi priklausančiais tam tikrai žmonių grupei ar kategorijai. Žmonės gali būti diskriminuojami dėl amžiaus, negalios, etninės kilmės, kilmės, politinių įsitikinimų, rasės, religijos, lyties, seksualinės orientacijos, kalbos, kultūros ir daugelio kitų priežasčių, įskaitant kelias priežastis vienu metu.“²²⁰ Dėl diskriminacijos, kuri dažnai kyla dėl išankstinių nusistatymų, žmonės tampa neveiksnūs, bejėgiai. Tai trukdo jiems tapti aktyviais piliečiais, riboja jų gebėjimų ugdymą, o daugeliu atvejų – galimybę gauti darbą, sveikatos priežiūros paslaugas, išsilavinimą ar būstą.

Marginalizacija apibūdina žmones ar bendruomenes, esančias „žemesnėje hierarchijos pakopoje ekonominių, socialinių ar kultūrinių išteklių ar galios požiūriu. Šie ištekliai yra labai svarbūs siekiant lygiateisio dalyvavimo tam tikroje visuomenėje, nesvarbu, ar ji būtų regioninė, nacionalinė, ar pasaulinė.“²²¹ Jane M. Billson marginalumą vertina kaip kultūrinius skirtumus ir individo vaidmenis ar vietą socialinėje struktūroje²²². J. M. Billson siūlo marginalumą skirti į kultūrinį, socialinių vaidmenų, struktūrinį, esencialistinį ir procesinį. Anot mokslininkės, kultūrinis marginalumas susijęs su tarpkultūrinio kontakto ir asimiliacijos dilemomis. Šios dilemos susideda iš rasinių, etninių ir religinių skirtumų ir paprastai kyla iš hierarchinio vienos kultūros vertinimo kitos atžvilgiu. Socialinis marginalumas – tai situacija, kai asmuo dėl amžiaus, socialinių apribojimų ar hierarchiškai susiklosčiusių profesinių vaidmenų negali dalyvauti teigiamoje referencinėje grupėje. Struktūrinis marginalumas reiškia politinio, socialinio ir ekonominio statuso neturėjimą. J. M. Billson mano, kad tai lemia individo ar grupės vieta socialinėje ir ekonominėje struktūroje, o ne kultūrinės ar socialinių vaidmenų dilemos²²³. Esencialistinis marginalumas reiškia sunkią asmenų, kurių vaidmenys atsiduria tarp dviejų potencialiai svarbių referencinių grupių, padėtį. Pavyzdžiui, kai individo ar grupės paveldas grindžiamas konfliktuojančiomis etninėmis (pvz., afroamerikiečių) ar tautinėmis grupėmis arba santykiu tarp etninės „mažumos“ ir „daugumos“. Asmens perėjimas iš vienos grupės į kitą sukuria jo marginalią padėtį abiejose

²²⁰ „Discrimination and Intolerance“. Manual for Human Rights Education with Young people. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 10): <<https://www.coe.int/en/web/compass/discrimination-and-intolerance>>.

²²¹ Varghese Charles, Sheethal S. Kumar. „Marginality: A Critical Review of the Concept“. In: *Review of Development and Change*, vol. 27: 1, 2022. P. 23.

²²² *Ibid.* P. 34.

²²³ *Ibid.* P. 35.

grupėse. Procesualus marginalumas nurodo, kad marginalumas yra dinamiškas, o ne statiškas²²⁴.

Nagrinėjant *rasizmą*, būtina suvokti rasės sampratą, iš kur ji kyla. Šiandien kalbant apie žmonių rases, dažnai ignoruojamas šiuolaikinis mokslas apie žmonių įvairovę, o žmogaus biologijos studijos glaudžiai siejamos su hierarchija, stigmatizacija ir išankstinėmis nuostatomis²²⁵. Svarbu pabrėžti, kad rasė yra ne biologiška, o socialiai susiformavusi. Amerikos antropologų asociacija įvardija rasę kaip „ideologiją apie žmonių skirtumus“ ir teigia, kad fiziniai žmonių rūšių skirtumai turi problemines nebiologines kultūriškai ir politiškai priskirtas reikšmes²²⁶.

Antropologija suvaidino bene pagrindinį vaidmenį plėtojant Europos kolonializmui būdingas idėjas apie žmonių skirtingumą ir *kitoniškumą*, iš kurių kilo ir „biologinė“ (bet iš tikrųjų socialinė) rasės samprata. Šios „biologinės“ žmonių skirtingumo sampratos prisitaikė prie labai įvairialypių istorinių, socialinių ir politinių aplinkybių ir įgavo skirtingas formas. Kultūros teoretikas Stuartas Hallas rasę pavadino „plaukiojančiu“ arba „slankiuoju signifikantu“, tai – sąvoka, neturinti pastovių kategorijų ar reikšmių. S. Hallas neigia visų rasizmo formų belaikiškumą ir universalumą ir pabrėžia rasizmą grindžiančių rasės sąvokų plastiškumą. Pasak jo, rasė veikia kaip kalba. „Rasinių kategorijų reikšmę pirmiausia apibrėžia ne tai, ką jos nurodo, bet jų reikšmė priklauso nuo kitų reikšmę kuriančių sąvokų. Skirtinga žmonių istorija, patirtis ir gyvenimo būdai lemia, kokios rasinės kategorijos jiems gali pasirodyti įtikinamos.“²²⁷ Taigi, S. Hallo nuomone, norint atskleisti, kaip rasinės kategorijos kuriamos ir perkuriamos, reikia žvelgti ne į žmogiškąją ir mokslinę pažangą, bet į lemiančius sociokultūrinius lūžius ir tęstinumą²²⁸.

²²⁴ Billson Janet Mancini. „No owner of soil: Redefining the concept of marginality“. In: *Marginality, power, and social structure: Issues in race, class, and gender analysis*, Rutledge M. Dennis (ed.). Oxford: Elsevier, 2005. P. 30–37.

²²⁵ Bangstad Sindre, Fuentes Agustín. „Race and racism“. In: *The Open Encyclopedia of Anthropology*, Cantave Rachel (ed.), 2023. Interaktyvus (2024 06 07): <<http://doi.org/10.29164/23raceandracism>>.

²²⁶ „AAA statement on race“. 1998. American Anthropological Association, May 17. Interaktyvus (2024 06 07): <<https://americananthro.org/about/policies/statement-on-race/>>.

²²⁷ Bangstad Sindre, Fuentes Agustín. „Race and racism“. In: *The Open Encyclopedia of Anthropology*, Cantave Rachel (ed.), 2023. Interaktyvus (2024 06 07): <<http://doi.org/10.29164/23raceandracism>>; Hall Stuart. *The fateful triangle: Race, ethnicity, nation*, Mercer Kobena (ed.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2017. P. 31.

²²⁸ *Ibid.*

Anot V. Stolcke, Vakaruose rasizmas vadovaujasi partikuliaristiniu žmonių klasifikavimo kriterijumi, t. y. rase, kuri kvestionuoja pretenziją į vienodą žmogiškumą, suskirstydama žmoniją į iš prigimties skirtingas hierarchines grupes, o viena grupė pretenduoja į išskirtinį pranašumą. Šia prasme rasistinės doktrinos yra kategoriškos, slepiančios hierarchiją kuriančius sociopolitinius santykius. „Rasė“ aiškinama kaip būtina ir gana natūrali „kitų“ netinkamumo ir menkavertiškumo priežastis²²⁹.

Europietiškojo rasizmo ištakos siejamos su kultūros ir religijos pavertimu pagrindiniais „kitų“ atskirties ženklais²³⁰. Rasė – tai tapatybės ribų kontrolė, tačiau tapatybė formuojama atsižvelgiant tik į išorę²³¹. Rasės pagrindų visuomenėse vyksta atskirtis ir įtrauktis.

Naujos kultūrinio rasizmo formos apima ir kalbą, Stephenas May nagrinėja kalbinio rasizmo apraiškas²³². Kalbos ir rasizmo sąsajos kiek anksčiau jau buvo pradėtos nagrinėti socialinės psichologijos, lingvistinės antropologijos ir sociolingvistikos sričių mokslininkų. Pavyzdžiui, Wetherell ir Potteris vieni pirmųjų socialinės psichologijos srityje tyrė diskursyvų „kasdienio rasizmo“ konstravimą²³³. S. May, nagrinėdamas baltųjų Naujosios Zelandijos gyventojų rasistinį požiūrį į vietinius maorius, įskaitant pastarųjų kalbą, priėjo prie išvados, kad šis santykis savo ruožtu yra britų kolonijinės valstybės socioistorinės ir sociopolitinės organizacijos produktas²³⁴.

Grupės ar asmenų stigmatizavimas, diskriminavimas, marginalizavimas ir rasizmas visuomenėje sukuria nepalankias sąlygas oriai gyventi, siekti išsilavinimo, karjeros, jaustis visaverčiais visuomenės nariais. Tokiais būdais visuomenėje yra kuriama atskirtis, o ne įtrauktis, brėžiamos ribos, kas grupės viduje, o kas – išorėje. Visuomenė, praktikuodama šias atskirties formas, atima žmonių veikėjiškumą ir motyvaciją saistytis, įsitraukti į šią visuomenę, būti šios bendruomenės dalimi. Aptartos atskirties formos

²²⁹ Stolcke Verena. „Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe“. In: *Current Anthropology*, vol. 36: 1, 1995. P. 7.

²³⁰ Bangstad Sindre, Fuentes Agustín. „Race and racism“. In: *The Open Encyclopedia of Anthropology*, Cantave Rachel (ed.), 2023. Interaktyvus (2024 06 07): <<http://doi.org/10.29164/23raceandracism>>.

²³¹ Hall Stuart. *The Fateful Triangle: Race, Ethnicity, Nation*, Mercer Kobena (ed.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2017. P. 36.

²³² May Stephen. „Linguistic Racism: Origins and Implications“. In: *Ethnicities*, vol. 23: 5, 2023. P. 651–661.

²³³ Wetherell Margaret, Potter Jonathan. *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. London: Harvester Wheatsheaf, 1992. P. 71.

²³⁴ May Stephen. „Linguistic Racism: Origins and Implications“. In: *Ethnicities*, vol. 23: 5, 2023. P. 656.

atsiskleidė ir atliktame tyrime, dažniausiai – pabėgėlių moterų naratyvuose apie neigiamas sąveikas su Lietuvos visuomene, tarp jų ir su institucijų darbuotojais, patirtis.

1.3.3. Įgalinimas ir įtrauktis

Svarbus aspektas analizuojant pabėgėlių moterų įtrauktį į visuomenę tampa jų galimybė veikti – veikėjiškumas (angl. *agency*) ir įgalinimas (angl. *empowerment*). Šie konceptai kelti feministinės perspektyvos atstovų, kadangi moterys, ne baltieji, nepilnamečiai ir negalią turintys asmenys istoriškai buvo neįtraukti į liberalią veikėjiškumą turinčių subjektų sampratą²³⁵, o veikėjiškumas apskritai tapo svarbiausiu emancipacinės politikos, antirasistinių, feministinių ir antikolonialistinių judėjimų rūpesčiu.

Vakaruose mažumų ir imigrantų teisės dažnai buvo, o kartais ir yra, aiškinamos vaizduojant moteris, kurios dengiasi, kaip neturinčias veikėjiškumo ir yra kritikuojamos feministinės krypties mokslininkų²³⁶. Feministinėse diskusijose musulmoniškas apdangalas aptarinėjamas siekiant atskleisti būdus, kuriais tam tikros atstovavimo ir subjektyvumo sampratos siejamos ir su įtraukties klausimais – kas nusipelno būti piliečiu, o kas išstumiamas²³⁷.

Veikėjiškumui apibrėžti socialiniuose moksluose skiriama daug dėmesio. Šio termino apibrėžimui svarbus yra veiksmo modelis (angl. *action model*) (nagrinėtas M. Weberio, G. Simmelio), kuriuo bandoma suvokti individų gebėjimą veikti nepriklausomai nuo struktūrinių apribojimų arba priešingai jiems. Šis modelis neatsiejamas nuo humanistinės sampratos, kuri sieja veikėjiškumą su tokiais sąvokomis kaip racionalumas, sąmoningas veikimas, asmens autonomija ir moralinis autoritetas²³⁸. Poststruktūralistai atkreipė dėmesį į kalbos veikimą formuojant subjektą ir kritiškai vertino priešingą subjekto ir socialinės struktūros santykio sampratą, o poststruktūralistinė kritika teigia, kad „žmogaus subjektyvumą konstruoja ideologija (Louis Althusser), kalba (Jacques Lacan) arba diskursas (Michel Foucault), todėl bet koks jo atliekamas veiksmas tam tikru mastu turi būti ir

²³⁵ Davies Bronwyn. „The Concept of Agency“. In: *A Body of Writing 1990-1999*. Walnut Creek: Altamira Press, 2000. P. 55.

²³⁶ Bilge Sirma. „Beyond Subordination vs. Resistance: An Intersectional Approach to the Agency of Veiled Muslim Women“. In: *Journal of Intercultural Studies*, vol. 31: 1, 2010. P. 10.

²³⁷ *Ibid.* P. 11.

²³⁸ Davies Bronwyn. „The Concept of Agency“. In: *A Body of Writing 1990-1999*. Walnut Creek: Altamira Press, 2000. P. 55.

šių dalykų pasekmė²³⁹. Viena poststruktūralizmo atstovių Judith Butler teigė, kad moterys turi tapti iš objektų subjektais, o subjektas yra formuojamas pasikartojimų ir signifikacijos praktikų (angl. *practice of signification*). Anot J. Butler, veikėjiškumas glūdi būtent signifikacijos praktikų problematiškume²⁴⁰.

Nepaisant debatų, dėl veikėjiškumo termino ir poststruktūralistinės kritikos iki šiol vyravusiam veikėjiškumo apibrėžimui Laura Ahearn siūlo veikėjiškumą apibrėžti kaip sociokultūrinį gebėjimą veikti²⁴¹, tačiau įspėja, kad veikėjiškumo apibrėžimas neturėtų būti susiaurintas ir prilygintas laisvai valiai arba tolygus priešinimuisi (angl. *resistance*)²⁴². Arlene Elowe MacLeod pabrėžia, kad „moterys, net ir būdamos pavaldžioje padėtyje, visada atlieka aktyvų vaidmenį, kuris peržengia viktimizacijos – pripažinimo dichotomijos ribas. Ši dichotomija supriešina sudėtingą ir dviprasmišką veikimą, kai moterys priima, prisitaiko, ignoruoja, priešinasi ar protestuoja – kartais visa tai darydamos vienu metu.“²⁴³

Veikėjiškumo apibrėžimas gali kisti skirtingose visuomenėse, anot Andrew Pickeringo, „skirtingose kultūrose žmonės ir materialus pasaulis gali pasižymėti visai kitokiais gebėjimais veikti, nei mes jiems įprastai priskiriame“²⁴⁴.

Igalinimas, neatsiejamas nuo veikėjiškumo, taip pat siejamas su feministiniu diskursu ir noru suteikti balsą ir / arba galią į marginalumą nustumoms žmonių grupėms. Dažnai feministiniame disкурse tai analizuojama priešinimosi priespaudai ir emancipacijos kontekste, ypač kai kalbama apie moteris musulmones²⁴⁵. Bandant apibrėžti terminą, jis reikštų kam nors suteikti galią, teisę atlikti įvairius veiksmus ar pareigas²⁴⁶. Johnas

²³⁹ Bilge Sirma. „Beyond Subordination vs. Resistance: An Intersectional Approach to the Agency of Veiled Muslim Women“. In: *Journal of Intercultural Studies*, vol. 31: 1, 2010. P. 13.

²⁴⁰ Butler Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990. P. 144.

²⁴¹ Ahearn Laura M. „Language and Agency“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 30, 2001. P. 112.

²⁴² *Ibid.* P. 114–116.

²⁴³ MacLeod Arlene Elowe. „Hegemonic Relations and Gender Resistance: The New Veiling as Accommodating Protest in Cairo“. In: *Signs*, vol. 17: 3, 1992. P. 534.

²⁴⁴ Pickering Andrew. *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*. Chicago: University Chicago Press, 1995. P. 245.

²⁴⁵ Ahearn Laura M. „Language and Agency“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 30, 2001. P. 116.

²⁴⁶ „Empowerment“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 11): <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>>.

Andersen ir Birte Siim įgalinimą apibrėžia „kaip sąmoningumo ir gebėjimų ugdymo procesą, kuris didina piliečių dalyvavimo ir sprendimų priėmimo galią ir potencialiai skatina transformacinius veiksmus, kurie pakeis galimybių struktūras įtraukiančia ir lygiaverte linkme“²⁴⁷.

Įgalinimas taip pat reiškia procesą, kurio metu įgyjama galia, valdžia ir kontrolė savo gyvenimui ir aplinkybėms. Šis procesas apima įvairius aspektus, įskaitant psichologinį, socialinį, ekonominį ir politinį įgalinimą. Tai – ir veikėjiškumas, kai žmogus tiki savo gebėjimais priimti sprendimus, imtis veiksmų ir pasiekti norimų rezultatų. Įgalinimas reiškia ir didesnę savo gyvenimo kontrolę, įskaitant asmeninius pasirinkimus ir gebėjimą savarankiškai tvarkyti savo reikalus²⁴⁸. Įgalinimas apima socialinių ir kultūrinių kliūčių, trukdančių asmenims visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, įveikimą. Tai apima diskriminacijos, nelygybės ir marginalizacijos problemų sprendimą²⁴⁹.

Šiame tyrime labai svarbų vaidmenį vaidina veikėjiškumas ir įgalinimas pabėgėlių moterų įtraukčiai į Lietuvos visuomenę. Migrantų plačiąja prasme įsitraukimas į naują visuomenę ir koegzistencija joje yra itin svarbu dėl šiose amžiuje išaugusių migracijos mastų ir dėl to kylančių iššūkių. Didelis iššūkis tenka priimančiai valstybei – jos nacionalinei bei tarptautinei politikai, visuomenės koegzistencijai²⁵⁰, taip pat tai – iššūkis nacionaliniam identitetui. Svarbūs koegzistavimo dėmenys yra vietos bendruomenės gebėjimas priimti naujakurius ir imigrantų gebėjimas prisitaikyti prie naujos gyvenamosios aplinkos, jos kultūros, kalbos, visuomenės veikimo principų. Visame migrantų įtraukties ar įsiliejimo į naują visuomenę procese veikia skirtingą galią turintys veikėjai – sprendimų priėmėjai, nustatantys reikalavimus ir sąlygas, biurokratai ir administraciniai darbuotojai, įgyvendinantys nustatytas sąlygas, visuomenės nariai, tiesiogiai bendraujantys su migrantais (kaimynai, bendradarbiai), bei patys migrantai. Karen Fog Olwig teigia, kad „nors konkrečios šalies įstatymai ir politika

²⁴⁷ Andersen John, Siim Birte. „Introduction: The Politics of Inclusion and Empowerment – Gender, Class and Citizenship“. In: *The Politics of Inclusion and Empowerment: Gender, Class and Citizenship*, Andersen John, Siim Birte (eds.). London: Palgrave/Macmillan, 2004. P. 2.

²⁴⁸ „Empowerment“. American Psychology Association, Dictionary of Psychology. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 11): <<https://dictionary.apa.org/empowerment>>.

²⁴⁹ Cheater Angela. „The Power in the Postmodern Era“. In: *The Anthropology of Power: Empowerment and disempowerment in changing structures*, Cheater Angela (ed.). London, New York: Routledge, 1999. P. 3.

²⁵⁰ Žibas Karolis. „Imigracijos suvokimai Lietuvos visuomenėje“. In: *OIKOS*, vol. 10: 2, 2010. P. 9.

neabejotinai turi didelę įtaką imigrantams ir pabėgėliams, būdai, kuriais biurokratai naudojami savo diskrecine teise administruodami šias oficialias taisykles, daro didelę įtaką tam, kaip atvykėliai patirs gyvenimą priimančioje visuomenėje²⁵¹. Atitinkamai integracija, kaip oficiali pabėgėlių ir migrantų įtrauktis į visuomenę politika, yra apibrėžiama kaip visuomeninė sąvoka, apimanti socialinę įtrauktį ir atskirtį, ir yra glaudžiai susijusi su bendra šalies politika ir visuomenėje vyraujančiu požiūriu į imigrantus bei pabėgėlius²⁵².

Stephenas Castlesas *et al.* išreiškė mintį, kad „nėra vienos visuotinai pripažintos imigrantų ir pabėgėlių integracijos apibrėžties, teorijos ar modelio. Ši sąvoka tebėra kontroversiška ir dėl jos tebevyksta karštos diskusijos.“²⁵³ Ši sąvoka matoma kaip primetama iš viršaus į apačią. Integracija yra svarbi ir kaip politinis tikslas, ir kaip su pabėgėliais dirbančių projektų siekiamas rezultatas²⁵⁴. Taip pat integracija suvokiama kaip funkcinis reiškinys, tam tikra programa, kurią galima organizuoti, planuoti, vykdyti, o jos rezultatus – matuoti, nustatant, ar integracija „sėkminga“, ar „nesėkminga“. Šis požiūris dominuoja reglamentuose, gairėse, tiek pabėgėlių, tiek migrantų socialinės integracijos teoriniuose darbuose, tyrimų ataskaitose, programų vertinimuose²⁵⁵.

Günteris Schlee mano, kad kiek paradoksalu, bet tiek skirtumai, tiek panašumai dažnai naudojami siekiant paaiškinti visuomenės *sanglaudą* ir politinės *integracijos* formas. Dauguma Europos valstybių patyrė homogenizacijos procesus (dažniausiai smurtinius), kurie lėmė šiuolaikinių nacionalinių valstybių atsiradimą²⁵⁶. Tačiau, kad ir koks būtų homogenizavimo pastangų turinys, visos homogenizavimo politikos kryptys turi vieną bendrą bruožą – kad integracija būtų sėkminga, integruotini žmonės turi būti vienodi pagal svarbius klasifikacinius požymius. G. Schlee

²⁵¹ Olwig Karen Fog. „‘Integration’: Migrants and Refugees between Scandinavian Welfare Societies and Family Relations“. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37: 2, 2011. P. 181.

²⁵² *Ibid.* P. 180–181.

²⁵³ Castles Stephen, Korac Maja, Vasta Ellie, Vertovec Steven. „Integration: Mapping the Field“. *Home Office Online Report* 29/03. London: Home Office, 2002. P. 12.

²⁵⁴ Ager Alastair, Strang Alison. „Understanding Integration: A Conceptual Framework“. In: *Journal of Refugee Studies*, vol. 21: 2, 2008. P. 167.

²⁵⁵ Gvazdovaitė Joana. *Pabėgėlių kultūrinė integracija Lietuvoje*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Vilnius, 2010. P. 6.

²⁵⁶ Schlee Günther. „Introduction. Difference and Sameness as Modes of Integration“. In: *Difference and Sameness as Modes of Integration Anthropological Perspectives on Ethnicity and Religion*, Schlee Günther, Horstmann Alexander (eds.). New York, Oxford: Berghahn Books, 2018. P. 2.

integraciją laiko sociocentrine sąvoka, kuri apima sociologinę perspektyvą ir politinį diskursą²⁵⁷.

Adrianas Favellas taip pat mano, kad integracija vis dar yra vyraujantis terminas Europos mąstyme, nepaisant kylančių teorinių iššūkių, susijusių su globalizacija ir transnacionalizmu. Jis laikosi nuomonės, kad „integracija“ vis dar yra populiariausias būdas apibūdinti besiformuojančius santykius tarp senųjų Europos nacionalinių valstybių ir didėjančio neeuropietiško, „etninių“ imigrantų skaičiaus“²⁵⁸. A. Favellas laikosi idėjos, kad nacionalinės valstybės yra pagrindinis visuomenės organizacinis vienetas, atsakingas už socialinę politiką „su visomis epistemologinėmis prielaidomis ir politiniais apribojimais“²⁵⁹, o visuomenė suprantama kaip ribota, funkcionuojanti visuma, kurią struktūroja valstybė, galinti kurti politiką ir institucijas šiam tikslui pasiekti²⁶⁰.

Literatūroje apie migraciją vartojami įvairūs skirtingi terminai nusakyti procesui, kuris vyksta migrantams atvykus į priimančią valstybę, migrantų ir priimančios visuomenės sąveikai, be integracijos, tai – adaptacija, akultūracija, įtrauktis, inkorporacija. Be abejonės, sąvokos reiškia skirtingus veikimo principus, bet visos apima sąveiką tarp priimančios visuomenės ir naujų jos narių, t. y. norinčių ar besiruošiančių jais tapti. Detaliau aptarsime šias sąvokas.

Akultūracija – terminas, pirmiausia, išsamiausiai aptartas ir geriausiai žinomas iš tarpkultūrinės psichologijos atstovo Johno W. Berry darbų. Šis terminas nusako žmonių grupių ar individų pirmąją patirtį susitikus su kita kultūra ir vienoje ar abiejose kultūrose vykstančius pokyčius²⁶¹. Tai tam tikros kultūros elementų įsisavinimas, perėmimas. Akultūracija nusako sąveiką tarp mažumos ir daugumos grupių ir ši apima kultūros (kultūrinio identiteto) palaikymą, kontaktą ir dalyvavimą / įsitraukimą į dominuojančią (arba priimančią) visuomenę. Skiriamos keturios pagrindinės akultūracijos strategijos, tai – integracija, asimiliacija, atsiskyrimas ir marginalizacija. *Asimiliacijos* strategija naudojama, kai mažumos grupės individai nenori palaikyti savo kultūrinio identiteto ir siekia kasdienės sąveikos su kita kultūra; tuo atveju, kai norima išlaikyti savo kultūrą nuolatos sąveikaujant su kitomis grupėmis – *integracija*; kuomet norima išlaikyti savo kultūrą ir vengiama

²⁵⁷ *Ibid.* P. 3.

²⁵⁸ Favell Adrian. „Integration Nations: The Nation-State and Research on Immigrants in Western Europe“. In: *Multicultural Challenge*, vol. 22, 2003. P. 13.

²⁵⁹ *Ibid.*

²⁶⁰ *Ibid.*

²⁶¹ Berry John W. „Immigration, Acculturation, and Adaption“. In: *Applied Psychology: An International Review*, vol. 46: 1, 1997. P. 7.

sąveikos su dominuojančia kultūra, tai – *atsiskyrimas*; kuomet individas turi mažai galimybių išlaikyti savo kultūrą ir mažai besidomi ar dėl diskriminacijos ar atskirties negali palaikyti ryšių su dominuojančia kultūra, tai – *marginalizacija*²⁶².

Adaptacija, šiuo atveju – kultūrinė adaptacija, apima prisitaikymą prie įvairių kasdienio gyvenimo aspektų, kultūriškai tinkamo elgesio mokymąsi ir reikiamų socialinių įgūdžių įgijimą, kad būtų lengviau bendrauti su vietos gyventojais²⁶³. Adaptacija Lietuvos prieglobsčio ir integracijos sistemoje suvokiama kaip vykstanti asmens atvykimo į šalį pradžioje, todėl Užsieniečių registracijos centras sistemos darbuotojų suvokiamas kaip adaptaciją vykdanți institucija.

Inkorporacija, arba prijungimas, įtraukimas – šis terminas dažniau vartojamas teisėje, politologijoje, kalbotyroje. Vis dažniau jis aptinkamas ir migracijos srityje, norint išreikšti tapimą dalimi kažko didesnio, ko nors įtraukimą į visumą²⁶⁴. Terminas naudojamas analizuojant migrantų inkorporaciją į priimančią visuomenę, neretai kaip integracijos sąvokos sinonimas. Inkorporacija apima daugybę vienu metu vykstančių procesų – ekonominių, politinių, socialinių ir kultūrinių²⁶⁵.

Nors visos aptartos sąvokos analizuoja procesus, vykstančius migrantams atvykus į priimančią visuomenę, ir jų sąveiką su ta visuomene, šiame tiriamajame darbe vartojamas įtrauktis / įsitraukimo terminas, kuris apima pabėgėlių moterų veikėjiškumą, įgalinimą ir jų patirtis. Įtrauktis / įsitraukimas – dvipusis procesas, nes tai visuomenės noras, gebėjimas įtraukti, priimti naujus visuomenės narius bei atvykusiųjų motyvacija, intencija, noras įsitraukti į visuomenę, būti jos dalimi. Įtrauktis – glaudžiai susijusi su asmenų saistymusi su priimančia visuomene, tapatybės aspektais – jos daryba, perkūrimu, kuris vyksta sąveikoje tiek su prieglobsčio ir integracijos lauko darbuotojais, savanoriais, tiek su visuomenės nariais. Svarbu pabrėžti, kad integracijos terminas šiame darbe vartojamas kaip iš viršaus į apačią primesta sąvoka, tyrimo lauko dalyviams žinoma iš politikos dokumentų, įstatymų ir gairių. Integracija yra matuojama pasitelkiant tam tikrus rodiklius – įsitraukimą į darbo rinką, apgyvendinimą, švietimą, politinį dalyvavimą, taip

²⁶² *Ibid.* P. 9.

²⁶³ Ward Colleen, Kennedy Antony. „The Measurement of Sociocultural Adaptation“. In: *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 23: 4, 1999. P. 659–677.

²⁶⁴ „Incorporate“. Cambridge Dictionary. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 09): <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/incorporate>>.

²⁶⁵ Brettell B. Caroline. „Anthropology, Migration, and Comparative Consciousness“. In: *New Literary History*, vol. 40: 3, 2009. P. 657.

pat vertinamas migrantų pažeidžiamumas ir t. t. *Emiškai* (t. y. „iš vidaus“, tyrimo informantų) integracijos sąvoką tyrimo lauko dalyviai suvokia labai skirtingai ir tai apima kur kas daugiau nei išvardyti rodikliai, ji yra artimesnė įtraukties / įsitraukimo sąvokai pagal priskiriamas savybes.

Šiame poskyryje pristatytos svarbiausios sąvokos, kuriomis analizuojame procesą, kai asmuo atvyksta į kitą šalį, naują jam aplinką, kaip vyksta sąveika tarp priimančios visuomenės ir naujų jos narių. Nors tokios sąvokos kaip akulturacija, integracija, inkorporacija plačiai vartojamos procesui apibrėžti, primetamos „iš viršaus į apačią“, atliktas tyrimas atskleidė būtinybę įtraukti į apibrėžimą veikėjiškumą ir įgalinimą bei apibrėžti procesą kaip įtrauktį ir įsitraukimą. Veikėjiškumas bei įgalinimas tyrimo metu ir analizuojant surinktus duomenis reiškėsi dviem kryptimis – pabėgėlių musulmonių savo veikėjiškumo suvokimas, kartais – atradimas, ir savęs įgalinimas bei išorinis – institucijų darbuotojų bei nevyriausybinių organizacijų, visuomenės atstovų veikėjiškumo moterims kaip individams pripažinimas ir įrankių suteikimas joms įgalinti.

1.3.4. Pagalbos teikėjų ir gavėjų sąveika: humanitarizmas

Šios disertacijos tyrimui svarbi pagalbos teikėjų – nevyriausybinių organizacijų ir valstybės institucijų darbuotojų migracijos srityje bei pagalbos gavėjų – pabėgėlių musulmonių sąveikos analizė. Sąveiką tarp pagalbos teikėjų ir pagalbos gavėjų nagrinėja humanitarinės pagalbos arba humanitarizmo antropologija. Apskritai sąvoka ir apibrėžimas radosi tik 1951 m. įteisinus Ženevos konvenciją, apibrėžus pabėgėlio sąvoką. Pabėgėlių, prieglobsčio tema yra neatsiejama žmogaus teisių diskurso tema.

Etnografinis darbas humanitarizmo srityje, anot Setho Holmeso ir Heide Castañedos, gali „išryškinti abstrakčių „pabėgėlio“ ir „migranto“ terminų ribotumą ir parodyti, kad reikia kruopščiau kontekstualizuoto darbo, kad būtų galima atsekti įvairių perkeltųjų bendruomenių politinius ypatumus ir į juos reaguojančias socialines grupes laike ir erdvėje. Kartu antropologai gali mesti iššūkį galios hierarchijoms, atsirandančioms kuriant ir platinant įvaizdžius, taip pat ir mūsų pačių raštuose.“²⁶⁶

Humanitarizmas bendrąja prasme yra tai, kas sieja tyrimo lauko dalyvius – darbuotojus, dirbančius pabėgėlių integracijos institucijose, nevyriausybinių organizacijų darbuotojus / savanorius bei pabėgėles

²⁶⁶ Holmes Seth, Castañeda Heide. „Representing the ‘European Refugee Crisis’ in Germany and Beyond: Deservingness and Difference, Life and Death“. In: *American Ethnologist*, vol. 43: 1, 2016. P. 13.

musulmones. Tai – pagalbos teikimo ir gavimo laukas, kuriame susitinka pabėgėliai ir institucijos bei organizacijos, teikiančios jiems paslaugas. Šis laukas neegzistuoja be to, ką Didier Fassin vadina „humanitarinė valdžia“ (angl. *humanitarian government*), kurią apibrėžia moralinių sentimentų panaudojimas šiuolaikinėje politikoje²⁶⁷. Valdžia čia suprantama kaip „visuma nustatytų procedūrų ir veiksmų, atliekamų siekiant valdyti, reguliuoti ir palaikyti žmonių egzistavimą: valdžia apima, bet neapsiriboja valstybės, vietos administracijos, tarptautinių institucijų įsikišimu“²⁶⁸. Anot D. Fassin, žmoniškumas arba humaniškumas suvokiamas kaip, viena vertus, žmonių, kuriuos sieja panaši būklė, bendrumas (žmonija), kita vertus, jausminis judesys, traukiantis žmones prie sau artimo žmogaus (žmogiškumas)²⁶⁹. Pirmasis aspektas yra pagrindas reikalauti teisių ir tikėtis universalumo, o antrasis – įpareigoja teikti pagalbą ir dėmesį kitiems, būtent čia, D. Fassin nuomone, susiduria argumentai ir emocijos, kurie ir apibrėžia moralinius sentimentus²⁷⁰.

D. Fassin teigia, kad įtampa tarp dominavimo ir pagalbos santykio yra visos humanitarinės valdžios sudedamoji dalis. „Kalbama ne apie pagalbą teikiančių asmenų geranoriškumą ar jų ketinimus teikti pagalbą, bet apie pačias socialinio santykio tarp abiejų šalių sąlygas, dėl kurių, kad ir kokia gera būtų tarpininkų valia, užuojauta tampa moraliniu sentimentu, neturinčiu jokios galimybės resiproksijai.“²⁷¹

D. Fassin pabrėžia, kad, jo terminais kalbant, *nesaugūs gyvenimai* (angl. *precarious lives*) yra apibrėžiami ne kaip absoliuti būklė, tačiau kaip santykis su tais, kurie turi valdžią jų atžvilgiu²⁷². Humanitarinė valdžia iš tiesų yra *nesaugių gyvenimų* politika, kuri įtraukia įvairias nevyriausybinės, tarptautinės ir kitas organizacijas.

Antropologė Liisa Malkki, nagrinėdama humanitarinės pagalbos teikėjų požiūrį į pagalbos teikimą, išskiria kelias pagrindines priežastis, motyvuojančias pagalbos teikimą, tai – poreikis padėti ir siekis save įprasminginti pasaulyje, būti pasaulio dalimi²⁷³. L. Malkki teigia, kad „svarbi pagalbos darbuotojo padėties nustatymo dalis taip pat yra kvestionuoti „humanitarinės

²⁶⁷ Fassin Didier. *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California Press, 2012. P. 1–2.

²⁶⁸ *Ibid.*

²⁶⁹ *Ibid.*

²⁷⁰ *Ibid.* P. 2.

²⁷¹ *Ibid.* P. 3.

²⁷² *Ibid.* P. 4.

²⁷³ Malkki Liisa H. *The Need to Help: The Domestic Arts of International Humanitarianism*. Durham: Duke University Press, 2015. P. 22.

pagalbos“ ir „aukos“ arba „pagalbos gavėjo“ dvilypumą²⁷⁴. L. Malkki etnografijoje svarbūs keli aspektai, kurie aktualūs ir šiam tiriamajam darbui – tai, kad pagalbos teikėjai nesieja savęs su humanitarizmu ir atmeta humanitarizmo kaip „tarnystės žmonijai“, aukojimosi apibrėžimą²⁷⁵. Vietoje to pagalbos darbuotojų, dirbančių šiame lauke, yra pabrėžiamas profesionalizmas bei asmeninės ir individualios priežastys. L. Malkki, nagrinėdama humanitarinės pagalbos darbuotojų ir savanorių motyvus padėti, dirbti ir veikti humanitarizmo srityje, parodo, kokią didelę įtaką daro jų santykis su savimi ir jų santykis su pasauliu²⁷⁶. Siejant šį santykį su tapatybe humanitarizmo lauke pagalbos teikėjų ir gavėjų santykis lemiamas ir pagalbos teikėjų motyvacijos, santykio su savimi, pasauliu bei jų tapatybės. D. Fassin žodžiais tariant, „šiulaikinė [moralinė] tapatybė neatsiejama nuo poveikio ir vertybių, kurios reguliuoja elgesį ir emocijas kitų atžvilgiu ir apibrėžia pagarbą žmogaus gyvybei ir orumui“²⁷⁷.

Tyrime humanitarizmas svarbus kaip erdvė ir kaip sąlyga vykti pagalbos teikėjų ir gavėjų, šiuo atveju pabėgėlių, sąveikai. Humanitarizmo laukas apima pagalbos gavėjų ir teikėjų tapatybes, pagalbos sampratą, lūkesčius, tačiau kartu – veikėjiškumą ir įgalinimą. Kaip ir antropologės L. Malkki tyrime, taip ir Lietuvos prieglobsčio ir integracijos sistemos darbuotojai pabrėžia norą padėti, bet kiekvienas motyvuojamas individualių priežasčių. Taip pat šiame lauke siekiama profesionalizmo, darbo pasidalijimo ir struktūros. Be to, humanitarizmas tyrimo lauke gali būti suprantamas ir kaip „gero darymas“, pasitelkiant moralinius sentimentus.

„Gero darymas“ arba pagalba žmonėms antropologijoje atpažįstama iš tyrimų, susijusių su nevyriausybinėmis organizacijomis. Jos užima svarbią vietą pagalbos pabėgėliams teikimo srityje, o tyrėjams tampa savotišku portalu, kuris atveria kelią tirti ne tik pačias NVO kaip pagalbos teikėjas, bet ir pasiekti jų paslaugų gavėjus. Antropologai, taikydami savo žinias, metodus, ne tik padeda NVO projektuose, vystyti pačioms NVO, bet ir užima aktyvias pozicijas pagalbos teikimo bei vystymo (angl. *development*) projektuose. Steveno Sampsono žodžiais tariant, „NVO tapo ir antropologinių tyrimų objektu, ir vystymosi projektų bei veikėjų tyrimo instrumentu“²⁷⁸.

²⁷⁴ *Ibid.* P. 26.

²⁷⁵ *Ibid.* P. 10, 27.

²⁷⁶ *Ibid.* P. 4.

²⁷⁷ Fassin Didier. *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California Press, 2012. P. 4.

²⁷⁸ Sampson Steven. „Introduction: Engagements and Entanglements in the Anthropology of NGOs“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and*

NVO svarbios pagalbos teikimo prasme moraliniu požiūriu, nes juo pagrįstas NVO dalyvavimo pobūdis, t. y. „gero darymas“. Tai atsiskleidžia įvairiomis formomis: NVO aktyvistų projektai, būdai, kuriais jie stengiasi padėti ar paremti savo tikslines grupes, bendravimas su valstybės institucijomis, donorais ir konkuruojančiomis NVO – visa tai yra konkretaus veikimo platformos²⁷⁹. NVO veikia kaip moraliniai aktoriai, padedantys pažeidžiamoms grupėms, „pasisakant už jas, mobilizuojant ar nukreipiant išteklius, kad jos išlaikytų savo moralines pretenzijas“²⁸⁰. Taip pat, anot S. Sampsono, nevyriausybinių organizacijos turi laviruoti tarp savo, „kaip autentiškų ir siekiančių teisingumo socialinių judėjimų dalyvių, legitimacijos ir politikos atstovavimo, galinčio pateikti konkrečias politikos alternatyvas vyriausybės sprendimų priėmėjams“²⁸¹. Kitas svarbus NVO aspektas, kad jos daro tai, ko negali padaryti kitos egzistuojančios struktūros ir institucijos – valstybė ar korporacijos, kolektyvas ar bendruomenė, taigi tai tampa svarbus imperatyvas teigti, kad „NVO yra moralinis projektas“²⁸².

Užimančios svarbią moralinę poziciją nevyriausybinių organizacijos prieglobsčio srityje vaidina svarbų vaidmenį pabėgėlių įtraukties procesuose Lietuvoje. Nevyriausybinių organizacijos Lietuvos atveju yra valstybės partnerės pabėgėlių integracijos sistemoje. NVO darbuotojų darbas šioje srityje dažnai tampa „moraliniu projektu“, nes pareikalauja iš darbuotojų daug moralinių, idėjinių išteklių, papildomo laiko ir pastangų. Visgi šie moraliniai sentimentai tarp pagalbos teikėjų ir gavėjų sukuria ryškų hierarchinį santykį, kuris niekada nėra grįstas resiproksija.

NGOs, Lashaw Amanda, Vannier Christian, Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017. P. 6.

²⁷⁹ *Ibid.* P. 9.

²⁸⁰ *Ibid.*

²⁸¹ *Ibid.* P. 4.

²⁸² Grewal Inderpal. „Introduction to Part II: Life in NGOs“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, Lashaw Amanda, Vannier Christian, Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017. P. 113.

II. TYRIMO LAUKO METODOLOGINĖ PRIEIGA

Šis tyrimas – tai antropologinis žvilgsnis į prieglobsčio ir integracijos sistemą ir joje vykstančią sąveiką, bet taip pat tai yra žvilgsnis į Lietuvos visuomenę, jos narių identiteto darybą ir naujų narių priėmimą, sudėtingus ir daugiasluoksnius procesus, kuriuos būtų sunku užčiuopti naudojant kitus nei antropologijoje naudojamus metodus. Timas Ingoldas taip įvardija antropologijos privalumą:

Antropologija, mano nuomone, yra dosni ir atvira, lyginamoji ir kartu tai – kritiškas žmogaus gyvenimo viename pasaulyje, kuriame mes visi gyvename, sąlygų ir galimybių tyrimas. Ji yra dosni, nes atkreipia dėmesį į tai, ką daro ir sako kiti žmonės, ir į tai reaguoja. Tyrinėdami mes maloniai priimame tai, kas duodama, o ne stengiamės gudrumu išgauti tai, kas neduodama, ir stengiamės grąžinti tai, ką esame skolingi kitiems, kad galėtume patys moraliai, intelektualiai ir praktiškai formuotis. Tai visų pirma vyksta dalyvaujant stebėjime [...]. Antropologija yra atvira, nes ieškome ne galutinių sprendimų, o būdų, kuriais gyvenimas gali tęstis toliau. Šia prasme esame įsipareigoję tvariam gyvenimui, t. y. tvarumo formai, kuri nepadarytų pasaulio tvaraus vieniems, išstumdamą kitus, bet jame atsirastų vietos visiems ir viskam. [...] [Šią] ateitį turime kurti kartu ir patys, o tai galima padaryti tik dialogu. Antropologija egzistuoja tam, kad praplėstų šio dialogo apimtį: kad kalbėtusi apie patį žmogaus gyvenimą.²⁸³

Antropologinė prieiga, kiek įmanoma *dosni* ir *atvira*, kaip ją apibūdina Timas Ingoldas, buvo taikoma šiame tiriamajame darbe. Kartu tai buvo kritiškas *sąlygų*, *galimybių* ir patirčių tyrimas, stengiantis *grąžinti* ir tęsti dialogą su tyrimo dalyviais ir visais susijusiais su tyrimo lauku.

2.1. Tyrimo laukas

Etnografinio tyrimo laukas apskritai, kaip rašo Davidas Fitzgeraldas, tai – „ne tik geografinė vieta, į kurią reikia įžengti, bet veikiau konceptuali erdvė, dėl kurios ribų etnografas ir jo tyrimo dalyviai nuolat derasi ir jas konstruoja“²⁸⁴.

²⁸³ Ingold Tim. „Anthropology contra Ethnography“. In: *Hau: Journal of Ethnographic Theory*, vol. 7: 1, 2017. P. 22.

²⁸⁴ Fitzgerald Davis. „Towards a Theoretical Ethnography of Migration“. In: *Qualitative Sociology*, vol. 29, 2006. P. 3.

Šio tyrimo laukas – migracijos, Daiva Bartušienė savo disertacijoje jį vadina prieglobsčio – „prieglobsčio etnografija“²⁸⁵. Tai – daugiavietė etnografija, kuri, pagal George Marcuso apibrėžimą, „pereina nuo įprastos vienos vietos prie daugybės stebėjimo ir dalyvavimo vietų, kurios peržengia tokias dichotomijas kaip „vietinis“ ir „globalus“, „gyvenamasis pasaulis“ ir „sistema“ ir tiria reikšmių, objektų ir tapatybių cirkuliaciją išsklaidytame laike ir erdvėje“²⁸⁶. G. Marcusas siūlo konstruoti daugiaviečius tyrimus sekant žmones, daiktus, metaforas, siužetus, istorijas ar alegorijas, gyvenimą, biografiją ar konfliktą²⁸⁷. Taigi, metodologinė užduotis „sekti žmones“, kai jie keliauja iš vienos vietos į kitą, rimtai atsižvelgia į judėjimą, kuris ir sudaro migracijos procesą, o migracijos studijose, anot G. Marcuso, daugiavietės etnografijos metodas taikomas dažnai²⁸⁸. Be abejonės, tai turi ne tik savų privalumų, bet ir trūkumų. Atliekant daugiavietę etnografiją gali būti sunku pasiekti reikiamą intensyvumą tyrimo lauke ir / ar kalbinę kompetenciją, todėl gali skirtis darbo kokybė bei galimybė sistemingai lyginti įvairias vietas²⁸⁹. Jei laikysime, kad vienas iš etnografijos tikslų yra Cliffordo Geertzo apibrėžtas „tirštasis aprašymas“, tuomet daugiavietė etnografija stokoja „tirštojo aprašymo“ antropologui judant iš vienos lauko tyrimo vietos į kitą²⁹⁰. Svarbu pridurti, kad kultūrinis vertimas tampa daug svarbesne ir sunkesne užduotimi. Tačiau net ir atliekant daugiavietį tyrimą, „vis tiek galima ieškoti „tirštumo“, tik reikia performuluoti „tirštumo“ sąvokos turinį. Tai ne nebylių kultūrinių reikšmių (angl. *tacit cultural meanings*) „tirštumas“, o tirštasis konteksto ir sudėtingumo aprašymas²⁹¹. Didelis daugiaviečio tyrimo privalumas – kad jis prideda papildomą naudingą analizės lygmenį²⁹².

²⁸⁵ Bartušienė Daiva. *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas, 2011.

²⁸⁶ Marcus E. George. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 1995. P. 95–96.

²⁸⁷ *Ibid.* P. 106–110.

²⁸⁸ *Ibid.* P. 106.

²⁸⁹ Fitzgerald Davis. „Towards a Theoretical Ethnography of Migration“. In: *Qualitative Sociology*, vol. 29, 2006. P. 4.

²⁹⁰ Garalytė Kristina. *Dalit Student Movement in India: From Identity Politics to Counter Culture Movement*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Kaunas, 2016. P. 37.

²⁹¹ *Ibid.*

²⁹² Fitzgerald David. „Towards a Theoretical Ethnography of Migration“. In: *Qualitative Sociology*, vol. 29, 2006. P. 6.

Rinktis daugiavietę etnografiją pastūmėjo suvokimas, kad pasirinkus vieną tyrimo vietą – medžiaga bus vienpusė. Pats tyrimo laukas, jo specifika atitinkamai kreipia vykdomą tyrimą bei tyrimo metodus. Suvokus, kad surinkti medžiagą pasitelkus tik vieną tikslinę grupę – pabėgėles musulmones nepakaks, buvo svarbu išgirsti, suvokti, kaip jų patirtis mato institucijų, nevyriausybinių organizacijų darbuotojai, savanoriai, pamatyti vaizdą iš jų perspektyvos. Taip pat atrodė svarbu pačiai pamatyti, kaip vyksta veiklos prieglobsčio prašytojus ir pabėgėlius apgyvendinančiose institucijose, kaip mezgamas ryšys tarp pabėgėlių moterų ir ten dirbančių darbuotojų ir kokią įtaką šis santykis turi vėlesniame moterų įsiliejimo į visuomenę etape.

Tad pirmiausia pasirinkau ieškoti kontaktų ir „balsų“ pabėgėlių musulmonių, gyvenančių Lietuvoje. Tam labiausiai padėjo nevyriausybinių organizacijų, siūlančios užsiėmimus ir veiklas įvairioms pabėgėlių grupėms. Lygiagrečiai atrodė naudinga ar netgi būtina vykti į Užsieniečių registracijos centrą ir Pabėgėlių priėmimo centrą atlikti dalyvaujamojo stebėjimo – buvo svarbu užfiksuoti ten esančią atmosferą, darbuotojų ir gyventojų ryšį, kaip santykis formuojamas, ypač kreipiant dėmesį į skirtingas žmonių grupes, gyvenančias šiuose centruose. Taip pat buvo svarbu išgirsti darbuotojų patirtis, susijusias su jų darbu su musulmonėmis. Svarbu atrodė išgirsti ir palyginti nevyriausybinių organizacijų, dirbančių su pabėgėlių integracija, darbuotojų ir savanorių patirtis, palyginti skirtumus su institucijomis, iššūkius bei mezgamą santykį. Tyrimo metu tyrimo dalyviams aktualus buvo ir sprendimų prieglobsčio srityje priėmimo, įstatyminis lygmuo, kuris susieja visus tyrimo lauko dalyvius, todėl atlikti ir du interviu su darbuotojais iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, taip pat atlikta teisinių dokumentų analizė.

2.2. Tyrimo vietos

Valstybinės įstaigos

Valstybės institucijos ir politika, remdamosi tam tikromis kultūros politikos formuluotėmis, veikia kaip tautos saugotojos ir reprodukuotojos. Tarp jų svarbiausi yra pasienio režimai, reguliuojantys imigraciją.²⁹³

²⁹³ Vertovec Steven. „The Cultural Politics of Nation and Migration“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 40, 2011. P. 246.

Toks režimas yra *Užsieniečių registracijos centras (URC) Pabradėje*. Tai – Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos institucija, į kurią galima patekti tik gavus leidimą, pagal išankstinį susitarimą ir tik su asmens dokumentu. Centrą saugo tvora ir ginkluoti pareigūnai bei tarnybiniai šunys. Centrą sudaro keli gyvenamieji korpusai, valgykla, administraciniai pastatai bei sulaikytų asmenų uždaras korpusas, yra atskiras pastatas apgyvendinti pažeidžiamus asmenis – neįgaliuosius, moteris su vaikais, sergančius ir vyresnio amžiaus prieglobsčio prašytojus. Centro teritorijoje yra įrengtos sporto ir žaidimų aikštelės. Migrantai, kurie nėra sulaikyti, turi teisę išeiti iš Centro teritorijos, bet turi pasižymėti pas budėtoją. Ši įstaiga yra skirta prieglobsčio prašytojų adaptacijai priimančioje šalyje – Lietuvoje. Čia gyvenantys asmenys laukia sprendimo dėl jų prieglobsčio prašymo – jis bus patvirtintas arba atmestas. Pirmuoju atveju asmuo galės gauti leidimą gyventi Lietuvoje, gauti paslaugas, išmokas, prasidės jo integracija – asmuo gali pasirinkti, ar vykti gyventi į Pabėgėlių priėmimo centrą Rukloje ir ten pradėti integraciją, ar apsigyventi vienoje iš savivaldybių ir integracijos paslaugas gauti negyvenant Centre. Antruoju, nesėkmės, atveju asmuo sprendimą atmesti prieglobsčio prašymą turi galimybę skusti teisme, teismui pakartotinai priėmus neigiamą sprendimą, žmogus privalo išvykti iš šalies arba yra deportuojamas į savo kilmės šalį.

Vykstant į Užsieniečių registracijos centrą su menų agentūros *Artscape* nariais, kurie kūrybines misijas Centre vykdo jau ne vienus metus, Centro vadovybė reikalavo, kad išklaustume saugaus elgesio Centre kursą, kurį tardymo kambaryje mums, keturiems nevyriausybinės organizacijos atstovams (tyrimo metu buvau menų agentūros *Artscape* savanorė), išdėstė du Valstybės sienos apsaugos tarnybos (VSAT) pareigūnai.

Verta paminėti, kad saugaus elgesio URC instruktažas labiau buvo panašus į galios demonstraciją. Instruktažo metu du pareigūnai vyrai, vardydami Centro taisykles apie atsargumo, saugos bei draudžiamus veiksmus Centre, palydėdavo kandžiomis replikomis apie „menininkus“ ir jų neva vartojamas svaiginimosi priemones. Instruktažo pabaigoje buvome perspėti juoko forma „nedaryti nieko netinkamo“, nes jie viską mato per stebėjimo kameras ir jei pasielgsime netinkamai – iš čia neišeisime sveiki, o „dalimis“. Taip pareigūnai leido suprasti, kokioje įstaigoje esame, neatsipalaiduoti ir neužsimiršti bei laikytis subordinacijos.

Užsieniečių registracijos centre, atvykus iš anksto suderintu laiku ir prie įėjimo perėjus dokumentų patikrą, mus pasitikdavo socialinės darbuotojos ir palydėdavo į užsiėmimų vietas, jas atrakindavo ir sutardavome, kada baigsime, kad galėtų vėl užrakinti patalpas. Taip pat darbuotojos eidavo

pakviesti Centro gyventojų moterų į veiklas, kurios vykdavo bibliotekoje. Darbuotojos belsdavosi į gyventojų kambarių duris ir kviesdavo moteris ateiti į užsiėmimą, kartais prie jų prisijungdavo užsiėmimo edukatorė, aš paruošdavau bibliotekos patalpą – užkaišdavau arbatinuką, paruošdavau užkandžius, kėdes, stalus darbui – karoliukų vėrimui, piešimui *henna* dažais ar kitai kūrybinei veiklai. Užsiėmimų dalyvių skaičius ir sudėtis buvo skirtingi. Vieni užsiėmimai moterų buvo labiau mėgstami nei kiti. Kai kurios moterys ateidavo tiesiog pasikalbėti, pabūti, užkąsti ar išgerti arbatos. Užsiėmimuose buvo moterų, kurios Centre praleido daugiau nei metus, jos buvo labiausiai abejingos vykstančioms veikloms, vangiai jungėsi į veiklas.

Pabėgėlių priėmimo centras (PPC) Rukloje – valstybinė biudžetinė įstaiga, pavaldi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai. Tai – integraciją vykdanči institucija, kurios misija – „teikti apgyvendinimo ir socialinės integracijos paslaugą prieglobsčio gavėjams, nelydimiems nepilnamečiams, prieglobsčio prašytojams, prekybos žmonėmis aukoms ir perkeltiems asmenims“²⁹⁴. Šis Centras yra apgyvendinimo vieta, kur gyventojams teikiamos paslaugos apima psichologų, socialinių darbuotojų, teisininkų ir kitas konsultacijas, vyksta lietuvių kalbos, šalies istorijos, pilietinio pažinimo kursai, susitikimai su policijos, mokyklos, kitų įstaigų atstovais. Į Centrą, kaip ir į Užsieniečių registracijos centrą, atvyksta NVO siūlydamos užsiėmimus įvairioms gyventojų grupėms – atskirai vaikams, moterims, nelydimiems nepilnamečiams ar vyrams. Į ir iš Centro teritorijos gyventojai patenka laisvai, nėra jokių judėjimo apribojimų ar dokumentų tikrinimų.

Norintiems apsilankyti Pabėgėlių priėmimo centre, būtina pateikti prašymą nurodant apsilankymo datą, tikslą, kontaktinius duomenis. Į Pabėgėlių priėmimo centrą Rukloje vykau kaip menų agentūros *Artscape* savanorė, asistuojanti edukatorei užsiėmimų moterims ir vaikams metu. Centro socialiniai darbuotojai, kuriojantys šias veiklas, buvo supažindinti su mano tyrimu.

Menų agentūros *Artscape* veiklos su moterimis ir vaikais trukdavo po valandą kiekvienai grupei, edukatorei reikėjo pagalbos verčiant į / iš rusų kalbos rusakalbiams Centro gyventojams, suruošiant veiklai patalpas, vėliau jas sutvarkant. Užsiėmimų dalyvių skaičius ir sudėtis kiekvieną kartą buvo skirtingi. Prieš ir po užsiėmimų turėjome galimybę pasikalbėti su Centro gyventojais, esančiais bendrose Centro patalpose (skalbykla, virtuvė, biblioteka ir pan.), bei darbuotojais ir sužinoti, kuo Centras gyvena. Užsiėmimų dalyviai taip pat buvo informuoti, kad esu tyrėja ir atlieku tyrimą.

²⁹⁴ Pabėgėlių priėmimo centras. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 19): <<https://rppc.lt/apie-centra/>>.

Nevyriausybinių organizacijos

Tyrimas taip pat buvo vykdytas ir nevyriausybiniuose organizacijose, jų darbuotojai ir savanorė tapo tyrimo dalyviais. Nevyriausybinių organizacijos, kurios dalyvavo tyrime, dirba migracijos lauke, dvi iš jų vykdo oficialią pabėgėlių integraciją kaip valstybės partnerės, tai – Vilniaus arkivyskupijos Caritas ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija. Tai – dvi pagrindinės ir pirmosios organizacijos, dirbančios migracijos srityje bei turinčios daugiausiai patirties vykdančios pabėgėlių integraciją Lietuvoje. Kitos dvi organizacijos – menų agentūra *Artscape*, vykdančios kūrybines veiklas valstybinėse institucijose, ir Lietuvos pabėgėlių taryba – pabėgėlių įkurta ir pabėgėlių (ne mažiau kaip pusė) valdoma organizacija.

Vilniaus arkivyskupijos Caritas – katalikiška organizacija, tarptautinės organizacijos *Caritas Internationalis* dalis. Vilniaus arkivyskupijos Caritas, be kitų veiklos programų, turi Užsieniečių integracijos centrą Vilniuje ir čia pabėgėliams, migrantams ir trečiųjų šalių piliečiams teikia socialines, teisines, psichologines ir karjeros konsultacijas, tarpininkauja bendraujant su valstybės ir visuomeninėmis institucijomis, padeda ieškantis būsto bei darbo ar siekiant galimybių mokytis ir tobulėti. Organizuoja lietuvių kalbos, kurią mato kaip vieną iš esminių integracijos dėmenų, mokymą, taip pat įvairius bendruomeninius vakarus, renginius, šventes, į kuriuos kviečia ir plačiąją visuomenę²⁹⁵. Caritas taip pat veikia Pabradėje (ir kituose Lietuvos miestuose) bei teikia paslaugas Užsieniečių registracijos centre gyvenantiems prieglobsčio prašytojams.

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija – viena seniausių humanitarinių organizacijų Lietuvoje, taip pat Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus organizacijos dalis. Be kitų programų, Lietuvos Raudonasis Kryžius teikia paslaugas pabėgėliams ir migrantams. Prieglobsčio ir migracijos programa vykdo prieglobstį gavusių užsieniečių integraciją ir yra „valstybės pagalbininkas įgyvendinant valstybės integracijos programą savivaldybėse“²⁹⁶. Kuratoriai padeda prieglobstį gavusiems asmenims ieškoti būsto bei darbo, profesinių kursų ar studijų, registruoti į sveikatos priežiūros įstaigas, vaikus į ikimokyklinio ir bendrojo ugdymo įstaigas,

²⁹⁵ Vilniaus arkivyskupijos Caritas: Užsieniečių integracijos centras. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://vilnius.caritas.lt/prieglobscio-ieskantiems-uzsienieciams/>>.

²⁹⁶ Lietuvos Raudonasis Kryžius: Prieglobsčio ir migracijos programa. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://redcross.lt/veiklos/prieglobscio-ir-migracijos-programa/integracija/>>.

tarpininkauja gaunant paslaugas kitose savivaldybės įstaigose, organizuoja lietuvių kalbos kursus, konsultuoja įvairiais kasdieniais klausimais. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus integracijos centruose Kaune ir Klaipėdoje „užsieniečiai vieno langelio principu taip pat gali gauti nemokamas socialinių konsultantų, įdarbinimo specialistų, teisininkų, psichologų konsultacijas, mokytis lietuvių kalbos, LR Konstitucijos pagrindų, dalyvauti pilietinio orientavimo, informaciniuose ir bendruomenių renginiuose“²⁹⁷.

Veiklas migracijos srityje nuo 2015 metų vykdanči ir svarbią funkciją atliekanti organizacija – menų agentūra *Artscape* siekia „suteikti galimybę dalyvauti kultūroje pažeidžiamoms visuomenės grupėms ir per aukštos kokybės meno projektus inicijuoti socialinius pokyčius“²⁹⁸. „Menų agentūra *Artscape* – tai projektine veikla paremta, ne pelno siekianti kultūros organizacija, inicijuojanti ir vykdanči tarpsektorinius (meninius, socialinius, edukacinius) projektus, kuriuose menas naudojamas kaip socialinių permainų katalizatorius.“²⁹⁹ Viena svarbiausių menų agentūros veiklų – kūrybinės misijos į migrantų sulaikymo, laikino apgyvendinimo vietas bei užsieniečių registracijos centrą, kurių metu siūlomos kūrybinės veiklos centrų gyventojams.

Lietuvos pabėgėlių taryba – pabėgėlių vadovaujama organizacija, įkurta 2019 m. Ši organizacija „remia pabėgėlių integraciją, daugiausia dėmesio skirdama pabėgėlių, pilietinės visuomenės, viešųjų institucijų ir privataus sektoriaus bendradarbiavimui ir dialogui“³⁰⁰. Savo tikslu ji laiko darbą bendradarbiaujant bei išiklausant į pabėgėlių poreikius, iššūkius ir idėjas. Organizacija siekia naudojant advokaciją kurti novatoriškus ir ilgalaikius sprendimus pabėgėlių problemoms spręsti³⁰¹.

Šios nevyriausybinių organizacijos tyrimui tapo „platforma“ pasiekti tikslinę tyrimo grupę – asmenis, dirbančius su pabėgėlėmis musulmonėmis, bei pačias pabėgėles musulmones. Antropologams jau kurį laiką nevyriausybinių organizacijos tapo ir antropologinių tyrimų objektu, ir

²⁹⁷ Lietuvos Raudonasis Kryžius: Prieglobsčio ir migracijos programa. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://redcross.lt/veiklos/prieglobscio-ir-migracijos-programa/integracija/>>.

²⁹⁸ Menų agentūra „Artscape“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://artscape.lt/>>.

²⁹⁹ Menų agentūra „Artscape“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://artscape.lt/apie/>>.

³⁰⁰ Refugee Council of Lithuania. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://www.refugeeslt.com/about>>.

³⁰¹ *Ibid.*

vystymosi projektų bei veikėjų tyrimo instrumentu, kurį Davidas Lewisas vadina „portalu“³⁰².

Be to, nevyriausybinių organizacijų centrai yra ne tik vieta, kur pabėgėlės musulmonės gauna įvairias paslaugas bei gali kreiptis pagalbos, tai taip pat yra saugi erdvė susitikti, dalyvauti renginiuose, bendrauti su panašaus likimo, konfesijos, kalbos ar kultūros žmonėmis. Kita nevyriausybinių organizacijų ypatybė yra ta, kad visos jos išsilaiko iš projektinės veiklos, todėl kartais veikloms trūksta tęstinumo, pastovumo, veiklos nutrūksta ar būna tarpas tarp veiklų.

2.3. Tyrimo metodai

Surinkti medžiagą tyrimui ir atsakyti į išsikeltus probleminius klausimus pasirinktas etnografinis lauko tyrimas migracijos lauke. Migracijos lauko specifika diktavo bei vertė lanksčiai taikyti antropologinius tyrimo metodus. Jau anksčiau įgytos žinios ir įdirbis šiame lauke lėmė šio tyrimo lauko pasirinkimą – magistro darbo „Tarp įsitraukimo ir pasitraukimo: prieglobstį gavusių moterų musulmonių prisitaikymo Lietuvos visuomenėje strategijos“ tyrimą esu atlikusi taip pat migracijos lauke, kurį apsigynusi, devynis mėnesius dirbau Lietuvos Raudonojo Kryžiaus migrantų ir pabėgėlių integracijos centre. Magistro studijų metu atliktas tyrimas ir vėliau darbas su pabėgėliais ir migrantais leido geriau ir iš vidaus pažinti migracijos Lietuvoje sritį, taip pat padaryta pertrauka pakeitus darbinę sritį iki pradedant vykdyti lauko tyrimą padėjo išlaikyti distanciją ir naujomis, mokslo tyrėjos akimis pažvelgti į šį tyrimo lauką, atrasti naujas temas, naujus žmones, ieškančius prieglobsčio Lietuvoje, bei naujus darbuotojus ir savanorius, dirbančius šioje srityje.

Turint jau minėtą įdirbį socialinės antropologijos srityje, natūralu, kad tyrimui buvo pasirinktas kokybinis, etnografinis lauko tyrimo metodas. Etnografija kaip metodas tirti patirtis, konstruojamą socialinę tikrovę atrodė tinkamiausias šiam jautriam, niuansuotam tyrimo laukui. Etnografija, anot Martyno Hammersley ir Paulo Atkinsono, reiškia tiek tiesioginio empirinio

³⁰² Sampson Steven. „Introduction: Engagements and Entanglements in the Anthropology of NGOs“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, Lashaw Amanda, Vannier Christian, Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017. P. 6.; Lewis David. „Anthropologists' Encounters with NGOs: Critique, Collaboration, and Conflict“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, Lashaw Amanda, Vannier Christian, Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017. P. 26–36.

tyrimo, tiek teorinės ir lyginamosios socialinės organizacijos ir kultūros interpretacijos integraciją³⁰³, tad leidžia visapusiškai ištirti įvairius sociokultūrinius reiškinius visuomenėje. Etnografinio lauko tyrimo svarbioji ir stiprioji dalis – dalyvaujamasis stebėjimas, kuris leidžia pagilinti, papildyti ar patvirtinti interviu metodu surinktus duomenis. Etnografinio lauko tyrimo stiprybė taip pat yra ir tai, kad tyrimas atliekamas „aplinkoje, kurioje iš tikrųjų gyvena tikri žmonės“³⁰⁴. Taip pat jis yra dialoginis – tyrimo išvalgomis dalijamasi su tyrimo dalyviais³⁰⁵, kurie gali dalyvauti formuojant tyrimą. Be to, jis – kontekstualus ir lankstus.

Etnografinis lauko tyrimas buvo pradėtas 2019 m. vasarį, tačiau jį kuriam laikui nutraukė COVID-19 pandemija; prie jo vėl grįžta tik 2022 m. vasarį ir jis truko iki 2023 m. rugsėjo. Tyrimo medžiagai sukaupti buvo pasitelkti *interview* su skirtingomis tikslinėmis grupėmis – pabėgėlėmis musulmonėmis, su pabėgėlėmis dirbantys darbuotojai institucijose, nevyriausybinių organizacijų darbuotojai bei Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos darbuotojai, iš viso – 28. Buvo atliktas *dalyvaujamasis stebėjimas* valstybės institucijose, nevyriausybinių organizacijų užsiėmimuose ir renginiuose, orientuotuose į Lietuvoje gyvenančius musulmonus. Neformaliai bendrauta su pabėgėlėmis programėlėmis, žinutėmis. Taip pat buvo atlikta 1 *grupinė diskusija*.

Interviu

Tyrimo metu buvo atlikti 10 interviu su pabėgėlėmis musulmonėmis, 9 interviu su nevyriausybinių organizacijų darbuotojais (4 skirtingos NVO³⁰⁶), 6 interviu su institucijų darbuotojais (4 Pabėgėlių priėmimo centro Rukloje ir 2 Užsieniečių registracijos centro Pabradėje), 2 interviu su Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos darbuotojomis. Iš viso 28 interviu, kurių vidutinė trukmė – valanda, keletas interviu truko 2 ar net 3 valandas. Gavus informantų sutikimą, interviu buvo įrašinėjami telefonu, vienu atveju informantas nesutiko su įrašinėjimu ir pokalbio metu buvo pasižymimos temos, raktiniai žodžiai, vėliau pokalbis užrašytas į tekstą. Atliktas bandomasis interviu su pabėgėlių šeima – vyru, moterimi ir duktėmis namuose.

³⁰³ Hammersley Martyn, Atkinson Paul. *Ethnography: Principles in practice. Third edition*. London and New York: Routledge, 2007. P. 1.

³⁰⁴ Angrosino Michael. *Doing Ethnographic and Observational Research. The Sage Qualitative Research Kit*. Sage Publishing Ltd, 2008. P. 15.

³⁰⁵ *Ibid.*

³⁰⁶ Čia svarbu pažymėti, kad žmonės keičia darbovietę, tačiau lieka tame pačiame – migracijos lauke, tad turi darbo patirties keliose nevyriausybiniuose organizacijose.

Taip pat buvo imti dar du interviu, nepatekę į duomenų analizę – pabėgėlės musulmonės, kuri pagal mūsų susitarimą turėjo duoti interviu nuotoliniu būdu, vyro, atsiliepusio į skambutį vietoje žmonos, bei interviu su musulmone moterimi, atvykusia į Lietuvą mokytis, taigi neatitikusia kriterijaus – neturėjo pabėgėlio statuso. Ji atsiliepė į mano kvietimą dalyvauti tyrime uždaroje moterų musulmonių grupėje, kurioje skelbimą įdėjo kita mano informantė mano prašymu.

Didžioji dalis interviu buvo pusiau struktūruoti, kiekvienam jų ruošiasi individualiai, apsverstant kiekvieno informanto padėtį, poziciją, pažeidžiamumą. Pusiau struktūruoti interviu pasirinkti dėl galimybės turėti pokalbio struktūrą, pokalbių temas, siekiant nepamiršti ko nors paklausti, baiminantis, kad interviu „neužstrigtų“, tačiau paliekant erdvės informantui pokalbį kreipti jam ar jai rūpima linkme. Daugelis informantų iš anksto tikėjosi gauti klausimus arba tikėjosi pokalbio struktūros, kai klausimai eina vienas po kito. Neišvengta sunkumų formuluojant, perfrazuojant klausimus taip, kad informantams būtų aišku, ką tiksliai noriu sužinoti. Taip pat neišvengta kalbos barjero, interviu buvo atliekami lietuvių, anglų, rusų kalbomis, penki interviu atlikti pasitelkus vertėją moterį, kuri vertė iš arabų kalbos į anglų ir atvirkščiai.

Interviu klausimų temos buvo paruoštos trims skirtingoms tikslinėms informantų grupėms – pabėgėlėms musulmonėms, nevyriausybiinių organizacijų institucijų darbuotojams bei ministerijų darbuotojams.

Interviu su pabėgėlėmis musulmonėmis metu norėjau sužinoti apie jų patirtis skirtingais įsiliejimo į Lietuvos visuomenę etapais – instituciniame etape, vėliau integraciniame etape padedant NVO ir dabar. Ši interviu strategija arba ši struktūra pasiteisino tik iš dalies – moterys nenoriai kalbėjo apie savo institucines patirtis arba apie jas nesiplėtojo, kaip ir apie oficialųjį integracijos laikotarpį NVO. Tarsi norėdamos kuo greičiau tą etapą pamiršti. Pagrindinės interviu klausimų temos buvo bendrieji klausimai ir moterų istorija, raginau jas papasakoti apie save, tačiau jos laukė konkretesnių klausimų. Todėl teiravausi apie jų šeimines padėtis, kada atvyko į Lietuvą, kuo užsiima, apie integracijos kelią (ar buvo institucijose), apie patirtis ir išpūdžius mezgant pažintis ir santykius su darbuotojais, apskritai lietuviais, kaip ir ar vyksta sąveika su plačiąja visuomene, ar yra ir kokios patirtys darbinėje, sveikatos priežiūros, edukacijos sferose, moterų santykį su islamu, apskritai religija, apie asmenines jausenas, pokyčius ir patirtis po atvykimo į Lietuvą.

Interviu su institucijų ir NVO darbuotojais metu pagrindinės klausimų temos buvo susijusios su santykių su pabėgėlėmis musulmonėmis mezgimu ir su darbuotojų patirtimis, iššūkiais dirbant su šia grupe, kokių sunkumų kyla

pabėgėlėms musulmonėms, kokius įrankius, įgūdžius, reikalingus įsilieti į Lietuvos visuomenę, gauna pabėgėlės musulmonės.

Interviu su ministerijų darbuotojais metu buvo svarbu sužinoti, kaip iš sprendimų priėmėjų perspektyvos matomas pabėgėlių įsilieėjimas į Lietuvos visuomenę, koks yra integracijos tikslas, kiek palaikomas tiesioginis ryšys su pabėgėliais, kiek bendradarbiaujama su kitomis institucijomis, organizacijomis priimant sprendimus, inicijuojant pakeitimus, ar matomos skirtingos pabėgėlių grupės, ar visiems taikomi vienodi reikalavimai, taisyklės.

Keli atlikti interviu (4) buvo *giluminiai*. Jų trukmė – dvi ir daugiau valandų. Šie giluminiai interviu tapo įmanomi dėl to, kad pavyko užmegzti asmeninį ilgalaikį ir glaudų ryšį su informantėmis, tris iš jų pažinojau iš ankstesnių veiklų, tai padėjo joms atsiverti, giliai ir išsamiai papasakoti savo patirtis, pasidalinti mintimis. Tam įtakos turėjo ne vienas neformalus pokalbis, susitikimai veiklose, galimybė padėti arba kažką „duoti“ (apie tai plačiau aprašyta kitame skyrelyje) informantėms, ne tik imti.

Interviu buvo atliekami kontaktiniu ir nuotoliniu būdu, nes buvo svarbu leisti tyrimo dalyviams pasirinkti patogiausią bendravimo formą, užtikrinti emocinį jaukumą. Interviu metu buvo siekiama užtikrinti saugią erdvę, kad informantai (daugiausia, visgi, informantės) galėtų pasakoti apie savo asmenines patirtis, – nuotoliniai pokalbiai sumažino įtampą, ne taip trikdė. Tai ypač buvo aktualu atliekant interviu su pabėgėlėmis, nesant šios galimybės, dalis informančių pabėgėlių tiesiog nebūtų sutikusios dalyvauti tyrime. Todėl net 7 interviu su pabėgėlėmis musulmonėmis buvo atliekami nuotoliniu būdu – vaizdo skambučiu per vieną jų naudojamų programėlių, medija, kuri moterų naudojama kasdien ir kurios nereikia perprasti naujai. Nuotoliniai interviu suteikė galimybę susijungti su informantais kitame mieste, tai taip pat suteikė tam tikro privatumo. Kitais atvejais suteikė galimybę prie pokalbio prijungti vertėją, kuri padėjo susikalbėti ir galėjo padėti moterims atsiverti ir suprasti klausimus jų gimtąja kalba.

Dalyvaujamasis stebėjimas

Dalyvaujamasis stebėjimas buvo atliekamas dviejose valstybinėse prieglobsčio prašytojus ir pabėgėlius apgyvendinančiose institucijose – Užsieniečių registracijos centre Pabradėje bei Pabėgėlių priėmimo centre Rukloje. Čia vykau kartu su menų agentūros *Artscape* edukatoriais į moterų ir vaikų veiklas kaip savanorė, padėjau edukatoriams vykdyti užsiėmimus, taip pat vertėjau į / iš rusų kalbos. Kelionių į Pabradę buvo atlikta 6, į Ruklą –

taip pat 6. Pabradėje užsiėmimai moterims trukdavo apie 1,5 val., Rukloje – po 1 val. su vaikais ir 1 val. su moterimis. Vykstant į ir iš užsiėmimų turėjau galimybę su edukatoriais, nevyriausybinę organizacijos darbuotojais dalyvauti veiklą aptarimuose, jų išpūdžių, nuomonių pasidalinime. Edukatoriai dalinosi patirtimis: kokios veiklos buvo sėkmingos, aptariamose gyventojų nuotaikos Centre, Centro darbuotojų bendravimas ir kiti su kūrybinėmis misijomis susiję reikalai.

Dalyvaujamas stebėjimas buvo atliekamas ir nevyriausybiniame organizacijoje Vilniaus arkivyskupijos Caritas centre Vilniuje užsiėmimų moterims metu, iš viso – 3 „Moterų ratų“ užsiėmimai, vėliau užsiėmimai nutrūko baigiantis projekto finansavimui. Dalyvaujamas stebėjimas buvo atliekamas ir renginių bei švenčių metu – Ramadano pabaigos šventė Vilniaus arkivyskupijos Carite, Ramadano mėnesio pabaigos šventė Keturiasdešimties Totorių kaime, renginys Žemės drebėjimo aukoms palaikyti bei renginys migrantams ir visuomenei suartinti „Sociolab“, Pabėgėlių tarybos susitikimas. Tad, G. Marcuso žodžiais tariant, „sečiau žmonės“ visur, kur tik jie dalyvavo.

Užsiėmimų, renginių metu ir iškart po jų buvo daromi trumpi užrašai, pasižymimi raktiniai žodžiai, o grįžus rašomas stebėjimų dienoraštis. Dalyvaujamojo stebėjimo metu užmezgus pažintis su socialiniais darbuotojais buvo lengviau gauti jų interviu, jie šilčiau ir atviriau bendravo, jautėsi dėkingi, kad atvykstu ir padedu vykdyti veiklas Centrų gyventojams. Taip pat stebėjimų metu buvo užmegztas ryšys su pabėgėlėmis, kurios vėliau tapo tyrimo dalyvėmis.

Atliekant dalyvaujamąjį stebėjimą Centruose musulmonių moterų nebuvo daug – vos kelios ir skaičius varijuodavo (vienos išvykdavo, kitos atvykdavo). Moterys čia nedėvėjo išoriškai matomų religinių aprangos detalių. Stebėjime dalyvavusios musulmonės atvyko į Lietuvą 2022–2023 m. iš Irako, Irano, Tadžikistano.

Dalyvaujamas stebėjimas leido pagilinti žinias apie tyrimo lauką, natūralioje aplinkoje matyti moterų ir darbuotojų santykių institucijose dinamiką. Tai taip pat padėjo geriau pažinti ir atsiskleisti darbuotojams, nes interviu metu pateikiama informacija ne visada atspindi tikrąją situaciją.

Grupinė diskusija

Grupinės diskusijos metodas (dar vadinama *tikslinės grupės diskusija*) arba *fokus grupė* su 4 asmenimis buvo atlikta vienos iš informančių namuose. Kadangi grupinė diskusija yra „kokybinio tyrimo forma išsamiems aprašomiesiems duomenims rinkti mažose grupėse, kurių dalyviai sutinka

sutelkti dėmesį į visus susirinkusiuosius dominančią temą³⁰⁷, mūsų mažos grupės diskusija buvo orientuota į pabėgėlių moterų iššūkius atvykus į Lietuvą, jų sąveikos su Lietuvos visuomene patirtis, integracijos programos trūkumus, išgyvenimo strategijas. Visos drauge jos jautėsi drąsiau, dalinosi patirtimis, nuomonėmis, įžvalgomis, viena iš diskusijos dalyvių padėjo pokalbį išversti. Grupinė diskusija gali būti naudingas metodas sužinoti apie tiriamosios grupės patirtis, interesus, nuostatas, požiūrius ar vyraujančias nuomones, aktualias tai grupei žmonių, tačiau man atrodė svarbiau sužinoti asmenines ir individualias moterų patirtis, jausenas, todėl tikslinių grupės diskusijų metodo daugiau netaikiau, susitelkiau į individualius interviu.

2.4. Informantų atranka

Pirmoji tikslinė grupė, nuo kurios pradėjau tyrimą – pabėgėlės musulmonės. Informančių ieškota pasitelkiant nevyriausybinės organizacijas: Vilniaus arkivyskupijos Caritas, Lietuvos Raudonasis Kryžius, menų agentūra *Artscape*, Lietuvos pabėgėlių taryba. Informančių atrankos strategija buvo patogi ir atsitiktinė atranka. Susipažinusi su pabėgėlėmis musulmonėmis NVO rengiamuose užsiėmimuose ar renginiuose pristatydavau savo tyrimą ir paklausdavau apie norą ir galimybę jame dalyvauti. Pagrindiniai dalyvių kriterijai – moteris, į Lietuvą kaip pabėgėlė atvykusi iš musulmonų daugumos šalies. Tyrime dalyvaujančių moterų prašydavau supažindinti mane su kitomis jų pažįstamomis musulmonėmis, tačiau sniego gniūžtės principas neveikė bandant įtraukti daugiau pabėgėlių musulmonių informančių. Principas nebuvo veiksmingas (išskyrus vieną atvejį) informančių bandant ieškoti pasitelkiant NVO darbuotojus, jų turimus kontaktus. Labiausiai pasiteisinusi strategija – dalyvauti veiklose ir renginiuose su musulmonėmis, domėtis joms svarbiais dalykais ir megzti asmeninį kontaktą, pasitikėjimo santykį ir tik tuomet kviešti dalyvauti tyrime.

Kita labai svarbi ir pasiteisinusi informančių paieškos ir įtraukimo strategija – pasitelkiant bendruomenės „sergėtojus“ (angl. *gatekeepers*) arba tarpininkus³⁰⁸. Bendruomenės sergėtojai yra asmenys, kurie „[stovi] tarp duomenų rinkėjo ir potencialaus informanto“³⁰⁹. Dėl savo asmeninių ar darbo santykių su informantu tarpininkas gali kontroliuoti, kas ir kada turi prieigą

³⁰⁷ Rupšienė Liudmila. *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007. P. 87.

³⁰⁸ Gaižauskaitė Inga, Valavičienė Natalija. *Socialiniai tyrimo metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016. P. 47.

³⁰⁹ Keesling Randall. „Gatekeeper“. In: *Encyclopedia of Survey Research Methods: A-M*, vol. 1, Lavrakas Paul (ed.). Los Angeles, CA: Sage, 2008. P. 299.

prie respondento³¹⁰. Paprastai šie žmonės pažįsta grupės narius ir gali padėti juos „pasiekti“, gauti prieigą ar tiesiog supažindinti su grupe, pasidalinti informacija ar kontaktais. Be jų būtų sunku ar visai neįmanoma pasiekti tikslinės grupės. Svarbus tarpininko aspektas – jis turi būti gerbiamas, statusą tame žmonių rate turintis asmuo. Šiame tyrime tarpininkai, padėję pasiekti informantes pabėgėles musulmones, buvo du – vyras ir moteris. Abu aktyvūs, gerbiami, tautiečių bei pabėgėlių bendruomenių atstovai, pristatę informantėms mano tiriamąjį darbą, įtikinę jas pasitikėti manimi – tyrėja, supažindinę mane su informantėmis. Tokiu būdu iš viso tyrime dalyvavo dešimt pabėgėlių musulmonių, gyvenančių Lietuvoje, kurios sutiko duoti interviu.

Tyrime dalyvavusios musulmonės pabėgėlės į Lietuvą atvyko iš šių šalių: Azerbaidžanas, Rusijos Federacija, Sirija, Tadžikistanas, Turkija. Dauguma tyrimo dalyvių ištekęsios ir turi vaikų, viena netekėjusi ir vaikų neturi, viena ištekęs ir neturi savo vaikų. Moterų amžius – nuo 20 iki 50 metų. Beveik visos moterys, davusios interviu, į Lietuvą atvyko panašiu laiku – 2016–2017 metais, išskyrus vieną moterį, atvykusią 2010 metais. Tarp moterų yra ir islamą praktikuojančių, ir nepraktikuojančių, bet visos jos kultūriškai brendo islamo aplinkoje. Aštuonios iš dešimties interviu davusių moterų nešioja hidžabą ir (arba) kitokią religinės ar kultūrinės tradicijos apibrėžiamą aprangą.

Ne visos paieškos ir įtraukimo strategijos pasiteisino, dalis pabėgėlių musulmonių atsisakė dalyvauti tyrime, motyvuodamos tuo, kad „neturi ko įdomaus pasakyti“ arba joms neleido jų vyrai.

Tarpininkės buvo ir informantės, padėjusios gauti prieigą prie kitos informantų grupės – nevyriausybinių organizacijų bei institucijų darbuotojų dėl savo plataus pažinčių rato ir darbinės patirties, turimų kontaktų. Tai padėjo lengviau patekti į tyrimo lauką ir įgyti potencialių tyrimo dalyvių pasitikėjimą.

Informantų institucijose bei nevyriausybiniuose organizacijose atrankos strategija – specializuotų informantų atranka – darbuotojai, turintys darbo su musulmonėmis patirties, asmenys, turintys daugiausiai darbinės patirties dirbant su šia grupe. Vėliau atlikus vieną interviu – sniego gniūžtės principu prašyta rekomenduoti, supažindinti su kitais informantais, atitinkančiais kriterijus. Tokiu būdu į tyrimą buvo įtraukti devyni 4 nevyriausybinių organizacijų (iš 3 skirtingų Lietuvos miestų – Vilniaus, Kauno ir Pabradės)

³¹⁰ Weis Christina. „Situational Ethics in a Feminist Ethnography on Commercial Surrogacy in Russia: Negotiating Access and Authority when Recruiting Participants through Institutional Gatekeepers“. In: *Methodological Innovations*, 2019. P. 1.

darbuotojai ir viena savanorė, organizavusi veiklas moterims „Moterų ratas“. Penkios darbuotojos iš valstybinių institucijų – Užsieniečių registracijos centro (Pabradėje) – 2 ir Pabėgėlių priėmimo centro (Rukloje) – 3.

Ieškodama potencialių arba „pirmųjų“ (kurie galėtų nuvesti prie naujų) informantų migracijos srityje pirmiausia naudojausi asmeniniais kontaktais ir pažintimis su nevyriausybinių organizacijų darbuotojais. Būtent nevyriausybinės organizacijos, kurios labai noriai sutiko dalyvauti tyrime ir įsileisti tyrėją, padėjo tyrimą plėtoti valstybinėse institucijose. Nevyriausybinių organizacijų darbuotojai dėjo pastangas įtraukti į tyrimą daugiau musulmonių pabėgėlių, informavo jas apie mano tyrimą kviesdami moteris įsitraukti, nepaisant nepasiteisinusios strategijos, su NVO pagalba pavyko sklandžiai patekti į valstybinių institucijų vidų ir atlikti dalyvaujamąjį stebėjimą.

2.5. Tyrimo praktiniai ir etiniai iššūkiai

Patekimas į tyrimo lauką / pasitikėjimo santykio mezgimas

Tyrimą pradėjau nuo kontaktų su nevyriausybinių organizacijų, dirbančių su pabėgėliais, darbuotojais, kad galėčiau patekti į tyrimo lauką, rasti informančių. Turimos pažintys šioje srityje padėjo nesunkiai įgyti buvusių kolegų, savanorių pasitikėjimą manimi kaip tyrėja. NVO vykdomos veiklos, skirtos pabėgėlėms, nėra skelbiamos viešai ir prieinamos visiems norintiems, moterys kviečiamos tikslingai – pažįstamos, patikimos, pagal turimus kontaktus, tad buvo reikalingi tarpininkai organizacijoje, kurie galėtų supažindinti ir įvesti į uždaros grupės veiklas. Kontaktais, užmegzti iš ankščiau, ir įgytas nevyriausybinių organizacijų darbuotojų pasitikėjimas padėjo sklandžiai įsilieti į organizacijų veiklas, savanoriauti ir vykdyti tyrimą, kitu atveju patekimas į lauką ir pasitikėjimo įgijimas būtų užtrukęs daugiau laiko dėl tikslinės – pabėgėlių grupės pažeidžiamumo.

Net ir patekus į NVO vykdomas veiklas pelnyti pabėgėlių musulmonių pasitikėjimą buvo nepaprastai sunku. Visų pirma, nedaug pabėgėlių musulmonių susirinkdavo į užsiėmimus, ypač vasaros metu – nuo 2 iki 4. Susipažinus su pabėgėlėmis, net ir užmezgus kontaktą, moterys nebūtinai sutikdavo dalyvauti tyrime, dažnu atveju jos turėdavo gauti vyro leidimą, atsakydavo, nes „nieko įdomaus negali papasakoti, sėdi namuose su vaiku (-ais)“. Renginiuose neretai moterys bendraudavo savame uždareme rate, todėl buvo sunku užmegzti bet kokią kontaktą, juolab kad pačios musulmonės kontakto neieškojo. Ryšiui, kontaktui užmegzti taip pat trukdė kalbos barjeras, nemažai pabėgėlių musulmonių, be savo gimtosios, nekalba

jokiomis kitomis kalbomis, o lietuvių kalbos žinios – tik bazinės. Tik pabėgėlių musulmonių rato žmogui supažindinus, įvedus, patvirtinus, kad esu patikimas žmogus, paaiškinus, kas aš ir ką darau, pavyko rasti informančių.

Nepasiteisinusi strategija buvo duoti moterims lapus su informacija apie tyrimą arba prašyti pasirašyti informuoto asmens sutikimą raštu. Tai iš karto pabėgėlėms kėlė atmetimo reakciją. Tam įtakos turėjo moterų pasitikėjimo stoka, jaučiamas nesaugumas ir pažeidžiamumas. Nesaugumas buvo juntamas ir iš institucijų darbuotojų prieš užmezgant asmeninį ryšį.

Institucijų prieinamumas tyrėjams

Institucijų pasiekiamumas tyrėjams yra sąlyginis dėl kelių aspektų – visų pirma – siekiama prieigos prie labai pažeidžiamos grupės, todėl administracija siekia apsaugoti savo institucijų gyventojus nuo neigiamų patirčių, antra – siekiama apsaugoti savo darbuotojų ir įstaigos gerą vardą ir reputaciją, trečia – neseniai atslūgusi „migracijos krizė“ ir įvairiais tikslais naudojami interviu su darbuotojais, institucijų darbo ir kompetencijų vertinimai turėjo įtakos institucijų jautrumui siekiant atlikti bet koki tyrimą jų įstaigose. Lengviausias kelias patekti į minėtas įstaigas – atvykti kaip savanorei su organizacija, jau dirbančia šiose institucijose, kuria pasitikima. Vėliau, pelnius darbuotojų pasitikėjimą – prašyti dalyvauti tyrime. Vienoje įstaigų darbuotojos atsisakė duoti interviu, kol nebus gautas oficialus direktoriaus pritarimas imti interviu. Todėl turėjau rašyti oficialų raštą įstaigos direktoriui, laukti atsakymo, nesulaukus – susisiekti telefonu, kol pritarimas buvo gautas.

Kalbos barjeras ir interviu pasitelkiant vertėją

Kalbos barjeras buvo didelis iššūkis bendraujant su pabėgėlėmis, nes nemažai jų atvyksta mokėdamos tik savo gimtąją kalbą. Neretai moterims sunkiai sekasi išmokti lietuvių kalbos – pamokų per mažai, grafikas nelankstus, joms sunku suderinti pamokų lankymą ir vaikų priežiūrą. Kita problema – kad mokymosi grupės būna mišrios ir moterys musulmonės vengia lankyti užsiėmimus su vyrais. Moterys, kalbančios tik gimtąja kalba, siekia bendrauti su ta pačia kalba kalbančiomis moterimis. Nemokant moterų gimtosios kalbos, tampa neįmanoma jas pasiekti, užmegzti su jomis kontaktą. Bendrauti su pabėgėlėmis pasitelkus vertėją – nepažįstamą moterims žmogų – atrodė taip pat sudėtinga dėl moterų pažeidžiamumo. Be to, pageidautina, kad tai būtų vertėja moteris, nes kai kurioms pabėgėlėms tai yra labai svarbu. Čia pats tyrimo laukas pasiūlė išeitį – viena informančių pasisiūlė man padėti.

Žinodama, kad moters finansinė padėtis sunki – pasiūliau jai piniginių atlygį už vertėjavimą. Pasitelkti vertėją moterį, kuri pati buvusi pabėgėlė, dirbusi ir padėjusi kitiems pabėgėliams, atvykusiems į Lietuvą, kuri supranta moterų patiriamus sunkumus, geba paguosti ir kažkiek pasidalinti savo patirtimi – buvo labai sėkminga strategija. Tokiu būdu atlikti penki interviu. Komunikuojant su moterimis prieš interviu – tam padėjo vertimo programėlės lietuvių–arabų kalbomis – svarbu buvo moteris informuoti apie tai, kad komunikuosime per vertėją moterį, nei viena dėl to neprieštaravo ir neatsisakė dalyvauti tyrime. Interviu su vertėja padėjo moterims jaustis patogiau ir saugiau, nes nereikėjo jaudintis dėl kalbos barjero, taip pat tai buvo moteris, atvykusi iš tos pačios šalies, jų tautietė. Tokio interviu trūkumas – kiek tiksliai išverčiama, ką moterys kalbėjo, kiek reikšmės prarandama. Tuose moterų pokalbiuose jaučiausi svetimkūnis, nes buvo akivaizdu, kad vertėjai ir informantėms iškart pavykdavo užmegzti ryšį. Atliekant interviu su vertėja, buvo svarbu, ką ir kaip klausti – klausimas turėjo būti suprantamas vertėjai ir informantėms. Pastarosios tikėjosi labai tikslų ir labai paprastų, joms suprantamų klausimų, tad kaip tyrėja susidūriau su keliomis neįprastomis situacijomis, kai iš vertėjos gavau pastabą, kad klausimas yra nekonkretus, abstraktus, galbūt suformuluotas per daug akademiškai kalba, todėl moteris nežino, kaip į jį išsamiai atsakyti, galbūt klausimo nesupranta. Vienu atveju informantė nesuprato, kokios srities tai tyrimas, ir manė, kad esu gydytoja ir klausiu jos apie sveikatą. Viduryje interviu ji išreiškė nepasitenkinimą, nesupratimą, bet su vertėjos pagalba paaiškinus tyrimo tikslą dar kartą – ji sutiko tęsti ir dalyvauti interviu. Interviu taip pat buvo emocionalūs – kai kurios moterys pasakodamos savo patirtis verkė, buvo sunkių ir skaudžių išgyvenimų, kuriais jos dalinosi, tad atrodė tinkama, kad yra žmogus, kuris gali paguosti jų gimtąją kalbą, žodžiais, kurie yra priimtini toje kultūroje, kartu tai vertė jaustis neįprastai, tarsi kišantis į žmogaus vidų, į asmeninę erdvę.

Imti–duoti

Anot Michaelo Angrosino, „etnografinis lauko tyrimas reikalauja ilgalaikio įsipareigojimo“³¹¹. Būtent įsipareigojimo, ir tai reiškia ne tik imti, išgauti, bet ir kažką suteikti, duoti atgal tiems žmonėms, kurie man atsivėrė, suteikė žinių. Antropologijos lauke itin svarbus yra resiproksijos – abipusių mainų – principas, tad jaučiau, kad paprasto „ačiū“ tyrimo dalyviams tiesiog neužtenka. Antropologiniame tyrime „duoti“ (angl. *giving back*) reiškia

³¹¹ Angrosino Michael. *Doing Ethnographic and Observational Research. The Sage Qualitative Research Kit*. Sage Pubns, 2008. P. 15.

„elgesį, požiūrį į žmones – tyrimo dalyvius, kai siekiama sumažinti „prievartą“ ir nelygybę moksliniame tyrime“ bei „padėkoti prasmingais, naudingais ir tai kultūrai tinkamais būdais“³¹². Davimo formos tyrime, anot Clare Gupta ir Alice Kelly, gali būti šios: mokslinių tyrimų rezultatų pristatymas, „grąžinimas“ tyrimo dalyviams, nedideli, individualūs, kasdieniai veiksmai (pvz., pavėžėjimas, vaikų priežiūra, dalijimasis maistu ar dokumento vertimas), nematerialūs būdai, kai interviu tampa gydymo proceso dalis tiems, kurie nori, kad jų balsas būtų išgirstas, o istorijos papasakotos, taip pat išlaisvinant emocinę įtampą³¹³. Todėl savo lauko tyrimo metu klausiausi gyvenimo istorijų ir dalinausi savo istorijomis, vertėjavau, skambinau į įvairias įstaigas, pildžiau ar padėjau pildyti dokumentus, siūliau draugystę, dėmesį, dalinomės panašiais interesais, ieškojome panašių hobijų, siūliau ausį išklausyti ir petį paverkti, kartu praktikavomės lietuvių kalbą, dalinausi kūdikių drabužėliais, padėjau moterims ir jų vaikams ruošti namų darbus, ėjau į vaikų gimtadienius, ieškojau vaistų, padėjau rašyti CV, rašiau ataskaitas, dalinausi įžvalgomis apie NVO ir institucijų veiklą bei pristaciau savo tyrimo rezultatus.

Šie abipusiai mainai padėjo ne tik nustatyti etišką santykį su tyrimo dalyviais, bet ir užmegzti gilesnį, nuoširdesnį, patikimesnį ryšį su tyrimo dalyviais – tiek pabėgėlėmis moterimis, tiek NVO ir institucijų darbuotojais. Su kai kuriomis tyrimo dalyvėmis santykis nėra nutrūkęs ir užsimezgė nuoširdi draugystė. Visa tai tuo pat metu vertė svarstyti apie ribų brėžimą – kada pakanka „duoti“? Kas yra nepriimtina „duoti“ ir gauti mano tyrimo dalyviams, tyrėjui? Kur šis „davimas“ veda – ar į nuoširdžią draugystę, norą prisidėti ir padėti tyrimui ar tiesiog norą gauti, pasinaudoti galimybe?

Emocijos tyrimo lauke ir su tuo susiję iššūkiai

Migracijos sritis kaip tyrimo laukas tyrėjui yra labai sekinanti emociškai, nes tenka išklausyti, susidurti, pamatyti daug negatyvių patirčių, jausti gėdos, pykčio, nepasitenkinimo, atsakomybės jausmus. Be to, žmonės prieglobsčio srityje patiria įvairių emocinių išgyvenimų, netikrumo, laukimo, nežinios jausmus, relokacijos ir prisitaikymo prie naujos vietos stresą. Kai kurie asmenys turi diagnozuotų ar nediagnozuotų psichologinių ligų ar sutrikimų. Viena mano tyrimo dalyvė prisipažino turinti psichologinių sveikatos problemų, turėjusi suicidalinių minčių, tačiau ji kreipėsi į medikus, jai buvo

³¹² Gupta Clare, Kelly, B. Alice. „The Social Relations of Fieldwork: Giving Back in a Research Setting“. In: *Journal of Research Practice*, vol. 10: 2, 2014. P. 3.

³¹³ *Ibid.* P. 4.

paskirtas gydymas ir ji jaučiasi daug geriau. Neretai tyrimo dalyviai tyrimo metu reikšdavo įvairias emocijas – ne tik džiaugsmą, bet ir verkdamo, nerimaudamo, kaltindamo ar jautėsi praradę viltį, pasimetę. Priklausomai nuo situacijos ir poreikio buvau pasirengusi nukreipti tyrimo lauko dalyvius, patiriančius didelius neigiamus emocinius išgyvenimus, specialistų konsultacijoms. Ši tikslinė grupė turi galimybę gauti psichologo konsultacijas nemokamai. Neigiamos emocijos ir išgyvenimai dėl tyrimo dalyvių neišvengiamai veikia ir tyrėją.

Antropologo savęs pozicionavimas ir refleksyvumas

Kaip teigia Inga Gaižauskaitė ir Natalija Valavičienė, „nors interviu esmė – tyrimo dalyvio perspektyva, vis dėlto interviu metu gaunamos žinios ir sukuriamas socialinės realybės vaizdas yra bendras tyrimo dalyvio ir tyrėjo socialinės realybės konstravimo rezultatas“³¹⁴. Atliekant etnografinį tyrimą labai svarbus tyrėjo ir tyrimo dalyvio santykis. Michaelas Angrosino taip pat mano, kad „etnografinis lauko tyrimas yra asmeninis“³¹⁵, tad didelės įtakos tyrimui turi tyrėjo asmenybė, patirtis, žinios ir gebėjimai. Tyrėjo ir tiriamojo santykis turi tam tikrą galios hierarchiją, todėl svarbus yra refleksyvumas bei etiškas elgesys kiekviename tyrimo etape su visais tyrimo dalyviais. Apmąstydamą savo, kaip tyrėjos, vaidmenį Neringa Klumbytė taikliai pastebi, kad

reflektyvumas yra naudingas kaip savarankiškos analizės ir politinio sąmoningumo būdas. Plačiausia prasme reflektyvumas reiškia sąmoningą tyrinėtojo suvokimą, jog jis, tyrinėtojas, yra prasmių apie „kitus“ šaltinis.³¹⁶

Taip pat tyrėjo savęs pozicionavimas – vis kitos savo tapatybės išryškinimas skirtingose situacijose, nes, G. Marcuso žodžiais tariant, „daugiaviečiai lauko tyrimai visada atliekami suvokiant, kad esame kraštovaizdyje (angl. *landscape*), o kraštovaizdžiui keičiant vietą, etnografo tapatybė turi būti

³¹⁴ Gaižauskaitė Inga, Valavičienė Natalija. *Socialiniai tyrimo metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016. P. 80.

³¹⁵ Angrosino Michael. *Doing Ethnographic and Observational Research*. The Sage Qualitative Research Kit. Sage Publishing Ltd, 2008. P. 15.

³¹⁶ Klumbytė Neringa. „Tradacinės etnografijos mokslinės paradigmos dekonstravimas pomodernioje antropologijoje“. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, vol. 6: 4, 1999. P. 94.

persvarstoma iš naujo³¹⁷. Tad vienoje tyrimo vietoje tyrimo dalyvams (-iams) buvo svarbu ir jos / jie jautė ryšį, kai buvau ne tik tyrėja, bet ir žmona bei mama, kitoje tyrimo vietoje – kad esu savanorė, mokanti užsienio kalbų, dar kitoje – buvusi Lietuvos Raudonojo Kryžiaus migracijos ir integracijos centro darbuotoja ar akademinės bendruomenės narė, ar Lietuvos Respublikos pilietė. N. Klumbytė taip pat pažymi, kad „svarbūs etnografijos elementai yra „patys“ (angl. *selves*) ir „kiti“ (angl. *other*)“³¹⁸, t. y. „patys“ įvardija antropologus ir jų kultūros narius, o „kiti“ yra tyrinėjamos kultūros atstovai. Mano tyrimo prieiga – akcentuojant tyrimo dalyvių ir tyrėjos tarpusavio panašumus priartėti prie tyrimo dalyvių, intuityviai jaučiant, kas joms (jiems) yra svarbu, taip mezgant pasitikėjimo ryšį.

2.6. Tyrimo etika

Konfidencialumas ir anonimiškumas

Visi tyrimo dalyviai buvo informuoti apie tyrimo tikslą, tyrimo rezultatų publikavimą, duomenų apie juos laikymą, apie galimybę bet kada pasitraukti iš tyrimo. Interviu su pabėgėlėmis musulmonėmis Lietuvoje atlikti gavus žodinį sutikimą dalyvauti tyrime ir įrašyti pokalbį, sutikimą įrašant į audioįrašą interviu pradžioje. Kita tyrimo dalyvių grupė – nevyriausybinių organizacijų ir institucijų darbuotojai pasirašė informuoto asmens sutikimo dalyvauti tyrime formas. Nesutikusių pasirašyti ar dalyvauti tyrime šios tikslinės grupės dalyvių nebuvo. Siekiant užtikrinti tyrimo dalyvių konfidencialumą, vardai, gyvenamoji vieta, darbo vieta, kilmės šalis bei kita informacija, iš kurios būtų galima identifikuoti asmenį, nėra atskleidžiama. Tyrimo dalyviai yra kodifikuoti suteikiant jiems raidę ir romėnišką skaičių (pabėgėlės musulmonės – M, nevyriausybinių organizacijų atstovai – N, institucijų atstovai – D, ministerijos atstovai – S), o vietoje asmens amžiaus nurodant amžiaus intervalą. Visa surinkta medžiaga yra nuasmeninta ir laikoma tyrėjos asmeninėje laikmenoje, apsaugotoje slaptažodžiu, ji nebus perduodama tretiesiems asmenims siekiant apsaugoti informantus. Su informantais buvo suderinta, kad įrašai bei interviu transkripcijos bus saugomi dar 5 metus po tyrimo pabaigos ir vėliau bus ištrinti. Svarbu pabrėžti, kad,

³¹⁷ Marcus E. George. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 1995. P. 112.

³¹⁸ Klumbytė Neringa „Tradicinės etnografijos mokslinės paradigmos dekonstravimas pomodernioje antropologijoje“. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, vol. 6: 4, 1999. P. 88–99.

siekiant apsaugoti tyrimo dalyves pabėgėles musulmones, ne visos moterų papasakotos patirtys galėjo būti atskleistos darbe.

Stebėjimo dalyvių informuotumas

Dalyvaujamojo stebėjimo dalyviai institucijose (Pabėgėlių priėmimo centre Rukloje ir Užsieniečių registracijos centre Pabradėje) buvo žodžiu informuoti apie vykdomą tyrimą, jo tikslus, kaip bus renkama, apdorojama, kur ir kaip viešinama medžiaga, pabrėžiant anonimiškumą ir konfidencialumą.

Etiškas atėjimas ir išėjimas iš lauko

Atliekant tyrimą buvo nuolat galvojama apie tyrimo etiškumą. Dar rengiant tyrimo struktūrą ir klausimų temas, svarstyta remiantis feministinio požiūrio metodologija, kaip parengti tyrimą, kad būtų pristatyta pabėgėlių musulmonių pozicija, būtų girdimas jų balsas, bet nebūtų kalbama už jas? Buvo laikomasi atvirumo, informuotumo, žalos nedarymo, atsakomybės, pagarbos principų, abipusių mainų strategijos, remiantis Amerikos antropologų asociacijos etikos kodeksu³¹⁹ bei Atitikties mokslinių tyrimų etikai vertinimo gairėmis³²⁰.

Svarstyta ne tik kaip etiškai ateiti į lauką, užmegzti ryšį, bet ir kaip etiškai išeiti iš lauko. Išėjimui iš lauko neturėjau strategijos, tačiau pajutusi, kad tyrimo medžiaga kartoja, nesužinau nieko naujo, intuityviai pajutusi, kad nebegaliu nieko duoti ar imu trukdyti – nutraukiau dalyvaujamąjį stebėjimą apie tai informavusi ir atsisveikinusi su dalyviais. Nustatyti ribas užmezgus santykį su pabėgėlėmis musulmonėmis buvo kur kas sunkiau ir tas santykis balansuoja ties plona riba tarp draugystės ir naudos gavėjo / teikėjo. Šią etinę dilemą gerai iliustruoja vienos informantės, nevyriausybinės organizacijos atstovės, mintis:

Su kai kuriomis moterimis mes galėjome būti draugės, bet tai, kad jau mes susipažinome galios dalyke, ta prasme – aš buvau darbuotoja, o jos buvo tarsi mano klientės. Jau tai reiškia, kad mes susitikome ne kavinėje ir ne gatvėje, ir čia yra tas labai didelis skirtumas – jos manęs nesirinko, jos atėjo gauti paslaugą. [NIII, 40–50].

³¹⁹ „AAA Statement on Ethics“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 22): <<https://americananthro.org/about/policies/statement-on-ethics/>>.

³²⁰ Atitikties mokslinių tyrimų etikai vertinimo gairės. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 22): <https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Atitikties_komitetai/GAIR%C4%96S_AR_2022-06-07.pdf>.

III. PRIEGLOBSČIO LIETUVOJE POLITIKA

Šioje disertacijos dalyje aptariami prieglobsčio ir integracijos Lietuvoje žingsniai bei pagrindinės sąvokos, kurias apibrėžia šią sritį reglamentuojantys teisės aktai. Dėmesys skiriamas pagrindiniams prieglobsčio sistemos aspektams, kuriais remiasi darbuotojai teikdami paslaugas ir kurie reglamentuoja institucijų darbą, kaip suprantamas prieglobstis, pabėgėlio ir kitos sąvokos. Taip pat nagrinėjama, kaip teisės aktuose atsispindi identitetų kategorijos – lytis, religija, rasė ir kitos. Be to, pateikiama prieglobsčio ir integracijos lauko statistika. Ši informacija svarbi kaip kontekstas norint suprasti, kokios priemonės suteikiamos, kaip dirbama ir kokios sąvokos vartojamos apibrėžti darbą su prieglobstį gavusiais asmenimis, kaip priklausymas tam tikroms socialinėms ir kultūrinėms grupėms yra svarbus įgyvendinant integracijos priemones.

Svarbiausi teisės aktai, reglamentuojantys prieglobsčio sritį, yra Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“³²¹, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“³²², Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“³²³, Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2021 metų veiksmų plano patvirtinimo“³²⁴, Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Individualaus integracijos plano prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengimo, atnaujinimo ir integracijos stebėsenos bei pažangos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“³²⁵, Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Projekto „Pabėgėlių iš Ukrainos priėmimas ir ankstyva integracija“ Nr. HOME/2022/AMIF/AG/EMAS/TF1/LT/0013,

³²¹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“. Valstybės žinios, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

³²² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. sausio 22 d. nutarimas Nr. 79 „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“.

³²³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 998 „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“.

³²⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2021 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2018 m. gruodžio 21 d. Nr. A1-755.

³²⁵ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Individualaus integracijos plano prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengimo, atnaujinimo ir integracijos stebėsenos bei pažangos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2020 m. spalio 15 d. Nr. A1-975.

finansuojamo iš Prieglobsčio, migracijos ir integracijos fondo priemonės „Pagalba ekstremaliosios situacijos atveju“ lėšų, finansavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“³²⁶.

3.1. Prieglobsčio procedūra

1997 m. Lietuva, ratifikavusi 1951 m. Jungtinių Tautų konvenciją dėl pabėgėlių statuso, šiuo žingsniu įsipareigojo teikti pagalbą pabėgėliams, o 2004 m. įstojus į Europos Sąjungą, Lietuvoje įsigaliojo ES teisynas, kuris nustato pareigą valstybėms narėms nagrinėti prieglobsčio prašymus ir suteikti prieglobstį jo reikalingiems asmenims³²⁷. Tad nuo 1997 metų Lietuva priima prieglobsčio prašytojus, svarsto prieglobsčio prašymų pagrįstumą ir suteikia arba nesuteikia prieglobsčio Lietuvoje.

Migracijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, atsakingo už prašymų svarstymą, internetiniame puslapyje skelbiama informacija norintiems gauti prieglobstį Lietuvoje, čia išsamiai paaiškinama, kas yra prieglobstis:

Prieglobsčio suteikimas Lietuvos Respublikoje – tai apsauga nuo grąžinimo į kilmės šalį, leidimo gyventi (nuolat arba laikinai) Lietuvoje išdavimas bei socialinės pagalbos teikimas užsieniečiui, kuriam suteiktas prieglobstis. Užsieniečiui, kuriam suteiktas pabėgėlio statusas, išduodamas leidimas nuolat gyventi, užsieniečiui, kuriam suteikta papildoma apsauga, – leidimas laikinai gyventi (jis gali būti pakeistas po 2 metų, jeigu išliko pagrindai, dėl kurių buvo suteikta papildoma apsauga). Suteikus užsieniečiui prieglobstį, šiam asmeniui Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka taikoma socialinė integracija (iškilus klausimų, susijusių su socialinės integracijos taikymu, prašom kreiptis į Socialinės apsaugos ir darbo ministeriją).³²⁸

³²⁶ Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Projekto „Pabėgėlių iš Ukrainos priėmimas ir ankstyva integracija“ Nr. HOME/2022/AMIF/AG/EMAS/TF1/LT/0013, finansuojamo iš Prieglobsčio, migracijos ir integracijos fondo priemonės „Pagalba ekstremaliosios situacijos atveju“ lėšų, finansavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2023 m. vasario 1 d. Nr. A1-64.

³²⁷ „Kodėl Lietuva apskritai turėtų suteikinti kažkam prieglobstį?“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.

³²⁸ „Kas yra prieglobstis?“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.

Pabėgėlis čia suprantamas kaip „užsienietis (užsienio šalies pilietis arba asmuo be pilietybės), kuris dėl visiškai pagrįstos baimės būti persekiojamas dėl rasės, religijos, tautybės, priklausymo tam tikrai socialinei grupei ar dėl politinių įsitikinimų yra už valstybės, kurios pilietis jis yra, ribų ir negali ar bijo naudotis tos valstybės gynyba arba neturi atitinkamos užsienio valstybės pilietybės, yra už valstybės, kurioje buvo jo nuolatinė gyvenamoji vieta, ribų ir dėl išvardytų priežasčių negali ar bijo į ją grįžti“³²⁹.

Papildoma apsauga Lietuvoje suteikiama užsieniečiui, „kuris neatitinka pabėgėlio apibrėžimo, tačiau negali ten grįžti dėl visiškai pagrįstos baimės, kad jis bus kankinamas, su juo bus žiauriai, nežmoniška elgiamasi arba bus žeminamas jo orumas ar jis bus tokiu būdu baudžiamas, kad yra grėsmė, jog jam bus įvykdyta mirties bausmė ar egzekucija, kad yra rimta ir asmeninė grėsmė jo gyvybei, sveikatai, saugumui ar laisvei dėl beatodairiško smurto veiksmų tarptautinio ar vidaus ginkluoto konflikto metu“³³⁰. Pagrindinis skirtumas tarp šių dviejų prieglobsčio formų yra grėsmės atsiradimo priežastys, o ne gresiančių veiksmų pobūdis ar apsaugos poreikio lygis. „Pavyzdžiui, grėsmė, kad žmogus bus įkalintas dėl jo politinių įsitikinimų („konvencinė“ priežastis), sąlygoja pabėgėlio statuso suteikimą, tuo tarpu grėsmė, kad tas pats žmogus bus kankinamas ar nužudytas dėl „nekonvencinių“ priežasčių, sąlygoja papildomos apsaugos suteikimą.“³³¹

Prieglobsčio prašymus svarsto ir sprendimus priima Migracijos departamentas. Migracijos departamentas taip pat priima sprendimą dėl prieglobsčio prašytojo apgyvendinimo, nebent asmuo yra sulaikytas. Prieglobsčio prašytojas apgyvendinamas Užsieniečių registracijos centre (ar kitose Vyriausybės nustatytose apgyvendinimo vietose, pvz., Pabėgėlių priėmimo centre) arba, Migracijos departamentui leidus, asmens pasirinktoje gyvenamojoje vietoje. Lietuvos valstybės paramos teikimą užsieniečių, gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje, integracijai koordinuoja ir prižiūri Socialinės apsaugos ir darbo ministerija³³². Ji formuoja užsieniečių integracijos politiką, taip pat ministerija atsakinga už darbo politikos sritį,

³²⁹ „Kas yra pabėgėlis?“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.

³³⁰ „Kas yra papildoma apsauga?“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.

³³¹ „Koks esminis skirtumas tarp „pabėgėlio statuso“ ir „papildomos apsaugos“?“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.

³³² Įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“. Valstybės žinios, 2004-04-30, Nr. 73-2539.

užsieniečių įsidarbinimo, darbo Lietuvoje, socialinių garantijų užtikrinimo ir užsieniečių socialinės integracijos politikos formavimo klausimus³³³.

Prieglobsčio ir integracijos sritys, galima sakyti, yra atskiros, nes iki šiol jas koordinuoja atskiros institucijos ir netgi ministerijos. Prieglobsčio klausimus nuo prieglobsčio prašymo pateikimo Lietuvos pasienio kontrolės punkte, Valstybės sienos apsaugos tarnyboje ar Migracijos departamente iki kol prieglobstis suteikiamas rūpinasi Vidaus reikalų ministerijai pavaldžios institucijos, o jau gavusiais prieglobstį asmenimis rūpinasi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai pavaldžios institucijos.

3.2. Integracija

Kai prieglobsčio Lietuvoje prašytojui suteikiamas prieglobstis, jis pradeda procesą, kuris politikos dokumentuose apibrėžiamas kaip integracija. Jai prasidėjus prieglobsčio gavėjas gali rinktis gyventi Pabėgėlių priėmimo centre arba pasirinktoje gyvenamojoje vietoje, taip pat kiekvienam žmogui yra sudaromas individualus integracijos planas. Integracijos etapai yra du – integracijos Pabėgėlių priėmimo centre etapas (3–6 mėn.) ir integracijos pasirinktoje Lietuvos savivaldybėje etapas (12–36 mėn.).

Pabėgėlių priėmimo centre integracijos laikotarpiu (3 mėn. su galimybe pažeidžiamoms grupėms pratęsti iki 6 mėn.) prieglobsčio gavėjui suteikiama nemokama gyvenamoji vieta bei teikiamos socialinės, psichologinės paslaugos. Sveikatos priežiūros paslaugos suteikiamos Centre, o prireikus ir kitose sveikatos priežiūros įstaigose. Pabėgėlių priėmimo centre su socialinių darbuotojų pagalba organizuojamos darbo paieškos ir asmeninių savybių bei kvalifikacijos įvertinimas. Integruojami asmenys kas mėnesį gauna pašalpą maistui ir smulkioms išlaidoms, o turintiems mokyklinio amžiaus vaikus tėvams išmokama pašalpa būtiniausiems mokinio reikmenims įsigyti bei kas mėnesį mokama kompensacija vaikų ugdymo (pagal ikimokyklinio ir (ar) priešmokyklinio ugdymo programas) išlaidoms apmokėti. Centre taip pat organizuojami nemokami lietuvių kalbos ir kultūros kursai. Gyventojai čia aprūpinami būtiniausiais daiktais, drabužiais, avalyne, patalyne³³⁴.

³³³ Užsieniečių integracijos politika. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/uzsienieciu-integracija/>>.

³³⁴ „Užsieniečių integracija“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/uzsienieciu-integracija/>>.

Pasibaigus integracijos laikotarpiui Pabėgėlių priėmimo centre, parama integracijai teikiama savivaldybėje (trunka 12 mėn., pažeidžiamoms grupėms gali būti pratęsta iki 36 mėn.), kurioje asmuo pasirenka gyventi. Šiame etape nevyriausybinės ir kitos organizacijos teikia kuratoriaus paslaugas prieglobsčio gavėjams, dalyvaujantiems integracijoje. Nevyriausybinės organizacijos, laimėjusios viešųjų pirkimų konkursą, teikia paramą (kuratoriaus paslaugas) pabėgėliams integruojantis savivaldybės teritorijoje. Kuratoriai padeda užsieniečiui įsigyti būtiniausias reikmenis, išsinuomoti butą, išmoka pinigines pašalpas, organizuoja užsieniečiui lietuvių kalbos mokymą, vaikų darželio lankymą, vaikų mokymąsi mokykloje, konsultuoja užsieniečius visais rūpimais klausimais, užtikrina užsieniečio lankymąsi Užimtumo tarnyboje, padeda užpildyti ir parengti reikalingus dokumentus ir pan. Pradėjus integraciją įvertinamas prieglobsčio gavėjo pažeidžiamumo (rizikos) lygis, jo individualūs poreikiai, į kuriuos atsižvelgiant sudaromas individualus integracijos planas.

Užsieniečiams, dalyvaujantiems integracijos programose, mokamos mėnesinės išmokos dydis priklauso nuo pažeidžiamumo lygio (tai aptarta kitame poskyryje) ir nuo individualaus integracijos plano įgyvendinimo pažangos, t. y. nuo pastangų integruotis į visuomenę (pavyzdžiui, kiek žmogus motyvuotas mokytis lietuvių kalbos ir kt.)³³⁵.

Užsieniečiai, gavę prieglobstį Lietuvoje, turi teisę gauti ir kitas išmokas, pavyzdžiui, gyvendami Pabėgėlių priėmimo centre jie gauna mėnesinę pašalpą maistui ir smulkioms išlaidoms bei vienkartinę išmoką įsikurti gyvenamojoje vietoje savivaldybės teritorijoje (būtiniausiems baldams ir namų apyvokos reikmenims įsigyti, kelionės ir (ar) bagažo pervežimo iki gyvenamosios vietos išlaidoms padengti), o gyvendami savivaldybės teritorijoje gauna mėnesinę išmoką būtiniausioms reikmėms – maistui, drabužiams, higienos reikmėms, visuomeniniam transportui, būsto nuomai ir komunalinėms paslaugoms apmokėti. Prieglobsčio gavėjai, turintys vaikų, gyvendami Pabėgėlių priėmimo centre arba gyvenamojoje vietoje savivaldybės teritorijoje taip pat gauna vienkartinę pašalpą vaiko, kuris mokosi pagal ikimokyklinio, priešmokyklinio ar bendrojo ugdymo programą, būtiniausiems mokymo reikmenims įsigyti bei mėnesinę kompensaciją už

³³⁵ „Užsieniečių integracija“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/uzsienieciu-integracija/>>.

vaiko, ugdomo pagal ikimokyklinio ar priešmokyklinio ugdymo programas, išlaikymą apmokėti³³⁶.

Svarbu paminėti, kad valstybės teikiamos paramos užsieniečių (gavusių prieglobstį Lietuvos Respublikoje) integracijai sritys yra valstybinės kalbos mokymas, švietimas, užimtumas, aprūpinimas gyvenamąja patalpa, socialinė apsauga, sveikatos apsauga, visuomenės informavimas apie užsieniečių integraciją³³⁷.

Integracijos sistema ima veikti vos užsienietis gauna prieglobstį Lietuvoje – žmogus įtraukiamas į mokymosi programas (lietuvių kalbos, kitų įgūdžių), jam suteikiamos paslaugos – socialinės, psichologinės, medicininės, mokamos išmokos maistui, kitoms reikmėms, įsikūrimui, ikimokyklinio amžiaus vaikams padengiamas darželio mokestis, mokyklinio amžiaus vaikams – išmokos mokymo reikmėms įsigyti. Visa ši pagalba teikiama asmenims tol, kol jie dalyvauja programose iki 36 mėnesių trukmės, priklausomai nuo asmenų pažeidžiamumo ir individualaus integracijos plano vykdymo.

3.2.1. Individualus integracijos planas ir pažeidžiamumas

Individualus integracijos planas prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengiamas, atnaujinimas ir stebima bei vertinama integracijos pažanga. Planas parengiamas kartu su prieglobsčio gavėju Pabėgėlių priėmimo centre, atsižvelgiant į turimus dokumentus, pagrindžiančius prieglobsčio gavėjo sveikatos priežiūros poreikius ar turimą išsilavinimą, įvertinami prieglobsčio gavėjo rizikos veiksniai (aptariami toliau) bei atliekamas pirminis prieglobsčio gavėjo poreikių vertinimas³³⁸.

Pasibaigus prieglobsčio gavėjo gyvenimo Pabėgėlių priėmimo centre laikotarpiui, centras perduoda savivaldybėje integraciją įgyvendinančiai institucijai informaciją apie prieglobsčio gavėjui nustatytus rizikos veiksnius bei parengtą individualų integracijos planą ir informaciją apie pasiektą integracijos pažangą. Savo ruožtu savivaldybėje integraciją įgyvendinanti institucija rengia arba atnauja individualų integracijos planą, vertina prieglobsčio gavėjo rizikos veiksnius, (jei jie nebuvo įvertinti Pabėgėlių priėmimo centre arba pasikeitė aplinkybės), stebi ir kartu su prieglobsčio

³³⁶ Įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“. Valstybės žinios, 2004-04-30, Nr. 73-2539. Suvestinė redakcija, 108 str.

³³⁷ *Ibid.* 110 str.

³³⁸ Įsakymas „Dėl Individualaus integracijos plano prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengimo, atnaujinimo ir integracijos stebėsenos bei pažangos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. TAR, 2020-10-16, Nr. 21514.

gavėju vertina individualaus integracijos plano įgyvendinimo rezultatus ir integracijos pažangą, atnaujina šį planą³³⁹.

Taip pat integraciją įgyvendinanti institucija organizuoja socialinių, teisinių, sveikatos, ugdymo ir kitų paslaugų prieglobsčio gavėjui teikimą, siekdama įgalinti prieglobsčio gavėją dalyvauti įgyvendinant individualų integracijos planą. Institucija taip pat yra įpareigota kas pusę metų teikti Prieglobsčio gavėjų paramos integracijai klausimų komisijai išvadas ir pasiūlymus dėl paramos integracijai teikimo, pratęsimo, atnaujinimo arba nutraukimo³⁴⁰.

Rizikos veiksnių reiškimosi lygis yra vertinamas pirmojo susitikimo su prieglobsčio gavėju Pabėgėlių priėmimo centre metu arba pirmojo susitikimo integraciją įgyvendinančioje institucijoje metu. Susitikimo metu yra užpildoma Prieglobsčio gavėjo rizikos veiksnių vertinimo forma – atitinkama lentelė, kurioje pažymimi kiekvieno prieglobsčio gavėjo rizikos veiksniai. Vertinami yra šie rizikos veiksniai:

6.1. amžius;

6.2. psichikos ir elgesio sutrikimai;

6.3. fizinės sveikatos sutrikimai;

6.4. šeiminė padėtis.

7. Nustatomas vienas iš galimų rizikos veiksnių reiškimosi lygių – pats aukščiausias:

7.1. didelio pažeidžiamumo:

7.1.1. asmeniui yra per 65 metus;

7.1.2. asmuo galimai yra prekybos žmonėmis auka arba įtariama, kad asmuo buvo kankintas, išprievartautas ar patyrė kitokį sunkų psichologinį, fizinį ar seksualinį smurtą ir (arba) jam diagnozuota psichikos liga;

7.1.3. asmeniui nustatytas sunkus arba vidutinis neįgalumas;

7.1.4. asmuo vienas augina vaiką (-us) arba šeimoje vienas iš narių turi negalią, dėl kurios jam apribota galimybė dirbti arba reikalinga nuolatinė priežiūra, nėščia moteris;

7.2. vidutinio pažeidžiamumo:

³³⁹ *Ibid.*

³⁴⁰ *Ibid.*

7.2.1. asmuo yra iki 18 metų ir vyresnis, jei jis mokosi profesinio ir (arba) bendrojo lavinimo mokykloje dieniniame skyriuje, arba 55–64 metų asmuo;

7.2.2. asmens psichikos ar psichologinė būklė veikia kasdienę jo elgseną (asmuo, kuriam diagnozuotas šis sutrikimas, asmuo, kuriam įtariama psichikos liga, ir asmuo, kuris negali gauti pagalbos dėl kalbos barjero);

7.2.3. asmuo serga lėtine liga, reikalaujančia gydymo, ir (arba) asmeniui reikalinga skubi medicinos pagalba, vaistai;

7.2.4. daugiavaikė šeima (šeima, auginanti daugiau nei du vaikus);

7.3. mažo pažeidžiamumo:

7.3.1. asmuo lankosi pas psichologą, vartoja vaistus, supranta savo būklę;

7.3.2. asmuo turi trumpalaikį sveikatos sutrikimą;

7.3.3. šeima augina vieną arba du vaikus;

7.4. nepažeidžiamumo:

7.4.1. asmeniui yra 18–54 metų;

7.4.2. asmens būklė stabili ir valdoma;

7.4.3. asmuo turi sveikatos sutrikimų, bet jie netrukdo vykdyti individualų integracijos planą;

7.4.4. šeima neturi vaikų, asmuo yra vienišas.

Individualus prieglobsčio gavėjo integracijos priemonių poreikis ir potencialas taip pat yra įvertinamas pagal toliau išvardytas sritis ir užpildant poreikių vertinimo formą:

9.1. turimi profesiniai įgūdžiai ir gebėjimai, kvalifikacija;

9.2. psichinė sveikata;

9.3. išsilavinimas;

9.4. būstas;

9.5. materialinė padėtis;

9.6. lietuvių kalbos mokėjimo įgūdžiai;

9.7. užimtumas (darbas / mokykla);

9.8. socialiniai įgūdžiai;

9.9. socialiniai veiksniai, turintys įtakos integracijos pažangai;

9.10. kultūrinė orientacija, pagrindinių teisės normų išmanymas.³⁴¹

Sudarant individualų integracijos planą yra įvertinami kiekvieno asmens poreikiai, sveikata, gebėjimas dirbti, mokytis, savarankiškai atlikti užduotis, bendrauti, įsiliėti į naują visuomenę, išlaikyti save ir savo šeimą. Nuo individualaus plano ir nustatyto asmens pažeidžiamumo jį sudarant priklauso integracijos programų trukmė (pažeidžiamiems asmenims terminas gali būti pratęstas iki 36 mėn.) ir išmokų dydis (pažeidžiami ir integracijos planą vykdančias asmenys gauna visą išmokų sumą, nepažeidžiami ir įsipareigojimų nevykdančias – pusę). Vertinant išvardytus pažeidžiamumo kriterijus, mažiausiai pažeidžiami – vienas atvykęs darbingo amžiaus asmuo. Pažeidžiamumui didelės įtakos turi psichinė sveikata, kai yra nustatyti sutrikimai. Pažeidžiamumą vertina socialiniai darbuotojai pasitelkdami įstaigose dirbančius medikus, tačiau retai tai būna patirties darbo su migrantais turintys psichiatrai, galintys tiksliai diagnozuoti sutrikimus, retas kuris pabėgėlis su savimi atsiveža savo ligos istoriją. Nustatant pažeidžiamumą neatsispiria lyties, religijos ar etniškumo kriterijai, tik amžiaus ir šeimos sudėties.

3.3. Lyties, religijos ir kitų identiteto kategorijų paminėjimas teisės aktuose, reglamentuojančiuose prieglobstį

Lytis, religija, rasė, etniškumas – beveik neminimi įstatymuose, reglamentuojančiuose užsieniečių prieglobstį Lietuvoje. Dažniausiai pasitaikanti identiteto kategorija – lytis, ji svarbi reglamentuojant prieglobsčio gavėjų apgyvendinimą bei pažeidžiamumą, jei moteris laukiasi.

Prieglobsčio gavėjų lytis, religija, kilmės šalis minima tvarkos apraše, kuris reglamentuoja asmenų apgyvendinimą Pabėgėlių priėmimo centre:

3.6.11. apgyvendindamas prieglobsčio gavėjus kitose centro suteiktose gyvenamosiose patalpose, laikosi šių reikalavimų: vyrai apgyvendinami atskirai nuo **moterų**, išskyrus šeimas; vienos šeimos nariai apgyvendinami kartu atskiroje gyvenamojoje patalpoje arba greta esančiose viena nuo kitos neizoliuotose gyvenamosiose patalpose, užtikrinant jiems atitinkamą privatumą, jeigu nėra objektyvių priežasčių, dėl kurių šeimos nariai turėtų būti

³⁴¹ *Ibid.*

apgyvendinami atskirai; prieglobsčio gavėjai gali būti apgyvendinami suskirstyti į grupes (pagal kilmės valstybę, išpažįtamą **religiją** ir kitais pagrindais); kitos centro suteiktos gyvenamosios patalpos parenkamos atsižvelgiant į prieglobsčio gavėjų priklausymą pažeidžiamų asmenų kategorijai³⁴²;

Lytis, kilmės šalis, religija svarbi skirstant gyventojus į grupes, siekiant apgyvendinti prieglobsčio prašytojus su / šalia tos pačios grupės asmenimis, jei jie nėra šeima.

Kitame kontekste lytis svarbi vertinant prieglobsčio gavėjų pažeidžiamumą, nustatomas vienas iš galimų rizikos veiksnių reiškimosi lygių – didelis pažeidžiamumas, jei moteris laukiasi:

7.1. didelio pažeidžiamumo:

7.1.4. asmuo vienas augina vaiką (-us) arba šeimoje vienas iš narių turi negalią, dėl kurios jam apribota galimybė dirbti arba reikalinga nuolatinė priežiūra, nėščia moteris³⁴³;

Besilaukianti moteris yra taip pat ir užsieniečių teisinės padėties įstatymo pažeidžiamo asmens apibrėžime:

Pažeidžiamas asmuo – asmuo, turintis specialiųjų poreikių (pavyzdžiui, nepilnametis, neįgalusis, vyresnis negu 75 metų asmuo, **nėščia moteris**, vieniši tėvas ar motina, auginantys nepilnamečių vaikų, psichikos ir elgesio sutrikimų turintis asmuo, prekybos žmonėmis auka arba asmuo, kuris buvo kankintas, išprievartautas ar patyrė kitokį sunkų psichologinį, fizinį ar seksualinį smurtą)³⁴⁴.

Šiuose teisės aktuose svarbi ne pati lyties kategorija, kiek pats faktas, kad moteris laukiasi ar viena augina vaiką.

Kitu atveju lytis minima projekto finansavimo tvarkos apraše, kuriame vardijamos Prieglobsčio, migracijos ir integracijos fondo finansuojamos veiklos, šiame apraše stiprinamos ir skatinamos veiklos, skirtos moterims ir mergaitėms įgalinti:

³⁴² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 998 „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“.

³⁴³ Įsakymas „Dėl Individualaus integracijos plano prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengimo, atnaujinimo ir integracijos stebėsenos bei pažangos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. TAR, 2020-10-16, Nr. 21514.

³⁴⁴ Įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“. Valstybės žinios, 2004-04-30, Nr. 73-2539. Suvestinė redakcija.

25.2.3. mažiausiai 10 proc. Paraiškoje suplanuotų lėšų turi būti skirta Projekto veikloms, skirtoms **moterims ir mergaitėms įgalinti** (pvz., šviečiamieji seminarai, verslumo skatinimas, darbo grupės dėl moterų teisių į sveikatą, finansinę laisvę, savarankiškumo skatinimas)³⁴⁵;

Šiame projekto finansavimo tvarkos apraše, viena vertus, skatinamas noras moteris ir mergaites, esančias prieglobsčio ir integracijos sistemoje, įgalinti, nepriklausomai nuo jų kilmės šalies, religijos, kitų identiteto kategorijų. Kita vertus, atskleidžiama, kaip sprendimų priėmėjų suvokiamas įgalinimas – pasitelkiant švietimą (seminarai), verslumą, finansinę laisvę, savarankiškumo skatinimą bei „darbo grupes dėl moterų teisių į sveikatą“. Pastaroji priemonė reikalauja daugiau paaiškinimo – ar moterims Lietuvoje nesuteikiama teisė į sveikatą, ar moteris reikia skatinti naudotis teisėmis į sveikatą ir tam skatinama sudaryti darbo grupes?

Daugiausiai dėmesio prieglobsčio prašančioms ir jį gavusioms moterims iš ne Europos Sąjungos šalių teikiama „Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018 –2021 metų veiksmų plane“. Šiame plane, kuris yra tik rekomendacinio pobūdžio, be lyties, išskirtas ir religinis identitetas bei atkreiptas dėmesys į daugialypę diskriminaciją, t. y. diskriminaciją kelių identiteto kategorijų pagrindu, atkreipiamas dėmesys ir į moterų pažeidžiamumą keliais aspektais, pagrindžiant tai atliktais tyrimais ir literatūra:

31. Užsieniečiai (išskyrus ES piliečius), norintys dirbti Lietuvoje, turi atitikti numatytas atvykimo sąlygas. Užsieniečiai gali užimti laisvas darbo vietas tik tuo atveju, jeigu Lietuvoje ar ES nėra specialisto, atitinkančio darbdavio keliamus reikalavimus. 2016 m. labai išaugo į Lietuvą atvykusių darbo migrantų skaičius: 12 600 užsieniečiams buvo išduotas darbo leidimas, o 7 064 – sprendimas dėl užsieniečio darbo atitikties Lietuvos darbo rinkos poreikiams. Pastaraisiais metais darbdaviams susidūrus su kvalifikuotų darbuotojų trūkumu, padaryta išvada, kad migracijos politika nėra tinkamai išnaudojama verslo plėtrai. **Moterys** iš trečiųjų šalių dažniau išstumiamos iš ekonominės migracijos srities ir negali prisidėti prie bendros gerovės kūrimo. Tačiau dalyvavimas darbo rinkoje taip pat ne visada užtikrina

³⁴⁵ Įsakymas „Dėl Projekto „Pabėgėlių iš Ukrainos priėmimas ir ankstyva integracija“ Nr. HOME/2022/AMIF/AG/EMAS/TF1/LT/0013, finansuojamo iš Prieglobsčio, migracijos ir integracijos fondo priemonės „Pagalba ekstremaliosios situacijos atveju“ lėšų, finansavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2023 m. vasario 1 d. Nr. A1-64.

integraciją tikslo šalyje: **moterys** iš trečiųjų šalių dažniau užima žemesnio lygio darbų pozicijas, o tai daro jas pažeidžiamesnes. Tarp problemų, kurias jos patiria, išskiriamas seksualinis priekabiavimas, prievarta, atlygio už atliktą darbą nesumokėjimas, žodinis ir psichologinis smurtas.

Šiame punkte atkreiptas dėmesys į moteris darbo rinkoje, jų potencialą, taip pat ir neįvertintas galimybes joms dirbti kvalifikuotą darbą ar verstis verslu. Be to, iškeliama tokia moterų patiriama problema, kaip seksualinis priekabiavimas, nelygiavertis atlygis, psichologinis ir žodinis smurtas darbo vietoje. Šias problemas patvirtina atliktas tyrimas, o nuosavas verslas ne tik padėtų, bet tyrimas patvirtina, kad ir padeda moterims užsidirbti, taip pat išvengti neigiamų patirčių.

38. Švietimo galimybės ir valstybinės kalbos mokymosi kursai ypač sustiprina atvykusių **moterų**, auginančių nepilnamečius vaikus, integracijos galimybes. Matydamos savo vaikų adaptacijos patirtis, jos yra papildomai motyvuojamos aktyviai įsitraukti ir dalyvauti integracijos procesuose (Sansonetti, Female refugee and asylum seekers: the issue of integration. Study commissioned by the Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs of the European Parliament, 2016).

Šiame, 38 punkte, atkreiptas dėmesys į moterų, kurios daugiausia laiko praleidžia namuose augindamos vaikus, švietimo, kalbos mokymosi prieinamumą. Moterys, apribotos namų sfera, jaučiasi izoliuotos, jų statusas ir savivertė mažesnė nei vyrų, dalyvaujančių darbo rinkoje ir viešajame gyvenime³⁴⁶. Tad čia skatinamas moterų, auginančių vaikus, švietimas ir priimančios visuomenės kalbos mokymasis, kuris padėtų moterims lengviau įsitraukti į visuomenės gyvenimą.

44. Apklausus prieglobsčio gavėjus, paaiškėjo, kad, be dažniausiai jų įvardijamų problemų, susijusių su sunkumais ieškant būsto (50,8 proc.), kalbos barjeru (50,7 proc.), draudimu dirbti prieglobsčio prašymo nagrinėjimo metu (50 proc.), yra ir kitų svarbių veiksnių, turinčių įtakos jų integracijos procesui. Papildomai jie įvardija tokias problemas kaip sveikatos sutrikimai (49,3 proc.), sudėtingos biurokratinės procedūros tvarkant teisinius dokumentus (47,7 proc.),

³⁴⁶ Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise. „Introduction“. In: *Woman, Culture and Society*, Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise (eds.). Stanford: Stanford university Press, 1974. P. 8.

prastos gyvenimo sąlygos Užsieniečių registracijos centre (44,6 proc.), socialinės integracijos programos pratęsimo problemos (43,3 proc.), kultūriniai ir **religiniai** skirtumai (40,4 proc.), darbo paieškos iššūkiai (40,3 proc.) ir neigiamos visuomenės nuostatos (37,3 proc.) (Žibas, Lietuvoje prieglobstį gavusių užsieniečių socialinės integracijos tyrimas, 2013)³⁴⁷.

44 punkte pristatomas Karolio Žibo 2013 metų užsieniečių socialinės integracijos tyrimas, kuriame, be kitų prieglobstį gavusių asmenų sunkumų integracijai, atkreipiamas dėmesys į religinius bei kultūrinius skirtumus, kaip turinčius didelę įtaką integracijai, panašiai kaip ir visuomenės nusiteikimas priimti kitos religijos bei kultūros žmones.

Atskiras Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018 –2021 metų veiksmų plano septintasis skirsnis yra skirtas moterų užsieniečių padėčiai aptarti, pasitelkiant kitų šalių patirtį bei atkreipiant dėmesį taip pat į moterų religiją, etniškumą, atvykimo motyvus, pažeidžiamesnę nei vyrų padėtį. Skirsnyje tam skirti net penki punktai:

59. Tarptautinės organizacijos JTVPK, Jungtinių Tautų gyventojų fondas (UN Population Fund) ir Moterų pabėgėlių komisija (Women's refugee commission) atkreipia dėmesį į pažeidžiamą **moterų pabėgėlių** padėtį ir didelę jų riziką patirti seksualinę prievartą ir (ar) būti įtrauktoms į prekybos žmonėmis tinklus. Priimančios šalys Europoje retai įvertina pabėgėlių moterų seksualinės prievartos rizikas ir pasiūlo atitinkamas sveikatos paslaugas, padedančias įveikti seksualinės prievartos padarinius. Atkreiptinas dėmesys, kad priimančios valstybės nesudaro galimybių arba galimybės labai ribotos pabėgėlėms moterims gauti paslaugas, susijusias su reprodukine sveikata, įveikiant nėštumo komplikacijas, gydant lytiškai plintančias ligas ir teikiant informaciją apie jų profilaktiką (Birchall, Gender, age and migration, 2016, p. 19–20).

Šiame punkte atkreipiamas dėmesys į vyraujančias globalias tendencijas, jog, susikertant dviem tapatybių kategorijoms – lyčiai ir statusui, moterys tampa pažeidžiamos. Moterys pabėgėlės yra pažeidžiamos dėl seksualinės prievartos rizikos ir ribotų galimybių priimančiojoje šalyje pasirūpinti savo reprodukine sveikata.

³⁴⁷ Įsakymas „Dėl Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018 –2021 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2018 m. gruodžio 21 d. Nr. A1-755.

60. ES valstybėse narėse atlikti tyrimai rodo, kad prieglobsčio gavėjų **moterų** galimybės aktyviai dalyvauti darbo rinkoje dažniausiai apribotos dėl vaikų priežiūros pareigų, šeimos tradicijų, kurios draudžia moterims dirbti, jeigu vyras yra bedarbis, ir stereotipų dėl **lyties ir etniškumo** (Sansonetti, Female refugee and asylum seekers: the issue of integration. Study commissioned by the Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs of the European Parliament, 2016), todėl moterų nedarbas ypač didelis priimančiose šalyse tik atvykus į šalį ir išgyvenus joje iki 10 metų. Tačiau tendencijos ilgainiui pasikeičia. Švedijos pavyzdys rodo, kad **moters pabėgėlės** į darbo rinką įsitraukia lėčiau nei vyrai pabėgėliai, bet po 10 metų gyvenimo Švedijoje šių moterų užimtumas gerokai padidėja ir tai glaudžiai susiję su socialinės politikos priemonėmis, kurios skatina šeimos ir darbo derinimą, suteikia lanksčias galimybes prižiūrėti vaikus ir pakankamai dosnias tėvystės / motinystės atostogų schemas (Europos Parlamentas, Labour market integration of refugees: Strategies and good practices, 2016, p. 24) (Prieglobstį gavusių užsieniečių integracijos politikos strateginis dokumentas).

Remiantis kitų Europos šalių patirtimi, šiame punkte atkreipiamas dėmesys į mažesnę ir lėtesnę moterų įsitraukimą į darbo rinką ir nurodoma, kad tam įtakos gali turėti moters šeimtinė padėtis, šeimos tradicijos (kurios leidžia ar neleidžia moterims dirbti) bei su lytimi ir etniškumu susiję stereotipai. Pункte atskleidžiamas moterų padėties kompleksiskumas ir integracijos priemonių trūkumas tais atvejais, kai susikerta ir veikia keletas tapatybių kategorijų, sudarydamos nepalankias sąlygas moterims derinti šeimines pareigas, vaidmenis bei prisidėti prie šeimos biudžeto, nes naujomis aplinkybėmis (tikslu šalyje) tam, kad išgyventų, tai gali būti būtina.

61. Skirtingi vyrų ir **moterų** atvykimo motyvai lemia skirtingą jų pažeidžiamumo pobūdį ir faktines apsaugos nuo diskriminacijos galimybes. Vyrų teisių pažeidimai dažniausiai būna susiję su darbo santykiais, turinčiais teisinį ir institucinį reglamentavimą. Tai, kad **moters** dažniau atvyksta šeimos susijungimo tikslais, liudija apie tradicinį lyčių vaidmenų pasiskirstymą ir padidina **daugialypės jų diskriminacijos** riziką. Užsienietės moters, atvykusios iš trečiųjų šalių, susiduria ir su darbo migrantams (vyrams) būdingais sunkumais, ir su patriarchalinių lyčių santykių padiktuotais iššūkiais. Jos patiria didesnę riziką tapti prekybos žmonėmis aukomis, susidurti su prievarta, smurtu, skurdu, ekonomine priklausomybe. Joms kyla

daugiau sunkumų integruojantis švietimo sistemoje, darbo rinkoje, gaunant socialinę apsaugą, būstą, užtikrinant reprodukcinę, seksualinę sveikatą, politinį atstovavimą.

62. Daugiausia **moterų** iš trečiųjų šalių į Lietuvą atvyksta reprodukcinio – 20–39 metų – amžiaus šeimos susijungimo tikslais. Ši aplinkybė didina jų socialinės izoliacijos riziką, kuri kartu su lyčių stereotipais, vyraujančiomis visuomenės normomis, nuostatomis, valstybinės kalbos įgūdžių stoka ar vyresnio amžiaus veiksmu trikdo akulturaciją ir didina diskriminacijos, sunkinančios integraciją, pavojų.

63. **Daugialypės diskriminacijos** bylos dažniausiai būna susijusios su **lytimi ir „rasine“ ar tautine** kilme. Tačiau informacijos, praktikos, daugialypės diskriminacijos esmės suvokimo ir žinių apie diskriminaciją keliais pagrindais trūkumas trukdo įvertinti kelių pagrindų sąveikos poveikį asmens patirčiai ir užtikrinti veiksmingą užsieniečių diskriminacijos prevenciją³⁴⁸.

61, 62, 63 punktai atkreipia dėmesį į moterų migracijos motyvus ir moterų padėtį migracijos procese kaip pažeidžiamą dėl jau minėto seksualinio smurto rizikos, taip pat dėl pavaldumo tradiciniams patriarchaliniams santykiams bei daugialypės diskriminacijos. Moterys rizikuoja patirti diskriminaciją ne tik dėl su lytimi siejamos tapatybės, bet ir etniškumo, religinės ar rasinės tapatybės, nes tai, be kitų rizikų, sunkina integraciją. Taip pat iškeliami prieglobsčio ir integracijos sistemoje dirbančiųjų, sprendimus priimančiųjų asmenų diskriminacijos atpažinimo, žinių trūkumai.

„Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2021 metų veiksmų plano tikslas – atkreipti dėmesį į esamas problemas ir siūlyti gerinti užsieniečių moterų integraciją, užtikrinant jų teises. Atsižvelgiant į tai, siūloma įgyvendinti veiksmų plano priemonę – „parengti informaciją ir organizuoti švietėjiškus mokymus moterims užsieniečiams joms suprantama kalba apie moterų ir vaikų teises Lietuvoje, apie galimybes derinti darbą ir mokslą su šeimos poreikiais, apie smurtą šeimoje, jų teises ir pagalbą“³⁴⁹. Šią priemonę įgyvendinti įpareigota LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2021 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos skelbtoje ataskaitoje teigiama, kad įgyvendinant šią priemonę „2019 m. buvo išleisti 4 000 vnt. leidinukų moterims užsieniečiams (lietuvių, anglų, rusų ir arabų kalbomis).

³⁴⁸ *Ibid.*

³⁴⁹ *Ibid.*

Leidinukuose pavaizduota smurto tematika, jo rūšys, bei kur kreiptis ieškant pagalbos. Leidinuko dydis tinkamas jį lengvai paslėpti. Leidinukai padalinti Pabėgėlių priėmimo centrui, nevyriausybiniams organizacijoms, Lietuvos policijai, kurie buvo dalinami pagal poreikį ir 2021 metais.³⁵⁰ Iš ataskaitos aiškėja, kad priemonės įgyvendinimas buvo susiaurintas ir dėmesys sutelktas tik į smurto artimoje aplinkoje atpažinimą ir informaciją, kur kreiptis pagalbos, išleidžiant prieinamą ir lengvai paslepiamą leidinuką. Leidinukai išties buvo platinami nevyriausybiniuose organizacijose, vienoje jų lankstinuką buvo galima rasti tualete ir lengvai paslėpti.

Apibendrinant galima teigti, kad pabėgėlių moterų padėtis užsieniečių teisinės padėties įstatyme ir kituose teisės aktuose, reglamentuojančiuose prieglobsčio gavėjų integraciją, nėra atskirai aprašoma bei išskiriama, pažeidžiamos moterų matomos tik tuomet, kol jos laukiasi. Kiti lyties, religijos, etniškumo, statuso aspektai minėti ir išsamiau aptarti tik integracijos į visuomenę veiksmų plane, tai sintezė jau atliktų studijų apie moteris migracijoje ir jų pažeidžiamumą, iškelti svarbūs moterų diskriminacijos ir pažeidžiamumo darbo santykiuose, švietimo sistemoje, medicinos sistemoje aspektai, pabrėžiama didelė galimybė tapti seksualinės, fizinės, psichologinės prievartos, prekybos žmonėmis auka. Be to, moterų migracijoje susiduria su patriarchalinių lyčių santykių padiktuotais iššūkiais, galimai – smurtu ir ekonomine priklausomybe, be viso to – daugialypė diskriminacija priimančioje šalyje. Nepaisant to, vienintelė priemonė, siūlyta pagerinti moterų, atvykstančių iš ne Europos Sąjungos šalių, padėtį – mokymai apie moterų ir vaikų teises Lietuvoje, kaip derinti darbą ir mokslą su šeimos poreikiais, apie smurtą šeimoje, nukentėjusiųjų teises ir pagalbą. Įgyvendinta ši priemonė dar susiaurinant problemų spektrą – išleidžiant informacinį leidinuką apie smurtą artimoje aplinkoje keliomis kalbomis ir atrodo nepakankama. Europos Komisija (2020-11-24) yra patvirtinusi 2021–2027 m. integracijos ir įtraukties veiksmų planą, kuris didelį dėmesį skiria lyčių aspektui ir nediskriminavimui integracijos ir įtraukties politikoje³⁵¹, tačiau nepavyko rasti šio plano įgyvendinimo Lietuvoje priemonių.

³⁵⁰ „Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2021 metų veiksmų plano, patvirtinto Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. gruodžio 21 d. įsakymu Nr. A1-755 „Dėl Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“, įgyvendinimo rezultatai 2021 metais“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 20): <<https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Ataskaita%202021.docx>>.

³⁵¹ „2021–2027 m. integracijos ir įtraukties veiksmų planas. Klausimai ir atsakymai“. Europos Komisija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 25): <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lt/qanda_20_2179>.

3.4. Visuomenės informavimas

Nepaisant ne vieną dešimtmetį trunkančio prieglobsčio prašytojų priėmimo Lietuvos Respublikoje, ilgą laiką didžioji visuomenės dalis nežinojo apie pabėgėlių Lietuvoje egzistavimą. Visuomenės informuotumas apie prieglobsčio procedūras, į Lietuvą atvykstančių ir prieglobstį gavusių asmenų kilmės šalis prisidėtų prie sanglaudos, supratimo ir tolerancijos didinimo. Visgi, nepaisant Lietuvos Vyriausybės nutarimo (2016 m.) ir įpareigojimo visuomenę informuoti apie prieglobsčio gavėjus, supažindinti ir suartinti šias grupes, ilgą laiką informavimas apie užsieniečių prieglobstį ir integravimą Lietuvoje buvo neprioritetinga sritis šias funkcijas vykdančiose institucijose. Ši situacija pastaraisiais metais ėmė keistis, daugėjo informavimo ir iniciatyvų, siekiančių suartinti visuomenę su pabėgėliais.

Lietuvos valstybės paramos užsieniečių integracijai teikimo sąlygų ir tvarkos aprašo aštuntasis skyrius yra skirtas visuomenės informavimui apie integraciją apibrėžti:

44. Pabėgėlių priėmimo centras ir integraciją įgyvendinančios institucijos lietuvių ir užsienio kalbomis informuoja visuomenę apie prieglobsčio gavėjus, siekdami užkirsti kelią jų atskirčiai, visuomenės ksenofobijai ir skatinti toleranciją:

44.1. bendradarbiauja su visuomenės informavimo priemonėmis, teikia joms informaciją;

44.2. organizuoja informavimo renginius (pavyzdžiui, seminarus, apskritojo stalo diskusijas, konferencijas);

44.3. inicijuoja ir organizuoja informacinių ir specializuotų periodinių leidinių leidybą;

44.4. organizuoja šventes, kultūros ir sporto renginius, pramogas, kuriose dalyvauja prieglobsčio gavėjai ir gyvenamosios vietovės bendruomenė;

44.5. savo interneto svetainėse nuolat skelbia informaciją apie prieglobsčio gavėjų integraciją.³⁵²

Šiame punkte įpareigojamas Pabėgėlių priėmimo centras bei kitos integraciją įgyvendinančios institucijos ne tik skleisti informaciją visomis turimomis priemonėmis, bet ir skatinti visuomenės ir prieglobstį gavusių Lietuvoje

³⁵² Nutarimas „Dėl Lietuvos valstybės paramos užsieniečių integracijai teikimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2016 m. spalio 5 d. Nr. 998.

asmenų bendravimą, bendras veiklas, renginius, šventes. Šios numatytos veiklos įgyvendinamos iš dalies, vykdoma veiklų, supažindinančių su visuomene, tarnybomis, švietimo sistema. Pabėgėlių priėmimo centras per pastaruosius kelerius metus deda pastangas supažindinti visuomenę su pabėgėliais, savo internetiniame tinklalapyje publikuoja informaciją apie savo vykdomas veiklas, organizuojamus projektus, pabėgėlių užimtumą, organizuoja pažintines ekskursijas, renginius. Keli suartinimo ir visuomenės pritraukimo pavyzdžiai iš Pabėgėlių priėmimo centro skelbimo jų internetiniame tinklalapyje:

„Pabėgėlių priėmimo centras 2024 m. rugsėjo 24 d. plačiai atveria savo duris ir kviečia visus norinčius visuomenės narius dalyvauti pažintinėse ekskursijose.

Maloniai kviečiame dalyvauti ekskursijose bei susipažinti su Centro vykdoma veikla, sužinoti apie užsieniečių kasdienybę, iššūkius ir galimybes integruojantis Lietuvoje. Ekskursijos metu išvysite užsienio piliečiams skirtas gyvenamąsias, mokymosi ir bendro naudojimo patalpas, poilsio ir laisvalaikio zonas.“³⁵³

Taip pat Pabėgėlių priėmimo centras vykdo fotografijų konkursą „Lietuva – galimybių šalis“, kuriame kviečia dalyvauti visus pabėgėlius, nepriklausomai nuo jų statuso ar amžiaus, o konkurso tikslas yra „atkreipti visuomenės dėmesį į Lietuvoje gyvenančius pabėgėlius, gerinti tarpkultūrinį bendradarbiavimą, atvirumą kitoms kultūroms bei pajauti solidarumą su tais, kurie ieško prieglobsčio ir saugumo mūsų šalyje“³⁵⁴.

Šios Pabėgėlių priėmimo centro pastangos bei nevyriausybiinių organizacijų vykdomos veiklos ir iniciatyvų viešinimas prisideda prie teigiamo pabėgėlių vaizdinio viešojoje erdvėje formavimo, nors nepakankamai gerai matomos, kad atsvertų neigiamą pabėgėlių įvaizdį, suformuotą medijų, ypač po 2021 m. „migrantų krizės“³⁵⁵.

³⁵³ „Kviečiame dalyvauti pažintinėse ekskursijose“. Pabėgėlių priėmimo centras: Naujienos. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24): <<https://rppc.lt/kvieciame-dalyvauti-pazintinese-ekskursijose/>>.

³⁵⁴ „Fotografijų konkursas „Lietuva – galimybių šalis“ jau prasidėjo!“ Pabėgėlių priėmimo centras: Naujienos. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24): <<https://rppc.lt/fotografiju-konkursas-lietuva-galimybiu-salis-jau-prasidejo/>>.

³⁵⁵ Jurčiukonytė Neringa. Žiniasklaidos stebėsenos rezultatai 2022 m., Media4change, 2022. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 25): <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Prezentacija_2022_Neringa-Jurciukonyte.pdf>.

3.5. Statistika

Kalbant apie prieglobsčio sritį neišvengiamai tenka analizuoti skaičius – kiek žmonių apima šios prieglobsčio ir integracijos programos. Apskritai, Lietuvos Respublikoje gyvenančių užsieniečių, atvykusių dėl įvairių priežasčių (darbo, mokslo, šeimos susijungimo pagrindu ir pan.), dalis 2023 m. nesiekė 7 proc. visų Lietuvos Respublikos gyventojų skaičiaus³⁵⁶. Pažvelgus į prieglobsčio sritį, matyti, kad 2023 m. buvo pateikti 508 prašymai suteikti prieglobstį Lietuvos Respublikoje, pabėgėlio statusas suteiktas 403 asmenims ir 1 žmogui suteikta papildoma apsauga. Pabėgėlio statusą gavusiųjų sąrašė Baltarusijos piliečių daugiausia, toliau sąrašė – Rusijos Federacija, Tadžikistanas, Afganistanas ir Sirija.

Užsieniečių, gavusių socialines, apgyvendinimo paslaugas bei valstybės paramą integracijai Pabėgėlių priėmimo centre, skaičius 2023 m. – 793, o 2022 m. jų buvo net 2 018, iš kurių 1 198 asmenys atvyko iš Irako. Prieglobsčio gavėjų, dalyvavusių socialinės integracijos programoje savivaldybių teritorijose 2022 m. – 731 asmuo, daugiausia tarp jų – Baltarusijos, Afganistano, Sirijos piliečių, o 2023 m. – 1 001, daugiausia tarp jų – Baltarusių, Afganistano ir Rusijos piliečių³⁵⁷.

Šiuo metu (2024 m. II pusmetį) integracijoje savivaldybėse dalyvauja 498 prieglobsčio gavėjai – 149 vyrai, 156 moterys ir 193 vaikai³⁵⁸.

Deja, negalime tiksliai žinoti, kiek musulmonų dabar yra integracijos programose ar kiek jų iš viso gyvena Lietuvoje. Iš pateiktos statistikos galima daryti išvadą, kad integruojami asmenys savivaldybėse yra šeimos, nes vyrų ir moterų skaičius yra apylygis, taip pat panašiai koreliuoja ir vaikų skaičius. Renkama statistinė informacija galėtų būti tikslesnė, fiksuojant, kokios lyties asmenys atvyksta iš kokių šalių. Nerenkama informacija apie užsieniečių etninę ar konfesinę priklausomybę arba ši informacija nėra viešai prieinama. Tikslesnė informacija keliais pjūviais leistų matyti ir analizuoti atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų skaičius bei daryti platesnes išvadas apie programų veiksmingumą, turint galvoje, jog šiai grupei būdinga kaita.

Migracijos departamento statistika apie prieglobsčio prašytojų ir gavėjų skaičius leidžia suprasti, kokių šalių piliečiai dominuoja prieglobsčio sistemoje – daugiausia tai posovietinės, kaimyninės šalys – Baltarusija,

³⁵⁶ „Migracijos metraštis 2023 m.“. Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24): <<https://migracija.lrv.lt/lt/statistika/migracijos-metrasciai/>>. P. 10.

³⁵⁷ *Ibid.* P. 71–73.

³⁵⁸ Pabėgėlių priėmimo centro renkama statistika. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24): <<https://rppc.lt/apie-centra/atviri-duomenys/statistika/>>.

Rusija, taip pat šalys, tarp kurių yra ir musulmonų daugumos valstybės (pavyzdžiui, Tadžikistanas), taip pat nemažai atvykstančiųjų yra iš Afganistano, Irako, Sirijos, tik, deja, nėra aišku, kokia dalis atvykstančiųjų yra moterys, vyrai ir vaikai. Migracijos metraščiuose ši informacija nepateikiama. Šioje statistikoje taip pat neatsispindi ukrainiečiai, atvykę nuo 2022 m. karo pradžios, nes jie dalyvauja kitoje programoje ir statistika apie juos renkama atskirai. Taip pat kiekvienais metais stebint statistiką, joje atsispindi neramumai ir įvykiai atskirose šalyse, tokie kaip karas, politinių oponentų persekiojimas po suklastotų rinkimų, represijos, tam tikrų etninių grupių persekiojimas ir kita. Iš statistinės informacijos aiškėja, kad dauguma tyrimo dalyvių pabėgėlių musulmonių į Lietuvą iš Sirijos atvyko pagal perkėlimo programą šios programos piko metu – 2016 metais. Kitos tyrimo dalyvės sudaro mažumą tarp kitų atvykstančių tautybių asmenų, tačiau jų atvykimo metu buvo jaučiamas pagausėjimas prieglobsčio prašytojų iš jų kilmės šalių – Tadžikistano, Azerbaidžano, vėliau – Turkijos, tai atspindi jų šalyse vykusius politinius pokyčius.

IV. INTEGRACIJOS VYKDYTOJŲ IR MUSULMONIŲ PABĖGĖLIŲ SĄVEIKOS ETNOGRAFIJA: INTEGRACIJOS POLITIKĄ VYKLANČIŲ VALSTYBĖS INSTITUCIJŲ DARBUOTOJŲ PERSPEKTYVA

Šioje disertacijos dalyje analizuojama, ar ir kaip integracijos politiką vykdančių institucijų tyrime dalyvavę institucijų darbuotojai brėžia ribą tarp *savo* ir *svetimo*, kokie socialiniai bei kultūriniai žymekliai pasitelkiami šioms riboms brėžti ir kokie atsiskleidžia *kitoniškumo* modeliai šių institucijų vykdomose veiklose, skirtose pabėgėliams integruoti. Anot Mariekos Sax, *kitoniškumas* žymi panašumą ir skirtingumą, o *svetimumas* suponuoja, kad bent viena iš priešpriešos šalių taip pat turi *savasties* jausmą, o *svetimas* yra egzistenciškai svetimas, pašalinis *savumui*³⁵⁹. Šioje dalyje parodoma, kaip moterų religija (islamą) išryškėja kaip svarbus kriterijus, veikiantis darbuotojų nuostatas. Religinis identitetas darbuotojų susiejamas su lytimi iš anksto priskiriant religijos nulemtus vaidmenis šeimoje, moteris nuasmeninant ir neatsižvelgiant į jų socialinę įvairovę. Tai neigiamai veikia darbuotojų motyvaciją ir gebėjimą su musulmonėmis megzti glaudų ryšį bei pastarųjų motyvaciją įsitraukti į institucijų siūlomas veiklas ir integracijos programas. Ši institucijų darbuotojų kuriama nugalimo pozicija atsižvelgiant į kelias tarpusavyje sąveikaujančias identiteto kategorijas – lytį ir religiją (rečiau – etniškumą, statusą) lemia musulmonių veikėjiškumą ir įgalinimą, o ilgesnėje perspektyvoje ir įtrauktį į visuomenę.

Institucinis diskursas ir praktikos³⁶⁰, kuriems didžiulę įtaką turi sisteminiai santykiai, t. y. tai, kaip artikuliuojama, įgyvendinama bendra prieglobsčio ir integracijos sistema, veikia musulmonių, esančių šioje sistemoje, savęs įprasminimo pasaulyje procesą, nes jis yra dialogiškas. Dialogas institucijose vyksta esant didelei galios svertų persvarai darbuotojų naudai. Institucijų darbuotojai savo naratyvuose naudoja stereotipus, šie neretai cirkuliuoja institucijų viduje, yra perduodami ir perimami vienu darbuotojų iš kitų, tačiau jų susidarymui prielaidos galėjo turėti darbuotojų

³⁵⁹ Sax Marieka. „The Limits of Understanding: Empirical and Radical Otherness in the Andes“. In: *Anthropology of Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed.). New York: Routledge, 2016. P. 233.

³⁶⁰ Feldman Alice. „Alterity and Belonging in Diaspora Space“. In: *Situated Politics of Belonging*. London: Sage Publications, 2006. P. 103–104.

asmeninė patirtis³⁶¹, t. y. tai, ką darbuotojos pastebėjo dirbdamos, interpretavo ir užfiksavo bei perdavė kitiems darbuotojams (-oms). Darbuotojų santykiui su pabėgėlėmis būdingas pastarųjų nuasmeninimas – „pabėgėlis“ – universali, uždara, neturinti veikėjiškumo tapatybės kategorija, kaip teigia antropologė Liisa Malkki, o šis atsietas nuo istorijos universalizmas, anot jos, „sukuria kontekstą, kuriame į pabėgėlių kategorijos žmones sunku žiūrėti kaip į istorinius veikėjus, o ne tik kaip į nebylias aukas“³⁶². Dar daugiau, buvimas pabėgėliu reikalauja tam tikros moralinės laikysenos, socialinio elgesio³⁶³. Pabėgėlės institucijų darbuotojų, dalyvavusių tyrime, naratyvuose – aukos (aplinkybių, šeimos sanklodos kilmės šalyje, lyčių vaidmenų ir t. t.), neturinčios veikėjiškumo, tačiau joms taikomi tam tikri lūkesčiai – elgesio bei laikysenos – priimti visas siūlomas programas, užsiėmimus, aktyviai dalyvauti tikintis iš jų dėkingumo.

4.1. „Užguitos moteriškės“ – religijos ir lyties identitetų nulemtas veikimo bei šeimos modelis

Valstybinių institucijų darbuotojų, dalyvavusių tyrime, naratyvuose atsiskleidžia skirtingi požiūriai į musulmones, institucijų gyventojas. Viena vertus, darbuotojai pasakoja apie moterų, atvykusių į Lietuvą prieglobsčio, individualumą ir įvairovę, kita vertus, kitų darbuotojų interviu metu atsiskleidžia stereotipiniai, moteris stigmatizuojantys naratyvai.

Vienos valstybinės institucijos darbuotoja savo pasakojime pabrėžia moterų, atvykusių iš skirtingų šalių, daugialypumą, tačiau daroma ryški takoskyra tarp „jų“, t. y. musulmonių, ir „mūsų“, t. y. „vakariečių moterų“, priešpriešą pabrėžiant priskiriamomis priešingomis savybėmis:

Musulmonės moterys jos aišku, kad skiriasi nuo vakarietišku moterų ir nu tas skirtumas yra, bet vėlgi taip pasakyti, kad jas labai galėtum išskirti, būtų sudėtinga, nes kiekvienas žmogus yra labai jau individualus ir, be to, tos pačios musulmonės, jų ta civilizacija yra labai daugialypė, jie yra iš įvairių regionų, iš įvairių pasaulio šalių ir negali visų lyginti. Ir jų socialinė padėtis skiriasi, ir jų išsilavinimai, skiriasi ir požiūris, ir vienos labiau radikalios, kitų ir auklėjimas šiek

³⁶¹ Profantova Zuzana. „Ethnoidentification in Conversational Genres of Folklore allias Locus Standi“. In: *Folklore in the Identification Processes of Society*. Bratislava, 1994. P. 81; Anglickienė Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 67.

³⁶² Malkki H. Liisa. „Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization“. In: *Cultural Anthropology*, vol. 11: 3, 1996. P. 378, 380.

³⁶³ *Ibid.* P. 381.

tiesiog ten skyrėsi. Taip išskirti grynai jas kažkaip būtų labai sudėtinga. Bet šiaip tai aišku, vis tiek esame kitokios daugumos, nes jeigu tai yra modernios musulmonės, tai galbūt joms yra lengviau prisitaikyti čia, jeigu jos yra labai tradicinių pažiūrų, tai, manau, joms šiek tiek yra sunkiau, nes mūsų visuomenė vis tiek yra tokia laisvesnė, o jie turi tokių pat kažkokių religinių, radikalių įsitikinimų. Ir auklėjimas daug veikia, tai vis tiek su jom dirbti... Nu, vėlgi čia sakau, čia labai individualu, nes taip negali pasakyti, kad jau visos musulmonės yra tik tokios. Kiekviena musulmonė yra skirtinga ir tikrai, vienos labai noriai bendrauja ir dalyvauja, kitos – labiau uždaresnės, leidžia laiką savo šeimai. [DIV, 40–50]

Socialinė padėtis, išsilavinimas, požiūris, auklėjimas, anot socialinės darbuotojos, musulmonių moterų skiriasi priklausomai nuo kilmės šalies, etniškumo. Pagrindinis skirtumas tarp „vakariečių“ ir musulmonių, įvardytas informantės, yra skirtis tarp modernybės ir „radikalumo“. „Radikalumas“ šios darbuotojos čia suprantamas kaip tradiciniai religiniai įsitikinimai³⁶⁴. Šis „modernybės“ ir „radikalumo“ skirtumas – konstruojamas *kitoniškumas* pasitelkiant emancipaciją kaip skiriamąjį bruožą, kur modernybė suvokiama kaip civilizuotumas, veikėjiskumas, galia veikti ir priešpriešinama radikalumui – necivilizuotumui, veikėjiskumo nebuvimui. Kitas konstruojamas skirtumas – bendravimo orientavimas į savo artimųjų ratą – šeimą, jis priešinamas bendravimui į išorę – su darbuotojais. Tai – vis pasikartojantis naratyvas socialinių darbuotojų interviu.

Kitos darbuotojos naratyve atsiskleidžia musulmonų šeimos modelis, konstruojamas pagal kilmės šalį:

Iš tikrųjų ir skiriasi ir tos pačios musulmonės moterys skiriasi ir šeimos, sakykim, modelis. Tada gi tas gyvenimas irgi skiriasi, sakykim, jeigu vyras iš Afganistano dar kažkiek moteriai padeda buityje, tai, sakykim, čėčėnas – visiškai jokios pagalbos moteriai nėra. [DI, 40–50]

Savo suformuotus arba iš kitų darbuotojų perimtus įvaizdžius apie skirtingus musulmonų šeimos modelius vardija darbuotoja, išryškindama skirtumus ne tik nuo lietuvių, bet ir tarp musulmonų iš skirtingų kilmės šalių, skirtingų tradicijų. Šiuos skirtumus darbuotoja mato per vyro pagalbos moteriai

³⁶⁴ Lietuvių žodyne žodžio „radikalus“ reikšmė – pagrindinis, esminis, griežtas, kraštutinių pažiūrų, ryžtingas. Interaktyvus. Prieiga per [2024 04 30]: <<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Radikalus>>.

šeimoje, buityje prizmę. Čia vėl pasitelkiama emancipacija kaip palyginimo pagrindas. Vyro pagalba moteriai darbuotojos prilyginama moters gyvenimo kokybei.

Kita tyrime dalyvavusi darbuotoja, pasakodama apie savo darbo patirtį, kalba apie tai, kas ją „stebino“ dirbant su musulmonais iš skirtingų šalių:

Ne iš tos Vidurinės Azijos ten tie, [tautybė] gal ne taip stebina, kaip tie [tautybė], gal, sakyčiau, stebino, kad ten tos moterys būna, kad neišeina iš namų per dienas, vakare išlenda ir prie puodų visos. Dabar galvoju, kiek tai mergaitei buvo metų, gal kokie 7–6 metukai, maža mergaitė, ir mūsų tais stačiais laiptais nešioja kūdikį ant rankų. Tas kūdikėlis buvo kokio mėnesio laiko. Aš taip išsigandau, kad aš jas abi paėmiau ir nunešiau namo. Tai va šitas mane tikrai labai nustebino. Vat, kaip ir mums atrodo, gal daugumai, kad jie leidžia tiems savo vaikams daryt, ką nori. Ne taip auklėja, neauklėja, jie ir per tvoras būdavo lipa lauke. [DII, 40-50]

Darbuotoja pasakoja apie savo asmeninį įspūdį, apie *kitoniškumo* momentą savo darbe, susijusį su musulmonų šeima. Jos pasakojime skirtingoms tautybėms priskiriamas skirtingas *kitoniškumo* lygmuo – vieni „labiau stebina, kiti – mažiau“, juntamas darbuotojos naratyve ir skirtingas vertybinis lygmuo, moterims priskiriamos neigiamos savybės – neišėjimas iš namų ar išėjimas iš kambario tik į virtuvę gaminti maisto. Pasakojime juntama stipri neigiama intonacija ir atskyrimas – „ten tie“, griežtai atskiriant žmones į „jie“, „svetimieji“ kategoriją. Darbuotojos papasakota situacija su vaikais konstruojama taip, kad atskleistų vertybinius skirtumus ir brėžiamas ribas tarp „mūsų“ ir „jų“, kur svetimumas darbuotojos pabrėžiamas primetant musulmonėms mamoms aplaidumą, vaikų nepriežiūrą, t. y. leidimą vaikui nešioti mažą, labai pažeidžiamą kūdikį. Papasakota situacija, darbuotojos žodžiais, labai ją nugąsdinusi, ji išsigandusi dėl kūdikio sveikatos ir gerovės, tad nedelsdama užkirtusi kelią potencialiai nelaimei – abu vaikus nunešusi į jų kambarį. Darbuotoja šiuo pasakojimu kartu atskleidžia empatiją, rūpestį vaikų gerove, kad ir kieno jie būtų, bet kartu priešina dvi kardinaliai skirtingas vertybių sistemas, susijusias su vaikų priežiūra ir auklėjimu – „jie leidžia tiems savo vaikams daryti, ką nori“, „neauklėja“. „Jie“ – homogeniška grupė *svetimųjų*, kurie neauklėja savo vaikų, „mes“ šioje interviu dalyje tik numanomas, tačiau tai – taip pat homogeniška, tik jau *savųjų* grupė, kuriai numanomi priskiriamos teigiamos savybės.

Musulmonių moterų *kitoniškumas* institucijų darbuotojų konstruojamas ir išvaizdos pagrindu:

Jinai [musulmonė moteris] pasikeitė. Sakykim, kai buvo jos vyras, dabar jis yra, sakykim, atskirtas nuo šeimos, tai vat jinai buvo su skara. Vat viskas, o dabar jinai labai graži, moteriškė pasidažius, be skaros, švytinti visa. Jinai, aš taip suprantu, kad jinai gerai čia jaučiasi, vaikai lanko darželį ir vyresnės mergaitės mokyklą. Nu jinai laikosi Ramadano. Vat su skara yra moterų, kurios, pavyzdžiui, pas mus gyvena. Tai kad jos nedirbs – yra tas pas juos, gal dirbs, nežinau, jeigu ne jų vaikai, tai gal tik anūkės dirbs. Vyro žodis paskutinis, taip ir net, sakykim, iš tokios šalies kaip [šalies pavadinimas], kur, sakykim, vis tiek yra Rusijos įtaka, ar ne? Kažkokia kultūra [panaši į mūsų] nu vis tiek jos nėra kaip musulmonės moterys iš [šalies pavadinimas], sakykim, nu vis tiek. [DI, 40–50]

Interviu metu institucijos socialinė darbuotoja pasakoja apie vieną Centre gyvenančių musulmonių, komentuodama jos išvaizdą: musulmonė su skara priešpriešinama musulmonei be skaros ir daroma išvada, kad moteris graži gali būti tik neprisidengusi, kad jos grožis, pasak informantės, „atsiskleidė“ tik nusirišus skarą. Informantės naratyve atsiskleidžia darbuotojos grožio pajautimas – gražu tai, kas artima mūsų kultūrai, kas *sava*, kuo labiau *supanašėji*³⁶⁵ su vakarietiška kultūra, tuo gražesnė esi – be skaros ir pasidažiusi. Kita darbuotojos pasakojime išryškėjusi išankstinė nuostata – kad besidengiančios moterys negali būti laimingos, nes tik be skaros ji yra „švytinti“ ir „gerai jaučiasi“. Skaros dėvėjimas ir nedėvėjimas naratyve susietas su vyro buvimu ir nebuvimu, čia darbuotojos norima pabrėžti vyro vaidmenį sprendime dėl moters galvos apdangalo, moteris veikėjiškumo neturi ir galimybė moteriai pačiai daryti sprendimus atmetama. Kitas informantės įvardytas riboženklis, padedantis priskirti moterį prie musulmonų grupės be galvos apdangalo – „laikymasis Ramadano“; čia norėta pasakyti, kad moteris, apie kurią pasakoja socialinė darbuotoja, pasninkauja per Ramadano mėnesį ir greičiausiai atlieka kitas islamui būdingas praktikas (keliasi melstis), švenčia pasninko pabaigą žyminčią šventę *Id al Fitr*³⁶⁶. Darbuotojos vardijami ir kiti musulmonių skirtumai, priskiriami toms

³⁶⁵ „socialiniai veikėjai turi save laikyti daugiau ar mažiau vienodais ar panašiais, kad jaustųsi vienodai vertingi.“ Gullestad Mariane. „Invisible Fences: Egalitarianism, Nationalism and Racism“. In: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 8: 1, 2002. P. 46–47.

³⁶⁶ „Ramadanas“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 01 28): <<https://www.vle.lt/straipsnis/ramadanas/>>.

musulmonėms, kurios nešioja skaras ar hidžabus – kad jos nedirba, nesiekia darbo, šeimai didesnio uždario, išsilavinimo, karjeros. Darbuotojos manymu, turės pasikeisti dvi kartos, kad požiūris į darbą pasikeistų, kad musulmonės taptų emancipuotomis moterimis. Interviu pabrėžiama musulmonių priklausomybė nuo vyro, ši priklausomybė, anot darbuotojos, išlieka net tarp moterų, atvykusių iš buvusių Sovietų Sąjungos respublikų bei šalių, kurios šiandien yra Rusijos Federacijos sudėtyje ar jos įtakos zonoje. Darbuotojos požiūriu, Lietuvos ir Rusijos Federacijos kultūros yra panašios, todėl daroma prielaida, kad ir musulmonai, gyvenantys Rusijos Federacijos įtakos zonoje, turėtų turėti panašų požiūrį į dirbančias moteris. Informantės interviu metu atskleidžiami ribojantys veiksniai, žymintys priklausymą musulmonų bendruomenei ir kartu svetimumą – galvos apdangalas, pasninkas Ramadano mėnesio metu ir paklusimas vyro valiai, laikantis tradicinės musulmonų šeimos modelio (kaip tai suvokia ir pateikia informantė), jog moteris nedirba.

Ta pati valstybinės institucijos darbuotoja iškelia ir skirtingą lyčių auklėjimą, kaip labai ryškų musulmonų šeimų skiriamąjį bruožą:

Tas požiūris, kad jeigu mergaitė – tai prie puodų, prie to... Aišku, kurios vienos būna, tai va ten tos stiprybės tokios [esama]. Vienišos, bet nu tokios irgi vat... jeigu [tautybė] su vyru, tai jau vat su skarele jina, bus vyro šešėlyje, įtakoje. [Tautybė] vienos – stiprios – už vaikus, už save. Ir tada ir dirba. [DI, 40–50]

Tyrimo dalyvė skiria ir charakterizuoja du priešingus musulmonių moterų, atvykusių ir gyvenančių Centre, tipus: tos, kurios atvyksta su vyrais, dėvi skarelę ir yra vyro šešėlyje, ir tos, kurios atvyksta vienos, su vaikais – tuomet gali nesidengti galvos, plaukų, jos stengiasi dėl vaikų, dėl savęs bei įsidarbina. Darbuotojos išskleidžiamas „stiprumo“ apibrėžimas ir daroma skirtis tarp moterų tipų, vėlgi, susijusi su nelygiaverčiu vyrų ir moterų santykiu, t. y. buvimu vyro šešėlyje, veikėjškumo neturėjimu ir sprendimu dėl moters galvos apdangalo nešiojimo primetimo.

Kita valstybinės institucijos darbuotoja, kalbėdama apie musulmones, su kuriomis jai teko dirbti, pabrėžia tokias musulmonių pabėgėlių savybes kaip kuklumas, nuolankumas, uždarumas, akcentuoja moterų norą griežtai atskirti vyrų ir moterų veiklas Centre ir konstruoja „užguitų moteriškių“ ir net „vergių“ naratyvą:

Musulmonės išsiskiria, jos pačios yra kuklios, labai nuolankios, nu tiesiog neišsišokančios, šeimoje užsidariusios, visada jeigu sutartį pasirašo, tai vyras, tarkim. Kai pamokos kokios vykdavo, tai jos norėdavo, kad per tas pamokas jos ir tik jos būtų, vyrų tiesiog

privengia. Aplamai, ar televizijos kambaryje žiūri televizorių, tai niekuomet, jeigu vyrų kompanija, tai moterys niekuomet neįsimaišys į vyrų būrį, jau joms nedrašu, o gal ir tradicijų vedinos, aš nežinau. Kitas dalykas – jeigu neša kokius nešulius, tai moterys neša. Daug kartų teko matyti – vyrai eina pirmi, moteris paskui juos ir neša sunkius daiktus, jeigu paklausiam „kodėl?“, tai paskui juk neįprasta tokie dalykai, nu tai „einam prieky, kad jos nenušautų“, žodžiu, tokie atsakymai. Vergės vaidmenį jos atlieka. [DIII, 40–50]

Kaip jos gyvena? Kaip ir sakiau, jos tokios užsidariusios, tarpusavyje tai taip, jos moterys bendraujančios, bet niekuomet nematysi, kad jos na ten vežimėlį stumdytų ar ką, ar su vaikais bendraujančios, ta pati butis užsidarius: valgio gaminimas, jos mažai, kaip sakiau, į tą lauką išeina, galbūt išvažiuoja apsipirkt. Ir daugiau nu ateina pinigų pasiimt ir daugiau jeigu šventė, jeigu koks renginys, išsiprašai ar tiesiog atsivedi vos ne už rankos, tai jos visą laiką sukasi namuose, namų ta ruoša, nors kartais nu šeima, aišku, šeimos jų gausios, ne po vieną, ne po du vaikus, o po šešis, tikrai, po du vaikus tai retai kada būna. Retai tikrai. Daugiausia tai po šešis, šeši, keturi – va taip – penki vaikai. Tai va, viskas apie tuos vaikus, bet dažniausiai vyresnioji dukra jau būna tam paruošta. Net keista būna, kai jau kokių 14–12 metų jau jinai viską dirba, viską tvarko. Tai va šitaip. O kartais ir jos pačios miega, tai visą tą reikalą dukrom perduoda. Tokios užguitos moteriškės. Vargų, bėdų ir taip toliau. Ligų kartais. Kartais tikrų, o kartais išgalvotų – visaip čia būna. [DIII, 40–50]

Darbuotojos konstruojamas musulmonės moters įvaizdis – menkinantis ir nugalinantis visų pirma dėl įsivaizduojamo moterų vaidmens islame ar konkrečios šalies tradicinių lyčių vaidmenų – moteriai tenkančių buities darbų bei labai griežto vyrų ir moterų veiklų sferų atskyrimo. Darbuotoja pabrėžia lyčių nelygybę veiklose už namų ribų – moters atsakomybės ir priskiriami darbai, vyro ir moters netolygus prisidėjimas prie buities darbų darbuotojos interpretuojamas kaip moters išnaudojimas, laikymas vyro valioje, o musulmonės apskritai įvardijamos kaip „vergės“ bei „užguitos moteriškės“. Moterys musulmonės vaizduojamos kaip užsidariusios namų sferoje atlikti buities darbus – „buitis užsidarius“ ir čia pat lyginamos su kitomis vaikų auginančiomis moterimis (lietuvėmis?), kurios išsiveža vaikus į lauką pasivaikščioti. Ši veikėjiskumo, emancipacijos stoka, darbuotojos akimis, perduodama jaunesnei kartai – mergaitės mokomos ir iš jų reikalaujama paklusnumo, namų ruošos darbų atlikimo ir perėmimo iš mamos. Informantės

naratyve gailėsčio, neteisybės motyvas susipina su išnaudojimo naratyvu. Anot jos, musulmonės kenčia ne tik nuo nelygiavertės santykio su vyrais, kurie už jas nusprendžia, nepadeda buityje, bet ir nuo „vargų, bėdų ar ligų“; paliekama erdvė suabejoti ir manyti, kad kartais ligos yra išgalvotos ir moterys siekia pasinaudoti medicinos sistema, gauti sau palankesnių sąlygų imituodamos ligą. Pasakojime galima įžvelgti nugalinantį darbuotojos požiūrį į moteris, kurios užsidaro namų sferoje, ruošoje, nes joms niekas neįdomu – nei renginiai, nei šventės, todėl jas reikia „atsivesti už rankos“.

Apibendrinant institucijų socialinių darbuotojų naratyvus apie musulmones pabėgėles, galima teigti, kad išryškėjo pasikartojantys įvaizdžiai, susiję su jų religine ir lytine tapatybe konstruojant jų *kitoniškumą*. Informančių interviu pasikartojantis siužetas – vyro musulmonų šeimose vaidmuo kaip sprendimų šeimoje priėmėjo, netgi engėjo, nepadedančio moterims buityje, priimančio sprendimus dėl moters galvos apdangalo, o moterys vaizduojamos kaip neturinčios galios, veikėjiškumo, atsiduodančios vyro valiai, apribotos namų sfera – valgio ruošimu, namų tvarkymu, vaikų priežiūra. Moters ir vyro šeimoje nelygybė, žemesnis moters statusas, griežtas vyrų ir moterų veiklos sferų padalijimas išskiria jas į atskirą grupę, daro jas *kitokias*, nepriklausančias *savųjų* grupei.

Fatema Mernissi samprotauja, jog per visą XX a. vyko intensyvūs debatai tarp tradicionalistų, teigusių, kad islamas draudžia keisti lyčių vaidmenis šeimoje, visuomenėje, ir modernistų, kurie teigia, kad islamas leidžia išlaisvinti moteris, panaikinti visuomenės segregaciją ir užtikrinti lyčių lygybę³⁶⁷. Marokietė sociologė F. Mernissi, kalbėdama iš feministinės perspektyvos, teigia, jog „musulmonų santuoka grindžiama vyrų dominavimu. Lyčių desegregacija pažeidžia islamo ideologiją dėl moters padėties socialinėje santvarkoje: moteris turi būti pavaldi tėvams, broliams arba vyrams.“³⁶⁸ Potenciali lyčių lygybė islamo doktrinoje egzistuoja, tačiau tai, anot E. Račiaus, priklauso nuo šeimos kultūrinės, socialinės terpės³⁶⁹.

Kitas svarbus aspektas yra veikėjiškumas, kaip sociokultūrinis gebėjimas veikti³⁷⁰, institucijų darbuotojų nuomone, musulmonių yra visiškai

³⁶⁷ Mernissi Fatema. *Beyond the Veil. Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society*. Revised Edition. Bloomington and Indianapolis: Indiana university Press, 1987. P. 18.

³⁶⁸ *Ibid.* P. 19.

³⁶⁹ Račius Egdūnas. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016. P. 105.

³⁷⁰ Ahearn Laura M. „Language and Agency“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 30, 2001. P. 112.

ne pripažįstamas ir atmetamas. Kai kuriuose naratyvuose musulmonės netgi viktimizuojamos, jos tampa „vergėmis“ ir „užguitomis moteriškėmis“.

Valstybinių institucijų darbuotojai, dalyvavę tyrime, naratyvus konstruoja pasitelkdami priešpriešas „mes“ – „jos“, „savas“ – „svetimas“, projektuodamos jas kaip atskiras, priešingas ir homogeniškas kategorijas, tarsi, F. Bartho žodžiais tariant, „kiekviena grupė savo kultūrinę ir socialinę formą kuria santykinai izoliuotai, tarsi kiekviena tauta turi savo kultūrą ir kiekviena yra susibūrusi į visuomenę, kurią galima išskirti ir apibūdinti kaip atskirą salą“³⁷¹. Taip pat darbuotojos, priskirdamos moteris musulmonų grupei, ieško diakritinių išorinių ženklų – moterų galvos apdangalo, kitų ženklų, tokių kaip pasninkavimas per Ramadaną mėnesį. Žymėdamos ribas tarp *savųjų* ir *svetimųjų* tyrimo dalyvės pasitelkia moralės ir pažangumo standartus, tokius kaip emancipacija, pagal kuriuos vertina grupės³⁷², t. y. musulmonių, veiklą – įsitraukimą į veiklas, bendravimą, šeimos sanklodą, vaikų auklėjimą, požiūrį į darbą, išsilavinimą, karjerą. Taip pat institucijų darbuotojų pasakojimuose atsiskleidžia etnocentrizmas, kaip ir globaliame L. Abu-Lughod aprašytame diskurse, kai vakarietiškas gyvenimo būdas suvokiamas kaip viršesnis, o musulmonės tame kontekste matomos kaip *kitos*, *kitokios*³⁷³. Valstybinių institucijų darbuotojos, dalyvavusios tyrime, remiasi stereotipiniu, išankstines nuostatas atitinkančiu pasakojimu, nepaisant pripažįstamos musulmonių ir jų tradicijų įvairovės, skirtis daroma tarp „modernumo“ ir „radikalumo“, panašumo į priimančią visuomenę ir skirtingumo nuo jos, taikant F. Bartho aptartus moralės ir pažangumo standartus. Asta Valackienė ir Asta Krašenkienė tirdamos diskriminacijos raišką valstybės institucijose ir visuomeniniame sektoriuje daro išvadą, kad lyčių vaidmenų stereotipai – „tai vidinės nuostatos moterų ir vyrų pageidautinos vietos visuomenėje, jų funkcijų ir socialinių užduočių atžvilgiu. Tokie stereotipai yra sunkiausiai įveikiamos kliūtys kuriant iš principo naujus santykius sociume.“³⁷⁴

³⁷¹ Barth Frederik. „Introduction to Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference“ (1969). In: *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*, Martiniello Marco, Rath Jan (eds.). Amsterdam University Press, 2010. P. 409–410.

³⁷² *Ibid.* P. 416.

³⁷³ Abu-Lughod Lila. *Do Muslim Women Need Saving?* Cambridge: Harvard University Press, 2013. P. 40.

³⁷⁴ Valackienė Asta, Krašenkienė Asta. „Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius“. In: *Filosofija. Sociologija*, vol. 18: 2, 2007. P. 35.

4.2. Sistemos išnaudotojos

Interviu su valstybinių institucijų darbuotojomis metu ne kartą yra iškilęs naratyvas apie tai, kad esą musulmonės sąmoningai siekia pasinaudoti Lietuva kaip tarpine šalimi, gauti išmokas, buities daiktus ar pan., pasinaudoti medicinos sistema gydant ligas.

Viena darbuotojų, dalyvavusių tyrime, išsakė nuomonę, kad musulmonės atvyksta prašyti prieglobsčio dėl socialinių išmokų, kurias gali gauti Europoje, kad neva jas motyvuoja tik socialinių išmokų pabėgėliams dydis. Anot jos, pagrindinė priežastis, kodėl jos nesistengia sužinoti, išmokti, pritapti, – tikėjimasis išvykti į kitas Europos šalis, kur išmokos yra didesnės:

Jeigu nenori toj Lietuvoj, tai jom įkalta, kokios kitos šalys Europoj, tarkim [šalies pavadinimas], kur yra didesni pinigai. Nu vat jiems tas rūpi – išmokos ir visa kita. Jos netgi nesistengia jokios nei specialybės, nei nieko įgyt. Joms tai neįdomu, tai ir nesistengia. Nu buvo, aišku, net neatsimenu. Per tiek metų visko buvo, nu bet vat masė tų, kurioms to nereikia. Nereikia ir jos net nesistengia. Nu tai nei pritapti jos stengiasi, nei ten mes ką keist norim, jeigu matom, kad visai beviltiška. Jo, taip, būna paskaitos, pamokos, supažindinimas ir su istorija, ir su kultūra, ir su etiketu. Jos visa tai žino, nu bet... jeigu pas juos taip įprasta, tai kam čia ką keisti. Nepradėsi ginčyti, ką vyras pasakys, o ką uošvienė. Tai va taip va. Jos tiesiog ne. Nematau aš čia kažkokių didelių pokyčių, kad būtų... Galbūt kai jau integruojasi, kai jau tikrai to labai nori, išvykę iš Centro, bet Centre tai jau... Centre tai ne. [DIII, 40–50]

Ši darbuotoja išsakė mintį, kad Lietuva šioms moterims greičiausiai nėra tikslo šalis, anot jos, jos siekia vykti į kitas šalis Europoje, o Lietuva – tiesiog tarpinė stotelė. Darbuotojos manymu, pabėgėliai turi stengtis, norėti pritapti Lietuvoje ir tai turi įtakos darbuotojų norui derintis prie jų poreikių. Informantė daro išvadą, kad kol musulmonės gyvena Centre, jokių elgesio, motyvacijos, išitraukimo pokyčių nepastebinti, nes, anot darbuotojos, musulmonės nėra noro stengtis, domėtis ir keistis, t. y. derintis prie lietuviškos kultūros, gyvenimo būdo. Tam įtakos turi, anot darbuotojos, moterų kultūriškai nulemtas nuolankumas jų vyrams, vyro šeimai. Informantė leidžia suprasti, kad laiko „beviltiška“ situaciją, kuomet nėra vertybinio suderinamumo, sutikimo, nėra rodomas suinteresuotumas, darbuotojai taip pat nemato reikalo megzti santykio su moterimis ir ieškoti būdų kurti dialogą, keisti veiklos strategijas, ieškoti nenoro priežasčių. Tarsi pateisinimą darbuotoja priduria: „jeigu pas juos taip įprasta, tai kam čia ką keisti“. Tyrimo

dalyvė vadovaujasi suformuotu stereotipu, kas „pas juos“, musulmonių kilmės šalyse, yra įprasta. Musulmonės moterys šiame naratyve yra neturinčios galios veikti, be balso, priklausomos nuo savos kultūros bei vyro valios.

Nu bet kas nekvaili, stengiasi pasinaudoti visom paslaugom medicininėm, nes daug kas atvažiuoja pasigydyt. Tai va, o kiti, kiti pabėga, va dabar daug pabėgusių yra, kadangi gal jaučia, kad sienas uždarys³⁷⁵... Stengiasi palikti šalį mūsų. [DIII, 40–50]

Ta pati darbuotoja išreiškė požiūrį, kad musulmonių atvykimo į Lietuvą tikslas buvo siekis pasinaudoti Lietuvos medicinos sistema ir gauti medicininės paslaugas, kurios nebuvo joms prieinamos jų kilmės šalyje. Darbuotoja mano, kad būtent dėl to, gavę reikiamas paslaugas, daug Centro gyventojų išvyksta, nenorėdami likti čia ilgiau, nei tikėjosi.

Dar vienas sistemos, Centro turimų išteklių išnaudojimo naratyvas atsiskleidęs interviu metu – daiktų kaupimo, noro gauti, turėti buities daiktų, šiuo atveju nebūtinai naujų:

Atidarai, tarkim, ar sandėliuką, ar ką, reikia ar nereikia, nu kažkoks kaupimo toks vat instinktas, daug kaupti, turėti, kad ir kažkokį seną puodą, vis tiek jom reikia, ar kažkokio patalo dar papildomo reikia, nesvarbu, kad jis apiplyšęs, visko jom reikia. Atsimenu tuos laikus, kai pati buvau socialinė darbuotoja, net bijodavau nueit į sandėliuką, nes moterų krūva ir jom daug ko reikia. [DIII, 40–50]

Institucijos darbuotoja pasakoja apie patirtį, kai ją gąsdino moterų noras gauti, turėti papildomų, jos akimis, bereikalingų, nudėvėtų daiktų. Informantė prisipažino nesuprantanti šio moterų noro „kaupti“ tuos daiktus. Ji buvusi nustebinta, darbuotojos žodžiais tariant, kiek daug visko toms moterims reikia.

Tai, kad tyrime dalyvavę valstybinių institucijų darbuotojai į musulmones žiūri kaip į sistemos išnaudotojas, liudija ir viena musulmonių informančių, prisimindama savo institucines patirtis: „jie galvoja, kad mes juos išnaudojam [siekiam naudoti], buvo labai nemalonu“ [MII, 30–40].

Naratyvas apie musulmones kaip sistemos išnaudotojas institucijoje yra išankstinė nuostata, stereotipas, aiškinantis musulmonių pabėgėlių atvykimo į Lietuvą priežastį ir / arba išvykimą gavus tam tikras prieglobsčio ir integracijos sistemos paslaugas. Kartu taip institucijose konstruojamos ir įtvirtinamos stigmos, remiamasi tam tikromis savybėmis, kurios laikomos

³⁷⁵ Interviu buvo atliktas COVID-19 pandemijos metu, prieš tai, kai buvo įvesti pirmi judėjimo suvaržymai.

socialiai nepageidaujamomis³⁷⁶, šiuo atveju – siekis išnaudoti sistemą. Darbuotojos požiūriu, atvykimas, pasinaudojimas tam tikromis suteikiamomis pabėgėliams paslaugomis, ypač pabrėžiamas pasinaudojimas medicinos sistema, interpretuojamas kaip iš anksto apgalvotas ir sąmoningas šios grupės strateginis žingsnis. Viena vertus, sistema siekiama pasinaudoti, gaunant išmokas, kita vertus, puoselėjamas stereotipas, kad siekiama pasinaudoti Lietuva kaip tarpine šalimi, turint tikslą patekti į kitas Europos šalis. Šiuose naudos siekimo naratyvuose musulmonės įgauna veikėjiškumą – jos siekia gauti, turėti daiktų, jos domisi išmokų dydžiais, žino medicinos sistemos Lietuvoje privalumus ir siekia jais pasinaudoti, apskaičiuoja, kur išmokos yra didesnės, ir išvyksta jų gauti į kitas Europos šalis. Musulmonių, kaip grupės, *kitoniškumas* konstruojamas pasitelkiant moralės ir vertybinius standartus ir jų tariamas „elgesys, neatitinkantis vyraujančių vertybinių orientacijų, yra neigiamai sankcionuojamas“³⁷⁷. Musulmonės pabėgėlės įgyja neigiamas savybes, kvestionuojamas ne tik jų elgesys, intencijos – tikros ar numanomos, bet ir atvykimo priežastingumas, netiesiogiai suabejojama, ar jos vertos pabėgėlio statuso. Nes buvimas pabėgėliu įpareigoja elgtis tam tikru, įsivaizduojamu ir primestu būdu³⁷⁸. Tai gali būti siejama su konkrečios valstybinės institucijos darbuotojų turimais nusipelnymo (angl. *deservingness*) būti pabėgėliu kriterijais. Diskursai, politika ir praktika, susijusi su nusipelnymu ar nenusipelnymu gauti tam tikrą statusą, sukuria hierarchiją tarp migrantų grupių ir jų viduje bei lemia žmonių prieigą prie išteklių³⁷⁹. Anot Natalie Welfens, tie ištekliai pabėgėlių ir migracijos valdymo kontekste gali būti materialūs, tokie kaip stogas virš galvos ar maistas, simboliniai ištekliai – tam tikras migracijos statusas ir su juo susijusi socialinė padėtis, taip pat emociniai ištekliai, pavyzdžiui, užuojauta ar pasitikėjimas³⁸⁰.

³⁷⁶ Goffman Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books, 1990. P. 14.

³⁷⁷ Barth Frederik. „Introduction to Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference“ (1969). In: *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*, Martiniello Marco, Rath Jan (eds.). Amsterdam University Press, 2010. P. 416.

³⁷⁸ Malkki H. Liisa. „Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization“. In: *Cultural Anthropology*, vol. 11: 3, 1996. P. 381.

³⁷⁹ Welfens Natalie. „‘Promising victimhood’: Contrasting Deservingness Requirements in Refugee Resettlement“. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 49: 5, 2023. P. 1106.

³⁸⁰ *Ibid.*

4.3. Savesnės ir svietimesnės pabėgėlės: moterų įsitraukimas

Valstybinių institucijų darbuotojos, su kuriomis teko bendrauti lauko tyrimo metu, viena vertus, džiaugėsi, kad kalbos barjeras tapo nebe toks svarbus, nes institucijose yra vertėjai, kuriuos gali pasitelkti į pagalbą komunikuojant su iš skirtingų šalių atvykusiais institucijų gyventojais. Kita vertus – darbuotojos akcentavo artimesnį, tvirtesnį ryšį, kai kalbos barjeras neegzistuoja. Daugumos tyrime dalyvavusių institucijų darbuotojų požiūriu, kalbos barjeras neegzistuoja rusakalbių Centrų gyventojų atžvilgiu. Lauko tyrimo metu 2020 m. kovą ir 2023 m. vasario–balandžio mėnesiais buvo galima pastebėti akivaizdžiai nuoširdesnį, šiltesnį socialinių darbuotojų santykį su rusakalbėmis moterimis Centrų gyventojomis – užėjus į vieno iš Centrų biblioteką jas dažnai galėjai rasti besišnekučiuojančias su socialine darbuotoja, užsiimančias rankdarbiais, taip pat vienai rusakalbių moterų Centre buvo pasiūlytas darbas. Lauko tyrimo 2023 m. metu viename Centrų gyveno tik viena musulmonė moteris, tačiau socialinių darbuotojų bendravimas su ja apsiribodavo pakvietimu į kūrybinius užsiėmimus. Kelis kartus kalbinau šią moterį virtuvėje angliškai, kviečiau ateiti į užsiėmimus, kalbėjomės apie maistą, pagyriau jos kepamą duoną, kad gardžiai kvepia, ir ji į užsiėmimą atnešė visą duonos paplotėlį [2023 02 22]. Į užsiėmimus vaikams ateidavo moters mokyklinio amžiaus dukros – puikiai lietuviškai kalbančios mergaitės. Stebint situaciją šioje institucijoje į akis krito akivaizdžiai netolygus darbuotojų santykis su gyventojais iš skirtingų kilmės šalių.

Institucijos darbuotojų, dalyvavusių tyrime, konstruojamą šiltą santykį su vienais pabėgėliais ir šaltą ar net neigiamą su kitais iliustruoja situacija iš lauko tyrimo, nutikimo su vaikais:

[Užsiėmimo metu] Vaikams įsijautus į darbą, atėjo vyriausia socialinė darbuotoja, priėjo prie [musulmonės moters vyriausios dukros] ir klausia: „Tau ar tavo sesutei šiandien bloga buvo, tu ar sesė privėmė pirmame aukšte?“, ir ji taip primygtinai prie tų mergaičių pristojus: „Pasakykit mamai – tegu išvalo.“ Mergaitės pasimetė, išsigando. Nieko nesako. Tyli. [Užsiėmimo vedėja] sako: „Gal po užsiėmimo galima tai aptarti?“ Socialinė darbuotoja [užsiėmimų vedėjai] atsako: „Paskui pasimiršta.“ Netrukus į užsiėmimų kambarį atėjo kita socialinė darbuotoja, priėjo prie [rusakalbio berniuko], kažką su juo pasikalbėjo. Paaiškėjo, jog jo broliukui pasidarė bloga, jis privėmė, o jų mama išvalė, [viską] sutvarkė. Taigi, problemos nėra, viskas buvo išspręsta, bet tų mergaičių niekas neatsiprašė, niekas joms nepaaiškino. [2023 04 12]

Skirtingas ryšys, mezgamas su skirtingais pabėgėliais institucijose, labiau priklauso ne nuo kalbos barjero, nes būdų komunikuoti yra – vertėjai, kalbą mokyklose išmokę vaikai, anglų kalbos pagrindai. Mezgamas santykis institucijose priklauso nuo gyventojų *savumo* – *artimumo* bei kultūrinio *tolimumo* ir *svetimumo*, projektuojamų darbuotojų. Šis svetimumas perduodamas, veikiau primetamas, ir vaikams. Jie taip pat perima tas pačias, dažniausiai neigiamas, savybes. Skirtumas yra pabrėžiamas ir stigmatizuojantis³⁸¹, taip pat *svetimas* arba *kitoks* yra stokojantis, nevisavertis³⁸². *Kitoniškumas*, remiantis Edwardu Saidu, gali būti konstruojamas pasitelkiant orientalistinę binarinę opoziciją Rytai–Vakarai, kur Rytai suvokiami kaip iš esmės skirtingi nuo Vakarų, nevisaverčiai, neracionalūs bei necivilizuoti³⁸³. Empirinėje medžiagoje atsiskleidžia, kaip tarp binarinės opozicijos *savas*–*svetimas*, *artimas*–*tolimas* pagal panašumo, kalbos artimumo, praeities bendrumo kriterijus išrikiuojamos pabėgėlių grupės – *savesnės*, *artimesnės*, *tolimesnės*.

4.3.1. Artimos ir tolimos: bendra sovietinė praeitis

Institucijų socialiniai darbuotojai interviu metu kalbėdami apie mezgamą ryšį su Centrų gyventojais leidžia suprasti, kad jis skirtingas su skirtingais institucijose gyvenančiais žmonėmis, priklausomai nuo asmens kilmės šalies. Darbuotojos daro išvadą, kad ryšys su gyventojais yra tvirtesnis, šiltesnis, lengviau mezgasi, kai nėra kalbos barjero:

Tas ryšys toks, aišku, tas ryšys toks tvirtesnis, kai nėra tokio kalbos barjero. [DI, 40–50]

Nes aš tikriausiai augau dar tais tarybiniais laikais ir gal kažkiek mūsų ta kultūra vis tiek kažkiek tai panaši yra su tom, NVS šalim³⁸⁴, tikriausiai kažkodėl tai vat būtent su tais žmonėmis yra lengviau tą ryšį megzti, nes kažkaip tai atrodo ir jie tave supranta, ir tu juos supranti. Ir

³⁸¹ Staszak Jean-Francois. „Other / Otherness“. In: *International Encyclopaedia of Human Geography*, Kitchin Rob, Thrift Nigel (eds.). Oxford: Elsevier Science, 2009. P. 45.

³⁸² Hannerz Ulf. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London, New York: Routledge, 1996. P. 120.

³⁸³ Said Edward. *Orientalizmas*. Vilnius: Apostrofa, 2006. P. 38.

³⁸⁴ Nepriklausomų Valstybių Sandraugai priklauso (-ė): Baltarusija, Rusija, Ukraina (išstojo 2014 m.), Armėnija, Azerbaidžanas, Kazachija, Kirgizija, Moldavija, Tadžikija, Turkmėnija, Uzbekija, Sakartvelas (išstojo 2008 m.). In: Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 01 28): <<https://www.vle.lt/straipsnis/nepriklausomu-valstybiu-sandrauga/>>.

taip visiškai aišku su tom tokiom kitom kultūrom, kurios yra tolimesnės, gal mažiau atskleistos, mažiau žinomos yra. Yra šiek tiek sudėtingiau, bet tikrai visi yra žmonės ir su visais yra įmanoma užmegzti ryšį. Tiesiog reikia daugiau skirti laiko tam žmogui, kad jis suprastų, kad jis tavim gali pasitikėti ir pradėti bendrauti. [DIV, 40–50]

Viena darbuotojų akcentuoja NVS šalių ir lietuvių artumą dėl bendros sovietinės³⁸⁵ praeities, tai sąlygoja ryšio mezgimo lengvumą, abipusį supratimą. Darbuotoja daro išvadą, kad Lietuvos (nesavanoriškas) buvimas Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje suartino lietuvišką ir kitų šios sąjungos šalių kultūras, todėl lietuviams ir žmonėms, atvykusiems iš buvusių Sovietų Sąjungos respublikų, yra lengva suprasti vieni kitus ne tik dėl bendros, rusų, kalbos mokėjimo, bet ir dėl „kultūrinio panašumo“. Čia reikėtų patikslinti, kad darbuotoja kalba apie NVS šalis, kurių dauguma yra taip pat buvusios Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos šalys, ir pabrėžia šį istorijos laikotarpį kaip bendrą visoms šioms šalims vardiklį. Visgi musulmonų daugumos šalys, įeinančios į NVS šalių sąrašą – Azerbaidžanas, Kazachija, Kirgizija, Tadžikija, Turkmėnija, Uzbekija – kiek teko įsitikinti dalyvaujamojo stebėjimo metu, nepatenka į Centrų darbuotojų konstruojamą *artimesnių* ir *savesnių* grupę, nebent musulmonės moterys kalba rusiškai ir nedemonstruoja kitų savo religinės tapatybės ženklų – galvos apdangalo, religijos sankcionuotos aprangos, religijos diktuojamo gyvenimo stiliaus.

„Kitos kultūros“, t. y. žmonės, atvykę ne iš NVS šalių, lieka darbuotojos neįvardytos tiksliau, tačiau galima numanyti, kad tai – musulmonų daugumos šalys, iš kurių atvyksta prieglobsčio prašytojai. Tai tokios šalys kaip Sirija, Irakas, Iranas ir kitos Vidurinių Rytų šalys. Šių, *kitų, tolimų* šalių kultūros, anot darbuotojos, „lieka neatskleistos, mažiau žinomos“, tai leidžia manyti, kad ryšys su šiais žmonėmis neužmezgamas, juolab kad tai reikalauja daugiau laiko ir pastangų, nes reikia pelnyti žmogaus pasitikėjimą.

Kalbėdama apie bendravimą Centre viena darbuotojų daro skirtį tarp Centro gyventojų iš skirtingų šalių ir jos naratyve akivaizdžiai juntamas prielankumas vieniems ir neigiamas požiūris į kitus:

Na, jos daugiau su savo tautietėmis bendrauja labiau. Gal dėl to, kad ir kalbos barjeras, ir visa kita, bet pasitaiko atvejų, kai jos ir tarpusavy

³⁸⁵ Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga. Jai priklausė šios šalys: Rusija, Baltarusija, Ukraina, Moldavija, Armėnija, Azerbaidžanas, Sakartvelas, Kazachija, Kirgizija, Tadžikija, Turkmėnija, Uzbekija ir Baltijos šalys (Lietuva, Latvija, Estija). In: Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 01 28): <<https://www.vle.lt/straipsnis/sovietu-socialistiniu-respubliku-sajunga/>>.

susipyksta, čia kas be ko, bet jei atvažiuoja iš [šalies pavadinimas], tai arabų kalbą ji supranta, anglų kalbos nemoka, tik viena kita kuri moka, iš [šalies pavadinimas] būna, rusų kalbos nemoka, rašyti jos visai nemoka. Tai vyrai tą dalyką daro. Dauguma nemoka, tikrai beraštės, gal vidurinis koks išsilavinimas būna pas jas, bet tik tiek. Tai va, bendravimas toks ir vyksta – apie puodus, virtuvėj su tos pačios tautybės [moterimis]. Dabar mes turim [rusakalbę] tokią šeimyną neblogą. Tikrai tokie žmonės nekonfliktiški. Tarpusavy bendrauja. Nu tikrai čia tokiais etapais, negali sakyti, bet daugiausia tai – savas su savu, daugiausia. Nors kartais nesipyksta ir su..., nes vis tiek riečia dalintis ir virtuve, bet tokio artimo, kad ten turėtų draugę [rusakalbę], tarkim, [musulmonė iš vienos ar kitos šalies], tai tokio dalyko nebus. Ir apskritai ten tokių draugysčių nematau ten, visas bendravimas tai tik virtuvėj ir su savo šeima. [DIII, 40–50]

Darbuotojos naratyve juntama labai aiški skirtis: rusakalbė šeimyna nebloga ir nekonfliktiška, o moterys musulmonės – beraštės, kalbų nemokančios, bendrauja tik su tautietėmis ir tik virtuvėje apie buitinius dalykus. Tai – kitas kokybinis santykis, mezgamas su skirtingomis gyventojų Centre grupėmis, į vienus žiūrima palankiai, o į kitus nepalankiai, jų grupė apibūdinama tik neigiamomis savybėmis, nepaisant to, kad pripažįstama įvairovė grupės viduje. Skirtis darbuotojos daroma pasitelkiant panašumo / nepanašumo į vidinę grupę, t. y. lietuvius, kriterijų, taip konstruojant jų *kitoniškumą*.

Konstruodama *kitoniškumą*, ta pati darbuotoja lygina skirtingus prieglobsčio prašytojus pagal jų lūkesčius ir motyvaciją likti, ieškoti darbo, daro skirtį tarp „skirtingų mentalitetų“:

Jie labiausiai gal buvo nustebę. O šitie, net neįsivaizduoju, kad jie labai būtų... jie, matyt, jau žinojo ir jų gal ne tikslas ta šalis buvo, galbūt tik apsistot laikinam. Galbūt kai kas ir norėtų ten gauti, kas tikrai nori, tai iš [kaimyninės valstybės], jie dėl religinių, dėl religijos gavo po kurio laiko statusą, tai jie tikrai laimingi žmonės, čia turi giminių ir matosi, kad visai kito mentaliteto žmonės atvažiavę. Nu tai nei jiems išmokos tos baugina, nei nieko. Žino, kur atvažiavo ir ką turi. Jie patys apie savo tautiečius pasako – būk žmogus ir su tavim elgsis kaip su žmogum. Tokie pasaulietiški. Tai va. O, kaip minėjau, tie – nei labai nustemba, nei labai jie kažko tikisi iš tos Lietuvos. Ta prasme, kad vis tiek jiems nėra motyvacijos, nėra tikslo nei likti, nei pasilikti ir nieko labai nesitiki. [DIII, 40–50]

Citatoje darbuotoja lygina dvi pabėgėlių grupes – rusakalbius iš geografiškai artimo Lietuvai regiono bei musulmonus, atvykusius pagal perkėlimo programą. Čia darbuotojos priešinami, pristatomi kaip kardinaliai skirtingi šių dviejų grupių mentalitetai, atvykimo tikslas, nusipelnymas gauti prieglobstį, žinojimas, ko atvykai ir kad čia liksi. Citatoje atsiskleidžia ir akivaizdus santykio su šiomis grupėmis skirtumas – darbuotoja vardija faktus apie rusakalbių šeimą, tačiau nieko konkretesnio nepasako apie kitą grupę žmonių. Juntamos neigiamos darbuotojos nuostatos musulmonų atžvilgiu, jiems priskiriamos neigiamos savybės, jiems įvardyti pasitelkiamas įvardis „šitie“. Darbuotoja išreiškia nuomonę, kad musulmonės neturi motyvacijos likti, siekti, nes Lietuva nėra jų tikslo šalis, o tik laikina stotelė, todėl jos (ar *jie* kaip musulmonų grupė) nieko nesitiki, yra abejingi. Tuo tarpu rusakalbiai apibūdinami kaip laimingi, žinantys, kur atvažiavo, pasaulietiški, jų negąsdina išmokų dydis. Darbuotoja taip pat lygina dviejų grupių mentalitetus, sakydama, kad rusakalbiai yra „visai kito mentaliteto žmonės“, kontekste galima suprasti, kad į šį mentaliteto tipą žiūrima palankiau. Vėlgi, lyginimui pasitelkiami F. Bartho išskirti moralės ir pažangumo standartai, pagal kuriuos viena grupė – rusakalbiai iš geografiškai artimesnių regionų – savesni, o musulmonai iš Vidurinių Rytų³⁸⁶ – svetimi, kultūriškai tolimi, neatskleisti.

Taip pat analizuojama institucijų darbuotojų naratyvuose konstruojamas Centrų gyventojų *savumas* ir *svetimumas*, pasitelkiant Rytai–Vakarai, *artimesnis–tolimesnis*, *savesnis–svetimas* dichotomijas. *Savumas* darbuotojų atskleidžiamas pasitelkiant kalbinį, kultūrinį panašumą, lietuviai tapatinami su kitomis Sovietų Sąjungos šalimis pagrindžiant bendra istorine praeitimi. Tuo tarpu su musulmonais iš Vidurinių Rytų darbuotojos neranda bendrų sąlyčio taškų – nėra bendros kalbos, bendros istorijos, vienas kito kultūrinių kodų supratimo, todėl grupė konstruojama kaip Orientas – tolima, svetima, priešinga Vakarams, atsižvelgiant į moralumo ir pažangumo standartus. Šiai grupei darbuotojų priskiriamos neigiamos savybės – neišprusimas, ribotumas. Grupių skirstymas į *savesnes* ir *svetimas* turi įtakos darbuotojų ryšio su Centrų gyventojais mezgimui, poreikių atliepimui, pasitikėjimo santykiui, įgalinimui bei žmonių motyvacijai įsitraukti ne tik į siūlomą veiklą, bet ir vėliau į visuomenę, saistytis su ja. Su rusakalbiais iš geografiškai artimų Lietuvai buvusių Sovietų Sąjungos šalių mezgamas šiltas,

³⁸⁶ Viduriniams Rytams priskiriamos šalys: Turkija, Sirija, Libanas, Egiptas, Sudanas, Libija, Jordanija, Izraelis, Vakarų krantas, Gazos ruožas, Irakas, Kuveitas, Iranas, Saudo Arabija, Bahreinas, Kataras, Jungtiniai Arabų Emyratai, Jemenas, Omanas, Afganistanas. In: Encyclopedia Britannica. Interaktyvus. Prieiga per (2025 01 29): <<https://www.britannica.com/place/Middle-East>>.

artimas santykis, o su musulmonėmis santykis arba neužmezgamas, nes tam pritrūksta laiko, tai reikalauja daugiau pastangų, arba tas santykis tik paviršutinis.

Dace Dzenovskos 2018 metų etnografijoje³⁸⁷ nagrinėjama Latvijos migracijos sistema, postsocialistinės praeities palikimas ir liberalumo pamokos įstojus į Europos Sąjungą. „Europos Sąjungos pakraštyje esančią šalį vis dar persekioja Sovietų Sąjungos vidaus sienų ir tautybių politikos palikimas, tačiau ji nenoriai perima visuomenės toleranciją ir liberalias politines vertybes.“³⁸⁸ D. Dzenovska atskleidžia paradoksą – europietiškas verčia išpažinti ir institucionalizuoti įtraukties ir atvirumo vertybes, tuo pat metu praktikuojant – ir taip pat institucionalizuojant – atskirtį ir uždaramą³⁸⁹. Autorė daug dėmesio savo etnografijoje skiria institucijų darbuotojams ir jų tolerancijos ir netolerancijos praktikoms. Taip pat ir Victoria Schmidt teigia, kad diskriminacija išskiriama kaip savotiškas fenomenas, egzistuojantis trijuose glaudžiai tarpusavyje susijusiuose lygmenyse: socialinės formacijos, valdžios institucijų; masinės kultūros, ideologijos bei individo elgesio ir kasdienės praktikos³⁹⁰.

Ta pati antropologė Victoria Schmidt bei Bernadette Nadya Jaworsky, nagrinėdamos ukrainiečių pabėgėlių priėmimą ir lygindamos situaciją Čekijoje bei Austrijoje, daro išvadą, kad Ukrainos pabėgėliams lyties, rasės, klasės ir tautos sąveikaujančios tapatybių kategorijos suteikė privilegijuotą padėtį vietos „tolerancijos hierarchijoje“ ir, apskritai, Europos šalyse (pagal ES direktyvą) Ukrainos pabėgėliai gavo daugiau integracijos galimybių, įskaitant geresnį sveikatos draudimą ir daugiau galimybių įgyvendinti teisę į darbą, nei pabėgėliai iš Artimųjų Rytų³⁹¹. Kaip analitinę kategoriją autorės naudoja „baltumą“ (angl. *whiteness*), šį apibrėždamos kaip santykinę kategoriją, susietą su daugeliu kitų rasinių ir kultūrinių kategorijų, svarbiausia – su klase ir lytimi³⁹². Anot autorių, Čekijos ir Austrijos atvejai rodo, kad

³⁸⁷ Dzenovska Dace. *School of Europeaness: Tolerance and Other Lessons in Political Liberalism in Latvia*. Ithaca: Cornell University Press, 2018.

³⁸⁸ Martin Dominic. „Postsocialism“. In: *The Open Encyclopedia of Anthropology*, Felix Stein (ed.). Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 21): <<http://doi.org/10.29164/21postsocialism>> P. 12.

³⁸⁹ *Ibid.* P. 12.

³⁹⁰ Victoria Schmidt cituojama: Valackienė Asta, Krašenkienė Asta. „Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius“. In: *Filosofija. Sociologija*, vol. 18: 2, 2007. P. 35.

³⁹¹ Schmidt Victoria, Jaworsky Bernadette Nadya. „The Ukrainian Refugee “Crisis” and the (Re)production of Whiteness in Austrian and Czech Public Politics“. In: *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, vol. 16: 2, 2022. P. 107.

³⁹² *Ibid.* P. 109

rasinės hierarchijos reprodukcija, esminis *baltumo* bruožas, yra „daugialypis procesas, apimantis anksčiau nusistovėjusių hierarchijų sluoksniavimą ir pavertimą kitomis, transformuojant susikertančias lyties, klasės, tautos ir rasės tapatybių kategorijas kaip tarpusavyje susijusius kriterijus, leidžiančius žmones, laikomus „kitais“, priskirti skirtingiems hierarchijų „lygiams“ ir juos drausminti“³⁹³. Šie pavyzdžiai iliustruoja taip pat ir kitose Europos šalyse egzistuojančias pabėgėlių hierarchizavimo praktikas pasitelkiant rasinį baltumą, kalbinį, kultūrinį, panašumą bei *kitoniškumą* ir t. t. Šios praktikos išreiškiamos diskriminacijos apraiškomis pabėgėlių prieglobsčio ir integracijos sistemą įgyvendinančiose institucijose bei kasdienėse darbuotojų veiklose.

4.4. Neįvykęs įgalinimas

Įgalinimas, kuris neatsiejamas nuo veikėjiškumo grupei ar asmeniui pripažinimo, savarankiškumo skatinimas, galios ir balso suteikimas į marginalumą nustumtoms grupėms³⁹⁴ yra svarbūs aspektai migracijos ir prieglobsčio procese, ypač darbo su musulmonėmis pabėgėlėmis kontekste. Susikertant kelioms šios grupės identitetų kategorijoms – lyčiai, religijai, statusui, jos neretai viktimizuojamos ir neturi veikėjiškumo. Įgalinimas mokslinėje literatūroje apibrėžiamas kaip „galia, teisė atlikti įvairius veiksmus ar pareigas“³⁹⁵ ir kaip „sąmoningumo ir gebėjimų ugdymo procesas“³⁹⁶, didinantis galimybes įtraukiančia ir lygiaverte linkme. Tai ir procesas, kurio metu įgyjama galia, valdžia ir kontrolė savo gyvenimui ir aplinkybėms, bei socialinių ir kultūrinių kliūčių, trukdančių asmenims visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, įveikimas³⁹⁷. Tyrimo metu atliekant interviu su institucijų darbuotojais ir atliekant dalyvaujamąjį stebėjimą institucijose, įgalinimas kaip darbo su musulmonėmis strategija nebuvo pastebėta, darbuotojos apie tai neužsiminė ir interviu metu. Vyraujantis naratyvas

³⁹³ *Ibid.* P. 124.

³⁹⁴ Ahearn Laura M. „Language and Agency“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 30, 2001. P. 116.

³⁹⁵ „Empowerment“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 11): <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>>.

Andersen John, Siim Birte. „Introduction: The Politics of Inclusion and Empowerment – Gender, Class and Citizenship“. In: *The Politics of Inclusion and Empowerment: Gender, Class and Citizenship*, Andersen John, Siim Birte (eds.). London: Palgrave/Macmillan, 2004. P. 2.

³⁹⁷ Cheater Angela. „The Power in the Postmodern Era“. In: *The Anthropology of Power: Empowerment and Disempowerment in Changing Structures*, Cheater Angela (ed.). London, New York: Routledge, 1999. P. 3.

darbuotojų interviu kalbant apie motyvaciją dirbti šį darbą ir darbo strategijas buvo pagalbos teikimas, gyventojų atstovavimas kitose įstaigose ar tiesiog pareigų, nustatytų funkcijų vykdymas įgyvendinant prieglobsčio ir integracijos teisės aktus. Viena vertus, socialinių darbuotojų interviu yra pabrėžiamas noras padėti, tai artima Liisos Malkki tyrimui, kuriame *noras padėti* rodo, kad žmonės siekė būti „konkrečiais socialiniais asmenimis, turinčiais savų poreikių, pažeidžiamumą, troškimų ir daugybę profesinių pareigų, kad jie galėtų būti kažko didesnio už save dalimi, padėti, būti gyvo pasaulio dalyviais“³⁹⁸. Noras padėti kyla iš daugelio skirtingų šaltinių, įskaitant žmonių subjektyvumo ypatumus, jų pozicijas, išipareigojimą konkrečioms santykiams, kuriuos apibrėžia tokie dalykai kaip profesija, tautybė ir tarptautinė politinė vaizduotė³⁹⁹. Taip pat šis noras padėti susijęs su tuo, ką laikome tais, kam reikia padėti⁴⁰⁰. Konstruojamas pabėgėlio vaizdinys, kad jis – bejėgis ir nuolankus⁴⁰¹, todėl negebantis pats, savarankiškai veikti, neturintis veikėjiškumo bei nuolankiai priimančias siūlomas paslaugas, pasiūlymus. Šiame tyrime išryškėjo institucijų darbuotojų lūkesčiai, kad musulmonės, su kuriomis dirbama, atsakys motyvuotumu, entuziazmu lankyti darbuotojų organizuojamus užsiėmimus ir renginius, tačiau šie darbuotojų lūkesčiai ne visada ir neviseškai pateisinami. Socialinių darbuotojų naratyvuose musulmonės pabėgėlės dažnai yra neveikėjiškos ir lieka neįgalintos, nes neturi motyvacijos, vengia dalyvauti veiklose ar kai kurių darbuotojų naratyvuose yra negabios mokslui. Šiuose pasakojimuose taip pat labai ryški darbuotojų galios persvara ir galios praktikavimas.

4.4.1. „Skauda galvą“ arba motyvacijos stoka

Socialinės darbuotojos, kalbėdamos apie savo darbą su musulmonėmis, dažnai pabrėžia jų nenorą prisijungti prie Centro veiklų – organizuojamų užsiėmimų, renginių. Šis nenoras darbuotojų interpretuojamas kaip motyvacijos stoka:

Jas labai sunku įsileisti, jos pačios labai sunkiai tą laisvalaikio formą priima. Reikia raginti nuolat. Kitą kartą jausmas toks kyla, kad mums reikia daugiau, o ne joms. Ta problema, aš kaip suprantu, ir Pabradėj

³⁹⁸ Malkki Liisa H. *The Need to Help: The Domestic Arts of International Humanitarianism*. Durham: Duke University Press, 2015. P. 4.

³⁹⁹ *Ibid.* P. 51.

⁴⁰⁰ *Ibid.* P. 134.

⁴⁰¹ Malkki Liisa H. „Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization“. In: *Cultural Anthropology*, vol. 11: 3, 1996. P. 388.

yra, ar koks renginys, ar ką, tai mūsų žmonės tokių dalykų laukia, o čia... einam, į duris beldžiam: „Ateikit, čia dabar vyksta kažkas, jums bus įdomu.“ Aišku, punktualumo sąvoka yra labai sunkiai suvokiama, tai čia viena medalio pusė, o kitas – tiesiog nenoras ar kažkokia baimė. Ar kažkas... na, reikia nuolat raginti. Taip va su tais užsiėmimais ir vyksta veikla. [DIII, 40–50]

Socialinė darbuotoja lygina „mūsų žmones“ ir musulmones, gyvenančias Centre, kaip binarinę opoziciją. Ji taip pat interpretuoja priežastis moterų nenoro dalyvauti veiklose – „tiesiog nenoras“, baimė, laiko planavimo stoka, būtinybė priminti, raginti, kartais – atsivesti už rankos. Tai verčia manyti, kad moterys, gyvenančios institucijose, dalyvauja institucijų inicijuotose veiklose ne visada savo noru, yra primygtinai raginamos ar net verčiamos ateiti, nes socialiniai darbuotojai turi galios svertus.

Tai, kad Centro gyventojos būna užsidariusios ir ne visuomet noriai eina į veiklas bei tam randa įvairių „pasiteisinimų“, anot socialinių darbuotojų, iliustruoja ir lauko tyrimo užrašai, kur socialinės darbuotojos atvirauja pritardamos viena kitai:

yra tokių, kurios niekur neina, ištiesai sėdi užsidariusios kambaryje, pakvieti, vos ne už rankos vedi, kad eitų, bet jos randa pasiteisinimų – tai nenori, tai ne nuotaika, tai galvą skauda ir t. t. [2023 04 13]

Darbuotojos vertina musulmonių nusiteikimą veiklų atžvilgiu neigiamai – kaip suteiktos galimybės, pastangų atmetimą, o moterų nedalyvavimo priežastis kaip nepakankamai svarias.

Institucijose dirbančios socialinės darbuotojos pabrėžia musulmonių motyvacijos stoką dalyvauti veiklose, taip pat motyvacijos mokytis trūkumą bei interpretuoja tai kaip iš(si)ugdytą, „iškiepytą“, atsineštą požiūrį į mokslą, mokymosi procesą:

Nėra motyvacijos mokytis, nes gyvenant jau beveik metus [Lietuvoje] nu ten „laba diena“ arba gerai mokėti tris, keturias frazes nėra sunku. Ar dėl to, kad tas vat iškiepytas požiūris, kad nereikia čia mokytis, ar tiesiog nenori, nėra tokio noro pas ją. [DI, 40–50]

Kitos socialinės darbuotojos naratyve motyvacijos stoka siejama su gabumų mokslui bei stimulo stoka:

Tai nei jokios motyvacijos, nei labai ten mokytis, nei ten šiaip yra pernelyg jau jos gabios, reta kuri, tai ir jokio stimulo mokytis tos lietuvių kalbos ir beveik nėra. Kita vertus, koks jų tikslas – aš ne..., man labai sunku suvokti. Čia, atrodo, augini vaikus, nori jiems

geriausio ir visa kita, čia toks vaizdas – kiek Dievas duos, tiek jų ir bus, o kaip toliau – kaip jie įsitvirtins? Apie juos – ką tu duosi, kaip išugdysi, kaip išlaikysi, kokį mokslą jiems suteiksi, tokios net minties pas juos nėra. Net nežinau, ką jie galvoja. Ne, nėra. Jeigu vaikai leidžiami mokyklon, pas mus bendrojo lavinimo mokyklose jie mokosi, pirmaisiais metais – vien lietuvių kalbos, antraisiais – jau dalykų, tik kad tų vaikų tingi ten išleisti, jeigu lyja, tai sako lyja, skėčio nėra, ta mokykla, tai tokia praleidimo forma gal kokia laisvalaikio. Nu nesuvokia, kad tai čia rimtas dalykas, kad vis tiek jie čia auga, kad gyvenime jie čia turi kažką pasiekti. Pas juos to nėra, nėra įskiepyta. Nėra net... sunku kažką suvokti, atrodo, kad va, kaip kokie... bijau pasakyti to žodžio... čigonai. Nu tiesiog va, bastosi ir viskas. [DIII, 40–50]

Darbuotoja priešina du požiūrius – savo, lygindama pastangas savo vaikams duoti visa kas geriausia, ir priešingą musulmonių motinų poziciją, priskirdama joms neigiamas savybes bei noro duoti savo vaikams visa kas geriausia nebuvimą. *Savas*–*svetimas* konstruojamas remiantis požiūriu į vaikų ugdymą, *savai* grupei priskiriant teigiamas, o *svetimai* – neigiamas savybes. Darbuotoja išsako nuomonę, kad musulmonės nesistengia, neįdeda pakankamai pastangų dėl savo vaikų mokslo, ir daro išvadą, kad jos nesuvokia mokslo svarbos. Kitas citatoje atsiskleidžiantis darbuotojos požiūris – dviejų grupių sulyginimas – romų ir musulmonių – požiūrio į išsilavinimą, mokslą prasme. Darbuotojos požiūriu, abi šios grupės panašios savo gyvenimo būdu, tiek viena, tiek kita „bastosi ir viskas“, abi šios grupės lietuvių visuomenėje matomos kaip *svetimos*. Motyvacijos nebuvimas šioje situacijoje darbuotojos yra interpretuojamas kaip *kitas* požiūris į mokslą, t. y. mokslo ir žinių vertės nesuvokimas. Ši darbuotoja prisipažįsta nesuprantanti moterų tikslo ir mananti, kad jos siekia tiesiog praleisti laiką, be jokio tikslo. Neigiamas darbuotojos formuojamas musulmonių įvaizdis yra šias moteris nugalinant, stigmatizuojantis ir diskriminuojantis. Darbuotojos projektuojamas „mūsų“, t. y. vidinės, lietuvių, grupės gyvenimo būdas, vaikų auklėjimo strategijos, požiūris į mokslą yra teigiamas, palankesnis, geresnis nei musulmonių moterų. Moterų svetimumui pabrėžti darbuotojos taikomi moralės ir pažangumo standartai ir pasitelkiami ne tik religinės, lytinės tapatybės aspektai, bet ir šeiminiai vaidmenys (motinystė).

Apibendrinant pasakytina, kad socialinių darbuotojų institucijose interviu atsiskleidė atskirties, *svetimumo* praktikavimas musulmonėms kaip grupei priskiriant tokias neigiamas savybes kaip žema motyvacija ištraukti į siūlomas veiklas, neigiamas požiūris į mokslą, negalvojimas apie ateitį,

negebėjimas planuoti laiko. Šios savybės yra priešinamos *savai*, lietuvių, grupei, kuri stengiasi organizuodama veiklas, stengiasi pati išsimokslinti ir išmokslinti vaikus bei planuoja ateitį. Labai aiškiai brėžiama skirtis tarp dviejų grupių – savųjų, „mes“ ir svetimųjų, „jos“.

Kitas svarbus aspektas yra lūkesčių neatitikimas. Darbuotojos organizuodamos savo veiklas ir darbą turi lūkestį, kad siūlomoms veikloms, užsiėmimams bus lankomi gyventojų ir jų pastangos bus įvertintos. Darbuotojos taip pat turi lūkestį, kad musulmonės prisitaikys ir prisiderins prie vietinio darbo organizavimo, laisvalaikio leidimo formų bei būdų, kartu rodys dėkingumą, lojalumo mūsų šaliai apraiškas – kalbos mokėjimą, perims gyvenimo būdą, tam tikras vertybes, kitus lietuviškos kultūros aspektus. Šiems lūkesčiams neišsipildžius, paaiškinimas randamas *svetimoje* kultūroje, kuri pasižymi neigiamomis ir priešingomis, nei lietuviams būdinga, savybėmis – negabumu, nenoru, nesupratimu. Migracijos literatūroje teigiama, kad „pagalba pabėgėliams neretai suvokiama kaip „dovanos“ „pasyvioms ir bejėgiškoms aukoms“, o ne kaip priemonė, leidžianti pabėgėliams naudotis savo teisėmis“⁴⁰². Remiantis antropologijoje įsigalėjusiomis teorijomis apie dovanojimą, teigiama, kad dovanų teikimas gali keisti pagalbos darbuotojų ir pabėgėlių galios santykius, nes darbuotojai gali nustatyti atsaką ir elgesį, kurio tikimasi iš pabėgėlių kaip pagalbos programų naudos gavėjų⁴⁰³. Kai pagalbos gavėjai neatitinka šių lūkesčių, humanitariniai darbuotojai (šiuo atveju institucijų darbuotojai) dažnai negeba tinkamai interpretuoti pabėgėlių reakcijos, todėl daroma išvada, kad toks elgesys yra pabėgėlių mąstysenos problema, kurią reikėtų keisti⁴⁰⁴.

Darbuotojų interviu išryškėja ir jų galios praktikavimas „nusivedant į reiginį už rankos“, tai rodo, kad darbuotojos užima galios poziciją versdamos moteris dalyvauti institucijų renginiuose, veiklose. Iš pokalbių aišku, kad darbuotojų tokio elgesio intencija yra, jų požiūriu, gera ir jos siekiančios ištraukti musulmones iš namų aplinkos, iš buities, kad moterys nors ir trumpai pailsėtų nuo rūpesčių. Šis veiksmas, net ir turint geras intencijas, vykdomas iš galios pozicijos ir verčia dažnu atveju moteris tiesiog paklusti darbuotojų valiai.

⁴⁰² Harrell-Bond Barbara, EfitihiaVoutira, Leopold Mark. „Counting the Refugees: Gifts, Givers, Patrons and Clients“. In: *Journal of Refugee Studies*, vol. 5: 3–4, 1992. P. 209.

⁴⁰³ *Ibid.* P. 219.

⁴⁰⁴ Naohiko Omata. „Humanitarian Assistance as Performance? Expectations and Mismatches Between Aid Agencies and Refugee Beneficiaries“. In: *Ethnos*, vol. 89: 5, 2024. P. 872.

Veikėjiškumas pirmiausia reiškia „gebėjimą sąmoningai ir savanoriškai veikti“⁴⁰⁵. Visgi moterims, apie kurias kalba socialinės darbuotojos, nesuteikiamas veikėjiškumas, nes moterų veikėjiškumas, anot Shobhitas Jain, gali būti ir „sąveikos kūrimo ir reprodukcijos šaltinis“⁴⁰⁶. Institucijose musulmonėms nesuteikiamas balsas, galia spręsti už save, galimybė savanoriškai veikti, o darbuotojų naratyvuose jų elgesį lemia jų religija, lytis. Moterų kultūra, kuri suprantama kaip visoms musulmonėms bendra, šiuose naratyvuose konstruojama kaip įgimtas / įskiepytas požiūris į tam tikrus dalykus bei atitinkamas gyvenimo būdas, kuris yra priešingas *savai*, lietuvių kultūrai. Šiame religijos, lyties ir kultūros nulemtame požiūryje ir moterų veiksmuose nėra racionalumo, gebėjimo pačioms spręsti, kur dalyvauti, ar ir kaip mokytis ar mokyti savo vaikus. Su šiomis moterimis taip pat neužmezgamas ryšys norint išsiaiškinti moterų poreikius, nedalyvavimo priežastis. Jų įgalinimas neįvyksta, nes jis galimas tik pripažįstant asmens veikėjiškumą – gebėjimą sąmoningai, savanoriškai veikti bei kurti sąveiką. Pabėgėlių, ypač moterų, kova dėl veikėjiškumo yra pagrindinis tarptautinių pastangų suvaldyti priverstinę migraciją rūpestis. Tarptautiniai ekspertai primygtinai pabrėžia, kad bet koks pabėgėlių ar net migrantų skirstymas pagal jų proaktyvias ar reaktyvias pozicijas ir aktyvumo laipsnį susijęs su labai realiu jų objektyvizavimo pavojumi⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Briones Leah. „Empty Agency: The Oppressed Third World Woman“. In: *Empowering Migrant Women. Why Agency and Rights are not Enough*, Briones Leah (ed.). Farnham: Ashgate, 2009. P. 51.

⁴⁰⁶ Jain Shobita. „Transmigrant Women’s Agency in Global Processes: India and its Diaspora“. In: *Anthropologist*, vol. 4, 2009. P. 15.

⁴⁰⁷ Schmidt Victoria, Jaworsky Bernadette Nadya. „The Ukrainian Refugee “Crisis” and the (Re)production of Whiteness in Austrian and Czech Public Politics“. In: *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, vol. 16: 2, 2022. P. 107.

V. INTEGRACIJOS POLITIKĄ VYKDanČIŲ NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ ATSTOVŲ PERSPEKTYVA

5.1. Pabėgėlės musulmonės kaip aukos: NVO darbuotojų ir savanorių patirtys

Šiame skyriuje atskleidžiamos musulmonių pabėgėlių ir nevyriausybinių organizacijų darbuotojų sąveikos patirtys. Nevyriausybinių organizacijų, veikiančių prieglobsčio ir integracijos (kartu ir humanitarizmo) lauke, yra skirtingos savo veiklomis ir tikslais, dalis jų yra valstybinių institucijų partnerės, įgyvendinančios integracijos programas, kitos – siūlo pabėgėliams veiklas, užimtumą valstybinėse institucijose, dar kitos – galimybę įsitraukti į pabėgėlių teisių advokaciją. Nevyriausybinių organizacijų atstovai, dirbdami ir bendraudami su pabėgėliais skirtingose situacijose, konstruoja savus *kitoniškumo* naratyvus, kai kurie jų – panašūs į valstybinių institucijų darbuotojų naratyvus (pvz., moters vaidmuo šeimoje), tačiau nevyriausybinių organizacijų savo darbe su pabėgėliais yra laisvesnės, dinamiškesnės, paslankesnės ir motyvuotos derinti savo bei savo „klientų“ (taip organizacijos vadina prieglobsčio Lietuvoje gavėjus, kuriems suteikia paslaugas) poreikius, lūkesčius ir interesus. Dirbdami su pabėgėlėmis musulmonėmis, nevyriausybinių organizacijų atstovai apie savo patirtis pasakoja išskiriant jas kaip atskirą grupę ir apibūdinant, kuo ši grupė yra išskirtinė ir *kitokia*. Pirmas ryškus skirtumas, kurį įvardija darbuotojai ir savanoriai – su islamu siejamas šeimos modelis, griežtas vyriškos ir moteriškos sferų atskyrimas, apimantis bendravimą ir kitus buvimo viešumoje aspektus. Nevyriausybinių organizacijų atstovai dažnai interpretuoja moterų veikimą kaip nuolatinį būvį vyro šešėlyje, jų ekonominę, finansinę priklausomybę nuo vyro. Kitas svarbus pasitelkiamas naratyvas konstruojant musulmonių pabėgėlių *svetimumą* – traumos ir aukos statuso priskyrimas, kuris išryškėja kalbant apie darbo su pabėgėlėmis musulmonėmis iššūkius ir sunkumus. Trauma matoma kaip kliuvinys sklandžiam bendravimui, įsitraukimui į veiklas. Taip pat trauma, anot darbuotojų, pasireiškia ir baimėmis. Trauma ir viktimizavimas tampa musulmonių pabėgėlių nugalinimo įrankiu, nes moters veikimą, gebėjimą daryti sprendimus lemia be medicinos ekspertų patvirtinimo diagnozuota ar veikiau darbuotojų primesta trauma.

5.1.1. Religijos apibrėžtas šeimos modelis: vyro šešėlyje

NVO darbuotojai ir savanoriai, dalyvavę tyrime, pabėgėles musulmones mato kaip priklausančias nuo vyro, paklūstančias dominuojančiam vyrui, kuris yra šeimos galva ir aprūpintojas, todėl turi galią priimti sprendimus už visą šeimą. Moterys matomos kaip gyvenančios „vyro šešėlyje“, tokios, kurioms trūksta veikėjiskumo, galios, savarankiškumo. NVO darbuotoja, integracijos kuratorė, dirbanti su musulmonų šeimomis, pasakoja norinti „ištraukti“ moteris iš vyro šešėlio:

Man tai atrodo labai svarbu, nes labai pasijuto. Tai aš kiek jau dirbu ir turiu „savo“ šeimą, kurioje yra nu kokie 6 asmenys. Nu tai ten vaikai, mama, tėtis. Pradžioje pasijuto, kaip, kad, pavyzdžiui, matau tikrai vyrą šeimoje, ateinantį, kas nu labai neteisinga, nes gaunasi, tu nematai net tos moters, tai ir būdavo, pavyzdžiui, mes apie tai diskutuodavome ir labai svarbu būdavo pakviesti abu žmones. Tokią kaip taisyklę turėjome, na, kad kviečiame abu suaugusius žmones bent kartą į mėnesį, kad ateitų pas mus. Bandydami šiek tiek tas moteris ištraukti. Buvo labai tokio nenorėjimo ir buvo keletą atvejų, kur labai labai nenorėjo, net keista, kas čia vyksta? Kodėl toks pasipriešinimas, atstūmimas to vyro yra, kodėl jisai ten... Netgi kai ateidavo ta moteris galų gale, nes, tarkim, pasakydavai, kad integracija vyksta, tu esi įsipareigojęs pasirodyti gyvai ir iš moters labai toksai kažkoks nuotolis jausdavosi ir uždurumas. Mes su tuo dirbame ir tai yra problema, manau. Tikrai dėl akių yra [kur ateina], kur atrodo, kad nu tu niekaip neprisimuši, dėl akių ateina, bet man atrodo, kad čia daug ką jau apie pačią šeimą pasako. [NVII, 20–30]

Darbuotojos pasakojime moters padėtis konstruojama kaip nelygiavertė, ji matoma kaip religinės ir lyties tapatybės lemiamoje pavaldžioje vyrui padėtyje, moteris naratyve matoma kaip auka, kurią reikia gelbėti – pritaikant atitinkamas darbo su šeima strategijas, darbuotojos žodžiais tariant, „šiek tiek tas moteris ištraukti“. Šiame NVO atstovės interviu musulmonė pabėgėlė neturi veikėjiskumo, o šeimos situacija vertinama iš etnocentrinės vyrų ir moterų lygybės perspektyvos. Pasirenkama tolesnio darbo su šeima (ir kitomis šeimomis) strategija – pasitelkiant galios svertus priversti į susitikimus ateiti ir moterį, skatinti ją bendrauti, aktyviau įsitraukti į integracijos programą. NVO darbuotoja musulmonių įtraukimą į oficialų integracijos procesą ir sprendimų priėmimą žiūri kaip problemišką, tai sietina su konstruojamu musulmonių *kitoniškumu* pasitelkiant religijos nulemtą šeimos modelį – vyras

šeimoje priima sprendimus. Vadovaujantis šiuo darbuotojos požiūriu, moteris ir šeimoje, ir už jos ribų neturinti galios. Tačiau Arlene Elowe MacLeod primena, kad „moterys, net ir būdamos pavaldžioje padėtyje, visada atlieka aktyvų vaidmenį, kuris peržengia viktimizacijos ribas“⁴⁰⁸, moterys derina savo veikimą priimdamos, prisitaikydamos, ignoruodamos, priešindamosi ar protestuodamos – kartais visa tai darydamos vienu metu.

Kitas NVO darbuotojų naratyvas – dviejų musulmono vyro ir tėvo pozicijų lyginimas, iliustruojantis musulmonių padėtį šeimoje, tai – vyrų aktyvi politinė pozicija (buvimas disidentu, besipriešinančiu šalies režimui), darbas humanitarinėje srityje bei sprendimų priėmimas savo šeimose, t. y. už savo šeimos moteris, ne tik žmonas, bet ir dukras. Šios dvi pozicijos suprantamos kaip viena kitai prieštaraujančios, nesuderinamos:

ten irgi vyrai tokie visi labai jau opozicionieriai ir visi ten jau labai išsilavinę, o žmonos [...] namuose ir na turbūt vat kiek žinau, taip nesumelavus, tai nu praktiškai visos šeimos yra taip [...] labai namuose yra tas patriarchatas ir net kur atrodo, kur jau save taip parodo, koks ten visas išsilavinęs ir koks čia *human rights* ir viskas, ir vis tiek dukrai vyro ieško ir jokių čia studijų toliau. [NII, 30–40]

Darbuotojos citatoje išryškėja įsitikinimas, kad musulmonų šeimose vyrauja patriarchatas ir sprendimų priėmimas dėl dukrų gyvenimo, likimo yra šeimos galvos – vyro, tėvo rankose⁴⁰⁹. Ši pozicija, NVO atstovės požiūriu, kontrastuoja su viešojoje sferoje pasireiškiančiu vaidmeniu asmens, kaip to, kuris dirba žmogaus teisių srityje, kuris priešinasi neteisybei, t. y. vykdomai politikai kilmės šalyje. Interviu citatoje priešinosi dvi pozicijos vertybiniu pagrindu: humanitarizmas ir moralinė pozicija bei vyro ir moters lygybė, teisė į išsilavinimą. Darbuotojos daroma etnocentrinė prielaida, kad išsilavinimas ir darbas humanitarinėje srityje, kuris suprantamas ir kaip teisybės siekis, ir empatijos, tolerancijos turėjimas, tolygus lygių moters ir vyro teisių pripažinimui, prioriteto teikimui mokslui, vaikų išsilavinimui. Tačiau šioje darbuotojos interviu ištraukoje yra lyginamos dvi atskiros sferos – viešoji ir privačioji, pastarąją islame apima šeimos teisė ir ši yra pati

⁴⁰⁸ MacLeod Arlene Elowe. „Hegemonic Relations and Gender Resistance: The New Veiling as Accommodating Protest in Cairo“. In: *Signs*, vol. 17: 3, 1992. P. 534.

⁴⁰⁹ Patriarchatas – vartojamas ir tėvo arba vyriausiojo šeimos vyro valdžios visiems tos šeimos nariams prasme. „Patriarchatas“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2024 03 18): <<https://www.vle.lt/straipsnis/patriarchatas/>>.

konservatyviausia⁴¹⁰. Skirtis tarp „mūsų“ ir „jų“ darbuotojos brėžiama pasitelkiant moralės ir pažangumo standartus, „mums“ svarbios vertybės – vyro ir moters lygybė priimant sprendimus, užtikrinant galimybę vaikams siekti aukštojo mokslo ir sprendimų laisvė (kada ir už ko tekėti), „jiems“ priskiriamos vertybės – kova už teisybę, už žmogaus teises ir vyro-tėvo valdžia visiems tos šeimos nariams.

NVO atstovų interviu išryškėja pabėgėlių musulmonių grupės išskirtinumas, kuris matomas kaip būtinybė skirti veiklas ir erdves į vyrų ir moterų, nes kitaip musulmonės pasišalina, užsidaro nuo bendravimo, ypač su priešingos lyties atstovais:

Buvo faina, kai buvo tie bendri renginiai, bet ant kiek tai rutuliojosi, nes dauguma lietuvių irgi norėjo draugauti [su pabėgėlių šeimomis] [...] be abejo, vyrai buvo aktyvesni iš tų jau užsieniečių šeimų, moterys, nu kažkaip moterys tai jau čia įprasta, kad atskirai sėdi ten ir taip toliau. Tai moterims sunkiau tikrai. Ne kalbos problema. [NII, 30–40]

Pasiteisino rengti renginius atskirai nuo vyrų. Tikrai moterys laisviau jausdavosi, kai vyro nebūdavo. [...] mes turėjome organizacijoje daug kartų mišrių renginių, su vyrais, bet tada dažniau jos sėdėdavo kažkur tai kamputy, tikrai moterys ir retai įsitraukdavo labai aktyviai į kūrybiškas veiklas, kai nebūdavo vyrų – daug aktyviau dalyvavo, klausdavo klausimų. [NIV, 30–40]

Darbuotojai ir savanoriai interviu metu pabrėžia darbo su musulmonėmis strategiją – būtinybę atskirti moterų ir vyrų veiklas, nes strategija rengti renginius kartu vyrams ir moterims nepasiteisino: moterys sėdėjo atskirai, vengė bendravimo, ypač su priešinga lytimi. Šis atskyrimas, anot NVO atstovų, kyla iš praktikos, jau vykdytų veiklų ir pastebėjimų, kad moterys jaučiasi laisviau, kai vyrų nėra. NVO atstovų musulmonių moterų *kitoniškumas* konstruojamas pasitelkiant jų religinę ir lytinę tapatybę ir joms priskiriamą veiklos sferų atskyrimą į vyrų ir moterų. Egdūnas Račius pateikia nuomonę, kad islamo tradicijoje svarbi lyčių segregacija, ji tradiciškai galioja ne tik suaugusiesiems, bet ir vaikams nuo 7–8 m. amžiaus, tačiau jos griežtumas priklauso nuo šeimos kultūrinės, socialinės terpės⁴¹¹.

⁴¹⁰ Mernissi Fatema. *Beyond the Veil. Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society. Revised Edition*. Bloomington and Indianapolis: Indiana university Press, 1987. P. 18.

⁴¹¹ Račius Egdūnas. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016. P. 105.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog šiame NVO atstovų, dalyvavusių tyrime, naratyve musulmonės yra veikėjiškos ir siekiama jas įgalinti, tačiau kitame NVO atstovės naratyve analizuojama musulmonų šeimos sankloda ir musulmonės veiksmai matomi kaip priklausantys nuo vyro, iškeliamą jo svarbą ir vietą šeimoje:

Dar labai priklauso nuo vyro, ar buvo vyras šalia, ar nebuvo ir koks tas vyras. [...] Šeimoje prioretizuojamas vyras. [NVIII, 30–40]

Darbuotojos interviu moters veikėjiškumą lemia vyras, jis daro įtaką moters elgsenai, drąsai, atvirumui. Jei vyras yra kartu – moteris santūresnė, tylesnė. Naratyve musulmonių *kitoniškumas* lemiamas šeimos modelio, pabrėžiant šeimos santykį su tradicine islamiška šeimos teise. „Prioretizuojamas vyras“ darbuotojos turima galvoje centrinis vyro, kaip šeimos galvos, maitintojo, sprendimų priėmėjo vaidmuo. Milda Janeikaitė svarsto, kad musulmonei „socialinėje sferoje numatomas nelygiavertis statusas“⁴¹². Moters veikimas Korane matomas per šeimą, nurodoma, kad vyrai yra moterų globėjai, nes jų turtas yra skiriamas moterims išlaikyti⁴¹³. Taigi, tradicinėje musulmonų šeimoje vyrams užtikrinama teisė būti viršesniems ir vadovauti tiek viešojoje, tiek privačioje srityje, moterų pagrindinis tikslas – būti gera žmona ir motina, taip pat užtikrinti vientisumą šeimos, kuri yra pirmoji doros mokykla⁴¹⁴. Esama ir kitos nuomonės, modernistinės islamo interpretavimo tradicijos sekėjai teigia, kad islamas leidžia išlaisvinti moteris, panaikinti visuomenės segregaciją ir užtikrinti lyčių lygybę⁴¹⁵. Tai taip pat priklauso nuo šeimos kultūrinės, socialinės terpės.

NVO atstovų, dalyvavusių tyrime, naratyvuose konstruojamas musulmonų šeimos modelis, kuriame vyras yra šeimos galva ir priima sprendimus už ir dėl moters. Šiuose naratyvuose vyras kontroliuoja, riboja moters veiklas, finansinę laisvę ir atstovauja moterims ir visai šeimai integracijos procese:

⁴¹² Janeikaitė Milda. „Apie islamo interpretavimo tradicijas ir moterų padėtį“. *Šiaurės Atėnai*, 2020 09 11. Interaktyvus. Prieiga per (2024 03 18): <<http://www.satenai.lt/2020/09/11/apie-islamo-interpretavimo-tradicijas-ir-moteru-padeti/>>.

⁴¹³ Račius Egdūnas. *Kuranas apie... tikėjimą ir žmonių santykius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017. P. 73.

⁴¹⁴ *Ibid.*

⁴¹⁵ Mernissi Fatema. *Beyond the Veil. Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society*. Revised Edition. Bloomington and Indianapolis: Indiana university Press, 1987. P. 18.

Kartais išaiškėja, kad moterys bijo išeiti [iš namų] vienos, kartais moterims vyras neleidžia išeiti, kai nėra vyro namie. Paskutinis žodis būna vyro. Gali moteris labai norėti, degti, bet jei vyras pasakė – ne, tai ir bus ne. Tokiais atvejais stengiamės dirbti su vyru. Stengiamės kalbėti atskirai su moterimi ir atskirai su vyru. Ne visada sutinka su tuo. Šeimoje gali būti labai daug šešėlio [NVIII, 30–40]

Moterys ir jų santykiai su vyrais – čia didelė kontrolė. [...] ne vėlyvo vakaro pamokų lankymui, ne pamokų lankymui, kur mokytojas vyras, jei dirbsi – duosi pinigų man [vyru], aš [vyras] esu šeimos galva. [NVII, 20–30]

Yra moterų, kur niekaip negalim prisikviesti, ir vis tiek ateina pagrinde vyrai visais klausimais. [NVI, 20–30]

Šiuose NVO atstovų naratyvuose musulmonų šeima konstruojama kaip tradicinė, kur vyras dominuoja ir sprendžia už moterį, todėl musulmonė šiuose naratyvuose neturi veikėjiškumo, galios veikti, jos laisvalaikis, užsiėmimų lankymas, uždirbami pinigai yra kontroliuojami vyro, kuris nusprendžia už moterį. Tačiau atliekant interviu su musulmonėmis pabėgėlėmis atsiskleidžia jų pozicija musulmonų šeimos sanklodos atžvilgiu: „arabų moterys yra išleptos, jos yra viskuo aprūpintos [t. y. viskuo jas aprūpina vyrai]. Lietuviai, o ypač moterys, jos turi darbą, turi vaikų ir kartais viską daro vienos“ [MVIII, 30–40]. Šiai pozicijai antrina NVO atstovė, cituodama vieną musulmonių pabėgėlių, su kuria dirbo: „mes, vakarietės, esam vargšės todėl, kad mes turim tiek daug atsakomybių ir tokios jos skirtingos: ir darbas, ir vaikai, ir namai, ir tas visas grožis...“ [NIII, 40–50]. Tai – musulmonių konstruojamas naratyvas, priešinantis nugalinančiai savo pozicijai, kur jos yra matomos kaip „vargšės namų šeiminkės“. Svarbu pabrėžti ir tai, kad kai kalbama apie sritis, kurias lemia musulmonas vyras, dažniausiai kalbama apie viešąją sritį, tačiau apie privačiąją, namų erdvę – nekalbama. NVO darbuotojų naratyvuose lieka neatsakyta, kiek galios musulmonė moteris turi šioje sferoje. Michelle Zimbalist ir kiti antropologai analizavo opoziciją tarp „namų“ ir „viešosios“ sferų ir svarstė apie moterų vaidmenį auginant vaikus kaip savotišką moterų ribojimą, jų manymu, „namų“ ir „viešojo“ vaidmenų priešprieša yra asimetriška. Moterys, apsiribojusios namų sfera, neturi galimybės naudotis tokia valdžia, prestižu ir kultūrine verte, kuri yra vyrų prerogatyva, o dėl šio disbalanso moterų įgytas prestižas ir vertės jausmas ribojamas sąsajų su namų

erdve⁴¹⁶. Dvilypė namų – moterų ir viešojo – vyrų sferų pasiskirstymo struktūra tradicinėse patriarchalinėse visuomenėse persmelkė visą socialinę aplinką – nuo giminystės ryšių organizavimo ir elgesio taisyklių iki darbo pasidalijimo ir fizinio pasiskirstymo (t. y. lyčių veikimo atskyrimo) erdvėje⁴¹⁷. Tačiau antropologė Fatema Mernissi teigia, kad „nyksta ribos tarp viešosios ir privačios erdvės, kurios yra tokios svarbios socialinei tapatybei“⁴¹⁸. Visgi, anot jos, didžiausi moterų mūšiai ir nesusipratimai su mylimais vyrais yra susiję su šiuo „plyšiu tarp viešosios ir privačiosios erdvės: „Tai galima daryti viešai, bet ne privačiai“, „tau nederėtų keliauti ar išeiti vienai tą valandą“, „tau nederėtų kalbėtis su kitu vyru, net su mūsų kolega, kai esi su savo partneriu“ ir pan.“⁴¹⁹

Dar vienas NVO atstovų konstruojamas naratyvas, susijęs su musulmonių veikėjiškumu – savojo „aš“ konstravimas per santykį su šeimos nariais – vaikais, vyru, kaip susietas su namų erdve:

Kalbėdavo apie vaikus, vyrus, kaip jiems sekasi, apie socialinę politiką, apie grožį ir madą. Tai būdavo apie tai, koks jų yra vaidmuo šalia vaikų, šalia namų, šalia vyro. Moterys, kurios atvykdavo su vyrais, „aš“ beveik išvis nebūdavo arba būdavo labai labai retai. [NIII, 40–50]

NVO atstovė išsako nuomonę, kad musulmonės save suvokia per santykį su vaikais, vyru, šeima. Tai priešinga egocentriniam, individualiam „aš“ suvokimui vakarietiškoje visuomenėje. Anot darbuotojos, musulmonės prioritetą teikia ne sau, o savo vaikų, vyro, šeimos interesams, gerovei. Šis naratyvas sutampa su E. Račiaus iškelta mintimi, kad islame moters veikimas matomas per šeimą⁴²⁰.

Nevyriausybinių organizacijų darbuotojai ir savanoriai, dalyvavę tyrime, projektuoja musulmonių padėtį vyrų atžvilgiu kaip nelygiavertę,

⁴¹⁶ Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise. „Introduction“. In: *Woman, Culture and Society*, Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise (eds.). Stanford: Stanford university Press, 1974. P. 8.

⁴¹⁷ Backer Berit. „Mother, Sister, Daughter, Wife -the Pillars of the Traditional Albanian Patriarchal Society“. In: *Women in Islamic Societies: Social attitudes and historical perspectives*, Uta Bo (ed.). London and Malmö: Curson Press, 1983. P. 51.

⁴¹⁸ Mernissi Fatema. *Beyond the Veil. Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society*. Revised Edition. Bloomington and Indianapolis: Indiana university Press, 1987. P. 150.

⁴¹⁹ *Ibid.*

⁴²⁰ Račius Egdūnas. *Kuranas apie... tikėjimą ir žmonių santykius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017. P. 73.

neteisingą ir kaip tokią, kurią reikia keisti. Moterų veikėjiškumas NVO atstovų konstruojamas kaip priklausantis nuo religijos lemiamo šeimos modelio. Anot Idos Nicolaisen, „islamo įstatymai ir tradicijos dažnai minimi siekiant paaiškinti musulmonų elgesį, ypač tarp lyčių“⁴²¹. NVO atstovų naratyvuose musulmoniškos šeimos modelis *kitoks*, nes jame neužtikrinama lygiavertė moterų padėtis lyginant su vyrais, egzistuoja būtinybė atskirti vyrų ir moterų veiklos sritis, o moteris siejama išskirtinai su namų sfera, viešojoje erdvėje dominuoja vyras, moteris save identifikuoja per santykį su šeima. Kartu interviu su NVO atstovais metu išryškėjo siekis suteikti moterims veikėjiškumą ir jas įgalinti – suteikti joms žinių, įrankių, kad jos galėtų pačios veikti, priimti sprendimus, galbūt net keisti savo padėtį.

5.1.2. Moterų migracijos patirtys: traumos naratyvas

Psichologinėje literatūroje traumos terminas apibrėžiamas kaip sąvoka, reiškianti sukrėtimo sukeltą būseną, dėl kurios sukrėstas asmuo praranda ryšį su pasauliu⁴²². Tai – ilgalaikės įvairių stresinių išgyvenimų, patiriamų tiek bendruomenėje, tiek individualiai, pasekmės⁴²³. Trauma turi socialines šaknis struktūrinėje sprespaudoje, persekiojime, nuvertinime ir oficialiame abejingume socialiai pažeidžiamų ir bejėgių grupių kančioms⁴²⁴.

Pirmoji iniciatyva tirti pabėgėlių psichikos sveikatą buvo įgyvendinta 1988 m., Harvardo pabėgėlių traumos projektas atliko pirmąjį sistemingą tyrimą apie traumos paplitimą tarp pabėgėlių Tailando ir Kambodžos pasienyje⁴²⁵, o 1993 m., dalyvaujant Harvardo pabėgėlių traumos projektui, buvo parengtos Utrechto gairės, kurios buvo atsakas į šios humanitarinės katastrofos sukeltus politinius iššūkius. Jose pabrėžiama, kad priverstinio perkėlimo aukos turi specifinių „psichosocialinių poreikių ir psichikos sveikatos problemų“, į kurias turi būti reaguojama programomis, kurios yra

⁴²¹ Nicolaisen Ida. „Introduction“. In: *Women in Islamic Societies: Social Attitudes and Historical Perspectives*, Utas Bo (ed.). London and Malmö: Curson Press, 1983. P. 2.

⁴²² Leydesdorff Selma, Dawson Graham, Burchardt Natasha, Ashplant T. G. „Introduction. Trauma and Life Stories“. In: *Trauma and Life Stories. International Perspectives*, Rogers Kim Lacy, Leydesdorff Selma, Dawson Graham (eds.). London: Routledge, 2014. P. 2.

⁴²³ *Ibid.* P. 6.

⁴²⁴ *Ibid.* P. 9.

⁴²⁵ Davoliūtė Violeta. „Challenges of Trauma: Migration, Integration, and the Role of Cultural Competence“. In: *OIKOS*, vol. 1: 5, 2008. P. 43.

„nestigmatizuojančios, jautrios kultūriniu požiūriu ir, jei įmanoma, nemedikamentinės“⁴²⁶.

Bendraujant su nevyriausybiųjų organizacijų atstovais jų pasakojimuose dažnai iškildavo traumos naratyvas, jis atsikartodavo kalbant su NVO darbuotojais apie sunkumus, kurie kyla dirbant su pabėgėliais, musulmonais bei moterimis. Anot jų, sunkumų dirbant būna įvairių – baimių, elgesio, suvokimo, bendravimo, psichologinių. Darbuotojai dažnai tik numano, kokios priežastys gali lemti traumos atsiradimą – smurtas, kankinimai, seksualinis, psichologinis smurtas, išgąstis, baisūs išgyvenimai, patirtys keliaujant iš vienos stovyklos į kitą, kelionės į Europą patirtys, prekybos žmonėmis atvejai ir pan. Darbuotojai dažniausiai nežino nei aplinkybių, kuriomis asmuo atvyko į Lietuvą, nei priežasties, kodėl jis / ji gavo prieglobstį, nebent žmogus pats apie tai pasakoja. Pasak darbuotojų, dažniausiai pabėgėliai papasakoja tik nuotrupas to, ką jam / jai teko išgyventi. Darbuotojai tvirtina, kad nuo to, ar asmeniui diagnozuotas potrauminis sindromas, priklauso metodai, kuriais remdamiesi integracijos specialistai dirba su tuo žmogumi.

Galbūt konkrečiai konkretūs žmonės, kur turėdavo galbūt tam tikrų psichologinių didžiulių traumų ir dėl to būdavo sunku. [NIV, 30–40]

Nes vis tiek ten visi po ta trauma yra, žinok, jau yra gili trauma, ta trauma yra psichologinė ir paskui ten nu išvis nebuvo nieko žinok, iš savo šalies pabėgo, paskui stovykla [viena po kitos] [NIX, 30–40]

Stiprus dalykas, kurį mes vis tiek išmokom, kad ir kaip daug kalbama apie tą psichologinę žmonių sveikatą, kad tai yra žmonės, kurie vienaip ar kitaip yra patyrę traumas, ir bus tas traumos sindromas. Nu jįsai yra tikrai baisus žvėris. [NIII, 40–50]

NVO atstovai konstruoja traumos naratyvą kaip tokį, kuris pasireiškia nerealiais, perdėtais lūkesčiais ar jautrumais, tokiais kaip:

Yra tokių, kurie skundžiasi, kad yra palikti, turi medicininių problemų, kad greitoji pagalba vėluoja 5 min., kad nusiteikę žmonės prieš jį / ją rasistiškai [...]. Jei žmogus turi psichologinę traumą, būna atvirkščiai – kaltina tave, [sako, kad] esi diktatorius ir panašiai. Kolegos irgi pasakoja, kad jiems skundžiasi, koks esu blogas (-a). [NIX, 30–40]

⁴²⁶ United Nations High Commissioner for Refugees. Draft Guidelines for the Evaluation and Care of Victims of Trauma and Violence (Utrecht Guidelines).

Integracijos specialistų konstruojamame naratyve trauminės patirtys lemia baimių atsiradimą, kurios lydi įprastas moterų veiklas bei socializaciją su kitais asmenimis, ypač priešinga lytimi.

Yra tokių, kurios prieštarauja būti su vyrais viename kolektyve. Yra kažkokios baimės atsiradusios. Pas vienas yra religinio aspekto, kitos truputėlį dengiasi religiniu aspektu dėl to, kad turi trauminių patirčių. [NVIII, 30–40]

Darbuotojų, dirbančių nevyriausybinėse organizacijose integracijos srityje, gebėjimas identifikuoti potrauminį sindromą ir imtis atitinkamų darbo metodų labai svarbus tam, kad galima būtų žmogui padėti, o darbuotojui suvokti, kad tam tikri darbo metodai gali neveikti, tai gali padėti suprasti žmogaus nesėkmės integracijos sistemoje priežastis. Pasak vienos NVO atstovų, kartais toks traumos naratyvas lemia darbuotojų požiūrį į pabėgėlius kaip aukas. Anot šio požiūrio, tai žmogų ne įgalina patį veikti, spręsti už save, o atvirkščiai, skatina asmens bejėgystę, savarankiškumo ir savo veiksmų kontrolės praradimą:

Kartais taip, galbūt ir baimės. Traumos kažkokios atsineštos [...]. Depresijomis ir traumom, ir smurtu, ir gal prekybos žmonėmis, žinai, kažkokių dalykų [būta]. Tai aišku, kad tu viską žinai tik po truputį, tai ir va tada gaunasi, kad gal mes [darbuotojai] kartais tų žmonių integracijai taikom ne tuos metodus, nes mes pačią priežastį, kodėl žmogui nesiseka, identifikuojam neteisingai. [NIII, 40–50]

Kaip ir mes, socialiniai darbuotojai ir organizacijos, matom tuos žmones kaip aukas, kaip tuos, kurie gauna paslaugas, bet ne kaip tuos, kurie gali patys labai daug duoti visuomenei. [NIV, 30–40]

NVO atstovų traumos naratyvas konstruojamas kartu kaip *kitoniškumas*, išskiriant ir parodant šią grupę kaip aukas, susiduriančias su iššūkiais dėl tikrų ar tariamų trauminių patirčių, kurių tikrumo darbuotojai ir savanoriai, dirbantys integracijos programoje, negali nei patvirtinti, nei paneigti dėl žinių, o kartais – įgūdžių stokos.

Psichologė, ilgus metus dirbanti su pabėgėliais, Valentina Demidenko daro išvadą, kad „dėl patiriamų sunkumų visuose migracijos ir integracijos etapuose, priverstiniai migrantai priskiriami socialiai pažeidžiamų asmenų grupei. Psichinės sveikatos sutrikimai komplikuoja priverstinių migrantų galimybes sėkmingai integruotis (išmokti kalbą, įsidarbinti, įgyti orumo nežeidžiantį socialinį statusą ir pan.), todėl šios grupės asmenys dažnai patiria

socialinę atskirtį.⁴²⁷ Ji taip pat pažymi, kad priverstiniai migrantai gali išgyventi pirmines ar antrines traumas ir adaptacijos naujoje aplinkoje metu jie tampa nemotyvuoti mokytis bei integruotis į priimančiąją visuomenę, nes kenčia nuo psichikos sveikatos sutrikimų. Todėl, anot jos, būtina laiku identifikuoti priverstinių migrantų problemas ir teikiant pagalbą orientuotis ne tik į gydymą, bet ir į edukacinį bei kitokį įgalinimą⁴²⁸.

Antropologė Daiva Bartušienė savo disertacijoje migracijos tema *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*⁴²⁹ nemažai dėmesio skyrė traumai. Ji teigia, kad „suvokiant šiuos žmones tik kaip pasyvius naudos gavėjus ir lokalių bei globalių aplinkybių traumotas aukas, konstruojamas ne tik problematiškas santykis su išoriniu pasauliu, t. y. priimančiomis visuomenėmis, bet pažeidžiamas ir esminis antropologijos principas – leisti kalbėti nutildytiesiems, kurie, nepaisant jų sudėtingos padėties, yra aktyvūs projektuodami savo ateitį ir globaliai bei lokaliai vertindami socialinę aplinką, kurioje yra“⁴³⁰.

Antropologės Christinos Zarowsky žodžiais tariant, konstruojamas traumoto pabėgėlio tapatumas per psichikos sveikatą yra ydingas, nes šis procesas esmines prieglobsčio ir pabėgėlių politines, ekonomines ir socialines problemas padaro miglotas, sunkiai atpažįstamas, o pačius pabėgėlius kaip asmenis ištrina iš individualios ir kolektyvinės istorijos⁴³¹. Kita vertus, toks požiūris į pabėgėlius, kai įvairiuose kontekstuose gausiai naudojama traumos „diagnozė“, sukuria jiems palankią terpę „įsivaizduojamoms traumoms“ ir tapatybėms konstruoti⁴³².

D. Bartušienė analizuodama savo surinktą etnografinę medžiagą teigia, kad „trauma tampa svarbiu instrumentu pateisinti tam tikras

⁴²⁷ Demidenko Valentina. *Priverstinių migrantų integracijos visuomenėje edukaciniai veiksniai*. Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas, Kaunas, 2019. P. 25.

⁴²⁸ *Ibid.* P. 106.

⁴²⁹ Bartušienė Daiva. *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas, 2011.

⁴³⁰ *Ibid.* P. 18.

⁴³¹ Zarowsky Christina. „Poverty, Pity, and the Erasure of Power: Somali Refugee Dependency“. In: *Global Health Policy, Local Realities – the Fallacy of the Level Playing Field. Directions in Applied Anthropology*, Linda M. Whiteford, Lenore Manderson (eds.). Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. P. 201.

⁴³² Bartušienė Daiva. *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas, 2011. P. 18.

elgsenas“⁴³³. Svarbu pripažinti, kad pabėgėliai patiria daugialypius trauminius įvykius, kurie daro įtaką jų sveikatai, vis dėlto duomenys apie pabėgėlių traumas ir sveikatos būklę dažnai yra prieštaringi ir visada sudėtingai interpretuojami, nes dažniausiai į juos žiūrima neskiriant pakankamai dėmesio jų kontekstualumui⁴³⁴.

Savo knygoje „The Empire of Trauma: An Inquiry into the Condition of Victimhood“ Didier Fassin ir Richardas Rechtmanas⁴³⁵ taip pat nagrinėja traumos fenomeną pasitelkdami įvairias perspektyvas, pateikia išsamų ir kritišką požiūrį į tai, kaip ši būsena suprantama, gydoma ir politizuojama šiuolaikinėje visuomenėje. D. Fassin ir R. Rechtmanas nagrinėja, kaip traumos sąvoka paplito visame pasaulyje, paveikta Vakarų psichiatrijos modelių. Jie analizuoja, kaip ši pasaulinė sklaida veikia skirtingas kultūras ir visuomenes, kartais kertasi su vietiniu kančios ir gydymo supratimu⁴³⁶. Autoriai kritikuoja universalų traumos sąvokų taikymą, teigdami, kad jos gali užgožti specifinį kontekstą ir individualią žmonių patirtį. Jie pasisako už subtilesnį supratimą, kuriame būtų atsižvelgiama į kultūrinius ir situacinius skirtumus. Kita svarbi nagrinėjama tema – viktimizacija. Knygoje gilinamasi į aukos statuso politiką ir parodoma, kaip pripažinimas traumos auka gali suteikti socialinį ir politinį teisėtumą bei kokią reikšmę tai turi atskiriems asmenims ir grupėms, taip pat kokią įtaką tai turi visuomenei⁴³⁷.

Michaelas Huphrey mano, kad dabar „trauma gali greitai pereiti nuo egzistencinės patirties prie tapatybės, prie aukos statuso. Žmonės įsisąmonina savo viktimizaciją susitapatindami su kitomis aukomis. Žmogaus teisių diskursas gali sustiprinti aukos statusą, konstruodamas aukos subjekto poziciją priešpriešinant ją nusikaltėliui.“⁴³⁸ Taigi, svarbu, kaip traumos politika formuojama konkrečioje visuomenėje, kaip apie traumą kalbama viešajame diskurse, kokios yra pagalbos galimybės ir pagalbos aukoms strategijos.

Šiame darbe traumos diskursas svarbus kaip kylantis iš humanitarizmo srities, pagalbos teikėjų prieglobsčio sistemoje, ne iš pagalbos gavėjų. Traumos naratyvas naudojamas integracijos ir prieglobsčio srityje norint

⁴³³ *Ibid.* P. 33.

⁴³⁴ *Ibid.* P. 34.

⁴³⁵ Fassin Didier, Rechtman Richard. *The Empire of Trauma: An Inquiry into the Condition of Victimhood*. Princeton: Princeton University Press, 2009.

⁴³⁶ Fassin Didier, Rechtman Richard. *The Empire of Trauma: An Inquiry into the Condition of Victimhood*. Princeton: Princeton University Press, 2009. P. 31.

⁴³⁷ *Ibid.* P. 110-114.

⁴³⁸ Humphrey Michael “The Politics of Trauma”. In: *Arts: The Journal of the Sydney University Arts Association*, vol. 32, 2010. P. 39.

pateisinti pabėgėlių būsenas, veiksmus, kategorizuojant juos kaip neturinčius veikėjiskumo. Kai kuriuose naratyvuose trauma tampa dar viena identiteto kategorija. Visgi grįžtant prie minėto Harvardo traumos klausimyno, kaip priemonės pagalbos teikėjams nustatyti galimas traumas, pasakytina, kad, be daugybės klausimų apie patirtas fizines kančias, jis turi dalį, vertinančią asmens polinkį į depresiją ar nerimą, sukeltą trauminių patirčių. Tai klausimai, kur asmuo turi nurodyti, ar per pastarąsias dvi savaites retai ar dažnai „jautė, kad kiti žmonės yra priešiški jų atžvilgiu“ bei jautė „nepasitikėjimą kitais“⁴³⁹, tad galima daryti prielaidą, kad tam tikros pabėgėlių moterų patirtys, nagrinėtos šiame tyrime, gali būti susietos su išgyvenamu nerimo jausmu dėl patirtų iššūkių migracijos, persikėlimo metu, jokių būdu nenorint primesti traumos diagnozės.

5.2. NVO veiklos strategijos

Šiame skyriuje kalbama apie nevyriausybinių organizacijų veiklą, jų darbo su pabėgėlėmis musulmonėmis strategijas. Darbuotojai ir savanoriai, dirbdami integracijos programoje, padeda užsieniečiams įsilieti į Lietuvos visuomenę – supažindindami su lietuviais įvairiuose projektuose, organizuodami renginius ir šventes, skirtas tiek pabėgėliams, tiek Lietuvos visuomenei. Kasdienė integracijos darbuotojų veikla – konsultacijos būsto paieškos, registracijos į ugdymo, medicinos priežiūros, užimtumo, valstybines įstaigas, įvairių iškilusių klausimų, problemų sprendimas – gyvenamosios vietos deklaravimas, registracija pas gydytojus ir t. t. NVO darbuotojai-kuratoriai atsakingi už integruojamų asmenų integracijos pažangos fiksavimą ir teikia ataskaitas Ruklos pabėgėlių priėmimo centrui. Nuo šių darbuotojų ataskaitos priklauso užsieniečių integracijos termino ilgis ir gaunamų socialinių išmokų dydis.

Kalbėdami apie darbo su pabėgėlėmis musulmonėmis specifiką, NVO darbuotojai, dalyvavę tyrime, neretai pabrėžia kultūros skirtingumą, kuris lemia darbo pobūdį. Kultūros *tolimumas* pasireiškia kitokiomis žiniomis, jų lygiu, kitokiais poreikiais, lūkesčiais, nei Lietuvos visuomenei įprasta. Egzistuoja distinkcija tarp kultūriškai artimesnių pabėgėlių (tai – baltarusiai, rusai, ukrainiečiai) bei tolimų – iš musulmonų daugumos valstybių, Afrikos šalių. Dėl kultūros *tolimumo*, anot vieno (-os) iš darbuotojų,

⁴³⁹ Measuring Trauma. Measuring Torture. Harvard Program in Refugee Trauma. Harvard Trauma Questionnaire. Interaktyvus (2024 06 06): <<https://medicine.uiowa.edu/psychiatry/sites/medicine.uiowa.edu/psychiatry/files/5%20-%20Harvard%20Trauma%20Questionnaire%20HTQR%20and%20Hopkins%20Symptom%20Checklist%20HSCL-25.pdf>>.

musulmonės pradeda integracijos procesą skirtingame taške nei kiti pabėgėliai. Svarbu pažymėti, kad, nepaisant oficialaus, iš įstatymų ir dokumentų ateinančio termino „integracija“, nevyriausybinių organizacijų darbuotojai ir savanoriai skirtingai supranta ir vertina šį terminą. Darbas su musulmonėmis suprantamas per poreikį moteris įgalinti – stengiantis duoti joms reikiamų žinių, įgūdžių, įrankių, kad moterys galėtų savarankiškai atlikti kasdienes užduotis – užsiregistruoti pas gydytoją, naudotis elektronine bankininkyste ir t. t. Taigi ne asistuoti, bet įgalinti veikti pačias. Moterų įgalinimą ir „integraciją“ darbuotojai mato per kultūrinių ir socialinių normų perėmimą, įsidarbinimą bei prieigą prie ekonominių resursų. Kita vertus, nevyriausybinių organizacijų darbuotojai pabrėžia būtinybę suprasti aplinką, iš kurios moterys atvyksta, todėl stengiasi burti bendruomenę organizacijoje suteikiant joms saugią erdvę bendrauti, susitikti, praleisti laiką. NVO atstovai įvardija svarbų jų darbo su šia tikslinę grupę akcentą – būtinybę nusibrėžti ribas santykio tarp, darbuotojų žodžiais, *klientės* ir darbuotojo, tarp to, kas leistina ir neleistina, draugystės ir dalykinio, profesinio santykio. Šiam santykiui įtakos turi socialinės konvencijos atsivežtos iš musulmonių kilmės šalių, o savo ruožtu darbuotojai bendraudami stengiasi diegti tuos kliento ir darbuotojo profesionalius santykius, kurie priimtini mūsų visuomenėje.

Darbas su pabėgėlėmis musulmonėmis, anot NVO darbuotojų, turi profesinių iššūkių, kuriems jie nebuvo pasiruošę. Dauguma NVO darbuotojų dirbti su pabėgėliais atėjo iš kitų sričių, neturėdami įgūdžių, neretai – ir socialinio darbo žinių, vedami smalsumo, įdomumo, noro padėti žmonėms. Dažnai jie pripažįsta, kad jų karjeros pradžioje darbas vyko mokantis patiems ir mokant užsieniečius / užsienietes: „mokyti klientus ir mokytis pati“ [NVI, 20–30].

Viena NVO atstovė pripažino, kad nors turėjo socialinės darbuotojos išsilavinimą, darbas su šia grupe pradžioje išties buvo „mokymasis darant“. Ji taip pat pripažįsta, kad taip būti neturėtų, darbuotojai turėtų būti paruošti darbui su pabėgėliais, keliamos jų tarpkultūrinės kompetencijos: „Aš buvau iš tų, kur daro „learning by doing“ (angl. *mokytis darant*), bet šiaip tai taip neturėtų būti“ [NIII, 40–50].

Darbe, anot kitos NVO darbuotojos, mokomasi darant klaidas, bet labai svarbu ir išmokti pajusti. Ji mano, kad tik žinių ir įgūdžių nepakanka. Darbuotojos nuomone, praktika padeda atpažinti pasikartojančias situacijas, padeda rasti joms sprendimus, tačiau žinių dar trūksta:

Taip per klaidas, taip nu, pavyzdžiui, man sakau, aš pati dabar galvoju, turėjau išmokti pajusti. Tikrai atėjau tai irgi neturėdama jokio socialinio darbo patirties ir žinių trūko. Jaučiu, kad vis dar trūksta.

Dabar yra praktika, kuri palengvina darbą, nes jau tokios situacijos kartojasi. [NVII, 20–30]

NVO darbuotojai atkreipia dėmesį į darbo specifiką, pobūdį, akcentuoja tarpkultūrinių kompetencijų ir žinių poreikį. Visgi, NVO atstovai pripažįsta, kad žmonių, su kuriais jie dirba, poreikiai formuoja ir darbo ypatumus, kurių neįmanoma sužinoti niekaip kitaip, tik per praktiką – bendraujant, sprendžiant problemas, mokantis pajusti klienčių poreikius, subtilias situacijas.

5.2.1. Kultūros „tolimumas“ ir skirtingi startavimo taškai

NVO atstovai, dalyvavę tyrime, taip pat apmąsto skirtumus ir svarbius aspektus bendraujant su musulmonų šeimomis, kalba apie savikontrolę ir savidiscipliną – su kuo, kaip bendrauti, liesti / neliesti. Taip pat – kuo pavaišinti, nes islamo tradicijoje egzistuoja tam tikri ne tik bendravimo, bet ir maisto tabu. Musulmonai nevalgo kiaulienos ir želatinos produktų (nes ten gali būti kiaulienos), daugelis musulmonų produktus skirsto pagal *haram* / *halal* principus – negalima ir galima, nesaugu ir saugu vartoti. Šie skirtumai sukuria atitinkamą kultūrinį atstumą ir sustiprina pabėgėlių *kitoniškumą*:

Ta prasme, kad ir save kartais reikia pristabdyti ir atsižvelgti į kultūrinius dalykus ir vat šitas būdavo kartais sunkoka, nes mes daug... vat kaip aš, kai pamatai, kaip mes laisvai bendraujam, kaip mes prie svetimo žmogaus galim prisiliesti absoliučiai be jokios minties. [...] visą laiką pažiūrėt, kad nebūtų jokių gyvulinės kilmės produktų. Tokio dalyko, kad „oi čia želės tortą padėjau“. Dažnai tikrai permąstyti, kas yra gyvulinės kilmės produktai. [NX, 40–50]

NVO savanorės daroma skirtis dviem aspektais – bendravimo ir maisto produktų vartojimo tarp mūsų – lietuvių ir jų – musulmonų. Anot savanorės, mes bendraujame laisvai, jie – ne, nes negalima liesti priešingos lyties. Mes valgome viską, jie „nevartoja gyvulinės kilmės produktų“ – želė (želatina dažniausiai gaminama iš gyvulių kaulų). Tai – savanorės konstruojamas įsivaizdavimas, kas yra valgoma ar nevalgoma musulmonų. Pagrindiniai draudžiami musulmonams – *haram* produktai pagal ritualinio švarumo – nešvarumo sampratą yra: kiaulė – visi jos dariniai, t. y. subproduktai, įskaitant kraują ir išskyras; šuo – visi jo dariniai, įskaitant kraują ir išskyras; alkoholis – bet koks kiekis, bet kokio alkoholinio gėrimo ar produkto; kraujas – tekantis

arba sukrešęjės⁴⁴⁰. Ne visi gyvūninės kilmės produktai yra neleistini, musulmonai vartoja mėsą (jautieną, paukštieną, avieną ir t. t.) ir jos produktus, tačiau jie turi būti paskersti pagal *halal* principus. Taip pat ne visi musulmonai laikosi šių principų.

Dėl kultūros *tolimumo*, skirtingumo, anot vienos iš NVO darbuotojų, moterys musulmonės integracijos procesą pradeda skirtingoje pozicijoje nei kiti pabėgėliai (-ės), kurie jau turi žinių ir įgūdžių bei supranta, kaip veikia viena ar kita sistema. Kita darbuotoja (-as) įvardija kultūrinius skirtumus kaip kliuvinius, sunkumus dirbant su pabėgėlėmis musulmonėmis:

Skirtingi startavimo taškai. Kai kuriems reikia asistuoti, kad jie prieitų iki to taško, kai gali daryti patys. Tai tikrai priklauso nuo žmogaus to startavimo taško. Su kuo jisai ateina, ką jis jau moka, ką jis žino? Pavyzdžiui, nuo kultūros, taip pat ant kiek tolina jam mūsų kultūra buvo, tas labai jaučiasi. [NVII, 20–30]

Tai sunku, nes pirmas dalykas yra tas kultūrinis dalykas. Aš su viena šeima visą laiką [turėjau bėdų], vyras neleidžia, kad su manim važiuotų, žinai, mašina viena moteris. Tai visą laiką [reikia] vaikas, kad būtų. [NIX, 30–40]

NVO darbuotojai musulmones mato kaip grupę, išsiskiriančią „kultūriniu kitoniškumu“. Jos *kitokios* savo mokėjimu ir žiniomis bei jų kultūrai būdingomis bendravimo su skirtingomis lytimis taisyklėmis – su vyru viena moteris automobiliu vykti negali, reikia, kad važiuotų ir vaikas.

Kita NVO darbuotoja vardija šios pabėgėlių grupės skirtumus ir didesnę mokymo, žinių, įgūdžių, poreikį, taip pat šis procesas reikalauja laiko:

Mes tikrai daug šnekam apie moterų įgalinimą ir moterų integraciją tą tokią [...] mokymą kažkokį ir nu tikrai skiriasi darbas su moterim musulmonėmis ir su moterim, tarkim, ten krikščionių. Nu išskirčiau, jos tokios, galbūt ne tokios drąsios, ne tokios savarankiškos, tikrai sakau, būna išimčių, bet jeigu taip bendrai žiūrint. Darbas gal skirias labiau tuo, kad nu kaip ir jas reik apmokyt ir netgi gal tokių dalykų, kur, tarkim, kitų kultūrų moterys galbūt jau žino ir moka, tai galbūt musulmonės reikėtų apmokyti, ir tiesiog daugiau laiko užtrunka ta pati integracija, daugiau ir pastangų reikia įdėti ir kantrybės daugiau. [NVI, 20–30]

⁴⁴⁰ „Basic Principles of Haram and Halal“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 03): <<https://mjchalaaltrust.co.za/halal-standards-basic-principles/>>.

NVO atstovo (-ės) citatoje atsiskleidžia musulmonių *kitoniškumo* naratyvas, kuris lemia NVO veiklos ir darbo su skirtingomis pabėgėlių grupėmis strategijas. Šiame naratyve atskleidžiamas supriešinimas su „krikščionėmis“ ir moterimis iš „kitų kultūrų“. NVO darbuotojos pasakojime neatsiskleidžia musulmonių veikėjiškumas, t. y. ar NVO darbuotoja mato jas kaip turinčias galią veikti. Analizuojant šį naratyvą, akivaizdu, kad musulmonės yra *kitokios*, nes yra nepakankamos, stokojančios⁴⁴¹ žinių, gebėjimų, veikimo mūsų visuomenės principų išmanymo ir tuo yra kitokios nei krikščionės.

NVO atstovų naratyvuose konstruojamas musulmonių, gavusių prieglobstį Lietuvoje, *kitoniškumas* pasitelkiant jų lyties ir religijos tapatybių kategorijas, pagal tai išskiriant jas į grupę, reikalaujančią daugiau pastangų, darbo. Moterų religinė tapatybė suvokiama kaip priklausymas visoms musulmonėms bendrai kultūrai, remiantis Rytai–Vakarai principu, krikščioniška *versus* islamiška. Pastarajam, anot NVO atstovų, būdingas *tolimumas* vakarietiška (kartu ir lietuviška) kultūrai, savitos elgesio su vyrais ir moterimis konvencijos bei įgūdžių, žinių stoka.

5.2.2. „Ne asistuoti, o įgalinti“

Interviu su NVO atstovais metu išryškėjo pagrindinė nevyriausybių organizacijų darbo su musulmonėmis strategija – įgalinimas. Įgalinimas akademinėje literatūroje apibrėžiamas kaip galios, teisės suteikimas atlikti įvairius veiksmus ar pareigas⁴⁴², taip pat kaip „sąmoningumo ir gebėjimų ugdymo procesas, kuris didina piliečių dalyvavimo ir sprendimų priėmimo galią bei potencialiai skatina transformacinius veiksmus, kurie pakeis galimybių struktūras įtraukiančia ir lygiaverte linkme“⁴⁴³. Įgalinimas taip pat reiškia ir didesnę savo gyvenimo kontrolę, įskaitant asmeninius pasirinkimus ir gebėjimą savarankiškai tvarkyti savo reikalus⁴⁴⁴.

Įgalinimas NVO atstovų, dalyvavusių tyrime, suprantamas kaip savarankiškumo skatinimas, žinių, įgūdžių mokymas bei suteikimas

⁴⁴¹ Hannerz Ulf. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London, New York: Routledge, 1996. P. 120.

⁴⁴² „Empowerment“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 11): <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>>.

⁴⁴³ Andersen John, Siim Birte. „Introduction: The Politics of Inclusion and Empowerment – Gender, Class and Citizenship“. In: *The Politics of Inclusion and Empowerment: Gender, Class and Citizenship*, Andersen John, Siim Birte (eds.). London: Palgrave/Macmillan, 2004. P. 2.

⁴⁴⁴ „Empowerment“. American Psychology Association, Dictionary of Psychology. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 11): <<https://dictionary.apa.org/empowerment>>.

finansinės nepriklausomybės nuo vyro ir kitų vyriškos lyties giminaičių, socializacijos už namų ribų skatinimas. Kalbėdami apie savo darbo patirtis integracijos ir prieglobsčio sistemoje, NVO atstovai akcentuoja norą padėti žmonėms suteikiant jiems žinių, išmokant naudotis tam tikrais įrankiais, o ne asistuojant, t. y. darant viską už juos. Šis kokybinis pokytis atsirado pastebėjus, anot darbuotojų, kad asistavimas nėra veiksmingas, nes žmonės vis grįžta norėdami, kad darbuotojai už juos padarytų tam tikrus darbus – deklaruotų pajamas, gyvenamąją vietą, užregistruotų pas gydytojus ar į kitas įstaigas, padėtų ar jiems atstovautų net ir pasibaigus jų integracijos laikotarpiui, kuris oficialiai trunka nuo 1 iki 3 metų (priklausomai nuo asmenų pažeidžiamumo statuso). Todėl NVO darbuotojai akcentuoja orientuojantys savo darbą su pabėgėliais į jų įgalinimą, mokymą savarankiškai atlikti užduotis. Darbuotojai teigė, kad dirbdami su moterimis pabėgėlėmis, ypač musulmonėmis, siekia joms finansinės nepriklausomybės nuo vyro, pavyzdžiui, jei moteris neturi ir nėra turėjusi savo banko sąskaitos, ją atidaryti ir išmokyti moterį naudotis elektronine bankininkyste. Darbuotojų įgalinimas matomas žiūrint iš savos, Lietuvos visuomenės perspektyvos, nesigilinant į sociokultūriškai priimtinus šioms moterims sprendimus. Įgalinimas taip pat suprantamas kaip būtina sąlyga moterų įtraukčiai į Lietuvos visuomenę – įgalinimas neatsiejamas ir nuo oficialios integracijos pažangos, vertinamos darbuotojų⁴⁴⁵, kur svarbu, ar asmuo, esantis integracijoje, geba ar negeba „savarankiškai naudotis transportu mieste“, „savarankiškai naudojasi elektroniniu banku“, „savarankiškai moka už komunalines paslaugas“, „savarankiškai geba lankytis poliklinikoje“, „savarankiškai geba lankytis valstybės ir (ar) savivaldybės institucijose“. NVO atstovai skirtingai suvokia įgalinimą kaip įtraukties ar ištraukimo formą, akcentuodami skirtingus dalykus – įgalinimą, o ne pagalbą iš gailėsčio, jautimąsi gerai:

Tas požiūris buvo, kad ai darykim viską už žmogų, vargšiukui padėkim ir nu ne apie įgalinimą ir buvo toks iš gailėsčio, daug kas [NII, 30–40]

Skirtingai ten, kaip kiekvienas ten tada pasijaučia, kad jisai jau gerai jaučiasi, nes čia turbūt ir yra apie tai, kaip kiek žmogus pats gerai jaučiasi ir kiek jis yra savarankiškas. [NII, 30–40]

⁴⁴⁵ NVO darbuotojai pildė lentelę „Prieglobsčio gavėjo poreikių vertinimo forma“, kuri yra Individualaus integracijos plano prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengimo, atnaujinimo ir integracijos stebėsenos bei pažangos vertinimo tvarkos aprašo 2 priedas. Lentelės 3.8 skiltyje darbuotojai vertina „Socialinius įgūdžius“.

NVO atstovė interviu metu akcentavo, kad anksčiau vyravo požiūris, susijęs su „moraliniais sentimentais“ ir pagalba „iš gailesčio“, kai pabėgėlis laikomas bejėge auka, ir kad tai greičiausiai neduoda teigiamų rezultatų, nes nesuteikia žmonėms galios veikti patiems, savarankiškai atlikti užduotis. Taip pat darbuotojos akcentuojama būtinybė žmogui jaustis gerai. Jaustis gerai visuomenėje reiškia būti į ją įsitraukus.

Kitos darbuotojos akcentuojamas asmens „įkultūrinimas“, tapimas Lietuvos visuomenės dalimi per socializaciją:

Įėjimas į mūsų visuomenę, per kultūrą, per tiesiog socializaciją. Žmogų taip įgalinant tapti kažkokia dalimi mūsų visuomenės, būtent Lietuvos, Vilniaus. Įgalinimas, o ne asistavimas. Tai čia irgi labai didelė integracijos dalis. [NVII, 20–30]

Darbuotoja projektuoja įtrauktį kaip kultūrinių nuostatų perėmimą socializuojantis ir įgalinimas, anot darbuotojos, yra šio perėmimo arba įkultūrinimo dalis.

Kita NVO atstovė vardija sąlygas, kada žmogų galima laikyti įsitraukusiu į visuomenę, ir čia taip pat akcentuojamas savarankiškumas atliekant įvairias kasdienės užduotis:

Integracija tai – namai, nauji pažįstami, naujas ratas, turi galimybes, žino, kad gali įsiliesti į darbo rinką, išmoko kalbą bent minimaliai, geba susitvarkyti kasdienius dalykus: užsirašyti pas gydytoją, nueiti, nueiti į tėvų susitikimą, turėti draugę, pažįstamą, kaimynę, su kuria galėtų pabendrauti. Kai tampa pakankamai savarankiškas – gali susikalbėti su būsto savininku, nusirašyt skaitliukus, supranta, už ką susimoka. [NVIII, 30–40]

Žmonių įgalinimas, kaip ir apmokymas, kad jie būtų čia savarankiški, kad jie susipažintų su kultūra, su visais teisiniais kažkokiais aspektais, kad jam kaip ir nereikėtų pagalbos kažkokius paprastus buitinius dalykus atliekant ir netgi jų, kai išmoksta ten užsiregistruoti į polikliniką į mokyklą. Tai jau tada mokosi ir daugiau kažkokių... Sakytčiau, riba tarp apmokymo žmogaus ir kai tu peržengi, kaip ir sunku apmokyti, tu kažkaip peržengi kažkuriuo momentu ribą, kai tu labiau asistuoji žmogui, negu apmokai jį, tai vat labai kartais sunku būna, kai vat tiesiog kažkaip atrodo, vieną kartą geriau aš padarysiu pats ir bus greičiau, negu aš apmokysiu dabar tą žmogų ir tiesiog kažkuriuo momentu matai, kad tas žmogus jau ir tikisi, kad tu už jį padarysi. [NVI, 20–30]

Moterys turi poreikį būti įgalintos, [NV, 20–30]

NVO darbuotojai, pasakodami apie savo darbą, kalba ne tik apie įgalinimo būtinybę, atskleidžia, kas, jų manymu, yra integracija, be oficialių rodiklių (kalbos mokėjimas, naujas pažįstamų ratas ir t. t.), pabrėžiamas savarankiškumas atliekant kasdienės užduotis bei supratimas, kodėl taip reikia daryti. Kita darbuotoja akcentuoja išmokimą savarankiškai atlikti užduotis, tačiau atsakomybę už šį išmokimą dalina ir darbuotojui, ir *klientui*, nes darbuotojas gali „paslysti“ (išmokyti yra sunkiau nei pačiam padaryti) ir atlikti užduotį už asmenį ir tai jau bus asistavimas ir turės neigiamų pasekmių. NVO atstovų naratyvuose atsiskleidžia ir subjektyviai formuojama nuostata apie pačių musulmonių poreikį būti įgalintoms. Taigi, įgalinimas darbuotojų matomas kaip vienas iš integracijos į Lietuvos visuomenę tikslų, tačiau jų yra daugiau. Kalbėdami apie savo, kaip integracijos koordinatorių, darbą, NVO darbuotojai mato savo darbo su pabėgėliais tikslą taip pat kaip:

Palydėti žmones per svarbius jų gyvenimo momentus. [NII, 30–40]

NVO darbuotoja savo darbo tikslą formuluoja pasitelkdama tarpininko, pagalbininko naratyvą. Greičiausiai darbuotojos turimas galvoje taikomas darbo metodas lydėti pabėgėles pirmuosius kartus į įvairias įstaigas, gauti reikiamas paslaugas.

Kita NVO darbuotoja išsakė ir poziciją, kad egzistuoja tam tikri esminiai musulmonių moterų ir lietuvių moterų skirtumai, kurie negali būti pakeisti, pritaikyti, jie gali būti tik priimti kaip neišvengiami:

Taip pat kaip ir Lietuvos visuomenės supratimas, kad šios moterys nepritaps, nes tiesiog jų gyvenimas ir tai, kuo jos tiki, skiriasi. Negalima tikėtis, kad musulmonė moteris eis į SPA ar plaukios, nes jos to nedaro. Tai prieštarauja jų įsitikinimams ir religijai. Ir taip, žinant, kad yra vietų, kur galima kažką pakeisti, o kitur – tiesiog susitaikyti su skirtumais. [NV, 20–30]

Skirtis šios darbuotojos naratyve daroma pasitelkiant lyties ir religijos susikertančias identitetų kategorijas. Šioms kategorijoms priskiriami skirtumai, kurie priešinami lietuvišioms moterims būdingoms savybėms, ir siūloma „susitaikyti su skirtumais“, apie juos kalbama kaip apie „neišvengiamus“. Jos naratyve šie skirtumai matomi kaip lemiantys jų „prtapimą“, t. y. įsiliejimą į visuomenę, darant išvadą, kad jos „nepritaps“.

Musulmonių pabėgėlių įsitraukimas į Lietuvos visuomenę, NVO darbuotojų ir savanorių akimis, neatsiejamas nuo NVO veiklos strategijos įgalinti moteris savarankiškai tvarkyti savo buitį, būti finansiškai nepriklausomos nuo vyro, pagal galimybes dirbti ar mokytis, naudotis kompiuteriu ir įvairiomis sistemomis – registravimo, deklaravimo. NVO

atstovai siekia musulmonių socializacijos ir jų priartinimo prie lietuviškos kultūros, jos išmokimo. Anot NVO atstovų, jų tikslas yra įgalinti musulmones pabėgėles ir to siekiama pasitelkiant emancipaciją, lygių teisių moterims siekį. Įgalinimas taip pat apima socialinių ir kultūrinių kliūčių, trukdančių asmenims visapusiškai dalyvauti visuomenės gyvenime, įveikimą, to siekia ir NVO atstovai. Tačiau, anot Angelos Cheater, jis apima ir platesnių – diskriminacijos, nelygybės ir marginalizacijos problemų sprendimą⁴⁴⁶, kas lieka nepaliesta NVO atstovų naratyvuose. Kitas svarbus akcentas – kaip savo pačių įgalinimą mato šios moterys, ar jos siekia tokio įgalinimo, ar save įgalinti siekia kitais būdais? Jau minėta, kad įgalinimas ir veikėjiškumas reiškiasi dviem kryptimis – pabėgėlių musulmonių savo veikėjiškumo suvokimas ir būdų save įgalinti atradimas bei išorinis – ateinantis (ar netgi primetamas) nevyriausybinų organizacijų darbuotojų iniciatyva. Įgalinimas siejamas su įsitraukimu į visuomenę ir netgi įrašytas į individualų integracijos planą kaip savarankiškas mokėjimas atlikti tam tikras užduotis.

5.2.3. Bendruomenės telkimas suprantant aplinką, iš kurios moterys atvyko

NVO atstovai, kalbėdami apie savo darbą prieglobsčio ir integracijos srityje, pabrėžė besistengiantys suvokti pabėgėlių poreikius ir juos atliepti. Anot jų, labai dažnai moterys, atvykusios iš bendruomeniškų kilmės šalių, Lietuvoje jaučia atskirtį, gyvendamos atskirai nuo savo artimųjų – motinų, seserų, kitų giminaičių, būdamos vienos ar su vaikais namuose, kol jų vyrai dirba. Darbuotojų nuomone, atėjimas į NVO organizuojamą veiklą, renginį – galimybė moterims pabūti bendruomenėje, pasikalbėti įsitraukiant tiek, kiek norisi ir kiek pačiai moteriai reikia:

Matydavau jas kartu ir jos saugiau jausdavosi, kad nors buvo suklijuotos iš labai nu skirtingų tokių [kilmės šalių, aplinkų]. Tas oficialus kvietimas į renginį leisdavo joms ateiti ir tarsi neparodyti jausmų, kad man kito labai reikia. [NIII, 40–50]

Viena darbuotojų pasakoja jaučianti poreikį sukurti moterims iš musulmonų daugumos šalių aplinką ir veiklas, kurios joms primintų namus, jausmą, saugumą, ir tai, anot jos, moterims yra ypač reikalinga ir svarbu:

⁴⁴⁶ Cheater Angela. „The Power in the Postmodern Era“. In: *The Anthropology of Power: Empowerment and Disempowerment in Changing Structures*, Cheater Angela (ed.). London, New York: Routledge, 1999. P. 3.

Stengiuosi atkurti dalykus, kuriuos anksčiau darydavome namuose, kad jos nesijaustų visiškai atsisakę savo tapatybės. Stengiuosi sukurti erdvę, kurioje jos galėtų šokti, kur galėtų nusipiešti rankas *henna*, kur galėčiau atnešti maisto, kur joms nereikėtų klausti, ar tai *halal*, ar tai *haram*? Taigi čia yra tam tikros galimybės joms pasikalbėti, pasidalyti, patirti, manau, ir daugelis jų sako, kad tai keičia nuotaiką, keičia tai, kaip jos jaučiasi. [NV, 20–30]

Darbuotoja pasakoja apie savo darbo su musulmonėmis moterimis veiklos strategiją, stengiantis sukurti joms saugią aplinką, erdvę, kurioje jos galėtų atsipalaiduoti, atsižvelgiant į jų religinę tapatybę, siūlyti joms priimtinas veiklas, kreipiant dėmesį į religijai būdingus maitinimosi principus. Anot informantės, tai teigiamai veikia moterų nuotaiką ir savijautą.

Kita darbuotoja pabrėžia laikanti pabėgėlius bendruomene, kurią vienija jų bendra patirtis, likimas:

Bet aš džiaugiuosi, kad aš esu šitoj bendruomenėj. Aš pažįstu kaip bendruomenę, šitą žmonių grupę ne tik kaip pavienius ten skaičius, kuriuos paskelbė statistika, arba ginklus, ne konvencinius arba dar kokias grėsmes nacionaliniam saugumui. [...] Aš juos pažinau kaip bendruomenę. [NI, 30–40]

Anot darbuotojos, pabėgėlių bendruomenės telkimas svarbus pabėgėlių iš musulmoniškų šalių bendruomeniškumo poreikio užtikrinimui, sutelkiant bendruomenę žmonių, kurie supranta vieni kitus, supranta vieni kitų išgyvenimus ir saugumo poreikį.

Interviu su NVO atstovais metu atsiskleidė NVO veiklos strategija telkti pabėgėlių bendruomenę, suteikiant jiems, ypač moterims, saugią erdvę susitikti, būti, bendrauti. Šis poreikis darbuotojų matomas pabrėžiant skirtį tarp bendruomeniškos moterų kilmės šalių visuomenės ir individualizmo, būdingo Lietuvos visuomenei, prie kurio moterims sunku prisitaikyti. NVO darbuotojai siekia sukurti aplinką, kuri neverstų moterų atsisakyti savo religinės tapatybės, daryti kompromisų dėl religinės tapatybės aspektų, tokių kaip maistas pagal *haram–halal* principus.

5.2.4. Ribų brėžimas ir ribų bandymas

NVO atstovai interviu pažymi, kad kitas svarbus darbo su musulmonėmis aspektas – ribų nusibrėžimas santykio tarp darbuotojo ir *kliento* (taip socialiniai darbuotojai vadina žmones, su kuriais dirba). Darbuotojai teigia turintys poreikį palaikyti šiltus, draugiškus santykius su klientais, tačiau kartu

išlaikyti juos profesionalius. Pasak NVO atstovų, musulmonės pabėgėlės dažnai siekia užmegzti draugystes su darbuotojomis, nes patiria atskirtį ir vienišumą. Kartais tokiu būdu siekia sau naudos, palankumo. Darbuotojos pasakoja, kad moterys mėgsta nešti dovanas kaip padėką už pagalbą, paslaugas, kviestis į namus, vaišinti. Tam, anot darbuotojų, reikalinga nusibrėžti ribas, kad klientės suprastų negalėsiančios daryti poveikio darbuotojų sprendimams ar kitiems sprendimams, kurie nuo jų nepriklauso, pavyzdžiui, išmokų, kompensacijų skyrimui.

Viena NVO darbuotojų pabrėžia nenorinti, kad jos santykis su pabėgėlėmis būtų pernelyg formalus, nes atstumą, formalumą jos jaučia kitose įstaigose. Jos pabrėžiamas NVO darbuotojų kaip tarpininkų ir pagalbininkų vaidmuo, todėl santykis turėtų būti šiltas, draugiškas, neatsisakant taisyklių, ribų:

Profesionaliai draugiškas santykis su klientais, man vis tiek norisi, kad tas santykis būtų šiltas, nesinori jausti to tokio kažkokio atstumo, kad esi labai formalus, nes nu man atrodo, kad tas atstumas jaučiasi visur kitur, kur jie nueina, ir mes esam tokie kaip ir tarpininkai, ir pagalbininkai. Tai norėtusi, kad jis būtų draugiškas, bet turi išlikti profesionalus. Tam tikras taisyklės nusibrėži. [NVII, 20–30]

NVO atstovė iškelia ir būtinybę santykius profesionalizuoti – nubrėžti taisyklės ir išlaikyti tam tikrą atstumą su moterimis.

Kitas svarbus darbo su pabėgėliais akcentas, anot darbuotojos, yra tai, kad klientai bando ribas, turi tam tikrų norų, poreikių ir bando jų pasiekti reikalavimais, išsakomais NVO darbuotojams. Darbuotojai tai ypač jaučia tada, kai klientai nori, kad už juos padarytų vieną ar kitą darbą. Informantė tokią situaciją vadina „kamuoliuko mėtymu“:

Bando tavo ribas, bet iš karto taip čia yra. Dar man irgi labai pasijautė, kur jau tu užmezgi tą ryšį ir net jeigu tu jau tokį profesionalų santykį, tu jau apsidaužei, mes bendraujam, visokiom temom bendraujam ir šiek tiek *papušina* ribas. Bet čia ne tik su musulmonėm moterimis, o su pabėgėliais. Gal tai jie atsineša iš stovyklų, kur jei tu *nepušinsi* per visur – nieko nepasieksi. Tada ateini čia ir vis tiek bandai. Kamuoliuką meti ir tau atgal meta. Būtent su tuo įgalinimu ir neasistavimu žiauriai sudėtinga, nes tu gali taip ir mėtytis kamuoliuku ir nuo to, kaip, jeigu jį perimsi, tai po to tau vis daugiau kraus. Kaip tu matai, jauti, kad žmogus gali pats padaryti, jeigu tu matai, kad jis niekaip nu, tada jau kažkiek daugiau ten padedi, asistuoji, bet jo tas kamuoliukų mėtymas... [NVII, 20–30]

Ribų bandymas yra interviu atskleidžiamas kaip būdingas daugeliui pabėgėlių, kaip išmoktas būdas gauti reikiamų paslaugų, poreikių pildymas. Dažniausiai ribų bandymas atsiskleidžia situacijose, kai darbuotojai bando perduoti *klientams* tam tikras atsakomybes, ypač kai jaučia, kad šie jau geba vieną ar kitą dalyką padaryti patys, neasistuojami darbuotojos. Šiose situacijose kartais sulaukia pasipriešinimo – pabėgėliai kartais nori ir reikalauja, kad darbuotojai toliau jiems padėtų atlikti tam tikras užduotis. Kartais tokios situacijos, anot kitos darbuotojos, netgi perauga į konfliktus, tai pasireiškia taip pat ir ultimatyviais pareiškimais, jei neišpildoma sąlyga, darbuotoja tampa „rasiste“ arba ta, kuriai „nerūpi pabėgėlių gyvenimai“ [NII, 30–40].

NVO atstovų interviu atsiskleidžia, jog darbas su pabėgėliais NVO darbuotojams ir savanoriams kelia iššūkių, ypač kai išsiskiria nuomonės, kai yra skirtingas supratimas ir patirtis, kaip bendraujama su institucijų, įstaigų darbuotojais, kaip traktuojama pagalba, tarpininkavimas, tarpasmeniniai santykiai *kliento* (pabėgėlio) ir nevyriausybinių organizacijos darbuotojo. Šis santykis, pasak NVO atstovų, reikalauja profesionalumo ribų nusibrėžimo, taisyklių įvedimo, dėl to, kad atsiranda noras ribas tikrinti – ieškoma arba labai glaudaus ryšio, arba manipuliuojama ir reikalaujama. Anot darbuotojų, tai suprantama pabėgėlių išgyvenimo strategija ir tam reikalingas taisyklių įvedimas ir tam tikra distancija.

Nevyriausybinių organizacijos teikdamos paslaugas ir dirbdamos su prieglobstį Lietuvoje gavusiais asmenimis (tačiau neapsiribodamos tik šiomis veiklomis) užima humanitarinę poziciją, susijusią su pagalbos teikimu pažeidžiamiesiems, stokojantiems, pagalbos reikalingiems žmonėms, taip užsitikrindamos kartu ir moralinę poziciją. NVO veikia kaip moraliniai aktoriai, padedantys pažeidžiamoms grupėms, „pasisakant už jas, mobilizuojant ar nukreipiant išteklius, kad jos išlaikytų savo moralines pretenzijas“⁴⁴⁷. Taip pat organizacijos užima svarbią vietą kaip tarpininkai tarp visuomenės, valdžios institucijų ir žmonių, su kuriais dirba. Santykis su *klientais* (taip NVO vadina žmonių grupę, su kuriais dirba) grįstas moraliniais sentimentais, „gero darymu“, visgi jis neturi jokios galimybės lygiavertiškumui, resiproksijai⁴⁴⁸.

⁴⁴⁷ Sampson Steven. „Introduction: Engagements and Entanglements in the Anthropology of NGOs“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, Lashaw Amanda, Vannier Christian, Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017. P. 9.

⁴⁴⁸ Fassin Didier. *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California Press, 2012. P. 3

NVO atstovų, dalyvavusių tyrime, naratyvuose musulmonės pabėgėlės išskiriamos kaip grupė, kurios *kitoniškumas* apibrėžiamas remiantis jų lyties ir religijos tapatybių kategorijomis. Joms priskiriama *kitoniška* šeimos struktūra ir santykiai šeimoje, kurioje sprendimus, anot NVO atstovų, priima vyras, kuriai būdinga griežtas veiklų padalinimas į vyrų ir moterų. Moterų *kitoniškumas* konstruojamas taip pat pasitelkiant traumos naratyvą, anot NVO atstovų, pateisinantį tam tikrus moterų veiksmus ar negebėjimą veikti, ar veikimą tam tikru būdu.

NVO veiklos su musulmonėmis moterimis strategijoje NVO darbuotojų akcentuojami žinių, gebėjimų skirtumai, siejami su moterų kultūra – visoms musulmonėms bendra kultūra, kurios pagrindas – islamas. Skirtumai darbuotojų atskleidžiami lyginant krikščionis ir musulmonus, vakariečių ir rytiečių visuomenes, individualizmą ir bendruomeniškumą, kultūros artimumą ir tolimumą, taip praktikuojant ribų brėžimą tarp *mes* ir *jie / jos*. Musulmonėms priskiriamos stokojančios savybės – žinių, laisvumo, gebėjimo savarankiškai veikti, veikėjiškumo. Pagrindinė NVO atstovų veiklos kryptis, jų požiūriu, siekis musulmones įgalinti veikti savarankiškai. Skatinti jas dalyvauti aktyviai integracijos programose, mokytis naujų kompetencijų, siekti finansinės nepriklausomybės nuo vyro. Šis procesas matomas kaip emancipuojantis, mažinantis skirtumą ar net atsilikimą. Emancipacija – lygių teisių vyrams ir moterims siekis⁴⁴⁹ kaip moralinė NVO atstovų vertybė, atsiskleidžianti jų naratyvuose ir veikia panašiai kaip Halleh Ghorashi nurodo etnografiniame tyrime olandų visuomenėje: „gilina jau egzistuojančią atskirtį tarp olandų kaip „emancipuotų savęs“ ir musulmonų migrantų kaip „neemancipuotų kitų““⁴⁵⁰. Toni Wright savo studijoje apie musulmones kurdes Didžiojoje Britanijoje taip pat pabrėžė emancipacijos diskurso svarbą: „priimančioji bendruomenė apibrėžia [musulmonės – R. J.] moteris pagal jų lytį, laikydama jas engiamomis (angl. *oppressed*): engiamomis savo vyrų, islamo ir Artimųjų Rytų kultūros, kurias Vakarai turi emancipuoti“⁴⁵¹. Naudojami tie patys naratyvai konstruojant musulmones pabėgėles kaip *kitas* tiek Olandijoje, Didžiojoje Britanijoje, tiek Lietuvoje. Emancipacija tokiu atveju tampa viena iš įtraukties į visuomenę sąlygų.

⁴⁴⁹ „Emancipacija“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 04): <<https://www.vle.lt/straipsnis/emancipacija-2/>>.

⁴⁵⁰ Ghorashi Halleh. „From Absolute Invisibility to Extreme Visibility: Emancipation Trajectory of Migrant Women in the Netherlands“. In: *Feminist Review*, vol. 94, 2010. P. 76.

⁴⁵¹ Wright Toni. „Managing Gendered Expectations upon Resettlement: The Experiences of Iraqi Kurdish Muslim Women in the UK“. In: *Gender, Place & Culture*, vol. 21: 6, 2013. P. 740.

NVO atstovų naratyvuose išryškėjo jų darbo su musulmonėmis veiklos strategijos – tai poreikis pažinti, suprasti moteris, atliepti jų poreikius – nebūti abejingiems, kurti pasitikėjimo santykį, burti bendruomenę bei suteikti jai saugią erdvę susitikti ir bendrauti. Taip pat darbuotojai siekia apsaugoti save nuo per didelio įsitraukimo kuriant profesionalius – kliento ir paslaugos teikėjo santykius – išlaikant atstumą, rodant visiems / visoms vienodą dėmesį, nužymint ribas, kas leistina ir neleistina bei kiek darbuotojai gali padėti. Daugelis NVO darbuotojų minėjo savo žinių dirbti darbą su šia žmonių grupe stoką, todėl savo darbe mokėsi iš savo klaidų, taigi galima kalbėti ir apie jau minėto profesionalumo stoką.

VI. PABĖGĖLIŲ MUSULMONIŲ PERSPEKTYVA

6.1. „Kodėl mes kitokios?“ Musulmonių pabėgėlių patirtys Lietuvos visuomenėje

Paskutinėje disertacijos dalyje analizuojami musulmonių, gavusių prieglobstį Lietuvoje, pasakojimai apie savo patirtis skirtingais gyvenimo Lietuvoje etapais. Dauguma tyrimo dalyvių pasakojimų yra apie sąveikos su visuomene patirtis, tačiau buvo prisimenamos ir patirtys dalyvaujant integracijos programose skirtingose institucijose. Pasakojimų analizė išryškino musulmonių savęs kaip *kitokių* matymą, kuris, nepaisant to, buvo kvestionuojamas moterų, pasitelkiant tam tikras įgalinimo ir įsitraukimo strategijas.

Pasakodamos apie savo sąveiką su Lietuvos visuomene, musulmonės pabėgėlės pabrėžia savo skirtingumą nuo lietuvių, neretai tai – išorinis, išvaizdos, arba rasinis skirtumas, kuris keičia tai, kaip visuomenės atstovai jas priima, bendrauja. Kalbėdamos apie savo patirtis Lietuvoje, informantės akcentavo *kitoniškumo* jauseną. Interviu metu dažnai buvo minimi „žvilgsniai“, kurie jas versdavo jaustis *kitokioms* – priešiški, nejaukūs. Žvilgsnis nėra „tik“ žiūrėjimas. Tai, anot informančių, yra lyg „kitinantis žvilgsnis“ (angl. *othering gaze*), o „kitinti“ (angl. *othering*) tai reiškia „žmogų sumažinti iki išorinio atvaizdo, kuriam trūksta gylio ir vidujybės, taip palengvinant sau kelią tą žmogų nuvertinti ar sunaikinti“⁴⁵². Aplinkinių „kitinantį žvilgsnį“ pasakojo jutusios beveik visos informantės. Šios subjektyvios musulmonių jausenos atskleidžia, jog *kitoniškumas* kai kuriais atvejais yra iš anksto numatomas, nulemtas moterų išorinių bruožų, taip pat patiriamas konkrečiose situacijose, įsisąmonintas ir tampantis tapatybės dalimi.

Viena moterų, kalbėdama apie savo neigiamas patirtis Lietuvoje, klausia, „kodėl mes kitokios?“ („why [we are] different?“ [MIV, 40–50]), kodėl žmonėms atrodo, kad mes esame skirtingi? Kodėl pabrėžiamas skirtumas, o ne panašumas? Ar išties viduje esame tokie jau skirtingi? Išoriniai skirtumai, anot pabėgėlių moterų, į kuriuos atkreipia dėmesį visuomenės nariai – išsiskiriantys išvaizdos bruožai: tamsi ar „juoda“⁴⁵³ plaukų spalva, kitokia – tamsi odos spalva, neįprasta – su islamu siejama apranga ir galvos apdangalas – hidžabas, nesuprantama, kita kalba. Tai daro šias moteris

⁴⁵² Goldin Daniel. „Prologue: Otherness“. In: *Psychoanalytic Inquiry*, vol. 42: 2, 2022. P. 99–100.

⁴⁵³ Būtent taip įvardija informantės.

skirtingas, *kitokias* ir kartu *svetimas savai*, įsivaizduojamai vientisai, panašiais išoriniais bruožais susijusiai, lietuvių visuomenei.

6.1.1. *Kitoniškumas*, patiriamas dėl rasės

Tyrimė dalyvavusios pabėgėlės musulmonės pasakojo apie savo rasinį skirtumą nuo vietinės, lietuvių bendruomenės. Šis skirtumas, anot jų, yra odos, plaukų spalva. Informantės jaučia savo *kitoniškumą* šiuo, biologiniu pagrindu, tačiau neįvardija, nepriskiria sau konkrečios rasės, taip pat nekategorizuoja lietuvių. Visgi savo neigiamas patirtis tarp lietuvių jos įvardija kaip rasizmą.

Informančių teigimu, žvilgsniai ir kitos *svetimumo* jausmą sustiprinančios patirtys buvo ypač paveikios jų atvykimo į Lietuvą pradžioje, pirmųjų kontaktų su visuomene metu. Dauguma moterų pradėjo savo pažindinimąsi su Lietuva Rukloje, Pabėgėlių priėmimo centre, nedideliame miestelyje Jonavos rajone. Miestelyje Pabėgėlių priėmimo centras veikia jau 26 metus. Moteris pasakoja, kaip ji jautėsi tuomet, prieš maždaug 7 metus Rukloje:

Rukloj žmogus ne kaip Vilniuje. Ten visi mūsų bijojo. Mano juodi plaukai ir žmonės manęs bijojo. Aš eidavau į parduotuvę, ten maža tokia parduotuvė kaip *Aibė*, visi mato, galvojo, kad aš kažką paimsiu, įsidėsiu į kišenę, aš nežinau. Man buvo taip nemalonu, visi taip žiūrėjo į mane. Aš dabar kai einu į parduotuvę, nežiūriu į nieką (nekreipiu dėmesio), bet tada aš žiūrėdavau (kreipdavau dėmesį). Ir į mane žiūrėdavo ir darbuotojai tada Rukloje, nežinau, kaip dabar, buvo labai agresyvūs. Labai. Buvo viena mergaitė [moteris, darbuotoja], aš niekada nepamiršau, vieną kartą ji atėjo pas mus į kambarį, ten kas dieną šimtą kartų reikia parašo, parašas parašas parašas, aš miego noriu, tuk tuk tuk, „ateikit, parašo reikia“. Duoda vieną muilą, reikia penkių parašų. Kažkokia sovietinė sistema, velnias griebtų, pasirašai. Kiekvieną dieną užaina. Ir buvo vieną dieną dešimta valanda, aš miegojau, su vaiku, [rodo, kad būna išmėtyta daiktų, žaislų], tvarkos nėra. Ji kasdien užaina ir taip (su pasišlykštėjimu veide) „ją pykina, problema čia“ (tvarka). Nėra ten kakų, žaisliukai. O ji „pykina, viskas pykina“, mes kalbam, o ji – „viskas labai labai blogai“. Pasakiau vyrui, kad nebėgaliu daugiau čia gyventi, davai išvažiuojam iš čia. Čia visi darbuotojai agresyvūs, jie galvoja, kad mes juos išnaudojam [siekiam naudos], buvo labai nemalonu. [MII, 30–40]

Informantė įvardija savo išvaizdą – juodus plaukus – kaip išskiriančią ją iš aplinkos išorinį bruožą, siejantį ją su stigma. Citata iliustruoja, kaip *kitoniškumas*, anot moters, kuriamas per išvaizdos bruožus ir jos siejamas su socialinėmis pasekmėmis – neigiamu aplinkinių dėmesiu, neigiamu darbuotojų požiūriu. Toks atviras šleikštulio demonstravimas sustiprina *svetimumo*, išoriškumo jauseną ir suteikia nevisavertiškumo, stokojimo pojūtį – tai, į ką referavo Ulfas Hannerzas, sakydamas, kad „*kitoniškumą* sudaro ne tiek skirtingumas, kiek nevisavertiškumas“⁴⁵⁴. *Kito* buvimas bendruomenėje sukelia įtampų, nes *kitoniškumas* leidžia skirstyti žmones į grupes – vienos identitetas yra vertinamas ir įkūnija normą, o kita – nuvertinama, diskriminuojama, apibrėžiama trūkumu⁴⁵⁵. Darbuotojų elgesio interpretavimas kaip „agresijos“, įvardytas „išnaudojimo“ motyvas sustiprina atskirtį tarp dviejų grupių – *savų* ir *svetimų* – taip, kaip šios dvi kategorijos konstruojamos. Įtampa tokioje aplinkoje tapusi nepakeliama, anot pabėgėlės, todėl ji prašiusi vyro išvykti anksčiau jiems skirtu terminu.

Kalbėdamos apie savo patirtis visuomenėje, kitos tyrime dalyvavusios moterys įvertina savo išorinius skirtumus, panašumus bei pranašumus:

Ji turi šeimos gydytoją ir sako, kad jei visi būtų tokie kaip jos šeimos gydytojai, tada tu žinai, kad viskas būtų buvę idealu, nes ji tikrai maloni, rūpestinga ir visais įmanomais būdais mėgstanti bendradarbiauti, bet taip pat sakė, kad žmonės taip pat žiūri į odos spalvą, pavyzdžiui, jei turi tamsesnę odą, tuomet turėsi daugiau problemų [...]. Ji sakė, kad nesusiduria su tokiais pat dalykais kaip kiti žmonės, kuriuos pažįsta, nes jie tiesiog turi tamsesnę odos spalvą, todėl ji sakė, kad girdėjo apie kai kuriuos incidentus, kurie nebuvo geri tik dėl šio skirtumo, ir žinai, į tai taip pat reikėtų atsižvelgti. [MVI, 40–50, interviu su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Moteris lygina savo ir kitų pažįstamų pabėgėlių patirtis, žinodama apie „blogus incidentus“, nedetalizuoja, kokius, tačiau leidžia suprasti, kad tai – įžeidimai, užsipuolimai viešose erdvėse ir pan. Moteris daro išvadą, kad skirtumas priklauso nuo odos spalvos – kuo ji tamsesnė, tuo „blogo incidento“ tikimybė didesnė – žmogus labiau išsiskiria savo išvaizda visuomenėje, kurią sudaro lietuvių dauguma. Ši informantės išvaizdos interpretavimą galima

⁴⁵⁴ Hannerz Ulf. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London, New York: Routledge, 1996. P. 120.

⁴⁵⁵ Staszak Jean-Francois. „Other / Otherness“. In: *International Encyclopaedia of Human Geography*, Kitchin Rob, Thrift Nigel (eds.). Oxford: Elsevier Science, 2009. P. 44.

suvokti kaip „išivaizduojamą panašumą“, kuris reiškia „sąveikas, per kurias bendrumai pabrėžiami, o skirtumai nėra akcentuojami“⁴⁵⁶. Ji taip pat subjektyviai interpretuoja „baltumą“, kuris telkia ir priartina prie „privilegiuotos socialinės pozicijos“⁴⁵⁷. Moteris teigia pati neigiamų patirčių neturėjusi, tačiau ji taip pat galvojusi apie galimus nemalonumus ir sąmoningai vengė situacijų, kur ji susidurtų su diskriminacija, mobingu:

Pagrindinė priežastis, kodėl jie turi šią vietą [savo verslą], yra ta, kad ji nori dirbti, bet ji tiesiog nenori dirbti pas žmogų, kuris gali būti nelabai malonus jos atžvilgiu arba rasistiškai nusiteikęs, arba panašiai, jai nereikia su tuo susidurti, šioje vietoje ji gali dirbti pati ir tai dar geriau. [MVI, 40–50, interviu su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Šios moters strategija, norint išvengti diskriminacijos visuomenėje, ypač darbo vietoje – kurti, plėtoti savo šeimos verslą.

Viena iš tyrimo dalyvių interviu metu kalbėjo apie savo pranašumus, lyginant su kitomis musulmonėmis:

Aš neatrodo kaip tipinė [musulmonė] ir kalbu angliškai, todėl žmonės galvoja, kad aš ispanė ar pan. ir neužduoda daug klausimų. [MI, 30–40]

Informantė yra susipažinusi su visuomenėje gajais stereotipais apie musulmones, tačiau nesitapatina su jais – vertina savo išvaizdą, aprangos stilių kaip vakarietišką ir, jos požiūriu, tai lemia jos sąlyginai lengvą pritapimą Lietuvos visuomenėje, „be nesklandumų“. Lengvą susiorientavimą, jautimąsi „savesne“ sustiprina jos gebėjimas susikalbėti anglų kalba – tai padidina jos lankstumą ir leidžia atsiriboti nuo „tipinės musulmonės“ stereotipo.

Interviu su pabėgėlėmis musulmonėmis metu pasikartojo pasakojimai apie patirtis, kurias informantės apibūdindavo kaip nemalonias, skaudžias ar žeidžiančias. Paprastai tai situacijos, kai moterys bendrauja su lietuviais viešose erdvėse, darbo aplinkoje. Neigiamas patirtis Lietuvos visuomenėje jos linkusios sieti su biologine savo išvaizda – odos, plaukų spalva. Tai, jų manymu, pasitarnauja, Verenos Stolke žodžiais tariant, atskyrimui į iš prigimties skirtingas ir hierarchiškai suskirstytas grupes⁴⁵⁸. Svarbu pabrėžti, kad rasė konstruojama ne biologiškai, o socialiai ir ši kategorija, anot tyrime

⁴⁵⁶ Gullestad Mariane. „Invisible Fences: Egalitarianism, Nationalism and Racism“. In: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 8: 1, 2002. P. 48.

⁴⁵⁷ Daukšas Darius. „‘Savas’ ir ‘kitas’ Norvegijos visuomenėje: Norvegijos lietuvių atvejai“. In: *Logos*, vol. 93, 2017. P. 133–134.

⁴⁵⁸ Stolcke Verena. „Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe“. In: *Current Anthropology*, vol. 36: 1, 1995. P. 7.

dalyvavusių moterų, pasitelkiama kaip būtina ir gana natūrali *kitų* netinkamumo ir menkavertiškumo priežastis⁴⁵⁹. Visgi, pabėgėlės musulmonės ne tik pasyviai priima savo kategorizavimą ir stigmatizavimą, bet ir aktyviai derasi dėl savo statuso, supranta visuomenėje gajus stereotipus apie musulmones ir siekia nebūti sutapatintos su jais.

6.1.2. Religijos stigma

Dalis pabėgėlių musulmonių, su kuriomis bendrauta lauko tyrimo metu, dėvi religijos apibrėžtą aprangą – dengia galvą hidžabu, rengiasi drabužiais, dengiančiais rankas, kojas, laisvais ir neišryškinančiais kūno formų. Kalbėdamos apie savo aprangą, šios musulmonės pabrėžia, kad tai – jų pačių laisvas, niekieno neprimestas pasirinkimas. Tikėjimas jų gyvenimuose turi itin didelę reikšmę, o ši apranga – jų santykio su religija išraiška, joms suteikianti saugumo jausmą. Moterys teigė, kad jų tikėjimas joms padeda išverti sunkumus ir suteikia paguodos, jėgų. Neigiamas reakcijas iš visuomenės – įkyrius, smerkiančius žvilgsnius, tyčinį stumtelėjimą, atsitrenkimą, žodinius užgauliojimus ar net apspjovimą, vengimą bendrauti, ignoravimą – musulmonės interpretuoja kaip visuomenės reakciją į jų dėvimą religijos sankcionuotą aprangą ir taip išreiškiamą *svetimumą*. Riva Kastoryano mano, kad „Europos kontekste, o nuo 2001 m. rugsėjo 11 d. Vakaruose apskritai, islamas kaip *kitoniškumas* išsiplėtė iš kiekvienos visuomenės į pasaulinę perspektyvą ir yra pateisinamas islamo kaip transnacionalinės jėgos baime, kuri skverbiasi į nacionalines visuomenes ir sukuria konkurenciją tarp kultūrinių religinių bendruomenių, išsiplėtusių už nacionalinės pasaulietinės bendruomenės ribų“⁴⁶⁰. Kad matomas religinis identitetas visuomenėje yra daug paveikesnis ir sutinkamas su didesniu pasipriešinimu, mano ir darbuotojai, dirbantys prieglobsčio srityje: „man atrodo religinis [identitetas] biškį baisiau žmonėms atrodo, jei eina moteris su hidžabu negu ten juodaodė“ [NII, 40–50].

Pabėgėlės, dalyvavusios tyrime, pasakojo, ką joms yra tekę išgyventi dėl savo su islamu siejamos išvaizdos – šios moterys dėvi hidžabą ir kitas religijos sankcionuotas aprangos detales, pavyzdžiui, sukneles, ilgus ir laisvus, figūros neišryškinančius drabužius:

⁴⁵⁹ *Ibid.*

⁴⁶⁰ Kastoryano Riva. „Codes of Otherness“. In: *Social Research*, vol. 77: 1, 2010. P. 79.

Darbe su tavimi nesielgia [maloniai], nežiūri į tave tokią, kokia tu esi, su tavimi nieko nekalba, niekas su tavimi nekalba. Niekas neinicijuoja draugystės [...] [Kartą netgi buvo incidentas, kai vyras darbe] mane apspjovė ir nuėjo [MVII, 40–50, interviu su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Man buvo, kad, pavyzdžiui, į mane su skarele žmonės ilgai žiūri. Po to buvo atsitikimas, tai turbūt buvo 2014–2015 metai ar gal 2013–2014, parduotuvėje manęs klausdavo: „Iš kur jūs?“ Aš jiems sakydavau, kad aš totorė iš [valstybės pavadinimas], bet mano vyras iš [musulmonų daugumos valstybė]. Viena močiutė man pasakė: „Tu geriau nesakyk, kad tu iš [musulmonų daugumos valstybės], geriau sakyk, kad tu totorė iš [valstybės]“. Žinoma, man stresą kėlė tai, kad į mane žiūri. Dar buvo, bet tai irgi apie 2013 m., kai vyras su šuniuėjo [pro šalį] ir [šuniui] pasakė: „Musulmonai fas“ [siundydamas šunį ant moters]. [MIII, 30–40]

Žinai, diskriminacija, žmonių žvilgsniai ir panašiai, ir tai, kaip žmonės daro atsitiktinius dalykus, prekybos centruose: žmonės gali atsitrenkti į ją ar trenkti į ją ar panašiai. Tai tarsi subtilūs dalykai, bet ir priešiški. [MX, 20–30, interviu su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Viena tyrimo dalyvių [MIV, 40–50] taip pat pasakojo apie nutikimą, kai jai su šeima pramogaujant prie vandens telkinio karštą vasaros dieną priėjusi moteris ėmė raginti ją nusiimti galvos apdangalą, ją dengiančius drabužius ir eiti maudytis – „juk karšta“. Tačiau ji nesutikusi, bandžiusi moteriai paaiškinti, kad to daryti ji nenori. Toje situacijoje nepažįstama moteris apkaltino jos vyrą neva verčiant ją taip rengtis. Šią situaciją ji apibūdino kaip labai nemalonią, nes tai įvyko vaikų akivaizdoje.

Tyrimo dalyvių papasakoti patiriami gąsdinantys ir atstumiantys poelgiai, nukreipti prieš musulmones, labai paveikia jų emocinę, psichinę savijautą. Priešiškumas, nukreiptas prieš moteris, kurios dengiasi, pasireiškia – kaip moterys pasakoja – ne tik mažais, subtiliais dalykais – pastūmimu, atsitrenkimu, bet ir tiesioginiais, agresyviais veiksmais, tai leidžia moteriai suprasti, kad ji nepageidaujama, nesava, *svetima*. Visą šį visuomenės joms rodomą priešiškumą moterys interpretuoja kaip atsaką į jų atvirai per aprangą demonstruojamą religinę tapatybę. Apie tai liudija ir sociologo Liutauro Labanausko kokybinis tyrimas apie neapykantos nusikaltimus: „musulmonai, kaip ir kitos rasės asmenys, dėl savo matomumo, t. y. dėl išvaizdos, o musulmonės moterys – ir dėl galvos apdangalų, gali patirti žodinę agresiją. [...] aplinkiniams kliudo musulmonių moterų netipiška apranga, gausus vaikų

skaičius šeimoje ar valgymo ypatumai.“⁴⁶¹ Visuomenės priešišumą musulmonėms iš dalies paaiškina stigmos teorija: „Pagal apibrėžimą, žinoma, mes manome, kad stigmą turintis asmuo yra ne visai žmogus. Remdamiesi šia prielaida, pasitelkiame įvairias diskriminacijos rūšis, kuriomis veiksmingai, nors dažnai neapgalvotai, mažiname jo gyvenimo galimybes. Kuriame stigmos teoriją, ideologiją, kad paaiškintume jo nepilnavertiškumą ir jo keliamą pavojų, kartais racionalizuodami priešišumą, grindžiamą skirtumais.“⁴⁶²

Tai, kad galvos apdangalas – hidžabas – tapo simboliu, į kurį visuomenė reaguoja aktyviai ir neigiamai, savo etnografiniame tyrime, atliktame Vokietijoje, aprašo Ruth Mandel: „beveik obsesinis daugelio vokiečių nepritarimas tam, ką jie laiko jų moralinio ir estetinio jautrumo pažeidimu, kai viešojoje erdvėje pasirodo galvas užsidengusios moterys. Galvos apdangalai tapo fetišistiniu turkų neprisitaikomumo ženklu.“⁴⁶³

Musulmonės, dėvinčios hidžabą ir kitą religijos sankcionuotą aprangą, linkusios sieti savo neigiamas patirtis Lietuvoje su savo religiniu identitetu, išankstinėmis nuostatomis apie musulmonus, jų stereotipizavimu, tam įtakos turi Vakarų visuomenėse gajį islamofobiją – musulmonų baimė arba neapykanta, antropologų dar vadinama diferenciniu arba kultūriniu rasizmu⁴⁶⁴. Chrisas Allenas, atlikęs tyrimą su 20-čia besidengiančių musulmonių Didžiojoje Britanijoje, daro išvadą, kad „galvos apdangalas peržengia vien materialaus ir fizinio pobūdžio ribas ir tampa labiau ideologiniu dalyku, todėl tampa lengviau pateisinti ir įteisinti priešišumą ir pasipriešinimą prisidengusioms musulmonėms dėl šios ideologijos, kurią joms, kaip manoma, ir simbolizuoja galvos apdangalas. Ta pati prielaida tinkamai pateisina išpuolius prieš prisidengusias musulmones, nes nusikaltėliai laikomi puolančiais musulmonus ir islamą *per se*, o ne moterį individualiai.“⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Labanauskas Liutauras. *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vidaus reikalų ministerija, Vilnius, 2019. P. 61–62.

⁴⁶² Goffman Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books, 1990. P. 15.

⁴⁶³ Mandel Ruth. *Cosmopolitan Anxieties. Turkish Challenges to Citizenship and Belonging in Germany*. Durham: Duke University Press, 2008. P. 127.

⁴⁶⁴ Werbner Phina. „Islamophobia: Incitement to Religious Hatred – Legislating for a New Fear?“. In: *Anthropology Today*, vol. 21, 2005. P. 5–6.

⁴⁶⁵ Allen Chris. „‘People Hate you Because of the Way you Dress’: Understanding the Invisible Experiences of Veiled British Muslim Women Victims of Islamophobia“. In: *International Review of Victimology*, vol. 21: 3, 2015. P. 300.

Šio tyrimo metu atskleistos moterų patirtys aiškiai rodo visuomenėje egzistuojančią stigmą, susijusią su išoriškai matomu tapatinimusi, ištikimybę islamo religijai. Visuomenės reakcija į musulmones ir tai, kaip pabėgėlės tai interpretuoja, turi įtakos jų emocinei, psichinei sveikatai, jų motyvacijai įsilieti į Lietuvos visuomenę, megzti kontaktus su lietuviais.

Musulmonių moterų interviu atsiskleidžia Lietuvos visuomenės nuostata, jog vieni musulmonai yra labiau priimtini, labiau pažįstami (pavyzdžiui, totoriai) ir yra *savesni* nei kiti – atvykę iš tolimų islamiškų šalių – *kitokie*, egzotiški, sunkiai suprantami. Viena vertus, ši skirtis tarp *savų* ir *svetimų* musulmonų leidžia daryti išvadą, kad įmanomas perėjimas iš vienos kategorijos į kitą, t. y. iš *svetimų* kategorijos į *savų*, religija savaime nėra vienintelis ir nenugalimas atskirties faktorius. Kita vertus, šis skirstymas lygintinas su Andre Gingricho mintimi, kad egzistuoja „geri“ – tarnaujantys ir ištikimi, pavyzdžiui, iš istorijos žinomi Habsburgų dvaro bosniai, ir „blogi“ musulmonai – *svetimi*, atvykėliai. Ši dichotomija išlaikoma ir palaikoma visoje Europos Sąjungoje referuojant į migraciją ir „fortą Europą“⁴⁶⁶, naudojant „puolimo“ / „veržimosi“ naratyvus. Remiantis šia mintimi, galima daryti išvadą, jog europietiškoje sąmonėje musulmonai konstruojami kaip *savi* – geri, lojalūs, o atvykstantys, „besiveržiantys“ yra *svetimi* ir blogi.

6.1.3. Kitoniškumas ir kalba

Kalbinis barjeras, t. y. negebėjimas laisvai kalbėti lietuvių kalba, tyrime dalyvavusių musulmonių buvo įvardytas kaip vienas iš aspektų, formuojančių *svetimumo*, atskirties jauseną. Visos kalbintos pabėgėlės supranta vietos kalbos svarbą sėkmingam įsiliejimui į Lietuvos visuomenę, tačiau dėl vienokių ar kitokių priežasčių dauguma jų nėra įvaldžiusios lietuvių kalbos tiek, kad galėtų palaikyti pokalbį ar save išreikšti. Vienos nori ir stengiasi mokytis kalbos darbe, su vaikais, o kitos – tobulina žinias lietuvių kalbos kursuose ir tvirtina, kad to nepakanka – mažai suteikiamų kursų valandų integracijos metu, mažai galimybių joms kalbą praktikuoti, mažai galimybių kursus tęsti, gilinti, kartoti ir pan. Kalbėdamos apie savo patirtis Lietuvoje moterys pasakoja ir apie situacijas, kai dėl kalbos barjero jos tampa izoliuotos ir priklausomos nuo kitų asmenų – vertėjų, todėl jos negali pačios sau atstovauti, megzti asmeninio santykio su kitais žmonėmis. Ši atskirtis prisideda prie baimių, nepasitikėjimo atsiradimo:

⁴⁶⁶ Gingrich Andre. „Anthropological Analyses of Islamophobia and Anti-Semitism in Europe“. In: *American Ethnologist*, vol. 32: 4, 2005. P. 515.

Aš bijojau kiekvieną kartą. Aš nepasitikėjau daktarais ir žmonėmis, nes nesupratau jų. [MIV, 40–50]

Interviu metu informantė pasakojo ribojusi bendravimą, kontaktus su lietuviais dėl baimės ir nepasitikėjimo, nes nesuprato lietuvių kalbos, o anglų kalba bendrauti irgi nebuvo įgudusi. Tai, anot informantės, truko, kol pati neišmoko kelių pagrindinių žodžių, kol pati nepamėgino užkalbinti žmonių. Ji pasakojo pamenanti, jog lūžis įvyko ligoninėje, kur ji supratusi, kad jei šypsaisi ir bandai kalbėtis su žmonėmis, tau atsako tuo pačiu, kad niekas nenori nieko blogo.

Kitos tyrime dalyvavusios moterys taip pat pasakoja apie savo patiriamus sunkumus dėl kalbos. Nemokant lietuvių kalbos joms neretai tenka pasitelkti technologijas ar kitus būdus susikalbėti su institucijų darbuotojais – skambinti vertėjui, kad jis verstų telefonu, tačiau, anot informančių, toks būdas tinka ne visiems darbuotojams, gydytojams ir kartais jos išeina negavusios paslaugos, o kitą kartą yra priverstos atsivesti su savimi žmogų, kuris galėtų joms atstovauti ir vertėjauti.

Viena tyrimo dalyvių pasakoja savo patirtis Lietuvos institucijoje, susijusias su kalbos barjeru:

Ji sako, kad taip, ji nesusidūrė su niekuo sudėtinga, kai kurie žmonės jai sako „ne, mes to nedarome telefonu“ [nenori, kad vertėjas verstų], o tada jie tiesiog nesistengia nieko daryti, tuomet ji skambina vertėjui, todėl kai kuriems žmonėms sunku. [MVI, 40–50, interviu su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Anot informantės, būna situacijų, kai institucijose net nesistengia tau padėti, jei nekalbi lietuviškai. Tokiu atveju ji skambina pažįstamam vertėjui, tačiau jei tokio neturi – gali būti išties sunku. Ta pati informantė taip pat pasakojo, kad kartais būna atvejų, kai jai atsisako suteikti paslaugas, kai vertėjas vertėjauja telefonu.

Kitos kalbintos moterys pabrėžia rusų ar anglų kalbos mokėjimą kaip privilegiją ir teigia, kad tai padeda joms daug lengviau laviruoti visuomenėje, susikalbėti, išvengti keblių ar neigiamų situacijų:

Mes galvojom gyventi Kaune, pas gydytojus buvom ten, Kaune, Rukla netoli, autobuse mes nežinojom, kokioj stotelėj reikia išlipti, paklausėm ir nieko neatsakė, vieno paklausėm, kito paklausėm, nu kas? Galvojom ne, nereikia čia gyventi. Bet dabar aš galvoju, kodėl aš negyvenu Kaune, jei gyvenčiau Kaune, dabar gerai kalbėčiau lietuviškai, dabar taip galvoju. Po to atvykom į Vilnių, mes radom nebrangų butą [vienaime Vilniaus mikrorajonų]. Ten man irgi nepatiko, bijojau ten. Bet tikrai

niekas nebuvo agresyvus, visi kalbėjo ir rusiškai, ir angliškai, rankom, kojom susikalbėjome, ir *Maximoje* ten... na ir kažkaip truputį atsipalaidavau. [...] Tada radome darbą, mano vyras tada nekalbėjo nei angliškai, nei rusiškai, nei lietuviškai ir rado darbą [kepykloje], labai geras, visi paaiškina [rankomis], bet užtat nėra streso, depresijos. [MII, 30–40]

Informantės patirtis atskleidžia, kaip vietinės kalbos nemokėjimas lemia atskirtį vienu atveju, tačiau noras komunikuoti atveria galimybes komunikacijai kitomis visuomenei pažįstamomis kalbomis ar būdais. Ši pabėgėlės papasakota patirtis lėmė jos šeimos apsisprendimą renkantis miestą, kuriame gyvens. Nors su ironija ir juokdamasi pašnekovė sako „dabar gerai kalbėčiau lietuviškai“, reikia pažymėti, kad šis interviu buvo atliktas lietuvių kalba, pašnekovė puikiai supranta, moka dėstyti mintis lietuviškai ir toliau siekia tobulinti kalbos žinias. Kalbėdama apie savo patirtis ji akcentuoja dialogo svarbą – norą bendrauti, o susikalbėti, anot jos, galima parodant „rankomis ir kojomis“. Ir ji pabrėžia – kai šis dialogas vyksta – gali dirbti, susikalbėti, tuomet nėra „streso, depresijos“.

Tai, kad kalba yra skiriamasis bruožas, tapatybę formuojanti kategorija, kultūros sudedamoji dalis, pažymi ir mokslininkai, nagrinėjantys identiteto konstravimo procesus. „Kalbėti – tai įkurdinti save pasaulyje, užimti poziciją, okupuoti socialinę lauką, susisiekti su kitais socialiniais veikėjais produkcijos ir apsisiekitimo procese. Per kalbą žmonių grupės aktualizuoja savo viltis, planus ir ambicijas. Be to, kalba yra dominavimo įrankis, integrali kovos dėl kitų dominavimo ir kontroliavimo dalis.“⁴⁶⁷

Lingvistinės antropologijos specialistai mano, kad kalba, tiek sakytinė, tiek rašytinė, yra neatsiejama nuo sociokultūrinių santykių tinklo⁴⁶⁸. Taip pat kalba yra socialinio veiksmo forma, kultūros išteklių ir sociokultūrinių praktikų rinkinys⁴⁶⁹. Kalbėjimas taip pat susijęs su nuolatinio statuso kūrimu ir diskurso galios „suvokimu“, tai Davidas Parkinas įvardija kaip „performatyvią kalbą“ (angl. *performative language*), nes „esatis“ (angl. *being*) „apima asmeninės autonomijos, savęs apibrėžimo ir galios klausimus, kuriuos bet kurioje visuomenėje gali užduoti ir į kuriuos gali atsakyti tik kai

⁴⁶⁷ Tereškinas Artūras. „Imigrantai Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos spaudoje“. In: *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės migracijos kontekste*, Čiubrinkas Vytis (sud.). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. P. 71–88.

⁴⁶⁸ Ahearn Laura M. „Language and Agency“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 30, 2001. P. 109.

⁴⁶⁹ *Ibid.*

kurie“⁴⁷⁰. Tačiau, D. Parkino požiūriu, kalbėjimas taip pat susijęs su nuolatinio statuso kūrimu ir diskurso galios „suvokimu“⁴⁷¹.

Apie kalbą ir jos santykį su galia rašo ir Stephenas May teigdamas, kad „nacionalinės kalbos yra socialinis konstruktas, valstybingumo politikos produktas, kaip ir iš to kylančios kalbinės „prestižo hierarchijos“, tad tai, kokia yra oficiali ar pripažinta kalba (ar kalbos) bet kuriuo konkrečiu atveju, dažnai lemia politikos ir galios sąveika“⁴⁷². S. May nagrinėja ir atskleidžia, kaip pasitelkiant kalbą yra praktikuojamas rasizmas. Tai susideda iš kasdienių rasizmo praktikų. S. May sieja kultūrinį rasizmą ir etnicizmą – „procesą, kurio metu heterogeninėms grupėms primetamos rasinės stereotipinės bendrų kultūrinių poreikių sampratos“⁴⁷³. Taigi ne oficialiosios (visuomenės nepripažintos) kalbos vartotojui priskiriamos rasinės ir etninės savybės. Kalba tampa atskirties pagrindu, riboženklis tarp *savo* ir *kito*. Ir atvirkščiai, oficialiosios kalbos mokėjimas padeda lengviau įsilieti į priimančią visuomenę. Natalija Kasatkina ir Tadas Leončikas savo studijoje apie Lietuvos etnines grupes teigia, kad svarbiausias Lietuvos kultūros elementas, kuris, tikimasi, bus perimtas ir įsisavintas etninių grupių, yra kalba⁴⁷⁴.

Kalba, kaip kultūros elementas, svarbus įtrauktis ir atskirties procesuose, kai kalbama apie galios santykius tarp priimančios „daugumos“ ir bandančios įsilieti „mažumos“. Tai – tarsi dar viena sąveikaujanti su kitomis tapatybės kategorija, kuri arba sukuria privilegiją, arba stumia į marginalumą. Kalba svarbi kaip riboženklis grupės darybai, būdai saistytis ir at(si)riboti nuo visuomenės. Kalbos mokėjimas, kita vertus, įgalina pabėgėles veiksams, dialogui ir galimybėms, kurie negalimi nemokant kalbos.

Pabėgėlių moterų pasidalyta patirtis atskleidžia, kad kalba yra labai svarbi ne tik kaip komunikavimo priemonė, bet Lietuvos visuomenei tai – tam tikra lojalumo šaliai, pagarbos išraiška. Kalba taip pat yra viena priemonių atskirti *kitą*, tai – įtrauktį ir atskirtį formuojantis veiksnys. Informantės, nekalbančios jokia kita kalba, tik arabų, patiria atskirtį, jų kontaktai su visuomene yra riboti, jos gyvena izoliuotą gyvenimo būdą. Moterys, kurios

⁴⁷⁰ Parkin David. „Introduction“. In: *Semantic Anthropology*, Parkin David (ed.). London: Academic Press, 1982. P. xlvii.

⁴⁷¹ Cheater Angela. „The Power in the Postmodern Era“. In: *The Anthropology of Power: Empowerment and Disempowerment in Changing Structures*, Cheater Angela (ed.). London, New York: Routledge, 1999. P. 5.

⁴⁷² May Stephen. „Linguistic racism: Origins and implications“. In: *Ethnicities*, vol. 23: 5, 2023. P. 652.

⁴⁷³ *Ibid.* P. 655.

⁴⁷⁴ Kasatkina Natalija, Leončikas Tadas. *Lietuvos etninių grupių adaptacija*. Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 68.

moka lietuvių, anglų, rusų kalbas, bendrauja ir mezga pažintis su lietuviais ir kitais Lietuvoje gyvenančiais asmenimis, pagal galimybes ir norą gyvena įvairialypį socialinį gyvenimą.

6.2. Susitaikymas ir prisitaikymas: moterų naudojamos *kitoniškumo* sušvelninimo strategijos

Kitoniškumo būseną, kurią iš visuomenės jaučia ir išgyvena pabėgėlės musulmonės ir kuri jų yra internalizuojama, kinta. Ši būseną nėra statiška, ji prisijaukinama, sušvelninama ir keičiasi su gerosiomis patirtimis. Pabėgėlės, suprasdamos savo statusą Lietuvos visuomenėje, renkasi sau priimtinas veikimo strategijas, kad sušvelnintų *svetimumo* jausmą, derėtusi ar eitų į kompromisus. Taip pasireiškia įtrauktis – asmenų saistymusi su priimančia visuomene, atsiranda noras derinti tapatybės aspektus situaciškai, pabrėžiant kitas tapatybių kategorijas ar tapatybes sušvelninant. Vienos musulmonės pabėgėlės siekia įsitraukti į visuomenę, siekia galios veikti, priimti sprendimus, save įgalinti, tačiau tarp tyrime dalyvavusių moterų buvo tokių, kurios atsiriboja, užsisklendžia savųjų rate, bendrauja tik su savo tautiečiais, laiką leidžia su šeima, namuose, į viešas vietas eina lydimos tik vyro ar kitų pažįstamų moterų.

6.2.1. Susitaikymas su *kitoniškumu*

Musulmonių pabėgėlių patirtys Lietuvoje yra skirtingos, jos skirtingai save suvokia naujoje joms aplinkoje bei renkasi atitinkamus būdus sušvelninti, įveikti, išsisukti nuo neigiamų patirčių. Jų pasirinkti būdai priklauso nuo patirčių, psichologinio atsparumo, asmeninių savybių ir to, kaip jos suvokia savąjį „aš“. Kai kurios pasirenka ignoruoti ir nekreipti dėmesio į neigiamas patirtis, kai kurios susitaiko su savo *kitoniškumu*. Šis būvis gali reifikuoti socialinę atskirtį (pasmerkti ilgalaikiai marginalizacijai), bet yra ir galimybė viena kitą praturtinančiai tarpkultūrinei sąveikai, kismui, naujai galimybei.

Tyrime dalyvavusios moterys lygina savo savijautą ir reakcijas, *kitinimo* patirtis su „anksčiau“, „iš pradžių“ ir „dabar“:

Iš pradžių jai buvo sunku eiti į tam tikras vietas su hidžabu, bet dabar ji jaučia, kad net jei turėjo kokių nors susidūrimų, tai neberūpi, tiesiog daro tai, ką reikia daryti. [MIX, 30–40, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Dabar esu atsipalaidavusi. Anksčiau verkdavau. Turiu omenyje, aš verkdavau darbe. [MVII, 40–50, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Jau nieko nebebijau, anksčiau visų bijojau, dabar jau pati tokia „cha“ [suprask, atsikirsti ir pasakyti galinti] „ką darai?“. [MII, 30–40]

Aš dabar, kai einu į parduotuvę, nežiūriu į nieką [nekreipiu dėmesio], bet tada aš žiūrėdavau [kreipdavau dėmesį]. Ir į mane žiūrėdavo ir darbuotojai tada, Rukloje, nežinau, kaip dabar. [MII, 30–40]

Laiko perspektyvoje atsiranda pokytis – susitaikymas, *kitoniškumas* nebėra toks gąsdinantis, jam nesuteikiama tiek daug reikšmės, ieškoma paaiškinimo ir pateisinimo diskriminacinėms patirtims:

Bet tai buvo 2013 metai, kai buvo ISIS, ten truputį media propaganda prieš islamą smarkiai [nukreipta], žmonės turbūt turėjo... propaganda ji visad [paveikia]. [MIII, 30–40]

Kai kurios moterys, paklaustos, ar tebelaiko save „pabėgėlę“ ar „migrantę“, atsakė neigiamai. Tai buvusi tik tarpinė stotelė, dabar jau jos jaučiasi pakankamai įsitraukusios į vietinę bendruomenę ir nebelaiko savęs pabėgėlėmis.

Moteryų interviu išryškėja kismas, kurį išgyvena pabėgėlės moterys, galėdamos palyginti skirtingus savo gyvenimo Lietuvoje etapus. Šios moterys siekia save įgalinti, keisti savo *kitų* statusą jam priešindamosi, bet taip pat siekdamos būdų įsitraukti į visuomenę. Jų pasakojimuose atsiskleidžia, kad svarbiausias faktorius būsenai prisijaukinti yra laikas. Lyginant „tada“ ir „dabar“ yra atsiradęs kitas kokybinis santykis su supančia aplinka, priimančia visuomene. Moterys išmoksta nekreipti dėmesio, atranda būdų ignoruoti jų netenkinantį santykį, susidūrimus viešojoje ar darbinėje erdvėje. Taip pat jos randa priežasčių pateisinti neigiamas patirtis, susiedamos jas su platesniu, globaliu kontekstu. Arlene Elowe MacLeod mano, kad moterys, net ir būdamos neprivilegiuotoje pozicijoje, atlieka aktyvų vaidmenį, kuris peržengia viktimizacijos pripažinimo ir internalizavimo ribas. Moterys priima, prisitaiko, ignoruoja, priešinasi ar protestuoja, o kartais visa tai atlieka vienu metu⁴⁷⁵. Šios tyrimo dalyvės laiko save veikėjiškomis, galinčiomis keisti nepalankią joms padėtį, siekia save įgalinti. Visgi, svarbu pastebėti, kad ne visos musulmonės, net ir dalyvavusios tyrime, siekė įsitraukimo į

⁴⁷⁵ MacLeod Arlene Elowe. „Hegemonic Relations and Gender Resistance: The New Veiling as Accommodating Protest in Cairo“. In: *Signs*, vol. 17: 3, 1992. P. 534.

visuomenę, aktyvaus veikimo keičiant statusą, savo buvimą *kitokia*. Kelios tyrimo dalyvės rinkosi atsiriboti nuo visuomenės gyvenant uždara gyvenimo būdą, bendraujant tik su savo šeimos nariais ar tautiečiais ir tik gimtąja kalba. Taip pat tyrimo lauke sutikau moterų, kurios bendrauja tik siaurame pažįstamų moterų rate, prie kurio negalėjau užsitikrinti priėjimo, moterų pasitikėjimo, dalis kontaktų, užmegztų su musulmonėmis, nedavė rezultatų – moterys nesutiko dalyvauti tyrime. Tai rodo, kad ne visos moterys renkasi įsitraukimo į visuomenę, priešinimosi *kitoniškumui*, veikimo strategiją, kitos – susitaiko su *svetimųjų* pozicija, atsitraukia, izoliuojasi, nekuria ryšių su Lietuvos visuomenės nariais.

6.2.2. Dialogas su visuomene – derėjimasis

Musulmonės savo interviu pasakoja siekiančios dialogo su visuomene kaip būdo keisti santykį su visuomene, derėtis, priešintis savo *kitoniškumo* statusui, siejamam su jų lytimi ir religija, peržengti atskirties ribas.

Pabėgėlės, pasakodamos apie savo patirtis, neretai internalizuoja ir savo vaikų patirtis, per jas išreiškia savo santykį su visuomene. Autobiografinių pasakojimų tyrėjai atkreipia dėmesį, kad „moterų pasakojimų ašis – tarpasmeniniai, šeimos ir bendruomenės, santykiai, rūpinimasis vaikais ir kitais šeimos nariais“⁴⁷⁶. Tad ir čia moterys pasakodamos savo patirtis kalba apie vaikus, kurių gera savijauta tiesiogiai siejasi su gera moterų ir mamų savijauta. Viena NVO darbuotojų vaizdžiai apibūdino šį savijautos santykį: „šios moterys laimingos, jei laimingi jų vaikai“ [NIII, 40–50]. Musulmonės pabėgėlės, dalyvavusios tyrime, dalinosi savo vaikų patirtimis mokykloje, kur jie arba sulaukia patyčių dėl *kitoniškumo* arba patys jaučiasi *kitokie* nei kiti vaikai:

[...] pirmasis mano vaikas turėjo problemų mokykloje, nes buvo tamsi [dark] ir mama dengiasi, lietuviai vaikai nenorėjo su ja draugauti [...] verkdamo ir sakydavo, kad neturi draugų. [MIV, 40–50]

Vieną kartą [vaikas] paklausė: „Mama, kodėl kitų vaikų klasėje plaukai yra kitokios spalvos, o mano juodi, kodėl?“ Aišku, atsakymo nėra. „Visi sėdi, tik mano juodi. Ir dar labai daug.“ Aš jam sakiau, kad tai ne problema, „o kodėl mes ne [šalies pavadinimas] gyvenam?“ Labai daug

⁴⁷⁶ Būgienė Lina. „Aš jau prisimenu...“: autobiografiniai lietuvių moterų pasakojimai folkloristo akimis“. In: *Tautosakos darbai*, vol. 41, 2011. P. 50; Roos J. P. „Reality or Nothing! False and Repressed Memories in Autobiography, Trauma and Life Story“. In: *Memory and Narrative*, vol. 2, 2000. P. 207–219.

yra klausimų. Bet aš nenoriu, kad [vaikas] jaustų tą istoriją. [MII, 30–40]

Vaikų išgyvenimai dėl kitokios, išskirtinės savo išvaizdos jautriai paliečia informantes, jos tai įvardija kaip „problema“. Moterims rūpi, kaip jų vaikai reflektuoja savo *kitoniškumą*: kodėl jie skirtingi, kodėl jie *kitokie*, kodėl neturi draugų, yra nepriimami bendraamžių? Moterys stengiasi juos apsaugoti, sušvelninti vaikų atskirtį, svetimumą, todėl deda daug pastangų situacijai keisti – mezga dialogą su ugdymo įstaigos pedagogais, kitų vaikų tėvais, kviečiasi vaikus ir tėvus pas save į svečius ir pripažįsta, kad „žingsnis po žingsnio, diena po dienos situacija pagerėjo“ [MIV, 40–50]. Akivaizdu, kad pabėgėlių vaikai *kitoniškumo* atskirtį išgyvena ne tik dėl savo, bet ir dėl tėvų išvaizdos, su religija susijusios aprangos, pavyzdžiui, mamos dėvimo hidžabo, pabėgėlio statuso, kalbos barjero. Viena vertus, vaikai jautrūs toms pačioms sąveikinėms tapatybių kategorijoms – rasės, statuso, religijos, kaip ir suaugusieji, kita vertus – šios moterys renkasi aktyvią poziciją savo vaikų labui. Pirmoji [MIV, 40–50] moteris renkasi dialogą su mokyklos bendruomene – komunikuoti apie skirtumus, griauti išankstines nuostatas, stereotipus apie musulmonus, antroji [MII, 30–40] – pabrėžti panašumus, maskuoti skirtumus, prisitaikyti ir kiek įmanoma įsitraukti į visuomenės gyvenimą mokantis, dirbant, vedant vaikus į įvairius būrelius, bendraujant su įvairiais visuomenės nariais, mokantis kalbos.

Dialogui megzti svarbi kalba, todėl daugelis sutiktų musulmonių manė, kad geras lietuvių kalbos mokėjimas prisidėtų prie dialogo su visuomene, ypač susiduriant su neigiamomis reakcijomis, problemų sprendimo, atotrūkio tarp „mes“ ir „jie / jos“ mažinimo. Tyrimo dalyvės pabrėžė būtinybę kalbėtis su lietuviais, aiškintis skirtingumo, nesusikalbėjimo priežastis. Bet taip pat akcentavo, kad svarbus atvirumas, noras bendrauti, inicijuoti pokalbį, atvirai kalbėti apie savo išgyvenimus:

Ji sakė, kad aš taip pat visada stengiuosi bendrauti su žmonėmis, pasisveikinti, pradėti pokalbį, ir ji sakė, kad kiekvienoje šalyje yra tokių žmonių ir tokių žmonių, jos patirtis jai tai parodė. [MVIII, 30–40, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Net odos spalva neturėtų reikšmės, nes kai moki kalbą, gali pakovoti už save, gali viską paaiškinti, kokios yra ribos, ar tiesiog, ko nori, ir viskas. [MVI, 40–50, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Pabėgėlės musulmonės pabrėžia kalbos mokėjimą bei gebėjimą bendrauti, megzti ryšį kaip patirtis keičiantį aspektą. Gebant komunikuoti savo poreikius

ir „pakovoti už save“ galima derėtis dėl savo *kitoniškumo*, jam priešintis, tuomet, anot informantės [MVI, 40–50], net kitos tapatybių kategorijos, pavyzdžiui, rasė, tampa nesvarbi. Tyrimo dalyvių musulmonių nuomone, atotrūkis, skirtumai tarp „mes“ ir „jie“ kyla iš žinių trūkumo, lietuvių nesupratimo, nežinojimo apie islamą. Tai sąlygoja jų baimę, atmetimą bei neigiamas nuostatas, o jas pakeisti galima kalbant, pasakojant, kviečiant į svečius, dalyvaujant, kitaip tariant – veikiant. Informantės taip pat pasakojo apie savo įgalinančias, atskleidžiančias jų veikėjiškumą patirtis. Viena tokių – moters [MII, 30–40] įvardyta kaip „išlaisvinanti“ patirtis – mokymasis universitete ir bendravimas su jaunais žmonėmis, kuri jai padėjo atsikratyti kompleksų ir galvojimo „ką kiti pasakys“ – „jaučiausi labai laisva“, prisipažino ji. Kitai tyrimo dalyvei galimybė mokytis mokykloje buvo svajonės išsipildymas, naujas galimybes atveriantis lūžio taškas:

Ji sako, jog gyvena svajonę, nes visada norėjo mokytis. [MVIII, 30–40, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Ši moteris neturėjo galimybių baigti mokyklos gyvendama savo gimtojoje šalyje, nors visada to norėjusi, tad dabar tai – svajonės išsipildymas. Ji taip pat svarsto mokslus tęsti aukštojoje mokykloje.

Pabėgėlių moterų perėjimas iš nesaugumo būsenos prie stabilumo, užtikrintumo, teigiamų patirčių buvo nulemtas ir žmonių, kurie „jomis patikėjo“ ar padėjo sunkioje situacijoje:

Ir darželis privatus, direktorė yra labai geras žmogus, labai maloni. Ten auklėtoja irgi buvo tokia, kuri galvojo – aš iš kitos šalies, aš blogai viską žinau, paskui pamatė, kad vaikai mane labai myli, auklėtoja [vardas], kantrybės... ji visada galvodavo... na kažkaip kitaip ji galvodavo... bet myliu ją, nieko. Bet manimi patikėjo, kad gerai man pavyks, gerai dirbsiu. [MII, 30–40]

Informantė pasakoja apie patirtį, kai jai pavyko įsidarbinti privačiame darželyje ir nors buvo kolegių, kurios su nepasitikėjimu žiūrėjo į naują darbuotoją dėl jos *kitoniškumo*, ilgainiui dirbant kartu įvyko pokytis – ja patikėjo, kad ji gali gerai dirbti, kad jai pavyks. Pokyčiui įvykti, anot tyrimo dalyvės, reikėjo kantrybės ir laiko. Be to, kaip ji pati sako, ją vaikai myli.

Savo pasakojimuose musulmonės atskleidė patirtis, kurios joms padėjo įsitraukti į visuomenę kartu jas įgalindamos. Tai ir dialogas, derėjimasis dėl savo tapatybės, padėties, taip pat ir gerosios jų gyvenimo kryptį keičiančios patirtys – galimybė mokytis, žmonės, padėję moterims sunkioje situacijoje – priėmę į darbą, patikėję, kad jos bus geros darbuotojos, suteikę galimybę nuo kažko atsispirti, padėję įsikurti. Šios tyrimo dalyvės

savo interviu atskleidžia radusios būdų veikti, save įgalinti, jos pasakoja apie patirtis, skatinusias jų įtrauktį į visuomenę, todėl *kitoniškumas* nėra uždara kategorija – derantis, veikiant, *kitoniškumo* ribas galima sušvelninti ar net peržengti.

6.2.3. Kompromisai religiniam identitetui

Tyrimo dalyvės, moterys, atvykusios į Lietuvą ieškoti prieglobsčio iš musulmonų daugumos šalių, persvarsto savo santykį su religija. Tyrimo metu kai kurios jų teigė, kad jų santykis su religija gyvenant čia, Lietuvoje, sustiprėjo. Viena moteris netgi pripažino susidariusi įspūdį, kad lietuviai apskritai gerbia religiją, kad ir kokia ji būtų [MIII, 30–40].

Ne viena hidžabu galvą besidengianti informantė pasakojo tik atvykusi į Lietuvą gavusi patarimų galvos apdangalą nusirišti, neva taip bus lengviau pritapti ir neatkreipti į save dėmesio. Dauguma informančių, kurios davė interviu, dėvėjo hidžabą (7 iš 10), tačiau tarp jų nebuvo tokių, kurios hidžabo atsisakė atvykusios į Lietuvą. Moterys, nenešiojančios galvos apdangalo, prisipažino, jog jų santykis su religija yra labai asmeninis arba atvirkščiai – priešiškas. Tyrimo metu atliekant dalyvaujimąjį stebėjimą institucijose, kur apgyvendinami prieglobsčio prašytojai, kai kurios sutiktos musulmonės vietoj galvos apdangalo nešiojo paprastą megztą kepurę, dengiančią plaukus, taip pat buvo vienas atvejis, kai moteris nusprendė visai atsisakyti religinio apdangalo. Viena NVO darbuotojų pasakodama apie savo darbo patirtis svarstė apie musulmonių religinio galvos apdangalo pasirinkimus ir atkreipė dėmesį į musulmonių jaučiamą įtampą, o tai verčia kai kurias moteris priimti alternatyvius sprendimus:

Neabejotinai kai kurios iš moterų daro kompromisą. Matai, kad kai kurios iš jų vietoj skaros nešioja kepures ir tai šiek tiek sumažina įtampą. [NV, 20–30]

Apie tai, kad musulmonės, atvykusios į Lietuvą, nusprendžia atsisakyti hidžabo, liudijo darbuotojai, dirbantys prieglobsčio srityje, ir tvirtino, kad tuomet moterims sekasi lengviau įsilieti į visuomenę. Viena NVO atstovų taip pat pasakojo, kad yra moterų, kurios siekia išsilaikyti iš griežtų religinių taisyklių ar aplinkos, artimųjų, kurie nurodo joms, ką galima dėvėti, o ko ne. NVO darbuotoja [NIII, 40–50] pasakojo apie atvejį Lietuvos pasienio punkte, kur ji susitiko su ką tik į šalį atvykusia musulmone, ten ji jau buvusi be skaros (ją nusirišo perėjusi sieną), su džinsais, sakiusi „man toks jausmas, kad pagaliau galiu kvėpuoti“.

Viena tyrimo informančių musulmonių pabėgėlių apie islamą kalbėjo kaip apie lanksčią religiją, kurią galima pritaikyti prie savo gyvenimo tempo, sąlygų ir stiliaus:

Religija, turiu omenyje, islamas, nėra sudėtingas, yra daugybė būdų, kaip apeiti, todėl praktikuoti religiją nėra taip sudėtinga. [MVI, 40–50, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Anot informantės, islamas neuždaro ir neapriboja nuo galimybių ir kitų patirčių, pabrėžia religijos lankstumą ir galimybę prisiderinti. Moteris taip pat papildė, kad Lietuvoje sudėtingiau švęsti jiems įprastas religines šventes, nes nėra kur susirinkti švęsti, jų bendruomenė yra nedidelė, taip pat daugeliui tai būna darbo diena. Ji pabrėžė, kad jų šeima taip pat prisitaiko prie vietos tradicijų ir švenčia, pavyzdžiui, Naujuosius metus.

Informantų išsakytos mintys apie islamą ir religines praktikas rodo, kad kiekviena moteris turi savo asmeninį santykį su religija ir vadovaujasi savo religijos supratimu, jos interpretavimu, tokiu būdu lyg paantrinama Egdūno Račiaus minčiai, kad yra ne vienas, o daug islamų („musulmonai ir jų islamai“)⁴⁷⁷. Musulmonės, gavusios prieglobstį šalyje, kur vyrauja kita religija – krikščionybė, pergalvoja ir strateguoja savo buvimą aplinkoje, kurioje dauguma visuomenės narių nedėvi religijos sankcionuotos aprangos. Kai kurios tyrimo dalyvės pabėgėlės siekia kompromiso savo religiniam identitetui ir laviruoja tarp savo religijos diktuojamos aprangos, kaip tikėjimo, atsidavimo išraiškos, ir noro neišsiskirti Lietuvos visuomenėje. Yra musulmonių, kurios savo religinio identiteto ir religijos diktuojamos aprangos atsisakyti nenori, bet yra ir moterų, atvirai deklaruojančių neigiamą santykį su religija, islamu ir besidžiaugiančių, kad nebereikia paisyti aprangos, kitų taisyklių, kurios buvo svarbios jų kilmės šalyse.

6.3. Įgalinimas priešinant religinei, kultūrinei, šeimos sanklodos tradicijai

Tyrimo metu moterys iš musulmonų daugumos šalių atskleidė ne visos jaučiančios artimą ryšį su religija, tačiau jų kilmės šalyje jas supo islamo tradicijos ir taisyklės, taikomos joms jų šeimos bei primetamos visuomenės, apibrėžiančios jų lyties vaidmenį, elgesio normas, aprangos kodus. Viena moterų [MII, 30–40] pasakojo nekenčianti draudimų ir ribojimų, taikomų merginoms ir moterims. Ji tikėjosi, kad ištekJusi galės rengtis, kaip ji nori, ir turės daugiau laisvės, deja, įvyko atvirkščiai – su vyru gyvendama mažame

⁴⁷⁷ Račius Egdūnas. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.

provincijos miestelyje turėjo rengtis deramai, viešose vietose ryšėti skarelę, visur vaikščioti mieste ji irgi negalėjo. Lūžio momentas įvyko, kaip ji pasakoja, kai vyras karštą dieną išėjo į lauką su šortais – tuomet ji pagrasinusi vyrui, kad išeisianti atgal pas tėvus, nes jei jis nešioja šortus, tai kodėl jai negalima? Moteris prisipažino tuo metu vyrui pamėlavusi, nes „pagal tradiciją“ grįžti pas tėvus ji nebūtų galėjusi, tėvai jos nebūtų priėmę, bet tuo metu ji sakė kitaip negalėjusi, negalėjusi taip gyventi ir manė, kad jei viskas pakryps bloga linkme – ji ką nors sugalvos. Situacija išsisprendė jos naudai.

Atvykus į Lietuvą, pasikeitusi aplinka kai kurias moteris įgalino atrasti naujų galimybių, savo stiprybių, privilegijų ir gebėjimų: išmokti (ar mokytis) kalbos, perprasti įvairių šalies institucijų, sistemų veikimą, savarankiškai atlikti užduotis ir įgyti naujų kompetencijų.

Įgalinimas bendrąja prasme – tai gebėjimų stiprinimas, kuris didina dalyvavimo ir sprendimų priėmimo galią⁴⁷⁸. Bet taip pat tai gebėjimas kontroliuoti savo padėtį, siekti savo tikslų, tai procesas, kurio metu žmonės individualiai ar kolektyviai gali padėti sau ir kitiems, kad jų gyvenimo kokybė būtų kuo geresnė⁴⁷⁹. Įgalinimas, kaip jau minėta, suprantamas, viena vertus, kaip ateinantis iš vidaus (angl. *self-empowerment*), kai moterys pačios randa savyje galios keisti, padėti, priešintis, pačios kurti savo ateitį ieškodamos išeičių, galimybių. Kita vertus, ateinantis iš išorės – įgalinimą skatina NVO organizacijų darbuotojai, dirbdami su musulmonėmis pabėgėlėmis, įgalinimą suprasdami kaip savarankiškumo mokymą. Tolesniame poskyryje bus kalbama apie įgalinimą, kuris ateina iš vidaus.

6.3.1. Išdrįsti daryti tai, ko negalėjo savo šalyje

Savęs įgalinimas – tai sąmoningas apsisprendimas paimiti likimą į savo rankas. Tai reiškia, kad reikia imtis veiksmų ir pasitikint savo gebėjimais priimti ir vykdyti sprendimus. Savarankiški žmonės supranta savo stipriąsias ir silpnąsias puses, yra motyvuoti mokytis ir siekti rezultatų⁴⁸⁰.

Kai kurios informantės pabėgėlės musulmonės demonstravo pasiryžimą keisti tai, kas joms nepatiko jų kilmės šalyje: nusistovėjusi sankloda jų šeimose – tam tikri vaidmenys, estetinė samprata, tradicijos ir

⁴⁷⁸ Andersen John, Siim Birte. *The Politics of Inclusion and Empowerment: Gender, Class and Citizenship*. Palgrave Macmillan, 2004. P. 142.

⁴⁷⁹ Adams Robert. *Empowerment, Participation and Social Work*, BSW Practical Social Work, 2017. P. xvi.

⁴⁸⁰ „7 Tips for Achieving Self-Empowerment“. Interaktyvus (2024 03 04): <<https://online.maryville.edu/blog/self-empowerment/>>.

šeimos lūkesčiai moterims, taip pat toksiški šeiminiai santykiai. Interviu metu atsiskleidė jų veikėjiškumas ir tai, kaip jos save įgalina derindamos savo identitetus pagal situaciją. Kitas svarbus aspektas – moterų naratyvuose atskleidžiamas noras įgalinti savo vaikus – duoti, leisti, suteikti jiems tai, ko neturėjo jos pačios.

Ta pati informantė su ašaromis akyse pasakojo, kaip jai sunku buvo gyventi savo šalyje pagal tradicijas, nes ji norėjusi gyventi laisvai – lankyti šokius, nešioti patinkančius ir karštą klimatą atitinkančius drabužius (šortus), todėl nori, kad jos vaikai turėtų kitokią vaikystę, ne kartą kartojusi „noriu, kad mano vaikai būtų laisvi“, norinti atsiriboti nuo su islamo tradicija siejamais apribojimais:

Ir tada nekenčiau religijos, tas islamas daro blogai moterims. Viskas blogai moterims, visko negalima moterims. [MII, 30–40]

Kai aš buvau maža, buvau mergaitė ir aš norėjau eiti šokti [lankyti šokius], ir ta drama visada buvo, ir dabar man stovi čia [gerklėje] [beveik su ašaromis – R. J.]. Noriu, kad išeitų iš mano vaikų šita drama, kad mano vaikai to nepatirtų. [...] Tikrai mano dukroms nebus taip, jos galės eiti į baletą. [MII, 30–40]

Aš – ne, hidžabą ne, bet tokią paprastą... skarelę. Aš visada nenorėjau ir galvojau, kad tai nereikalinga, bet mano vyro šeima tokie labai tikintys, aš sakiau, aš nenoriu, noriu šortus nešioti. Mano mama... nu, [mūsų šalyje] yra tokia psichologija, kad mergina turi 17–18–19-os ištėkėti ir ji turi gerai elgtis, kad ją paimtų į žmonas. Labai nemalonu, man labai bloga, kai kalbu apie savo tradicijas, bet taip pas mus yra. [MII, 30–40]

Moteris interviu atskleidžia priešinusis visuomenėje nusistovėjusioms tradicijoms, netgi atskleidžia nekętusi religijos – islamo dėl draudimų, kurie jai buvo taikomi iš pradžių kaip jaunai merginai norint ją ištėkinti, vėliau – ištėkėjusi turėjo atlikti doros, garbingos žmonos vaidmenį ir nešioti skarelę. Nauji ribojimai buvo susiję su moters-žmonos vaidmeniu, nes jos vyro šeima – religinga. Draudimus mergaitėms šokti, pavyzdžiui, baletą, rengtis, kaip joms patinka, informantė įvardija kaip dramą ir teigia, kad tradicijos, ribojančios mergaites, jai sukelia nemalonius jausmus. Todėl vienas jos tikslų gyvenant kitoje šalyje, Lietuvoje – suteikti vaikams viską, ko ji neturėjo, kad „vaikai būtų laisvi“.

Kita informantė pasakoja, jog tik atvykusi į Lietuvą ryžosi nusikirpti plaukus visai trumpai. Ji prisipažino, kad jos kilmės šalyje, toje visuomenėje, tai būtų labai neįprasta ir pasiryžimo reikėtų dar daugiau, nepaisant to, kad užaugo liberalioje šeimoje. Ji prisimena sulaukusi daug klausimų iš savo

tautiečių Lietuvoje: „Ar tavo vyras [t. y. vaikinai, ji netekėjusi – R. J.] nepaliko tavęs dėl tavo plaukų?“

Tai, pavyzdžiui, plaukų nusikirpimas trumpai. Tai ne tik [mano šalyje], keista visiems, taigi žinai, ir tada aš suprantu. Bet gal [savo šalyje] būčiau šiek tiek sunkiau ryžusis tam žingsniui. [MI, 30–40]

Šios moters pasakojime atskleidžiamas jos kilmės šalies visuomenei būdingas moters vaidmens priskyrimas kaip žmonos, joje sunku įsivaizduoti moterį, gyvenančią su vyru ne santuokoje arba vieną. Taip pat akivaizdu, kad estetinis suvokimas, moters grožis, jos noras nešioti vieną ar kitą šukuoseną priklauso nuo vyro estetinio suvokimo ar net valios. Kalbant apie plaukus ir jų vaidmenį islame, čia suteikiama erdvė „individualiai saviraiškai, bet ne visiškai laisvė. Individualumas veikiau valdomas pagal normas ir konvencijas, kaip ir sudėtingos teisinio požiūrio į galvos ir kūno plaukus dialektikos atveju.“⁴⁸¹

Labai drąsus pokytis atvykus į Lietuvą įvyko dar vienos tyrime dalyvavusios moters šeiminiame gyvenime. Informantė [MVIII, 30–40], nepaisant visų sunkių išgyvenimų, apie tai pasakoja kaip apie įgalinančią patirtį, pozityviai žiūrėdama į ateitį. Ji pasakoja pati kurianti savo gyvenimą – ji dirba, mokosi mokykloje, bendrauja su lietuviais bei savo tautiečiais, gyvenančiais Lietuvoje, augina vaikus ir turi svajonių, viena jų – siekti aukštojo mokslo. Tyrimo dalyvė atvirauja apie tai, kaip pastarieji metai ją pakeitė, daug išmokė, o svarbiausia, anot jos, ji suprato, kad „galima visko pasiekti“:

Ji nori būti nepriklausoma. [...] Ji norėtų sau leisti turėti nuosavą namą ir, žinoma, baigti mokslus. Per šiuos 5 praktinio gyvenimo ir bendravimo su žmonėmis metus ji tapo visai kitu žmogumi, tai jai suteikė daug daugiau naudos nei studijos universitete. [...] Ji tapo atviresnė kitiems žmonėms ir tapo geresne klausytoja. [...] Ji išmoko, kad ne per vėlu ką nors daryti, kad gali būti sena ir vis tiek ką nors daryti, ir to ji išmoko savo siuvimo mokykloje [kur organizavo siuvimo kursus], joje mokėsi už ją vyresnės moterys ir nesvarbu, ji sakė, kad visada galima išmokti naujų dalykų. [MVIII, 30–40, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Informantė interviu metu kalbėjo apie keičiančias ir įgalinančias patirtis – atvirumo, įsiklausymo, nuolatinio mokymosi. Nauja aplinka, mokymasis iš aplinkinių jai suteikė pasitikėjimo savimi, savo ateitimi. Naujos veiklos šią

⁴⁸¹ Hirsch Hadas. „Hair: Practices and Symbolism in Traditional Muslim Societies“. In: *Sociology of Islam*, vol. 5, 2017. P. 33–55.

moterį praturtino, sutikti žmonės, jos teigimu, ją įkvėpė siekti, ieškoti išeičių, netgi svajoti, būti nuo nieko nepriklausomai, taigi ji atrado laisvę veikti.

Kelios tyrime dalyvavusios pabėgėlės musulmonės atskleidė, jog siekia būdų save įgalinti, pakeisti tai, kas joms jų gyvenimuose nepatiko, arba siekia suteikti naujas galimybes savo vaikams, save įgalindamos per juos. Moterys ryžtasi išvaizdos, šeiminio gyvenimo pokyčiams, keičia savo ir savo vaikų gyvenimą, siekia įgyvendinti užsibrėžtus tikslus – mokytis, kurti verslus, pačios priimti sprendimus dėl ateities, savo išvaizdos ir pan., atranda savyje galią veikti.

6.3.2. Tarpininkės tarp Lietuvos visuomenės ir islamiškos tradicijos

Atliekant interviu su pabėgėlėmis musulmonėmis, išryškėjo dar viena tema – tyrime jos atsiskleidžia kaip tarpininkės tarp Lietuvos visuomenės ir savo tautiečių bei islamiškos tradicijos. Pokalbiuose atsiskleidžia pabėgėlių moterų žinios ir kompetencijos, kurių neturi kiti pabėgėliai (-ės), tuomet jos jaučia būtinybę jiems padėti. Taip pat, anot moterų, jų gebėjimas suvokti savo stiprybes padeda joms įveikti sunkumus ir išbandymus. Tyrimo metu išryškėjo, kaip kartais jos naudojasi savo gebėjimais (pavyzdžiui, kalbų mokėjimu) siekdamos savo asmeninių tikslų, kurie galbūt prieštarauja jų sutuoktinio ar islamiškoms vertybėms, arba tampa tiltu, siejančiu šias dvi tradicijas.

Viena informančių interviu metu pabrėžia kalbos mokėjimą kaip privilegiją tarp kitų pabėgėlių ir mano, kad ši gebėjimą būtina panaudoti padedant kitiems panašioje ar sunkesnėje padėtyje:

Visuomenėje paprastai mes visi turėtume turėti ir tai suprasti, kas yra mūsų privilegija. Nuo pat atvykimo čia supratau, kad mano privilegija yra ta, jog kalbu angliškai, todėl turėčiau ja naudojantis padėti kitiems žmonėms. [MI, 30–40]

Moteris pripažįsta, kad tik atvykusi į Lietuvą supratusi, jog jos privilegija – anglų kalbos mokėjimas. Ja naudodamasi ji galėjo ne tik laisvai komunikuoti savo poreikius, naviguoti visuomenėje, ieškoti darbo, tačiau ir padėti kitiems pabėgėliams, kurie anglų kalbos nemokėjo ir kuriems buvo sunku komunikuoti su prieglobsčio ir integracijos sistemos darbuotojais bei kitur.

Daugiau tyrime dalyvavusių pabėgėlių savo žiniomis, kalbų mokėjimu, išmanymu, kaip veikia sistemos (švietimo, medicinos ar net teisinė), padeda kitoms moterims, pabėgėliams. Musulmonė pabėgėlė [MIII, 30–40], kurios veiklą stebėjau moterų susibūrimų nevyriausybėje

organizacijoje metu, aktyviai dalyvauja ne vienos NVO organizacijos veikloje padėdama, bendraudama su pabėgėliais, ypač moterimis, ir derindama tai su daugybe kitų savo pareigų – darbu, motinyste bei studijomis. Tokiu būdu ši moteris tapo savotišku tiltu tarp musulmonių pabėgėlių ir NVO darbuotojų lietuvių, kartu siūlydama ir veiklas moterims užimti ir tarpininkauti, pagarsinti moterų poreikius ir kartu atliepdama svarbų moterų poreikį bendrauti, visoms kartu susitikti, sujungdama musulmones iš skirtingų tradicijų, skirtingų šalių.

Tyrimo metu taip pat atsiskleidė moterų strategijos, kai jos randa būdų priešintis islamiškai tradicijai pasinaudodamos savo kalbos žiniomis. Anot vienos moterų [MII, 30–40], gyvenant šeimoje su religingu vyru, bet pačiai priešinantis islamo praktikoms, reikia nuolat ieškoti kompromisų. Šios moters vyro šeima, kuri yra religinga, dažnai jai priekaištuoja, kad ji elgiasi „europietišškai“, kad neva jai „galva susisuko atvykus į Europą“ [Lauko tyrimo užrašai, 2023 09 08]. Ji pasakoja, kaip laviruoja tarp islamiškos ir vietinės tradicijos, tarp to, kas musulmonams yra *haram* / *halal* (neleidžiama / leidžiama):

Vaikai eina į darželį iki pietų. Vyras nori, kad darželyje jiems neduotų kiaulienos, bet jis nekalba lietuviškai, tai aš [darželyje] pasakiau, kad vaikams duotų viską, kad jie viską valgo. [MII, 30–40]

Jau minėta, jog kiauliena islamo tradicijoje yra *haram* (neleidžiama), todėl informantės vyras, kuris laikosi islamo tradicijų, norėjo, kad vaikams darželyje kiauliena nebūtų duodama. Tačiau jis nekalba lietuviškai, todėl su darželio personalu bendrauja žmona, kuri gali perduoti tą informaciją, kuri jai pačiai yra priimtina, o ji prisipažino norėjusi, kad vaikai neišsiskirtų iš kitų ir valgytų viską.

Kitas svarbus aspektas, ką pabrėžia kelios kitos informantės, kad jų gilus ir asmeninis tikėjimas, jų religija joms suteikia paguodos bei jėgų, bet neužkerta kelio pažinti naujus žmones, tradicijas, semtis žinių iš aplinkinių:

Jos pirmasis šaltinis, kuriuo ji tikrai remiasi, tai jos tikėjimas, jos ryšys su religija ir Dievu, taip pat ji sako, kad daug ko išmoko iš lietuvių moterų, nes ji sakė, kad [jos šalies] moterys yra išleptos, jos viskuo aprūpintos. Lietuviai ir ypač moterys kartais viską daro vienos – jos yra vienišos mamos ir vis tiek viską daro, ir ji sakė, kad tai buvo tarsi didelis jos stiprybės šaltinis. Ji turi kolegijų, kurioms yra 60 ir daugiau metų, ir jos dirba 2 ar 3 kartus daugiau nei aš, ir taip ji suprato, kad ir ji gali padaryti daugiau. [MVIII, 30–40, interviu darytas su vertėjos pagalba arabų–anglų kalbomis]

Pabėgėlė musulmonė, praktikuojanti religiją, kliaujasi ja kaip paguodos bei stiprybės šaltiniu ir atskleidžia noriai besisemianti patirties, išminties iš aplinkinių žmonių, lietuvių moterų, stebėdama aplinką ir mokydamosi, refleksyviai priimdama žinias, taikydama jas sau principu „jei gali jos, galiu ir aš“.

Šie moterų pavyzdžiai rodo, kad musulmonės pabėgėlės, atvykusios prieglobsčio į Lietuvą, nori ir geba tarpininkauti tarp skirtingų tradicijų, skirtingų visuomenių – savo kilmės šalies ir Lietuvos. Tą jos daro save įgalindamos veikti, pasitelkdamos savo žinias, kompetencijas, valią. Tarpininkaudamos kitiems pabėgėliams, kitoms moterims ar padėdamos sau, jos reflektuoja savo religinį identitetą, santykį su juo – vienos pabrėžia religijos svarbą kaip paguodos, stiprybės šaltinį, kuris ne tik netrukdo įsitraukti į naują, kitatikių, visuomenę, bet padeda, nes sustiprina jas ir jų tikėjimą. Kitoms moterims gyvenimas priimančioje Lietuvos visuomenėje yra erdvė kurti naują santykį su savo religiniu identitetu – atmetant, laviruojant ar ignoruojant jį, tačiau rodant norą priklausyti, saistytis, įsitraukti į Lietuvos visuomenę.

Musulmonės pabėgėlės, atvykusios į Lietuvą, siekia būdų save įgalinti. Moterys siekia išsilaisvinti iš joms lyties ir religinės tapatybės pagrindu primetamų vaidmenų, elgesio normų. Naudodamosi joms prieinamomis strategijomis – gebėjimais, privalumais, kompetencijomis, jos siekia įsitraukti į visuomenę, švelninti ar priešintis *kitoniškumui* ir *svetimumui* bei tarpininkauti tarp savo šeimos ar kitų musulmonų pabėgėlių ir Lietuvos visuomenės. Rachel Hertz-Lazarowitz ir Tamar Shapira savo straipsnyje taip pat analizuoja musulmonių savęs įgalinimo praktikas tarp palestiniečių ir arabų, gyvenančių Izraelyje. Savęs įgalinimo musulmonės Izraelyje siekia mokydamosi, įgydamos aukštąjį išsilavinimą, tapdamos mokytojomis, taip atverdamos kelią kitoms merginoms ir moterims siekti mokslo⁴⁸². Autorės, analizavusios musulmonių gyvenimo istorijas, daro išvadą:

Tradicinė musulmonų šeima, pagrįsta religinėmis ir socialinėmis tradicinėmis vertybėmis, apibūdinama kaip patriarchalinė, o moterys apibūdinamos kaip priklausomos, menkesnės už vyrus, kurių pagrindinis vaidmuo – būti žmona ir motina. Tačiau naujausi tyrimai ir šiame tyrime surinkti gyvenimo pasakojimai rodo, kad ši šeimos struktūra ir šios vertybės tapo mažiau konservatyvios ir labiau remia

⁴⁸² Hertz-Lazarowitz Rachel, Shapira Tamar. „Muslim Women’s Life Stories: Building Leadership“. In: *Anthropology & Education Quarterly*, vol. 36, 2005. P. 51–67.

dukų mokymosi pažangą. Kai kuriais atvejais [...] išplėstinė šeima vis dar daro didelį spaudimą jaunoms moterims laikytis tradicinių moters vaidmenų. Tačiau dažniau vyrauja artimiausių šeimos narių, dažniausiai tėvų ir brolių, parama, kurie skatina ir padeda jaunoms moterims siekti išsilavinimo. Sociologai ir socialiniai antropologai aiškina, kad mergaičių mokymosi palaikymo pokyčius lemia tarpkultūriniai ryšiai ir pažintis su labai įvairialype žydų visuomene, taip pat arabų bendruomenėse ir šeimose didėjantis supratimas, kad formalusis išsilavinimas gali padėti kilti aukštyrų ir suteikti socialinių bei ekonominių privalumų. Atsižvelgiant į šiuos pokyčius, jaunų moterų potencialas tapti turtu, susijusiu su ekonominiais ir su statusu susijusiais privalumais, paskatino šeimas labiau remti ir skatinti jaunų moterų mokymąsi⁴⁸³.

Šeimose, kaip parodė tyrimas Izraelyje, bet taip pat ir Lietuvoje, vyksta kova tarp „tradicinių“ ir netradicinių, „modernių“ vertybių. Kategorijos, kurioms visuomenė priskiria moteris, nėra statiškos, kaip ir tapatybės, jos kinta, yra situaciškos.

⁴⁸³ *Ibid.* P. 62.

IŠVADOS

Šio tiriamojo darbo tikslas buvo ištirti, ar ir kaip moterų pabėgėlių lyties ir religijos tapatybių sankirta lemia įtraukties procesus ir patirtis žvelgiant iš musulmonių pabėgėlių ir integracijos vykdytojų perspektyvų. Šiuo tiriamuoju darbu siekta išsiaiškinti, kokią įtaką pabėgėlėms musulmonėms turi jų lytis ir religija, joms dalyvaujant Lietuvoje veikiančiose integracijos programose ir sąveikoje su platesne visuomene, bei kaip šios kultūriškai bei socialiai konstruojamos kategorijos veikia pabėgėlių musulmonių patirtis, kuriamą ryšį ir kokią įtaką tai turi moterų veikėjiškumui bei įgalinimui.

Darbe analizuojamos trijų skirtingų grupių patirtys: prieglobsčio ir integracijos valstybinių institucijų darbuotojų, nevyriausybinių organizacijų atstovų ir musulmonių pabėgėlių. Patirtys ir informantų konstruojami naratyvai analizuoti pasitelkiant sąveikinių tapatybių teorinę prieigą – kaip, vadovaujantis sąveikaujančiomis lyties ir religijos tapatybėmis, informantų konstruojamas ir patiriamas *savas–svetimas* ir *kitas*. *Savas–svetimas* tyrime laikomi binarine opozicija, kurios viena iš priešpriešos šalių turi savasties jausmą, o *kitoniškumas* žymi takoskyrą tarp panašumo ir skirtumo. Šiuo pagrindu vykstantys įtraukties ir atskirties procesai visuomenėje turi įtakos darbo ir veiklos strategijoms prieglobsčio ir integracijos sistemoje bei musulmonių pabėgėlių valiai veikti bei jų įgalinimui.

Išanalizavus teisinius Lietuvos Respublikos dokumentus, apibrėžiančius trečiųjų šalių piliečių prieglobsčio ir integracijos politiką, galima teigti, kad lyties, religijos ir kitos pabėgėlių identitetų kategorijos juose neatsispindi arba atsispindi tik iš dalies. Prieglobsčio ir integracijos sistemą reglamentuojantys teisės aktai numato, kad visi šioje sistemoje esantys prieglobsčio prašytojai ir gavėjai yra lygūs, jiems taikomi vienodi reikalavimai, bet taip pat poreikiai jų yra vienodi. Pagal Lietuvos teisės aktus moterys *per se* nėra pažeidžiamos, nebent kol jos laukiasi. Lyties ir religijos kategorijos svarbios tik vienu atveju – užtikrinant apgyvendinimą institucijose. Lyties, religijos, etniškumo, statuso aspektai kaip svarbūs faktoriai aptarti rekomendacinio pobūdžio integracijos į visuomenę veiksmų plane, kuris remiasi sinteze daugiausia užsienyje atliktų studijų apie moteris migracijoje ir jų pažeidžiamumą. Veiksmų plane iškelti svarbūs moterų diskriminacijos ir pažeidžiamumo darbo santykiuose, švietimo sistemoje, medicinos sistemoje aspektai, pabrėžiama didesnė galimybė tapti seksualinės, fizinės, psichologinės prievartos, prekybos žmonėmis auka. Akcentuojama, kad moterys migracijoje susiduria su patriarchalinių lyčių santykių padiktuotais iššūkiais, galimai – smurtu ir ekonomine priklausomybe, be viso

to – daugialypė diskriminacija priimančioje šalyje. Šie iššūkiai Lietuvos prieglobsčio ir integracijos sistemoje lieka visai arba tik dalinai atliepti.

Išanalizavus empirinę – skirtingų tikslinių grupių interviu bei dalyvaujamojo stebėjimo medžiagą išryškėjo, kad didelę įtaką sąveikai su institucijų ir nevyriausybinių organizacijų atstovais integracijos srityje, brėžiamoms riboms tarp *savo* ir *svetimo* bei *kitoniškumo* konstravimui turi pabėgėlių lyties ir religijos tapatybių sąveika. Išnagrinėjus integracijos politiką vykdančių valstybės institucijų tyrime dalyvavusių darbuotojų naratyvus, atsiskleidė, kad religinis pabėgėlių identitetas darbuotojų yra susiejamas su lytimi iš anksto priskiriant religijos nulemtus vaidmenis šeimoje, moteris nuasmeninant ir neatsižvelgiant į jų socialinę įvairovę. Institucijų darbuotojų naratyvuose musulmonės vaizduojamos kaip neturinčios galios, veikėjiškumo, atsiduodančios vyro valiai, apribotos namų sfera – valgio ruošimu, namų tvarkymu, vaikų priežiūra. Moters ir vyro nelygybė šeimoje, žemesnis moters statusas, griežtas vyrų ir moterų veiklos sferų padalijimas išskiria jas į atskirą grupę, daro jas *kitokias*. Musulmonių *kitoniškumas* konstruojamas pasitelkiant moralės ir vertybinius standartus ir jų elgesys darbuotojų matomas kaip neatitinkantis vyraujančių vertybinių orientacijų, nesuderinamas su nusipelnymu būti pabėgėlėmis. Valstybinių institucijų darbuotojai hierarchizuoja pabėgėlių, gyvenančių institucijose, *savumą* ir *svetimumą*, t. y. vieni yra labiau *savi* nei kiti, ieškant bendrumų bendroje sovietinėje praeityje, rusų kalbos vartojime, todėl rusakalbiai matomi kaip artimesni, *savesni*, o pabėgėliai iš Artimųjų Rytų – tolimesni, *svetimesni*. Pabėgėlių skirstymas į *savesnes* ir *svetimas* turi įtakos darbuotojų ryšio su Centrų gyventojomis mezgimui, poreikių atliepimui, pasitikėjimo santykio mezgimui, įgalinimui bei moterų motyvacijai įsitraukti ne tik į siūlomas veiklas, bet ir vėliau į visuomenę, saistytis su ja.

Veikėjiškumas, kaip sociokultūrinis gebėjimas veikti, institucijų darbuotojų musulmonėms yra nepripažįstamas ir atmetamas, išskyrus neigiamo veikėjiškumo atvejus, kai kalbama apie prieglobsčio sistemos išnaudojimą, kur pabėgėlės sąmoningai veikia siekdamos sau naudos. Kai kuriuose naratyvuose musulmonės viktimizuojamos, nes jų vaidmuo vyro ir moters santykiuose, šeimoje darbuotojų matomas kaip subordinuotas. Valstybinių institucijų darbuotojų naratyvuose musulmonės pabėgėlės dažnai yra neveikėjiškos ir lieka neįgalintos, nes neturi motyvacijos; jų įgalinimas neįvyksta, nes įgalinimas galimas tik pripažįstant asmens veikėjiškumą – gebėjimą sąmoningai, savanoriškai veikti bei kurti sąveiką.

Nevyriausybinių organizacijų atstovų naratyvuose taip pat atsiskleidžia naratyvai, susiję su pabėgėlių *kitoniškumo* konstravimu

pasitelkiant jų lyties ir religijos tapatybių kategorijas. Išskiriamas religijos apibrėžtas šeimos modelis – moters padėtis šeimoje ir santykis su vyru – musulmonės matomos kaip gyvenančios vyro valioje, priklausomos nuo savo vyrų ir finansiškai. Kita svarbi pabrėžiama skirtis – griežtas veiklos sferų atskyrimas į vyrų ir moterų, siejamas su religiniu moterų identitetu ir jų vaidmeniu kaip neatsiejamu nuo šeimos, vaikų. Dar vienas NVO atstovų naratyvuose atsiskleidžiantis *kitoniškumo* konstravimo būdas – pasitelkiant traumą. Traumos naratyvas naudojamas integracijos ir prieglobsčio srityje norint pateisinti pabėgėlių būsenas, veiksmus, kategorizuojant juos kaip neturinčius veikėjiškumo. Kai kuriuose naratyvuose trauma tampa dar viena identiteto kategorija.

NVO atstovų naratyvuose musulmonės pabėgėlės matomos kaip neturinčios veikėjiškumo, nes jos priklauso nuo savo religinės bei lyties tapatybės, sprendimus už jas priima vyrai. Kita vertus, NVO darbuotojai ir savanoriai planuodami savo veiklas siekia moteris įgalinti – suteikti joms žinių, įrankių, kad jos galėtų pačios veikti, priimti sprendimus, galbūt net keisti savo padėtį.

NVO, dirbančių prieglobsčio ir integracijos srityje, veiklos strategijos visų pirma diktuojamos sisteminių reglamentų, apibrėžiančių integracijos procesą, kuris visiems yra vienodas, tačiau NVO darbuotojai taip pat turi laisvės taikyti savo veiklos su musulmonėmis pabėgėlėmis strategijas. Šioje srityje dirbantys NVO atstovai pabrėžė profesionalių žinių trūkumą darbo su pabėgėliais pradžioje ir „mokymąsi iš klaidų“, tai apima ir darbo strategijų taikymą, kai nepavykus vienai imamasi kitos. Tai pabrėžtina ir kalbant apie darbo strategiją įgalinti, o ne asistuoti, patyrus, kad asistavimas nėra tvari veiklos strategija ir *klientai*, t. y. pabėgėliai, dalyvaujantys integracijos programose, vis sugrįžta ir netampa savarankiški. Įgalinimas, NVO atstovų požiūriu, yra lygus savarankiškumui. Pabėgėliams integracijos programose suteikiamos žinios ir jie skatinami patys atlikti kasdienės užduoties – sumokėti mokesčius, užsiregistruoti pas gydytoją ir pan. Įgalinimas siejamas su įsitraukimu į visuomenę, bet taip pat jis yra įtrauktas į individualų integracijos planą kaip savarankiškas mokėjimas atlikti tam tikras užduotis. Darbuotojų įgalinimas suprantamas ir kaip emancipacija. NVO atstovai organizuodami savo darbą su musulmonėmis pabėgėlėmis iškelia būtinybę profesionalizuoti santykius, t. y. stengiasi juos priartinti prie kliento ir paslaugos teikėjo santykio – brėžti bendravimo ribas, kas leistina ir neleistina, nustatyti iš anksto susitikimo laiką ir tikslą, išlaikyti atstumą, rodant visoms vienodą dėmesį. Šis žingsnis atskleidžia, kad ir čia buvo „mokytasi iš klaidų“, o ankstesnės veiklos strategijos neveikė. Tai taip pat parodo, kad musulmonės pabėgėlės jaučiasi

vienišos ir ieško pažinčių tarp NVO darbuotojų ir savanorių. Kita vertus, NVO atstovų naratyvuose išryškėjo jų darbo su musulmonėmis veiklos strategija, kai norima pažinti skirtingas pabėgėlių grupes ir atliepti jų poreikius – nebūti abejingiems, kurti pasitikėjimo santykį, burti bendruomenę bei suteikti jai saugią erdvę susitikti ir bendrauti.

Pabėgėlių musulmonių naratyvuose atsiskleidė, kad jos išgyvena ir reflektuoja savo *kitoniškumą*, įgyjantį išoriškai matomų skirtumų dėl kitokios odos spalvos, kitokią religinę tapatybę rodančių aprangos detalių, kitos kalbos. Musulmonių *kitoniškumo* formavimui įtakos turi susikertančios tapatybių kategorijos: pirmiausia – lytis, religija, bet taip pat – jų pabėgėlių statusas, rasė. Moterų pokalbiuose matomos neigiamo jų susidūrimo su Lietuvos visuomene patirtys: įkyrūs žvilgsniai, užgauliojimai, įžeidūs gestai, nukreipti į moterų religiją ar išvaizdą. Neigiamos musulmonių ir visuomenės sąveikos patirtys stiprina musulmonių pabėgėlių *kitoniškumo* jausmą ir tai lemia jų sąveikos su visuomene strategijas – nuo jos atsiriboja arba derina saistymosi su visuomene strategijas, tačiau tai nėra spartus procesas. Atskleista, kad kalba taip pat yra ribojantis tarp *savo* ir *svetimo* – tik savo gimtąja kalba kalbančios moterys pabėgėlės patiria dalinę, o neretai ir visišką izoliaciją bei yra priklausomos nuo kitų asmenų – vertėjų, todėl negali pačios sau atstovauti, megzti asmeninio santykio su kitais žmonėmis. Ši atskirtis prisideda prie baimių, nepasitikėjimo atsiradimo ir sunkina išitraukimą į visuomenę. Kita vertus, kalbos mokėjimas įgalina moteris dialogui su priimančia visuomene.

Musulmonių pabėgėlių patirtys Lietuvoje yra skirtingos, jos skirtingai save suvokia naujoje joms aplinkoje, tad tyrime atsiskleidė skirtingos moterų saistymosi su Lietuvos visuomene strategijos: vienos pasirinko atsiskyrimą ir nesisaistymą bendraudamos tik savo tautiečių rate, kitos musulmonės pabėgėlės demonstravo norą ir gebėjimą priešintis, derėtis dėl *kitoniškumo*, ignoruojant, susitaikant, darant kompromisus jų religiniam identitetui, bet taip pat save įgalinant, pasitelkiant savo gebėjimus bei žinias siekiant savo tikslų.

Dalis musulmonių, siekdamas įtraukties į Lietuvos visuomenę, daro kompromisus savo religiniam identitetui derindamos religines praktikas prie savo naujo gyvenimo būdo, atsisakydamos religijos sankcionuojamos aprangos arba ją keičia, derina, kad būtų kuo mažiau pastebima. Kita dalis moterų siekia save įgalinti priešinant religinei, kultūrinei, šeimos sanklodos tradicijai – nauja aplinka joms atveria galimybes laisvėms, kurių jos neturėjo – jokių suvaržymų aprangai, išvaizdai, veikloms, pasirinkimams ir naujos galybės jų vaikams. Moterys save įgalina taip pat tarpininkaudamos tarp skirtingų tradicijų – kilmės šalies, kur dominuoja islamas, ir priimančios

Lietuvos visuomenės, dominuojamos katalikiškos tradicijos. Musulmonės iš naujo atranda ir derina savo religinį identitetą – vienos pabrėžia religijos svarbą kaip paguodos, stiprybės šaltinį, kuris ne tik netrukdo įsitraukti į naują, kitatikių, visuomenę, bet padeda, nes sustiprina jas ir jų tikėjimą. Kitoms moterims gyvenimas priimančioje Lietuvos visuomenėje yra erdvė kurti naują santykį su savo religiniu identitetu – atmetant, laviruojant ar ignoruojant jį ir kartu rodant norą priklausyti, saistytis, įsitraukti į Lietuvos visuomenę.

Įgalinimas tyrime atsiskleidžia, viena vertus, kaip ateinantis iš vidaus (angl. *self-empowerment*), kai moterys pačios randa savyje galios keisti, padėti, priešintis, pačios kurti savo ateitį ieškodamos išeičių, galimybių. Kita vertus, ateinantis iš išorės – įgalinimą skatina NVO organizacijų darbuotojai, dirbdami su musulmonėmis pabėgėlėmis, įgalinimą suprasdami kaip savarankiškumo mokymą.

Tyrimas parodo, kad Lietuvos visuomenėje yra stiprios ribų tarp *savo* ir *svetimo* konstravimo praktikos, riboženkliai naudojami skirčiai – susikertančios lyties ir religijos kategorijos, bet taip pat išoriniai skirtumai, kalba bei susiję su tam tikromis patirtimis ir statusu – trauma. Šios skirtys, pabėgėlių grupių hierarchizavimas į *savesnius* ir *svetimesnius* / *tolimesnius*, praktikuojamas darbuotojų prieglobsčio ir integracijos sistemoje, turi pasekmių ryšio mezgimui, poreikių suvokimui, veikėjškumo pripažinimui, įgalinimui bei vėliau – įsitraukimui į Lietuvos visuomenę. Nors valstybinės institucijos, organizuojančios pabėgėlių prieglobstį ir integraciją, bei nevyriausybinių organizacijų dirba pagal tuos pačius teisės aktus, reglamentuojančius prieglobstį ir integraciją Lietuvoje, abiem grupėms būdingi panašūs musulmonių pabėgėlių *kitoniškumo* konstruktai, susiję su lytimi ir religija, vis dėlto skiriasi jų veiklos strategijos: kai valstybinės institucijos nugalina, nevyriausybinių organizacijų įgalina ir buria pabėgėlių bendruomenę, suteikia saugią erdvę bendrauti ir t. t.

Tyrimas taip pat atskleidžia, kad skirtis ir distancija visuomenėje daroma remiantis panašumo ir skirtingumo principais, tačiau *savo*–*svetimo* kategorijos nėra uždaros, perėjimas iš *svetimumo* į *savumą* yra įmanomas ir religinis identitetas tam netrukdo. Biologiniai, išoriniai skirtumai gali būti nesureikšminti, jei asmuo demonstruoja lojalumo šaliai išraišką, pavyzdžiui, kalbos mokėjimą. Empiriniai pavyzdžiai rodo, kad prieglobsčio ir integracijos sistema, kaip ir visuomenės dauguma, tikisi iš moterų lojalumo pasikeitimo, tam tikras panašumo laipsnis yra būtina integracijos sąlyga, tad visuomenės lūkestis – pabėgėlių moterų supanašėjimas, tam tikrų savo identiteto savybių paaukojimas priimančios visuomenės naudai, t. y. tam tikrų jos vertybių perėmimas. Viena iš vertybių, kurią, tikimasi, perims pabėgėlės – kalba, kitos,

ne mažiau svarbios – požiūris į darbą, vaikų auklėjimas. Galima teigti, kad pagalbos organizavimas ir moterų įgalinimas įgyvendinamas primetant *savą*, vakarietišką ir etnocentrinį suvokimą apie pagalbą, veikėjiškumą ir įgalinimą, turint pavyzdžiu vieną, teisingą, *savą* (ir kartu vakarietišką) šeimos bei visuomenės modelį. Musulmonių įgalinimas Lietuvoje, kaip ir kitose Vakarų Europos šalyse, suvokiamas kaip būtinybė moteris emancipuoti.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Naudota literatūra

1. Abu-Lughod Lila. *Do Muslim Women Need Saving?* Cambridge: Harvard University Press, 2013.
2. Adams Robert. *Empowerment, Participation and Social Work*. BSW Practical Social Work, 2017.
3. Adiklytė Goda. *Pabėgėlių vaizdavimas Lietuvos elektroninėse medijose: integracijos iššūkiai ir siūlomi sprendimai*. Bakalauro darbas. Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, 2023.
4. Ager Alastair, Strang Alison. „Understanding Integration: A Conceptual Framework“. In: *Journal of Refugee Studies*, vol. 21: 2, 2008. P. 166–191.
5. Agocs Bridgitte. *Responding to the ‘Refugee Crisis, From Below: The Case of a Volunteer Group in Budapest*. Magistro darbas. Vytauto didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2016.
6. Ahearn Laura M. „Language and Agency“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 30, 2001. P. 109–137.
7. Ahmed-Ghosh Huma. „Triple Oppression and Exclusion: Muslim Refugee Women in the USA“. In: *Social Exclusion and Policies of Inclusion*, Panda Smita Mishra, Pandey Annapurna Devi, Pattanayak Supriya (eds.). Singapore: Springer, 2022. P. 35–51.
8. Aleknevičienė Jolanta. „(Iš)gyvenimas Lietuvoje: prieglobsčio ieškančių ir prieglobstį gavusių užsieniečių patirtis“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 1, 2013. P. 86–106.
9. Al-Hamad Areej, Forchuk Cheryl, Oudshoorn Abe, Mckinley Gerald Patrick. „Listening to the Voices of Syrian Refugee Women in Canada: An Ethnographic Insight into the Journey from Trauma to Adaptation“. In: *Journal of International Migration and Integration*, vol. 24, 2023. P. 1017–1037.
10. Allen Chris. „‘People Hate You Because of the Way You Dress’: Understanding the Invisible Experiences of Veiled British Muslim Women Victims of Islamophobia“. In: *International Review of Victimology*, vol. 21: 3, 2015. P. 287–301.
11. Andersen John, Siim Birte. „Introduction: The Politics of Inclusion and Empowerment – Gender, Class and Citizenship“. In: *The Politics of Inclusion and Empowerment: Gender, Class and Citizenship*, Andersen John, Siim Birte (eds.). London: Palgrave/Macmillan, 2004.

12. Anglickienė Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
13. Anglickienė Laima. „Savo ir kito paieškos visuomenėje ir moksle“. In: *Tautosakos darbai*, vol. 49, 2015. P. 246–251.
14. Angrosino Michael. *Doing Ethnographic and Observational Research. The Sage Qualitative Research Kit*. London: Sage Publications Ltd, 2008.
15. Anthias Floya. „Belongings in a Globalizing and Unequal World: Rethinking translocations“. In: *The situated politics of belonging*, Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike (eds.). London: Thousand Oaks, 2006. P. 365–388.
16. Anthias Floya. „Intersectionality, Belonging and Translocal Positionality: Thinking About Transnational Identities“. In: *Ethnicity, Belonging and Biography: Ethnographical and Biographical Perspectives*, Rosenthal Gabriele (ed.). Münster, Westfalen: Lit, 2009. P. 229–249.
17. Anthias Floya. „Where do I Belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality“. In: *Ethnicities*, vol. 2: 4, 2002. P. 491–514.
18. Backer Berit. „Mother, Sister, Daughter, Wife: The Pillars of the Traditional Albanian Patriarchal Society“. In: *Women in Islamic Societies: Social attitudes and historical perspectives*, Utas Bo (ed.). London and Malmö: Curson Press, 1983. P. 48–65.
19. Balibar Etienne. „Difference, Otherness, Exclusion“. In: *Parallax*, vol. 11: 1, 2005. P. 19–34.
20. Bangstad Sindre. „Saba Mahmood and Anthropological Feminism After Virtue“. In: *Theory, Culture & Society*, vol. 28: 3, 2011. P. 28–54.
21. Barth Fredrik. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.
22. Barth Frederik. „Introduction to Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference“ (1969). In: *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*, Martiniello Marco, Rath Jan (eds.). Amsterdam University Press, 2010. P. 407–436.
23. Bartochevis Vladas. *Imigrantų integracijos iššūkiai: profesinio potencialo naudojimas Lietuvoje ir Portugalijoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2018.

24. Bartušienė, Daiva. *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas, 2011.
25. Basch Linda, Schiller Glick, Blanc-Szanton Cristina. *Nations unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. London: Gordon and Breach, 1994.
26. Bastia Tanja. „Intersectionality, Migration and Development“. In: *Progress in Development Studies*, vol. 14: 3, 2014. P. 237–248.
27. Battistella Graziano. „Migration in Asia: In Search of a Theoretical Framework“. In: *Global and Asian Perspectives on International Migration*. Heidelberg: Springer Cham, 2014. P. 1–25.
28. Bendixsen Synnøve K. N. *The Religious Identity of Young Muslim Women in Berlin. An Ethnographic Study*. BRILL: Muslim minorities, vol. 14, 2013.
29. Beresnevičiūtė Vida, Leončikas Tadas, Žibas Karolis. „Lietuvoje gyvenančių migrantų integracijos politikos vertinimo principai ir rodikliai: išvados ir rekomendacijos“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 2, 2009. P. 111–127.
30. Berry John W. „Immigration, Acculturation, and Adaption“. In: *Applied Psychology: An International Review*, vol. 46: 1, 1997. P. 5–34.
31. Bieliauskaitė Gintarė. *Vadinti namais: ukrainiečių ir baltarusių moterų patirtys gyvenant Lietuvoje*. Bakalauro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2021.
32. Bilge Sirma. „Beyond Subordination vs. Resistance: An Intersectional Approach to the Agency of Veiled Muslim Women“. In: *Journal of Intercultural Studies*, vol. 31: 1, 2010. P. 9–28.
33. Billson Janet Mancini. „No Owner of Soil: Redefining the Concept of Marginality“. In: *Marginality, Power, and Social Structure: Issues in Race, Class, and Gender Analysis*, Rutledge M. Dennis (ed.). Oxford: Elsevier, 2005. P. 29–47.
34. Blažytė Giedrė. *Imigracija dėl šeimos susijungimo Lietuvoje: lytis ir etniškumas socialinės adaptacijos procese*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017.
35. Blažytė Giedrė, Frėjutė-Rakauskienė Monika, Pilinkaitė-Sotirovič Vilana. „Policy and Media Discourses on Refugees in Lithuania: Shaping the Boundaries between Host Society and Refugees“. In: *OIKOS*, vol. 1: 29, 2020. P. 7–30.

36. Booth Tony. „Book Review of: Interculturalism, Education and Inclusion“. In: *British Journal of Educational Studies*, vol. 51: 4, 2003. P. 432–433.
37. Bragg Bronwyn. „(De)constructing Refugee Vulnerability: Overcoming Institutional Barriers to Ethnographic Research with Refugee Communities“. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 51: 2, 2022. P. 197–222.
38. Brettell B. Caroline. „Anthropology, Migration, and Comparative Consciousness“. In: *New Literary History*, vol. 40: 3, 2009. P. 649–671.
39. Brettell Caroline. „Theorizing Migration in Anthropology“. In: *Migration theory: Talking across disciplines*. 2d Edition, Brettell Caroline, James Hollifield (eds.). New York: Routledge, 2008. P. 148–197.
40. Brettell Caroline, Hollifield James (eds.). *Migration theory: Talking across disciplines*. 2d Edition. New York: Routledge, 2008.
41. Briones Leah. „Empty Agency: The Oppressed Third World Woman“. In: *Empowering Migrant Women. Why Agency and Rights are not Enough*, Briones Leah. Farnham: Ashgate, 2009. P. 51–70.
42. Butler Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.
43. Būgienė Lina. „Aš jau prisimenu...“: autobiografiniai lietuvių moterų pasakojimai folkloristo akimis“. In: *Tautosakos darbai*, vol. 41, 2011. P. 44–62.
44. Carastathis Anna. „The Concept of Intersectionality in Feminist Theory“. In: *Philosophy Compass*, vol. 9: 5, 2014. P. 304–314.
45. Castles Stephen, Korac Maja, Vasta Ellie, Vertovec Steven. „Integration: Mapping the Field“. Home Office Online Report 29/03. London: Home Office, 2002.
46. Castles Stephen, Mark Miller. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 4th Edition. New York: Guilford, 2009.
47. Chaffie Daniel. „Reflexive identities“. In: *Routledge Handbook of Identity Studies*, Elliot Anthony (ed.). London and New York: Routledge, 2011. P. 100–111.
48. Chapman Madeleine. „Feminist Dilemmas and the Agency of Veiled Muslim Women: Analysing Identities and Social Representations“. In: *European Journal of Women's Studies*, vol. 23: 3, 2016. P. 237–250.
49. Cheater Angela. „The Power in the Postmodern Era“. In: *The Anthropology of Power: Empowerment and Disempowerment in*

- Changing Structures*, Cheater Angela (ed.). London, New York: Routledge, 1999. P. 1–12.
50. Clair Matthew. „Stigma“. In: *Core Concepts in Sociology*, Ryan Michael (ed.). New York: John Wiley & Sons, 2019. P. 318–321.
 51. Collins Patricia Hill. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and Politics of Empowerment*. New York: Routledge, 2000.
 52. Collins Patricia Hill. „Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought“. In: *Social Problems*, vol. 33: 6, 1986. P. 14–32.
 53. Conversi Daniele. „Homogenisation, Nationalism and War: Should We Still Read Ernest Gellner?“. In: *Nations and Nationalism*, vol. 13: 3, 2007. P. 371–394.
 54. Cooke Miriam, Ahmad Fawzia et al. „Roundtable Discussion: Religion, Gender, and the Muslimwoman“. In: *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol. 24: 1, 2008. P. 91–119.
 55. Crapanzano Vincent. „The Friendly Other“. In: *Anthropology and Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed.). New York: Routledge, 2019. P. 72–88.
 56. Crenshaw Kimberlé. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color“. In: *Stanford Law Review*, vol. 43: 6, 1991. P. 1241–1299.
 57. Čiubrinskas Vytis. „Identitetas ir identiteto politika: antropologinės dimensijos tiriant nacionalinį ir transnacionalinį saistymąsi“. In: *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*, Čiubrinskas Vytis (sud.). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. P. 13–28.
 58. Čiubrinskas Vytis. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 2007.
 59. Dapkūnaitė Rūta. „Ontological Conditions Underlying Lithuanian Intolerance Toward Refugees“. In: *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, vol. 9: 1, 2021. P. 60–72.
 60. Dapkūnaitė Rūta. „Perception of Refugees in Lithuania“. In: *Swiss Journal of Sociocultural Anthropology*, vol. 28, 2023. P. 150–157.
 61. Daukšas Darius. „‘Savas’ ir ‘kitas’ Norvegijos visuomenėje: Norvegijos lietuvių atvejis“. In: *Logos*, vol. 93, 2017. P. 133–141.
 62. Daukšas Darius. „Tarp savimonės ir kilmės: lietuviškumo konstravimas atsikuriančioje Lietuvoje 1988–1993 m.“. In: *Lituanistica*, vol. 65: 1(115), 2019. P. 1–11.

63. Daukšas Darius. „Tautinio tapatumo tyrimų teorinės problemos: antropologinė perspektyva“. In: *Filosofija. Sociologija*, vol. 2, 2006. P. 2–7.
64. Davies Bronwyn. „The Concept of Agency“. In: *A Body of Writing 1990-1999*. Walnut Creek: Altamira Press, 2000. P. 55–68.
65. Davoliūtė Violeta. „Challenges of Trauma: Migration, Integration, and the Role of Cultural Competence“. In: *OIKOS*, vol. 1: 5, 2008. P. 41–48.
66. Demidenko Valentina. *Priverstinių migrantų integracijos visuomenėje edukaciniai veiksniai*. Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas, Kaunas, 2019.
67. Dieliautas Jurgis. „Svetimas svetimumas“. In: *Inter-studia Humanitatis*, vol. 11, 2010. P. 59–81.
68. Duijker Hubertus Carl Johannes, Frijda H. Nico. *National Character and National Stereotypes: A Trend Report Prepared for the International Union of Scientific Psychology*. Amsterdam, North-Holland Publishing Company, 1960.
69. Dzenovska Dace. *School of Europeanness: Tolerance and Other Lessons in Political Liberalism in Latvia*. Ithaca: Cornell University Press, 2018.
70. Eijberts Melanie, Roggeband Conie. „Stuck with the Stigma? How Muslim Migrant Women in the Netherlands Deal – Individually and Collectively – with Negative Stereotypes“. In: *Ethnicities*, vol. 16: 1, 2016. P. 130–153.
71. Eliade Mircea. *Šventenybė ir pasaulietiskumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
72. Erentaitė Rasa, Pilinkaitė-Sotirovič Vilana. „Lyties aspektas migracijos procesuose: trečiųjų šalių piliečių situacijos Lietuvoje analizė“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 1–2, 2012. P. 178–203.
73. Eriksen Thomas Hylland. *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. 2nd Edition. London: Pluto Press, 2001.
74. Esser Hartmut. *Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten: eine handlungstheoretische Analyse*. Luchterhand: Darmstadt, Neuwied, 1980.
75. Fassin Didier. *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California Press, 2012.
76. Fassin Didier, Rechtman Richard. *The Empire of Trauma: An Inquiry into the Condition of Victimhood*. Princeton: Princeton University Press, 2009.

77. Favell Adrian. „Integration Nations: The Nation-State and Research on Immigrants in Western Europe“. In: *Multicultural Challenge*, vol. 22, 2003. P. 13–42.
78. Fazel Mina, Wheeler Jeremy, Danesh John. „Prevalence of Serious Mental Disorder in 7000 Refugees Resettled in Western Countries: A Systematic Review“. In: *The Lancet*, vol. 365: 9467, 2005. P. 1309–1314.
79. Feldman Alice. „Alterity and Belonging in Diaspora Space: Changing Irish Identities and ‘Race’-Making in the ‘Age of Migration’“. In: *Situated Politics of Belonging*, Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike (eds.). London: Sage Publications, 2006. P. 100–112.
80. Fitzgerald Davis. „Towards a Theoretical Ethnography of Migration“. In: *Qualitative Sociology*, vol. 29, 2006. P. 1–24.
81. Fuchs Thomas. „The Alien and the Self“. In: *Anthropology of Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed.). New York: Routledge, 2016. P. 148–163.
82. Gaižauskaitė Inga, Valavičienė Natalija. *Socialiniai tyrimo metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016.
83. Garalytė Kristina. *Dalit Student Movement in India: From Identity Politics to Counter Culture Movement*. Doktoro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Kaunas, 2016.
84. Geertz Clifford. „Religion as a Cultural System“. In: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, Banton Michael (ed.). London: Routledge, 1966. P. 1–46.
85. Ghorashi Halleh. „From Absolute Invisibility to Extreme Visibility: Emancipation Trajectory of Migrant Women in the Netherlands“. In: *Feminist Review*, vol. 94, 2010. P. 75–92.
86. Giddens Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai, 2000.
87. Gingrich Andre. „Anthropological Analyses of Islamophobia and Anti-Semitism in Europe“. In: *American Ethnologist*, vol. 32: 4, 2005. P. 513–515.
88. Gingrich Andre. „Conceptualising Identities: Anthropological Alternatives to Essentialising Difference and Moralizing about Othering“. In: *Grammars of Identity / Alterity: A Structural Approach*, Baumann Gerd, Gingrich Andre (eds.). New York, Oxford: Berghahn Books, 2006. P. 3–17.
89. Goffman Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books, 1990.

90. Goldin Daniel. „Prologue: Otherness“. In: *Psychoanalytic Inquiry*, vol. 42: 2, 2022. P. 99–100.
91. Golesorkhi Lara-Zuzan. „Protection by Whom, for Whom? Muslim Refugee Women Facing a Contested European Identity“. In: *Studies in Ethnicity and Nationalism*, vol. 21, 2021. P. 67–80.
92. Golubovic Zagorka. „An Anthropological Conceptualisation of Identity“. In: *Synthesis Philosophica*, vol. 26: 1, 2011. P. 25–43.
93. Gordon M. Milton. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press, 1964.
94. Gove Jennifer, Watt Stuart. „Identity and Gender“. In: *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity*, Woodward Kath (ed.). London and New York: Routledge, 2004. P. 43–78.
95. Grewal Inderpal. „Introduction to Part II: Life in NGOs“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, Lashaw Amanda, Vannier Christian and Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017. P. 113–121.
96. Grillo Ralph D. *Reflections on Super-diversity by an Urban Anthropologist, or 'Superdiversity so What?'*. Paper presented at the Academy of Urban Super-Diversity, Berlin, 2015.
97. Grudulaitė Lina. „Tarpkultūrinis dialogas kaip švietimo priemonė pabėgėlių inkluzijai“. In: *Scientific Research in Education*, vol. 2, 2018. P. 44–53.
98. Gullestad Mariane. „Invisible Fences: Egalitarianism, Nationalism and Racism“. In: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 8: 1, 2002. P. 45–63.
99. Gupta Clare, Kelly B. Alice. „The Social Relations of Fieldwork: Giving Back in a Research Setting“. In: *Journal of Research Practice*, vol. 10: 2, 2014. P. 1–9.
100. Gvazdovaitė Joana. *Pabėgėlių kultūrinė integracija Lietuvoje*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Vilnius, 2010.
101. Haas Ernst B. *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2004.
102. Hall Stuart. *The Fateful Triangle: Race, Ethnicity, Nation*, Mercer Kobena (ed.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2017.
103. Hammersley Martyn, Atkinson Paul. *Ethnography: Principles in Practice*. Third edition. London and New York: Routledge, 2007.
104. Hannerz Ulf. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London, New York: Routledge, 1996.

105. Harrell-Bond Barbara, Voutira Efitihia, Leopold Mark. „Counting the Refugees: Gifts, Givers, Patrons and Clients“. In: *Journal of Refugee Studies*, vol. 5: 3–4, 1992. P. 205–225.
106. Hertz-Lazarowitz Rachel, Shapira Tamar. „Muslim Women’s Life Stories: Building Leadership“. In: *Anthropology & Education Quarterly*, vol. 36, 2005. P. 51–67.
107. Hirsch Hadas. „Hair: Practices and Symbolism in Traditional Muslim Societies“. In: *Sociology of Islam*, vol. 5, 2017. P. 33–55.
108. Holmes Seth, Castañeda Heide. „Representing the ‘European Refugee Crisis’ in Germany and Beyond: Deservingness and Difference, Life and Death“. In: *American Ethnologist*, vol. 43: 1, 2016. P. 12–24.
109. Humphrey Michael. „The Politics of Trauma“. In: *Arts: The Journal of the Sydney University Arts Association*, vol. 32, 2010. P. 37–54.
110. Hussein Shakira. *From Victims to Suspects: Muslim Women Since 9/11*. Yale University Press, 2019.
111. Ingold Tim. „Anthropology contra Ethnography“. In: *Hau: Journal of Ethnographic Theory*, vol. 7: 1, 2017. P. 21–26.
112. Yuval-Davis Nira. „Belonging and the Politics of Belonging“. In: *Patterns of Prejudice*, vol. 40: 3, 2006. P. 197–214.
113. Yuval-Davis Nira. „Intersectionality and Feminist Politics“. In: *European Journal of Women’s Studies*, vol. 13: 3, 2006. P. 193–209.
114. Yuval-Davis Nira. „Power, Intersectionality and the Politics of Belonging“. In: *FREIA Working Paper Series*, vol. 75, 2011. P. 1–16.
115. Yuval-Davis Nira. „Theorizing Identity: Beyond the ‘Us’ and ‘Them’ Dichotomy“. In: *Patterns of Prejudice*, vol. 44: 3, 2010. P. 261–280.
116. Yuval-Davis Nira. *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. London: Sage, 2011.
117. Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike. „Introduction: Situating Contemporary Politics of Belonging“. In: *The Situated Politics of Belonging*, Yuval-Davis Nira, Kannabiran Kalpana, Vieten Ulrike (eds.). London: Sage Publications, 2006. P. 1–14.
118. Jain Shobita. „Transmigrant Women’s Agency in Global Processes: India and its Diaspora“. In: *Anthropologist*, vol. 4, 2009. P. 15–25.
119. Kasatkina Natalija, Leončikas Tadas. *Lietuvos etninių grupių adaptacija*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
120. Kastoryano Riva. „Codes of Otherness“. In: *Social Research*, vol. 77: 1, 2010. P. 79–100.

121. Keesling Randall. „Gatekeeper“. In: *Encyclopedia of Survey Research Methods: A-M*, vol. 1, Lavrakas Paul (ed.). Los Angeles, CA: Sage, 2008. P. 299–300.
122. Klumbytė Neringa. *Autoritarinis juokas. Politinis humoras ir sovietinė distopija Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2024.
123. Klumbytė Neringa. „Tradicinės etnografijos mokslinės paradigmos dekonstravimas pomodernioje antropologijoje“. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, vol. 6: 4, 1999. P. 88–99.
124. Kulkul Ceren. *Turkish Muslim Women in Berlin – Navigating Boundaries in the City*. New York: Routledge, 2024.
125. Labanauskas Liutauras. *Neapykantos nusikaltimų pažeidžiamų bendruomenių kokybinio tyrimo ataskaita*. Vidaus reikalų ministerija, Vilnius, 2019.
126. Laubenthal Barbara. „Introduction: Assimilation, Integration or Transnationalism? An Overview of Theories of Migrant Incorporation“. In: *International Migration*, vol. 61, 2023. P. 84–91.
127. Leydesdorff Selma, Dawson Graham, Burchardt Natasha, Ashplant T. G. „Introduction. Trauma and Life Stories“. In: *Trauma and Life Stories. International Perspectives*, Rogers Kim Lacy, Leydesdorff Selma, Dawson Graham (eds.). London: Routledge, 2014. P. 1–26.
128. Lems Annika. „Placing Displacement: Place-making in a World of Movement“. In: *Ethnos*, vol. 81: 2, 2016. P. 315–337.
129. Lewis David. „Anthropologists’ Encounters with NGOs: Critique, Collaboration, and Conflict“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, Lashaw Amanda, Vannier Christian, Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University Alabama Press, 2017. P. 26–36.
130. MacLeod Arlene Elowe. „Hegemonic Relations and Gender Resistance: The New Veiling as Accommodating Protest in Cairo“. In: *Signs*, vol. 17: 3, 1992. P. 533–557.
131. Mahler J. Sarah, Patricia R. Pessar. „Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies“. In: *The International Migration Review*, vol. 40: 1, 2006. P. 27–63.
132. Mahmood Saba. *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.
133. May Stephen. „Linguistic Racism: Origins and Implications“. In: *Ethnicities*, vol. 23: 5, 2023. P. 651–661.

134. Malkki Liisa H. „Citizens of Humanity: Internationalisms and the Imagined Community of Nations“. In: *Diaspora*, vol. 3: 1, 1994. P. 41–67.
135. Malkki Liisa H. „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees“. In: *Cultural Anthropology*, vol. 7: 1, 1992. P. 24–44.
136. Malkki Liisa H. *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.
137. Malkki Liisa H. „Refugees and Exile: From ‘Refugee Studies’ to the National Order of Things“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24: 1, 1995. P. 495–523.
138. Malkki Liisa H. „Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization“. In: *Cultural Anthropology*, vol. 11: 3, 1996. P. 377–404.
139. Malkki Liisa H. *The Need to Help: The Domestic Arts of International Humanitarianism*. Durham: Duke University Press, 2015.
140. Mandel Ruth. *Cosmopolitan Anxieties. Turkish Challenges to Citizenship and Belonging in Germany*. Durham: Duke University Press, 2008.
141. Marcus E. George. „Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 1995. P. 95–117.
142. Meer Nasar, Modood Tariq. „How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?“. In: *Journal of Intercultural Studies*, vol. 33, 2012. P. 175–196.
143. Mernissi Fatema. *Beyond the Veil. Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society*. Revised Edition. Bloomington and Indianapolis: Indiana university Press, 1987.
144. Mirza Heidi Safia. „‘A Second Skin’: Embodied Intersectionality, Transnationalism and Narratives of Identity and Belonging among Muslim Women in Britain“. In: *Women’s Studies International Forum*, vol. 36, 2013. P. 5–15.
145. Moore L. Henrietta. „Introduction: A Passion for Difference“. In: *A Passion for Difference – Essays in Anthropology and Gender*. Cambridge, Malden: Polity Press, 1994. P. 1–7.
146. Mullaly Siobhan. „Civic Integration, Migrant Women and the Veil: at the Limits of Rights?“. In: *The Modern Law Review*, vol. 74: 1, 2011. P. 27–56.

147. Naohiko Omata. „Humanitarian Assistance as Performance? Expectations and Mismatches Between Aid Agencies and Refugee Beneficiaries“. In: *Ethnos*, vol. 89: 5, 2024. P. 870–888.
148. Nawyn J. Stephanie. „Gender and Migration: Integrating Feminist Theory Into Migration Studies“. In: *Sociology Compass*, vol. 4: 9, 2010. P. 749–765.
149. Nicolaisen Ida. „Introduction“. In: *Women in Islamic Societies: Social attitudes and historical perspectives*, Utas Bo (ed.). London and Malmö: Curson Press, 1983. P. 1–11.
150. Norris Adele, Murphy-Erby Yvette, Zajicek Anna. „An Intersectional Perspective in Introductory Sociology Textbooks and the Sociological Imagination: A Case Study“. In: *Race, Gender & Class*, vol. 14: 1/2, 2007. P. 333–344.
151. Olwig Karen Fog. „‘Integration’: Migrants and Refugees between Scandinavian Welfare Societies and Family Relations“. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 37: 2, 2010. P. 179–196.
152. Page Robert. *Stigma. Concepts in Social Policy*. London, Boston, England: Taylor & Francis Group, 1984.
153. Parent Nicolas. „Anti-sedentarism and the Anthropology of Forced Migration“. In: *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, vol. 46: 2, 2022. P. 10–29.
154. Park E. Robert. „Racial Assimilation in Secondary Groups with Particular Reference to the Negro“. In: *American Journal of Sociology*, vol. 19: 5, 1914. P. 606–623.
155. Parkin David. „Introduction“. In: *Semantic Anthropology*, Parkin David (ed.). London: Academic Press, 1982. P. XI–XXVI.
156. Penninx Rinus, Garces-Mascarenas Blanca. „The Concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept“. In: *Integration Processes and Policies in Europe. Contexts, Levels and Actors*. Cham: Springer Open, 2016. P. 11–29.
157. Petronienė Kristina. *Socialinių darbuotojų, dirbančių su prieglobstį gavusiais užsieniečiais, kompetencijų plėtotės poreikių analizė*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės gerovės fakultetas, 2010.
158. Pfaff-Czarnecka Joanna. „From ‘Identity’ to ‘Belonging’ in Social Research: Plurality, Social Boundaries, and the Politics of the Self“. In: *Working Papers in Development Sociology and Social Anthropology*, vol. 368, 2011. P. 1–18.

159. Pickering Andrew. *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*. Chicago: University Chicago Press, 1995.
160. Račius Egdūnas. *Kuranas apie... tikėjimą ir žmonių santykius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
161. Račius Egdūnas. *Muslims in Eastern Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018.
162. Račius Egdūnas. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
163. Rahmat Ghulam Rabani. *Ar papildomą apsaugą gavęs asmuo Lietuvos Respublikoje gali natūralizacijos būdu tapti LR piliečiu?*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Teisės fakultetas, 2014.
164. Roos Jeja-Pekka. „Reality or Nothing! False and Repressed Memories in Autobiography, Trauma and Life Story“. In: *Memory and Narrative*, vol. 2, 2000. P. 207–219.
165. Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise. „Introduction“. In: *Woman, Culture and Society*, Rosaldo Michelle Zimbalist, Lamphere Louise (eds.). Stanford: Stanford university Press, 1974. P. 1–16.
166. Rupšienė Liudmila. *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.
167. Said Edward. *Orientalizmas*. Vilnius: Apostrofa, 2006.
168. Saygi Hasret. „A Linguistic Ethnography of the Sense of Belonging: Iraqi Turkmen Women Refugees in Turkey“. In: *Language & Communication*, vol. 88, 2023. P. 14–26.
169. Sampson Steven. „Introduction: Engagements and Entanglements in the Anthropology of NGOs“. In: *Cultures of Doing Good: Anthropologists and NGOs*, Lashaw Amanda, Vannier Christian, Sampson Steven (eds.). Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2017. P. 1–18.
170. Savoniakaitė Vida. *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*, Savoniakaitė Vida (sud.). Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. P. 11–31.
171. Sax Marieka. „The Limits of Understanding: Empirical and Radical Otherness in the Andes“. In: *Anthropology of Alterity. Responding to Other*, Leistle Bernhard (ed.). New York: Routledge, 2016. P. 230–253.
172. Schaefer Richard T. „Race“. In: *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*, vol. 3. Sage Publications Inc., 2008.
173. Schlee Günther. „Introduction. Difference and Sameness as Modes of Integration“. In: *Difference and Sameness as Modes of Integration Anthropological Perspectives on Ethnicity and Religion*, Schlee

- Günther, Horstmann Alexander (eds.). New York, Oxford: Berghahn Books, 2018. P. 1 – 32.
174. Schmidt Victoria, Jaworsky Bernadette Nadya. „The Ukrainian Refugee “Crisis” and the (Re)production of Whiteness in Austrian and Czech Public Politics“. In: *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, vol. 16: 2, 2022. P. 104–130.
 175. Seniutis Miroslavas. *Informacinės sistemos vaidmuo konstruojant vaiko gerovės specialistų kasdienę darbo praktiką*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2023.
 176. Sereikaitė Gintarė. *Moters vaidmenų formavimas religiniame diskurse ISIS ideologiniuose žurnaluose „Dabiq“ ir „Rumiyah“*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, 2019.
 177. Shapiro Judith. „Anthropology and the Study of Gender“. In: *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, vol. 64: 4, 1981. P. 446–465.
 178. Skrabutėnaitė Evelina. *Hidžabas Europoje: tarp tapatybės ir europietiško konteksto*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2022.
 179. Staszak Jean-Francois. „Other / Otherness“. In: *International Encyclopaedia of Human Geography*, Kitchin Rob, Thrift Nigel (eds.). Oxford: Elsevier Science, 2009. P. 43–47.
 180. Stolcke Verena. „Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe“. In: *Current Anthropology*, vol. 36: 1, 1995. P. 1–24.
 181. Stroup R. David. „Boundaries of Belief: Religious Practices and the Construction of Ethnic Identity in Hui Muslim Communities“. In: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 40: 6, 2017. P. 988–1006.
 182. Sumner William Graham. *Folkways*. Boston: The Athenaeum Press, 1906.
 183. Šliavaitė Kristina. „„Maniau, kad išvykstu dviem savaitėms“: karo nulemtų krizių įveikimo strategijos migrantų iš Ukrainos Lietuvoje pasakojimuose“. In: *Filosofija. Sociologija*, vol. 35: 4, 2024. P. 389–398.
 184. Taha Dina. „Intersectionality and Other Critical Approaches in Refugee Research: An Annotated Bibliography“. In: *LERRN: Local Engagement Refugee Research Network*, Paper No. 3, 2019. P. 1–28.
 185. Tereškinas Artūras. „Imigrantai Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos spaudoje“. In: *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės*

- migracijos kontekste*, Čiubrinskas Vytis (sud.). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. P. 71–88.
186. Vaitulionytė Gabrielė. *Humoras tarpkultūrinio socialinio darbo praktikoje: socialinių darbuotojų pasakojimų rekonstrukcija*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2016.
 187. Valackienė Asta, Krašenkienė Asta. „Diskriminacijos raiška ir valstybės institucijos bei visuomeninis sektorius“. In: *Filosofija. Sociologija*, vol. 18: 2, 2007. P. 32–44.
 188. Valdivia Angharad N. „Othering“. In: *Keywords for Media Studies*, Ouellette Laurie, Gray Jonathan (eds.). New York: New York University Press. P. 133–135.
 189. Van Es Margaretha A. „Muslim Women as ‘Ambassadors’ of Islam: Breaking Stereotypes in Everyday Life“. In: *Identities*, vol. 26: 4, 2019. P. 375–392.
 190. Varghese Charles, Kumar S. Sheethal. „Marginality: A Critical Review of the Concept“. In: *Review of Development and Change*, vol. 27: 1, 2022. P. 23–41.
 191. Verkuyten Maykel, Yogeewaran Kumar, Mephram Kieran, Sprong Stefanie. „Interculturalism: A New Diversity Ideology with Interrelated Components of Dialogue, Unity, and Identity Flexibility“. In: *European Journal of Social Psychology*, vol. 50: 3, 2020. P. 505–519.
 192. Vertovec Steven. „Superdiversity and its Implications“. In: *Ethnic and Racial Studies*. vol. 30: 6, 2007. P. 1024–1054.
 193. Vertovec Steven. *Superdiversity: Migration and Social Complexity*. London: Routledge, 2022.
 194. Vertovec Steven. „The Cultural Politics of Nation and Migration“. In: *Annual Review of Anthropology*, vol. 40, 2011. P. 241–256.
 195. Waldenfels Bernhard. *Phenomenology of the Alien*. Illinois, Evanston: Northwestern University Press, 2011.
 196. Ward Colleen, Kennedy Antony. „The Measurement of Sociocultural Adaptation“. In: *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 23: 4, 1999. P. 659–677.
 197. Watkins G. Paula, Razee Husna, Richters Juliet. „‘I’m Telling You... The Language Barrier is the Most, the Biggest Challenge’: Barriers to Education among Karen Refugee Women in Australia“. In: *Australian Journal of Education*, vol. 56: 2, 2012. P. 126–141.
 198. Weis Christina. „Situational Ethics in a Feminist Ethnography on Commercial Surrogacy in Russia: Negotiating Access and Authority

- when Recruiting Participants through Institutional Gatekeepers“. In: *Methodological Innovations*, 2019. P. 1–10.
199. Welfens Natalie. „‘Promising Victimhood’: Contrasting Deservingness Requirements in Refugee Resettlement“. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 49: 5, 2023. P. 1103–1124.
 200. Werbner Phina. „Islamophobia: Incitement to Religious Hatred – Legislating for a New Fear?“. In: *Anthropology Today*, vol. 21, 2005. P. 5–9.
 201. Wetherell Margaret, Potter Jonathan. *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. Columbia University Press, 1992.
 202. Wilson John P., Drozdek Boris (eds.). *Broken Spirits: The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, War and Torture Victims*. Brunner-Routledge: New York, 2004.
 203. Wright Toni. „Managing Gendered Expectations upon Resettlement: The Experiences of Iraqi Kurdish Muslim Women in the UK“. In: *Gender, Place & Culture*, vol. 21: 6, 2013. P. 733–749.
 204. Zarowsky Christina. „Poverty, Pity, and the Erasure of Power: Somali Refugee Dependency“. In: *Global Health Policy, Local Realities – the Fallacy of the Level Playing Field. Directions in Applied Anthropology*, Whiteford Linda M., Manderson Lenore (eds.). Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. P. 177–205.
 205. Zempi Irene. „Researching Victimisation Using Auto-Ethnography: Wearing the Muslim Veil in Public“. In: *Methodological Innovations*, vol. 10: 1, 2017. P. 1–10.
 206. Zulonaitė Greta. *Moterys ISIS kalifate: musulmonių vaidmens konstravimas propagandiniuose žurnaluose*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2022.
 207. Žibas Karolis. „Imigracijos suvokimai Lietuvos visuomenėje“. In: *OIKOS*, vol. 10: 2, 2010. P. 9–30.
 208. Žibas Karolis. „Tarptautinė migracija Lietuvoje: problematika ir sąvokos“. In: *Etniškumo studijos*, vol. 2, 2009. P. 7–16.

1. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Immigration, Integration and Employment, COM (2003) 336 final, Document 52003DC0336.
2. United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons convened under General Assembly resolution 429 (V) of 14 December 1950.
3. United Nations High Commissioner for Refugees. Draft Guidelines for the Evaluation and Care of Victims of Trauma and Violence (Utrecht Guidelines), 1993.
4. „Dėl Valstybės paramos prieglobsčio gavėjų integracijai teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 998.
5. Įsakymas „Dėl Individualaus integracijos plano prieglobsčio gavėjui ar (ir) jo šeimos nariams parengimo, atnaujinimo ir integracijos stebėsenos bei pažangos vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. TAR, 2020-10-16, Nr. 21514.
6. Įsakymas „Dėl Projekto „Pabėgėlių iš Ukrainos priėmimas ir ankstyva integracija“ Nr. HOME/2022/AMIF/AG/EMAS/TF1/LT/0013, finansuojamo iš Prieglobsčio, migracijos ir integracijos fondo priemonės „Pagalba ekstremaliosios situacijos atveju“ lėšų, finansavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2023 m. vasario 1 d. Nr. A1-64.
7. Įsakymas „Dėl Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2021 metų veiksmų plano patvirtinimo“, 2018 m. gruodžio 21 d. Nr. A1-755.
8. Įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“. Valstybės žinios, 2004-04-30, Nr. 73-2539. Suvestinė redakcija.
9. „Užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2021 metų veiksmų plano, patvirtinto Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2018 m. gruodžio 21 d. įsakymu Nr. A1-755 „Dėl užsieniečių integracijos į visuomenę 2018–2020 metų veiksmų plano patvirtinimo“, įgyvendinimo rezultatai 2021 metais“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 20): <<https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Ataskaita%202021.docx>>.

1. „2021–2027 m. integracijos ir įtraukties veiksmų planas. Klausimai ir atsakymai“. Europos Komisija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 25): <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lt/qanda_20_2179>.
2. „7 Tips for Achieving Self-Empowerment“. Interaktyvus. Prieiga per (2024-03-04): <<https://online.maryville.edu/blog/self-empowerment/>>.
3. „AAA statement on race“. American Anthropological Association, 1998. Interaktyvus. Prieiga per (2024 06 07): <<https://americananthro.org/about/policies/statement-on-race/>>.
4. „Basic principles of haram and halal“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 03): <<https://mjchalaaltrust.co.za/halal-standards-basic-principles/>>.
5. „Culture“. Encyclopedia Britannica. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 19): <<https://www.britannica.com/topic/culture>>.
6. „Discrimination and Intolerance“. Manual for Human Rights Education with Young people. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 10): <<https://www.coe.int/en/web/compass/discrimination-and-intolerance>>.
7. „Empowerment“. Merriam Webster Dictionary. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 11): <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>>.
8. „Etnocentrizmas“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 01 20): <<https://www.vle.lt/straipsnis/etnocentrizmas/>>.
9. „Five reasons why gender matters for migrants’ rights“. Interaktyvus. Prieiga per (2022 12 21): <<https://reliefweb.int/report/world/five-reasons-why-gender-matters-migrants-rights>>.
10. „Forced Migrant“. European Commission. Interaktyvus. Prieiga per (2023 09 15): <https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/forced-migrant_en>.
11. „Fotografijų konkursas „Lietuva – galimybių šalis“ jau prasidėjo!“ Pabėgėlių priėmimo centras. Naujienos. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24): <<https://rppc.lt/fotografiju-konkursas-lietuva-galimybiu-salis-jau-prasidejo/>>.
12. „Identitetas“. Valstybinės lietuvių kalbos komisija. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 08): <<https://www.vlkk.lt/konsultacijos/5177-identitetas>>.

13. „Incorporate“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 09):
<<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/incorporate>>.
14. „International Migration“. United Nations. Interaktyvus. Prieiga per (2023 09 15): <<https://www.un.org/en/global-issues/migration>>.
15. „Kas yra pabėgėlis?“. Migracijos departamentas. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.
16. „Kas yra papildoma apsauga?“. Migracijos departamentas. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12):
<<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.
17. „Kas yra prieglobstis?“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12):
<<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.
18. „Kitas“. Terminų žodynas. Interaktyvus. Prieiga per (2023 01 30):
<<https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/k/kitas>>.
19. „Kodėl Lietuva apskritai turėtų suteikinti kažkam prieglobstį?“. Migracijos departamentas. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12):
<<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.
20. „Koks esminis skirtumas tarp „pabėgėlio statuso“ ir „papildomos apsaugos“?“. Migracijos departamentas. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://www.migracija.lt/noriu-gauti-prieglobst%C4%AF-lr>>.
21. „Kviečiame dalyvauti pažintinėse ekskursijose“. Pabėgėlių priėmimo centras: Naujienos. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24):
<<https://rppc.lt/kvieciame-dalyvauti-pazintinese-ekskursijose/>>.
22. „Measuring Trauma. Measuring Torture. Harvard Program in Refugee Trauma. Harvard Trauma Questionnaire“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 06 06):
<<https://medicine.uiowa.edu/psychiatry/sites/medicine.uiowa.edu/psychiatry/files/5%20-%20Harvard%20Trauma%20Questionnaire%20HTQR%20and%20Hopkins%20Symptom%20Checklist%20HSCL-25.pdf>>.
23. „Migracija ir prieglobstis: faktai ir skaičiai“. Europos Parlamentas. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 30):
<https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2019/7/story/20170629STO78630/20170629STO78630_lt.pdf>.
24. „Migracijos metraštis 2023 m.“. Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24):
<<https://migracija.lrv.lt/lt/statistika/migracijos-metrasciai/>>.
25. „Mode, būseną, veiksmą“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14):
<<https://vlkk.lt/konsultacijos/1814-mode-busena-veiksena>>;

- „veiksena“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14): <<https://www.lietuviuzodynas.lt/zodynas/Veiksena>>.
26. „Multiculturalism as a Challenge to Traditional Liberalism“. Encyclopedia Britannica. Prieiga per (2023-08-04): <<https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>>.
27. „Multiculturalism“. Encyclopedia Britannica. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 09): <<https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>>.
28. „Patriarchatas“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2024 03 18): <<https://www.vle.lt/straipsnis/patriarchatas/>>.
29. „Pristatyti 2023 m. atlikto visuomenės nuostatų etninių, religinių, migrantų ir kitų socialinių grupių tyrimo rezultatai“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 26): <<https://www.diversitygroup.lt/2024/03/06/pristatyti-2023-m-visuomenes-nuostatu-tyrimo-rezultatai/>>.
30. „Radikalus“. Lietuvių žodynas. Interaktyvus. Prieiga per (2024 04 30): <<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Radikalus>>.
31. „Ramadan“. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Interaktyvus. Prieiga per (2025 01 28): <<https://www.vle.lt/straipsnis/ramadan/>>.
32. „Sąveika“. Lietuvių kalbos žodynas. Interaktyvus. Prieiga per (2023 01 30): <<https://www.lietuviuzodynas.lt/zodynas/Saveika>>.
33. „The Global Context of International Migration: Types of Movements“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 06 04): <<https://emm.iom.int/handbooks/global-context-international-migration/types-movements-0>>.
34. „Užsieniečių integracija“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/uzsienieciu-integracija/>>.
35. „Veiklumas“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14): <<https://ekalba.lt/zodziu-prasmiu-tinklas/leksinis-irasas/NET.dcb92f03-eea9-49f1-8f3b-d72c7b14e5f4.LexicalEntry/?reiksme=2>>.
36. „Veiksnumas“. Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 14): <<https://www.vle.lt/straipsnis/veiksnumas/>>.
37. AAA Statement on Ethics. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 22): <<https://americananthro.org/about/policies/statement-on-ethics/>>.
38. Atitikties mokslinių tyrimų etikai vertinimo gairės. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 22): <https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Atitikties_komitetai/GAIR%C4%96S_AR_2022-06-07.pdf>.
39. Auškalnytė Aurelija. „Tyrimas atskleidė kitą migrantų krizės pusę: Lietuva tapo traumos vieta“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 10):

- <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2136070/tyrimas-atskleide-kita-migrantu-krizes-puse-lietuva-tapo-traumos-vieta>>.
40. Bangstad Sindre, Fuentes Agustín. „Race and Racism“. In: *The Open Encyclopedia of Anthropology*, 2023, Rachel Cantave (ed.). Interaktyvus. Prieiga per (2024 06 07): <<http://doi.org/10.29164/23raceandracism>>.
 41. Brunovskis Anette, Sønsterudbråten Silje. „Asylum, Integration and Irregular Migration in Lithuania. Policy and Practice at the Edge of the European Union“. Fafo-report 2017: 23. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 29): <<https://www.faf.no/zoo-publikasjoner/asylum-integration-and-irregular-migration-in-lithuania>>.
 42. Etninių tyrimų institutas. 2022 m. Visuomenės nuostatų apklausos rezultatai: 2022 m. rugsėjo 16–27 d. duomenys. Prieiga per (2023 11 05): <<http://www.ces.lt/veikla-2/ziniasklaidos-stebesena/visuomenes-nuomones-apklausa/2022-m-rugsejo-16-27-d-duomenys/>>.
 43. Youkhana Eva. „Belonging“. InterAmerican Wiki: Terms - Concepts - Critical Perspectives. 2016. Interaktyvus. Prieiga per (2024 07 10): <<https://uni-bielefeld.de/einrichtungen/cias/wiki/b/belonging.xml>>.
 44. Janeikaitė Milda. „Apie islamo interpretavimo tradicijas ir moterų padėtį.“ *Šiaurės Atėnai*, 2020 09 11. Interaktyvus. Prieiga per (2024 03 18): <<http://www.satenai.lt/2020/09/11/apie-islamo-interpretavimo-tradicijas-ir-moteru-padeti/>>.
 45. Jurčiukonytė Neringa. Žiniasklaidos stebėsenos rezultatai 2022 m. Media4change, 2022. Interaktyvus. Prieiga per (2025 03 25): <https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Prezentacija_2022_Neringa-Jurciukonyte.pdf>.
 46. Kleinig John. „Loyalty“. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Zalta Edward N. (ed.), 2022. Interaktyvus. Prieiga per (2024 06 05): <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/loyalty/>>.
 47. Lietuvos Raudonasis Kryžius: Prieglobsčio ir migracijos programa. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://redcross.lt/veiklos/prieglobscio-ir-migracijos-programa/integracija/>>.
 48. Martin Dominic. „Postsocialism“. In: *The Open Encyclopedia of Anthropology*, Stein Felix (ed.). Interaktyvus. Prieiga per (2025 02 21): <<http://doi.org/10.29164/21postsocialism>>.
 49. Matulionis Arvydas. „Socialinė sąveika“. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 30): <<https://www.vle.lt/straipsnis/socialine-saveika/>>.

50. Menų agentūra „Artscape“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://artscape.lt/>>.
51. Pabėgėlių priėmimo centro renkama statistika. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 24): <<https://rppc.lt/apie-centra/atviri-duomenys/statistika/>>.
52. Refugee Council of Lithuania. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://www.refugeeslt.com/about>>.
53. Sadauskas-Kvietkevičius Romas. „Migrantų krizę įveikusi Lietuva sugriovė gudrų Kremliaus planą“. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 10): <<https://www.delfi.lt/temos/migrantu-krize?page=3>>.
54. Šeta Đermana. „Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women“. In: *European Network Against Racism*. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 26): <https://www.enar-eu.org/wp-content/uploads/forgottenwomenpublication_lr_final_with_latest_corrections.pdf>.
55. The Refugee Convention, 1951. Interaktyvus. Prieiga per (2023 09 15): <<https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>>.
56. Užsieniečių integracijos politika. Interaktyvus. Prieiga per (2024 09 12): <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/uzsienieciu-integracija/>>.
57. Vilniaus arkivyskupijos Caritas: Užsieniečių integracijos centras. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 19): <<https://vilnius.caritas.lt/prieglobscio-ieskantiems-uzsienieciams/>>.

PRIEDAI

1 priedas. Interviu sąrašas

Suteiktas identifikacinis kodas	Amžiaus intervalas	Interviu data	Kalba, kuria atliktas interviu
MI	30–40	2022 09 25	anglų
MII	30–40	2022 12 19	lietuvių
MIII	30–40	2022 10 17	rusų
MIV	40–50	2023 05 12	anglų
MV	40–50	2024 05 16	rusų
MVI	40–50	2023 08 16	arabų, su vertėjos pagalba
MVII	50–60	2023 08 17	arabų, su vertėjos pagalba
MVIII	30–40	2023 08 29	arabų, su vertėjos pagalba
MIX	30–40	2023 08 30	arabų, su vertėjos pagalba
MX	20–30	2023 08 31	arabų, su vertėjos pagalba
NI	30–40	2023 01 17	lietuvių
NII	30–40	2023 02 01	lietuvių
NIII	40–50	2023 02 20	lietuvių
NIV	30–40	2023 02 03	lietuvių
NV	20–30	2023 02 02	anglų
NVI	20–30	2023 05 16	lietuvių
NVII	20–30	2023 05 16	lietuvių
NVIII	30–40	2023 07 27	lietuvių
NIX	30–40	2023 08 03	lietuvių
NX	40–50	2023 01 27	lietuvių
SI	40–50	2022 02 17	lietuvių
SII	40–50	2023 06 04	lietuvių
DI	40–50	2023 03 30	lietuvių
DII	40–50	2023 04 17	lietuvių
DIII	40–50	2020 08 19	lietuvių
DIV	40–50	2023 06 08	lietuvių
DV	40–50	2023 06 08	lietuvių / rusų

Suteiktas identifikacinis kodas	Amžiaus intervalas	Interviu data	Kalba, kuria atliktas interviu
DVI	40–50	2023 03 30	anglų
<i>Fokus grupė</i>	30–40, 30–40, 40–50, 40–50	2022 07 13	rusų
Šeimos interviu	50–60, 50–60, 10–20	2020 03 15	rusų
XI	30–40	2023 02 24	anglų
XII	20–30	2023 05 21	anglų

2 priedas. Interviu su skirtingomis tikslinėmis grupėmis skaičius

Interviu su skirtingomis tikslinėmis grupėmis	Skaičius
Pabėgėlės musulmonės	10
NVO atstovai	9
Institucijų darbuotojai	6
Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos darbuotojai	2
<i>Fokus grupė</i>	1
Nepanaudoti interviu	3

3 priedas. Dalyvaujamojo stebėjimo vietos

Dalyvaujamojo stebėjimo vieta	Data
Pabradė, NVO	2019 02 26
Rukla, Pabėgėlių priėmimo centras	2020 03 03
Pabradė, Užsieniečių registracijos centras	2020 03 05
Vilnius, NVO („moterų ratas“)	2022 06 05
Vilnius, NVO („moterų ratas“)	2022 07 10
Vilnius, NVO („moterų ratas“)	2022 09 25
Pabėgėlių tarybos susitikimas	2022-12-09
Pabradė, Užsieniečių registracijos centras	2023 02 09
Renginys žemės drebėjimo aukoms	2023 02 13
Rukla, Pabėgėlių priėmimo centras	2023 02 22
Pabradė, Užsieniečių registracijos centras	2023 02 23
Pabradė, Užsieniečių registracijos centras	2023 03 09
Rukla, Pabėgėlių priėmimo centras	2023 03 15
Rukla, Pabėgėlių priėmimo centras	2023 03 22
Rukla, Pabėgėlių priėmimo centras	2023 03 29
Rukla, Pabėgėlių priėmimo centras	2023 04 05
Rukla, Pabėgėlių priėmimo centras	2023 04 12
Pabradė, Užsieniečių registracijos centras	2023 04 13
Renginys NVO („Ramadano pabaigos šventė“)	2023 04 22
Renginys, Keturiasdešimties Totorių kaimas („Ramadano pabaigos šventė“)	2023 04 23
Pabradė, Užsieniečių registracijos centras	2023 04 27
Pabradė, Užsieniečių registracijos centras	2023 05 18
Neformalus bendravimas su pabėgėlėmis susirašinėjant, skambinant <i>Messenger</i> , <i>WhatsApp</i> programėlėmis	2022 02 09 – 2024 06 01

SUMMARY

Introduction

For over two decades, Lithuania has been one of the EU countries receiving asylum seekers from around the world. Individuals seeking asylum in Lithuania have diverse experiences of migration and social integration, shaped by factors such as gender, religion, language proficiency, and family status. Gender influences every aspect of migration, from the decision to migrate to employment opportunities in the host country. Broadly speaking, gender is conceptualized as “a shifting, multilayered set of practices embedded in social relations, shaped by race or ethnicity, class, sexuality, and nationality”⁴⁸⁴. Gender is significant due to the potential for gender-based discrimination, violence, societal norms, and unequal economic power⁴⁸⁵. For migrant women, intersectional⁴⁸⁶ identity categories—such as religion, race, and legal status—can result in a disadvantaged and marginalized position in society, as women with multilayered identities are more “vulnerable to discrimination, violence, and violations of their rights”⁴⁸⁷.

There are relatively few Muslim refugee women in Lithuania—women arriving from Muslim-majority countries who identify with the Muslim community and the term itself⁴⁸⁸—yet this is a highly diverse group, unified by several identity categories: gender, religion, and legal status. This group is distinct due to its otherness and the prevalence of negative stereotyping. On the one hand, the group is invisible, as their needs and

⁴⁸⁴ Nawyn J. Stephanie. „Gender and Migration: Integrating Feminist Theory Into Migration Studies“. In: *Sociology Compass*, vol. 4: 9, 2010. P. 749.

⁴⁸⁵ „Five Reasons why Gender Matters for Migrants’ Rights“. Interaktyvus. Prieiga per (2022 12 21): <<https://reliefweb.int/report/world/five-reasons-why-gender-matters-migrants-rights>>.

⁴⁸⁶ Blažytė Giedrė. *Imigracija dėl šeimos susijungimo Lietuvoje: lytis ir etniškumas socialinės adaptacijos procese*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017. P. 70.

⁴⁸⁷ Šeta Dėrmāna. „Forgotten Women: The impact of Islamophobia on Muslim Women“. European Network against Racism. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 26): <https://www.enar-eu.org/wp-content/uploads/forgottenwomenpublication_lr_final_with_latest_corrections.pdf>. P. 12.

⁴⁸⁸ The term “Muslim women” is used in the text as an umbrella term, following the usage common among many anthropologists. This approach is guided by the example of Lila Abu-Lughod, as further discussed in the section “Key Concepts Used in the Study”.

challenges are often unrecognized and unaddressed. On the other hand, the women are often hyper-visible due to their distinctive appearance and clothing, making them vulnerable to religious hatred. The processes of identity formation and reformation, their sense of safety, and willingness of belonging to this country depend on their interaction with Lithuanian society and their experiences within the asylum and integration system.

Main Research Question

To what extent, and in what ways, does the intersection of gender and religious identity shape the processes and experiences of inclusion, as seen from the perspectives of Muslim refugee women and integration practitioners? In other words, the aim of this research is to explore how gender and religion affect Muslim refugee women's participation in integration programs in Lithuania and their interaction with the broader society.

Objectives

1. To examine whether and how gender and religion are reflected in the legal documents of the Republic of Lithuania that define asylum and integration policies for third-country nationals⁴⁸⁹, particularly in relation to the objectives and measures of the asylum and integration system;
2. To investigate whether and how the intersections of gender and religious identities are employed in the narratives and practices of state institutions and non-governmental organizations responsible for implementing integration policies, especially in constructing distinctions between “self” and “other” and reinforcing notions of otherness;
3. To analyze whether and how gender and religious identities are expressed in Muslim refugee women's interactions with the host society, from the perspective of research participants;
4. To reveal how experiences of self-other distinctions within the asylum and integration systems and the broader society influence Muslim refugee women's empowerment and their belonging to Lithuanian society.

⁴⁸⁹ The concept is derived from the legal acts of the Republic of Lithuania and the European Union, and refers to citizens of non-European Union countries. In other documents, the term “foreigners” is also used.

Field of Study

The research field is situated within the broader context of migration, multi-sited and is geographically dispersed across Vilnius, Kaunas, Pabradė, Rukla, and the village of Fourty Tatars, following the target group and the activities organized by and for them. The field includes two state institutions: the Foreigners' Registration Centre in Pabradė and the Refugee Reception Centre in Rukla, focusing on Muslim women residing there as well as the staff working with them. It also encompasses non-governmental organizations based in Vilnius and Kaunas that work with and for refugees, as well as Muslim religious celebrations and events relevant to the Muslim community in Lithuania.

Target Group

The target group consists of Muslim women with refugee status, Muslim women currently in the asylum system—residing in the Foreigners' Registration Centre in Pabradė and the Refugee Reception Centre in Rukla; staff members working with these women in the aforementioned centers; NGO workers and volunteers directly engaged with Muslim women; and policy-makers involved in the integration system, particularly representatives from the Ministry of Social Security and Labour.

Research Methods

This qualitative research was conducted during two periods: 2018–2020 and 2022–2023. It employed ethnographic fieldwork methods, including participant observation at two centers—the Foreigners' Registration Centre in Pabradė and the Refugee Reception Centre in Rukla—as well as during events, women's activities, and religious celebrations organized by three non-governmental organizations and other venues where events were held for individuals practicing Islam.

Additionally, semi-structured and several in-depth interviews were conducted, along with one focus group discussion with Muslim women living in Lithuania who hold refugee status. Semi-structured and in-depth interviews were also conducted with professionals involved in the integration process—employees of institutions, staff from non-governmental organizations, volunteers, and representatives of the Ministry of Social Security and Labour.

Both in-person and remote interviews were carried out. It was important to allow participants to choose the mode of communication most comfortable for them, ensuring emotional safety. In interviews with refugee women, particular care was taken to provide a safe space in which they could share their experiences. Remote interviews reduced stress and were less disruptive for participants. The interviews were conducted in Lithuanian, Russian, and English, with interpretation provided between Arabic and English when necessary. On average, each interview lasted about one hour, while in-depth interviews ranged from two to three hours.

For the analysis of the collected material, descriptive, interpretive, and comparative methods were employed.

Novelty of the Topic

Immigration as a phenomenon in Lithuania has been studied by sociologists such as Karolis Žibas, Giedrė Blažytė, Vilana Pilinkaitė Sotirovič, Monika Frėjutė-Rakauskienė, among others. In recent years, refugee and asylum issues have increasingly appeared in students' final theses, approached from legal⁴⁹⁰, social work⁴⁹¹, criminological⁴⁹², and anthropological⁴⁹³ perspectives. The growing interest in refugee-related topics has been driven by the increased visibility of these issues in the media, often linked to migration waves or so-called “crises”.

Significant research has been conducted within the fields of sociology and anthropology: Daiva Bartušienė's dissertation explores refugees'

⁴⁹⁰ Rahmat Ghulam Rabani. *Ar papildomą apsaugą gavęs asmuo Lietuvos respublikoje gali natūralizacijos būdu tapti li piliiečiu?*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Teisės fakultetas, 2014.

⁴⁹¹ Petronienė Kristina. *Socialinių darbuotojų, dirbančių su prieglobstį gavusiais užsieniečiais, kompetencijų plėtotės poreikių analizė*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės gerovės fakultetas, 2010; Vaitulionytė Gabrielė. *Humoras tarpkultūrinio socialinio darbo praktikoje: socialinių darbuotojų pasakojimų rekonstrukcija*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2016.

⁴⁹² Adiklytė Goda. *Pabėgėlių vaizdavimas Lietuvos elektroninėse medijose: integracijos iššūkiai ir siūlomi sprendimai*. Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, 2023.

⁴⁹³ Agocs Bridgitte. *Responding to the 'Refugee Crisis' From Below: The Case of a Volunteer Group in Budapest*. Magistro darbas, Vytauto didžiojo universtitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2016; Bieliauskaitė Gintarė. *Vadinti namais: ukrainiečių ir baltarusių moterų patirtys gyvenant Lietuvoje*. Bakalauro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, 2021.

experiences with healthcare from a medical anthropology perspective⁴⁹⁴, while Rūta Dapkūnaitė investigates the negative portrayal of refugees in the media, manifestations of intolerance⁴⁹⁵, and negative societal attitudes⁴⁹⁶. Lithuanian scholars have devoted considerable attention to the integration of third-country nationals, with the first and second issues of *Ethnicity Studies* in 2009 dedicated entirely to this subject. Rasa Erentaitė and Vilana Pilinkaitė Sotirovič, among others, have examined gender aspects within the context of third-country nationals in Lithuania⁴⁹⁷. Jolanta Aleknevičienė has analyzed the experiences of individuals seeking and receiving asylum in Lithuania⁴⁹⁸, while Kristina Šliavaitė has studied the experiences of forced migration among Ukrainian women and their crisis-coping strategies⁴⁹⁹. Lina Grudulaitė has investigated refugee inclusion in the education system⁵⁰⁰, and Giedrė Blažytė, Monika Frėjutė-Rakauskienė, and Vilana Pilinkaitė-Sotirovič have explored the role of public opinion, media, and political factors in the integration process⁵⁰¹.

The topic of Muslim women has largely been approached through discourses on the hijab⁵⁰² or the phenomenon of women joining ISIS

⁴⁹⁴ Bartušienė Daiva. *Prieglobsčio etnografija: pabėgėlių sveikatos priežiūros patirtys Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas, 2011.

⁴⁹⁵ Dapkūnaitė Rūta. „Ontological Conditions Underlying Lithuanian Intolerance Toward Refugees“. In: *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, vol. 9: 1, 2021. P. 60–72.

⁴⁹⁶ Dapkūnaitė Rūta. „Perception of Refugees in Lithuania“. In: *Swiss Journal of Sociocultural Anthropology*, vol. 28, 2023. P. 150–157.

⁴⁹⁷ Erentaitė Rasa, Pilinkaitė-Sotirovič Vilana. „Lyties aspektas migracijos procesuose: trečiųjų šalių piliečių situacijos Lietuvoje analizė“. In: *Etnišumo studijos*, vol. 1-2, 2012. P. 178–203.

⁴⁹⁸ Aleknevičienė Jolanta. „(Iš)gyvenimas Lietuvoje: prieglobsčio ieškančių ir prieglobstį gavusių užsieniečių patirtis“. In: *Etnišumo studijos*, vol. 1, 2013. P. 86–106.

⁴⁹⁹ Šliavaitė Kristina. „Maniau, kad išvykstu dviem savaitėms“: karo nulemtų krizių įveikimo strategijos migrantų iš Ukrainos Lietuvoje pasakojimuose“. In: *Filosofija. Sociologija*, vol. 35: 4, 2024. P. 389–398.

⁵⁰⁰ Grudulaitė Lina. „Tarpkultūrinis dialogas kaip švietimo priemonė pabėgėlių inkluzijai“. In: *Scientific Research in Education*, vol. 2. Klaipėda University, 2018. P. 44–53.

⁵⁰¹ Blažytė Giedrė, Frėjutė-Rakauskienė Monika, Pilinkaitė-Sotirovič Vilana. „Policy and Media Discourses on Refugees in Lithuania: Shaping the Boundaries between Host Society and Refugees“. In: *OIKOS*, vol. 1: 29, 2020. P. 7–30.

⁵⁰² Skrabutėnaitė Evelina. *Hidžabas Europoje: tarp tapatybės ir europietiško konteksto*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2022.

fighters⁵⁰³. Religious scholar Egdūnas Račius has extensively studied the history of Muslims in Eastern Europe (including Lithuania), interpretations of religious texts, fundamental Islamic ideas and movements, social life, and interfaith relations⁵⁰⁴. However, there is a noticeable lack of studies specifically focused on Muslim refugee women in Lithuania.

In Western academic literature, the gender and identity aspects of Muslim women have been extensively researched. This direction of inquiry has been popular within the social sciences for several decades, largely influenced by postcolonial and feminist studies, with leading scholars such as Lila Abu-Lughod, Saba Mahmood, Sara Ahmed, and Synnøve Bendixsen. Topics such as belonging and intersectionality are discussed in the works of Heidi Mirza⁵⁰⁵ and Nira Yuval-Davis⁵⁰⁶; the banning of headscarves is examined by Siobhan Mullaly⁵⁰⁷; issues of discrimination, stereotyping, and stigma are explored by Melanie Eijberts, Conie Roggeband⁵⁰⁸, and Margaretha A. Van Es⁵⁰⁹; while women's agency is analyzed by Madelaine

⁵⁰³ Sereikaitė Gintarė. *Moters vaidmenų formavimas religiniame diskurse ISIS ideologiniuose žurnaluose „Dabiq“ ir „Rumiyah“*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, 2019; Zulonaitė Greta. *Moterys ISIS kalifate: musulmonių vaidmens konstravimas propagandiniuose žurnaluose*. Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2022.

⁵⁰⁴ Račius Egdūnas. *Muslims in Eastern Europe*. Edinburgh: Ediburgh University Press, 2018; Račius Egdūnas. *Musulmonai ir jų islamai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016; *Kuranas... apie tikėjimą ir žmonių santykius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017; etc.

⁵⁰⁵ Mirza Heidi Safia. „‘A Second Skin’: Embodied Intersectionality, Transnationalism and Narratives of Identity and Belonging among Muslim Women in Britain“. In: *Women's Studies International Forum*, vol. 36, 2013. P. 5–15.

⁵⁰⁶ Yuval-Davis Nira. „Intersectionality and Feminist Politics“. In: *European Journal of Women's Studies*, vol. 13:3, 2006. P. 193–209.

⁵⁰⁷ Mullaly Siobhan. „Civic Integration, Migrant Women and the Veil: at the Limits of Rights?“. In: *The Modern Law Review*, vol. 74: 1, 2011. P. 27–56.

⁵⁰⁸ Eijberts Melanie, Roggeband Conie. „Stuck with the Stigma? How Muslim Migrant Women in the Netherlands Deal – Individually and Collectively – with Negative Stereotypes“. In: *Ethnicities*, vol. 16: 1, 2016. P. 130–153.

⁵⁰⁹ Van Es Margaretha A. „Muslim Women as ‘Ambassadors’ of Islam: Breaking Stereotypes in Everyday Life“. In: *Identities*, vol. 26: 4, 2019. P. 375–392.

Chapman⁵¹⁰, and religious identity and social representation by Synnøve Bendixsen⁵¹¹.

There is also a rich body of ethnographic research focusing on the experiences of Muslim refugee women — that is, women arriving from Muslim-majority countries — in the international context, with contributions by Lara-Zuzan Golesorkhi⁵¹², Bronwen Bragg⁵¹³, Areej Al-Hamad *et al.*⁵¹⁴, Huma Ahmed-Ghosh⁵¹⁵, Hasret Saygi⁵¹⁶, and Ceren Kukul⁵¹⁷, among others, published in recent years. These ethnographies address questions of identity, belonging, vulnerability, and agency among Muslim refugee women. In the Western academic world, this remains a highly topical and intensively researched area.

This study will contribute by offering data that allows for comparison with existing international research. Its global significance lies in providing insights into the difficulties, challenges, and practices surrounding Muslim refugee women's integration into society at the peripheries of the European Union⁵¹⁸ — regions with limited prior experience of Muslim inclusion. It will

⁵¹⁰ Chapman Madeleine. „Feminist Dilemmas and the Agency of Veiled Muslim Women: Analysing Identities and Social Representations“. In: *European Journal of Women's Studies*, vol. 23: 3, 2016. P. 237–250.

⁵¹¹ Bendixsen Synnøve K. N. The Religious Identity of Young Muslim Women in Berlin. An Ethnographic Study. BRILL: Muslim minorities, vol. 14, 2013.

⁵¹² Golesorkhi Lara-Zuzan. „Protection by Whom, for Whom? Muslim Refugee Women Facing a Contested European Identity“. In: *Studies in Ethnicity and Nationalism*, vol. 21, 2021. P. 67–80.

⁵¹³ Bragg Bronwyn. „(De)constructing Refugee Vulnerability: Overcoming Institutional Barriers to Ethnographic Research with Refugee Communities“. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 51: 2, 2022. P. 197–222.

Al-Hamad Areej, Forchuk Cheryl, Oudshoorn Abe, Mckinley Gerald Patrick. „Listening to the Voices of Syrian Refugee Women in Canada: An Ethnographic Insight into the Journey from Trauma to Adaptation“. In: *Journal of International Migration and Integration*, vol. 24, 2023. P. 1017–1037.

⁵¹⁵ Ahmed-Ghosh Huma. „Triple Oppression and Exclusion: Muslim Refugee Women in the USA“. In: *Social Exclusion and Policies of Inclusion*, Panda Smita Mishra, Pandey Annapurna Devi, Pattanayak Supriya (eds.). Singapore: Springer, 2022. P. 35–51.

⁵¹⁶ Saygi Hasret. „A Linguistic Ethnography of the Sense of Belonging: Iraqi Turkmen Women Refugees in Turkey“. In: *Language & Communication*, vol. 88, 2023. P. 14–26.

⁵¹⁷ Kukul Ceren. *Turkish Muslim Women in Berlin – Navigating Boundaries in the City*. New York: Routledge, 2024.

⁵¹⁸ Brunovskis Anette, Sønsterudbråten Silje. „Asylum, Integration and Irregular Migration in Lithuania. Policy and Practice at the Edge of the European Union“. Fafo-report 2017: 23. Interaktyvus. Prieiga per (2024 08 29):

also highlight the obstacles to integration within Lithuanian society and reflect public attitudes as experienced by Muslim women.

Defended Statements

- Within the asylum and integration system — into which Muslim women inevitably enter — the construction of *otherness* and the *self–other* divide by institutional actors has a decisive impact on Muslim women’s agency and empowerment in the later stages of their inclusion into Lithuanian society.
- The construction of *otherness* during interactions between Muslim refugee women and representatives of non-governmental organizations shapes the strategies of action and support provision aimed at empowering Muslim women through processes of emancipation.
- The sense and experience of *otherness* among Muslim refugee women are closely tied to the intersecting categories of their identity — gender, religion, status, and external representation (i.e., the visibility of these identities). Muslim refugee women are not merely passive recipients of ascribed *otherness*; rather, they actively negotiate it, engaging either in processes of belonging to or separation from Lithuanian society.

Theoretical Framework

The theoretical framework of this study consists of three main sections: an overview of migration as a research object (“Migration Studies and Their Relevance”), the conceptualization of gender identity within the field of migration research (“Migration and Gender”), and an analysis of interaction with the host society through the lenses of inclusion, exclusion, and humanitarianism (“Interaction with the Host Society: Inclusion, Exclusion, and Humanitarianism”).

The first section discusses migration as a field of study, highlighting its evolving nature, ongoing debates, and varying perspectives. Migration — particularly forced migration — is a process that profoundly affects migrants’ self-perception, identity formation in new environments, and social processes within host societies. This section also conceptualizes the notions of identity and belonging, emphasizing their significance within the context of migration.

<<https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/asylum-integration-and-irregular-migration-in-lithuania>>.

The responses of host societies to migration and the imperative to include immigrants into societal structures have prompted theoretical discussions on how to address cultural diversity within host societies. Concepts such as assimilation, transnationalism, the melting pot, multiculturalism, and interculturalism are analyzed, all of which reflect — either directly or indirectly — the power dynamics, agency, and equality between immigrants and host societies.

The second section focuses on a particularly important identity category in the context of migration: gender. Here, the concept of gender is defined within anthropology and migration studies. Gender identity is crucial in understanding the experiences of migrating individuals, as it is both constructed and experienced differently. This section also discusses the theory of intersecting identities (intersectionality) as a framework for analyzing the belonging of Muslim refugee women and the practices of exclusion and inclusion exercised by society. Examining intersecting identity categories — specifically gender and religion — reveals not only opportunities for marginalization but also pathways for Muslim women to assert agency and achieve empowerment.

The third section analyzes the processes occurring within the host society that receives refugees. Host societies practice exclusion and inclusion through constructions of *self*, *otherness*, and difference, which form the basis for the transmission of stereotypes and the practice of other forms of exclusion, such as stigma, marginalization, and racism. These dynamics significantly influence the interaction between host societies and refugee women, as well as the latter's motivation to belong to the host community. This section introduces the concept of inclusion/involvement, which is central to this study, and discusses key aspects of inclusion — agency and empowerment. It also addresses other concepts commonly used in the migration field to describe the immersion of migrants into host societies — such as integration, acculturation, and incorporation — noting that these concepts are often drawn from legal frameworks and imposed “from above”. Finally, the section explores another dimension of interaction between institutional actors, NGO representatives, and refugees within host societies — the field of humanitarian aid provision and reception.

Empirical Sections

The empirical part of the study consists of four sections: “Asylum Policy in Lithuania”, “The Perspective of State Institution Employees Implementing Integration Policies”, “The Perspective of NGO Representatives

Implementing Integration Policies”, and “The Perspective of Muslim Refugee Women”.

The first section discusses the steps of asylum and integration in Lithuania, as well as the key concepts defined by the legal acts regulating this field. It examines the main aspects of the asylum system that guide the work of employees providing services and regulating institutional practices, as well as how asylum, refugee status, and other concepts are understood. The section also analyzes how identity categories — such as gender, religion, and race — are reflected in legislation. Additionally, statistics on asylum and integration are provided to offer context for understanding the available measures, the nature of service provision, and the terminology used when working with persons granted asylum. The belonging to particular social and cultural groups is important for the implementation of integration measures. The position of refugee women in the Law on the Legal Status of Aliens and other legal acts regulating asylum seekers’ integration is not separately addressed or highlighted; women are recognized as vulnerable only insofar as and for as long as they are pregnant.

Statistics from the Migration Department regarding the number of asylum seekers and recipients reveal the dominant countries of origin within the asylum system — primarily post-Soviet neighboring states such as Belarus and Russia, along with countries where Muslim populations are significant (e.g., Tajikistan), and a substantial number of arrivals from Afghanistan, Iraq, and Syria. However, unfortunately, the statistics do not specify the proportions of arriving women, men, and children.

The second section, titled “The Perspective of State Institution Employees Implementing Integration Policies”, explores how women’s religion (Islam) emerges as a significant factor influencing the attitudes of state institution employees participating in the study. Religious identity is often linked with gender by attributing predefined, religion-determined familial roles to women, thereby depersonalizing them and ignoring their social diversity. This negatively affects employees’ motivation and ability to establish close connections with Muslim women and reduces the latter’s motivation to participate in institutional activities and integration programs. The hierarchical positioning created by institutional employees, based on the intersection of several identity categories — primarily gender and religion (and less frequently ethnicity or legal status) — directly impacts Muslim women’s agency, empowerment, and, in the longer term, their integration into society. The quality of relationships formed within institutions is shaped by employees’ projections of cultural proximity or distance — perceived

familiarity or foreignness — onto the residents. This sense of foreignness is often transferred, or rather imposed, even onto the children. In the narratives of social workers, Muslim refugee women are frequently depicted as lacking agency and empowerment — they are perceived as unmotivated, reluctant to engage in activities, or, in the narratives of some research participants, as lacking academic aptitude. These narratives also reveal a pronounced power imbalance and practices of power exercised by the employees.

In the third section, “The Perspective of NGO Representatives Implementing Integration Policies”, the interaction experiences between Muslim refugee women and NGO employees and volunteers are examined. When working with Muslim refugee women, NGO representatives describe their experiences by distinguishing Muslim women as a separate group and highlighting the specific characteristics that make them different.

The first prominent difference identified by employees and volunteers is the family model associated with Islam, characterized by a strict separation of male and female spheres, influencing communication and other aspects of public presence. NGO representatives often interpret women's actions as being conducted under the shadow of male authority, emphasizing their economic and financial dependence on men. Another important narrative constructing Muslim refugees' *otherness* is the attribution of trauma and victimhood status, which becomes evident when discussing challenges and difficulties in working with Muslim women refugees. Trauma is perceived as an obstacle to effective communication and engagement in activities. It is often assigned without medical diagnosis, based on the employees' perceptions, and becomes a tool for disempowering Muslim women by framing their decision-making abilities and actions through the lens of assumed victimhood.

When reflecting on the specificities of working with Muslim refugee women, the NGO employees who participated in the study often emphasize cultural differences as a factor shaping their work. Work with Muslim women is understood through a framework of empowerment — aiming to equip women with the necessary knowledge, skills, and tools to independently carry out daily tasks such as making medical appointments or using online banking systems. Thus, the goal is not to assist passively but to empower them to act autonomously.

Empowerment and “integration” are perceived by NGO representatives through the adoption of cultural and social norms, employment, and access to economic resources. On the other hand, NGO staff emphasize the importance of understanding the contexts from which the

women come. They strive to create a community within the organization, offering a safe space for communication, meetings, and socialization. Social conventions brought by the women from their countries of origin influence the interaction, while NGO employees attempt to foster professional client-worker relationships in accordance with Lithuanian societal norms.

The fourth section, “The Perspective of Muslim Refugee Women”, analyzes the narratives of Muslim women granted asylum in Lithuania regarding their experiences during different stages of life in the country. Most narratives focus on experiences of interaction with society; however, informants also shared memories related to participation in integration programs within various institutions.

The analysis of these narratives reveals how Muslim women perceive themselves as *other*, a perception that, however, is actively questioned and negotiated through various empowerment and engagement strategies. In recounting their interactions with Lithuanian society, Muslim refugee women frequently emphasize their difference from Lithuanians, often pointing to external, visible, or racial distinctions that influence how they are perceived and treated.

According to the refugee women, visible markers that attract public attention include distinct physical features — darker or “black” hair color, darker skin tone, unusual clothing associated with Islam, such as the hijab, and the use of an unfamiliar language. These external differences mark the women as distinct and *alien* to the imagined homogeneous Lithuanian society, which associates belonging with similar physical traits.

The state of *otherness*, which refugee Muslim women experience and internalize, is dynamic rather than static. It evolves over time, becoming softened and transformed through positive experiences. Aware of their position in Lithuanian society, the women adopt strategies to mitigate feelings of *alienness*, negotiating or compromising their identities. This reflects a form of inclusion — a relational process of bonding with the host society, situationally emphasizing or downplaying different identity categories.

Some Muslim refugee women actively seek inclusion, to gain the agency to act, make decisions, and empower themselves. However, among the study participants, there were also women who chose to isolate themselves within their own ethnic communities, spending most of their time with family, socializing only with their compatriots, and going to public places only accompanied by husbands or familiar women.

The changed environment upon arriving in Lithuania provided some women with opportunities to discover new strengths, privileges, and

capabilities — such as learning the language, navigating institutional systems, performing tasks independently, and acquiring new competencies. Empowerment is thus understood in two ways: as self-empowerment, where women find internal strength to change, help others, resist, and shape their own futures; and as externally facilitated empowerment, where NGO workers encourage autonomy and independence through skills development.

Conclusions

An analysis of the legal documents of the Republic of Lithuania that define asylum and integration policies for third-country nationals reveals that gender, religion, and other identity categories of refugees are either absent or only partially reflected in these documents. The legal acts regulating the asylum and integration system stipulate that all asylum seekers and recipients are treated equally, with uniform requirements and, implicitly, identical needs. According to Lithuanian legislation, women are not considered vulnerable *per se*, except during pregnancy. Gender and religion are relevant only in one specific instance — in ensuring appropriate accommodation within institutions. Aspects of gender, religion, ethnicity, and status are mentioned in the *Integration Action Plan*, a recommendation-based document that draws primarily on studies conducted abroad on women in migration and their vulnerabilities. The Action Plan highlights significant aspects such as discrimination against women in labor relations, education, and healthcare systems, emphasizing increased risks of becoming victims of sexual, physical, or psychological violence, or of human trafficking. It notes that migrant women face challenges dictated by patriarchal gender relations, potential domestic violence, economic dependency, and multiple discrimination in host societies. However, these challenges are either inadequately addressed or only partially acknowledged within the Lithuanian asylum and integration system.

The analysis of empirical material — interviews with different target groups and participant observations — shows that the interaction of refugees' gender and religious identities plays a significant role in shaping interactions with representatives of institutions and NGOs, constructing boundaries between “us” and “them”, and reinforcing notions of *otherness*.

An examination of narratives from state institution employees participating in the study revealed that religious identity is associated with gender by preassigning religion-determined roles within the family, leading to the depersonalization of women and disregard for their social diversity. In the narratives, Muslim women are portrayed as lacking agency, subordinated to

male authority, and confined to the domestic sphere — cooking, cleaning, and childcare. Inequality between men and women, the lower status of women, and a strict division of gender roles mark Muslim women as a distinct, different group. Their perceived *otherness* is constructed through moral and value standards, with their behavior viewed as incompatible with prevailing societal norms and, consequently, with the “deserving” refugee status.

State employees engage in hierarchizing refugees based on perceived cultural proximity — favoring those with a shared Soviet past and Russian language proficiency, while viewing refugees from the Middle East as more foreign and distant. This division affects the formation of bonds between employees and refugee women, responsiveness to their needs, the development of trust, empowerment, and the women’s motivation to engage both in offered activities and, eventually, with wider society.

Agency — understood as the sociocultural capacity to act — is often denied or rejected by institutional employees in relation to Muslim women, except in cases where negative agency is perceived, such as manipulating the asylum system for personal benefit. In many narratives, Muslim women are victimized, seen through the lens of subordinate roles in family structures. Empowerment, as a possibility, is obstructed by the denial of the women’s agency — their conscious and voluntary capacity to act and create meaningful interactions.

Similarly, NGO representatives’ narratives also reflect constructions of refugees’ *otherness* based on gender and religious identity categories. A religiously-defined family model is emphasized — women are depicted as living under male authority, financially dependent on their husbands. A significant distinction emphasized is the strict separation of gendered spheres of activity, reinforcing the perception of women’s roles as inseparable from the family and children.

Another narrative constructing *otherness* among Muslim refugees is trauma. The discourse of trauma is employed to justify refugees’ conditions and actions, categorizing them as lacking agency. In some cases, trauma itself becomes an additional identity category.

In NGO narratives, Muslim refugee women are portrayed as lacking agency because their decisions are shaped by their religious and gender identities, with choices made on their behalf by men. However, NGO workers and volunteers, in planning their activities, aim to empower women — providing them with knowledge, tools, and skills to act independently and make decisions, potentially even transforming their social standing.

NGO activity strategies are primarily dictated by systemic regulations defining a standardized integration process. Nonetheless, NGO workers have

flexibility in developing strategies for working with Muslim refugee women. Representatives emphasized a lack of professional knowledge when starting work in the asylum sector, describing a process of “learning from mistakes” which included adjusting work strategies when previous approaches proved ineffective. One such strategic shift emphasized empowerment rather than assistance: realizing that assistance alone was unsustainable, as it led to continued dependency among refugee clients. Empowerment, from the NGO workers’ perspective, is equated with fostering independence. Integration programs seek to provide knowledge and encourage refugees to perform daily tasks independently — paying bills, making medical appointments, etc.

Empowerment is associated both with integration into society and as an individual competency outlined in personal integration plans, emphasizing the ability to complete tasks independently. Workers also link empowerment to emancipation.

NGO representatives stressed the need to professionalize relationships with clients — establishing clear boundaries regarding acceptable interactions, setting specific meeting times and purposes, maintaining appropriate distance, and demonstrating equal attention to all clients. This step reflects lessons learned from past experiences and acknowledges the emotional needs of refugee women, who often seek personal connections with NGO staff and volunteers.

Finally, NGO workers’ strategies reveal a desire to understand the diverse backgrounds of refugee groups, to respond sensitively to their needs, build trust, foster community, and create safe spaces for interaction and socialization.

The narratives of Muslim refugee women reveal that they experience and reflect on their *otherness*, which arises from visible differences such as skin color, clothing items signifying a different religious identity, and the use of another language. The formation of this *otherness* is influenced by intersecting identity categories — primarily gender and religion, but also refugee status and race.

In the women’s narratives, negative experiences in interactions with Lithuanian society are evident: intrusive gazes, verbal harassment, and offensive gestures directed at their religion or appearance. Such negative experiences reinforce feelings of *otherness* among Muslim refugee women and shape their strategies of interaction with society — leading either to withdrawal or to negotiated forms of engagement. However, this is not a swift process.

Language emerges as another boundary marker between “us” and “them”. Refugee women who speak only their native languages experience

partial or complete isolation and dependence on others — interpreters — thereby losing the ability to represent themselves or build personal relationships. This isolation fosters fear, distrust, and complicates societal inclusion. Conversely, language acquisition empowers women to initiate dialogue with the host society.

Muslim refugee women's experiences in Lithuania are diverse, and they perceive themselves differently in their new environment. The study revealed various strategies for relating to Lithuanian society: some women opted for withdrawal, limiting their interactions to their own compatriot networks, while others demonstrated a willingness and capacity to resist or negotiate their *otherness* — by ignoring, compromising, or adapting religious identity — thus empowering themselves through their skills and knowledge in pursuit of their goals.

Some Muslim women, seeking societal inclusion, compromise aspects of their religious identity, adjusting their practices to fit their new lifestyle by modifying or abandoning visible religious dress to become less conspicuous. Others find empowerment by resisting traditional religious, cultural, and familial norms, seeing the new environment as an opportunity to enjoy freedoms previously denied — freedoms in dress, appearance, activities, and opportunities for their children.

Women also engage in acts of mediation between different traditions — those of their countries of origin, where Islam dominates, and those of the Catholic-influenced Lithuanian society. Muslim women redefine and renegotiate their religious identities: for some, religion remains a source of strength and comfort, aiding rather than hindering inclusion. For others, life in Lithuania offers a space to reshape or distance themselves from religious identity while simultaneously expressing a desire for belonging and societal engagement.

Empowerment, as revealed by the study, operates on two levels: internal (self-empowerment), where women find strength within themselves to change, resist, and create their own futures; and external, where NGO workers foster empowerment through promoting autonomy and self-sufficiency.

The research highlights the strong practices of boundary-making between “us” and “them” in Lithuanian society. These boundaries are constructed using intersecting gender and religious categories, visible physical differences, language barriers, and experiences associated with refugee status and trauma. Such divisions, and the hierarchical classification of refugee groups into “closer” and “more distant” *others*, practiced by employees in the asylum and integration system, have consequences: they influence

relationship building, the perception of needs, the recognition of agency, empowerment, and ultimately the inclusion of refugee women into Lithuanian society.

Although both state institutions and NGOs operate under the same legal framework regulating asylum and integration, both groups similarly construct the *otherness* of Muslim refugee women through gender and religion. However, their operational strategies differ: while state institutions tend to disempower, NGOs strive to empower, build communities, and create safe spaces for interaction.

The study also shows that distinctions and social distance are constructed based on principles of similarity and difference, but the categories of *self* and *other* are not fixed. Transition from *otherness* to belonging is possible, and religious identity does not necessarily obstruct it. Biological and external differences can be downplayed if individuals express loyalty to the host society — for example, through language acquisition.

Empirical examples illustrate that both the asylum and integration system, as well as broader society, expect a degree of assimilation from refugee women; a certain level of similarity is seen as a necessary condition for inclusion. Society's expectation is that refugee women will partially sacrifice aspects of their original identity to adopt the values of the host society — acquiring the language and embracing values such as work ethic and approaches to child-rearing.

It can be concluded that the organization of aid and the empowerment of women are implemented through the imposition of a Western, ethnocentric understanding of assistance, agency, and empowerment, relying on a singular (Western) model of family and society as the norm. The empowerment of Muslim women, as in other Western European countries, is framed as a necessity — a need for their emancipation.

STRAIPSNIAI, PUBLIKUOTI DESERTACIJOS TEMA

1. Lisauskaitė Raminta. „Asian Refugee Women: Adapting Female Lifestyles“. In: *Religiski-filozofiski raksti*, vol. 26: 2, 2019. P. 244 – 257.
2. Jakucevičienė Raminta. „Muslim Refugee Women as “Others” in Lithuania: Applying Intersectional Approach“. In: *OIKOS*, vol. 34: 2, 2022. P. 7–25.
3. Jakucevičienė Raminta. „„Kodėl mes kitokios?“ Lietuvoje gyvenančių pabėgėlių musulmonių svetimumo jausenos ir patirtys“. In: *Tautosakos darbai*, vol. 67, 2024. P. 127–143.

KONFERENCIJOS DISERTACIJOS TEMA

1. 2019 m. rugsėjo 20 d. 9-oje tarptautinėje Jaunųjų folkloristų konferencijoje *(Ir)relevance of Classical Folkloristics in the 21st Century* skaitytas pranešimas „Refugee Muslim Women: Adapting Woman Lifestyles and Relevance of Asylum Ethnography“.
2. 2023 m. birželio 15 d. tarptautinėje Baltijos studijoms Europoje skirtoje konferencijoje *Turning Points: Values and Conflicting Futures in the Baltics* skaitytas pranešimas „Refugees in Lithuania: The Experiences of Muslim Women in Asylum System“.
3. 2023 m. rugsėjo 13 d. 12-oje tarptautinėje Jaunųjų folkloristų konferencijoje *Beyond the Field: Fieldwork in the 21st Century* skaitytas pranešimas „Ethical Challenges: Giving and Taking During the Fieldwork“.
4. 2024 m. spalio 9 d. 13-oje tarptautinėje Jaunųjų folkloristų konferencijoje *Dark Side of Folklore and Folkloristics* skaitytas pranešimas „Ethnography in refugees’ “welcoming” institutions: negatively charged spaces“.

INFORMACIJA APIE DISERTACIJOS AUTORE

Raminta Jakucevičienė yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Etnologijos programos doktorantė, mokslinėje disertacijoje analizuojanti lyties ir religijos įtaką sąveikai tarp prieglobsčio sistemos įgyvendintojų ir dalyvių – musulmonių pabėgėlių. Prieglobsčio etnografijoje pristatomos valstybinių institucijų darbuotojų, nevyriausybinių organizacijų atstovų ir musulmonių pabėgėlių perspektyvos. Savo mokslinio tyrimo rezultatus yra pristačiusi ne tik mokslinėse konferencijose, tačiau ir diskusijoje „Trauminių patirčių įveika: ar šiandien kartojame istorines klaidas?“ (parodos „Gydant sielos žaizdas“ atidarymo metu), paskaitoje „Integration of Refugees and Migrants in Lithuania“ (Viešosios politikos ir vadybos institute), „Artscape Talks“ susitikime visuomenei ir nevyriausybiniams organizacijoms, VšĮ „Diversity Development Group“ organizuojuose mokymuose „PITCH: Keliaujančios moters stiprybės ir iššūkiai“.

Raminta yra baigusi socialinės antropologijos magistro bei kultūros istorijos ir antropologijos bakalauro studijas, migracijos sritimi domisi nuo 2015 metų: kaip savanorė įvairiose nevyriausybiniuose organizacijose, dirbančiose su pabėgėliais ir prieglobsčio prašytojais, kaip Lietuvos Raudonojo Kryžiaus organizacijos darbuotoja bei kaip tyrėja. 2016 m. sėkmingai apgynė magistro darbą „Tarp įsitraukimo ir pasitraukimo: prieglobstį Lietuvoje gavusių moterų musulmonių prisitaikymo Lietuvos visuomenėje strategijos“.

Šiuo metu Raminta dirba Vilniaus universiteto Istorijos fakultete: dėstydamą dalyką „Antropologijos sampratos ir tyrimų metodai“ supažindina studentus su sociokultūrinės antropologijos įvadu bei antropologiniais tyrimo metodais, o tarpdisciplininiam seminare „Žmogus be vietos: priverstinė gyventojų migracija XX–XXI a. istoriniuose, kultūriniuose ir teisiniuose kontekstuose“ dėsto migracijos antropologijos dalį.

Moksliniai interesai: migracija, musulmonų migracija į Europą, antropologiniai tyrimo metodai, identitetai, feminizmo teorijos.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 25 egz.